TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

DİVAN ŞİİRİNDE ATEŞ

Hilal NAYİR EKİNCİ

DOKTORA TEZİ

ADANA / 2016

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

DİVAN ŞİİRİNDE ATEŞ

Hilal NAYİR EKİNCİ

Danışman : Prof. Dr. H. Dilek BATİSLAM
Jüri Üyesi : Prof. Dr. Halûk GÖKALP
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Müjgân ÇAKIR
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Nuran ÖZTÜRK
Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Belde AKA

DOKTORA TEZİ

ADANA / 2016

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. H. Dilek BATİSLAM
(Danışman)

Üye: Prof. Dr. Halûk GÖKALP

Üye: Doç. Dr. Müjgân ÇAKIR

Üye: Doç. Dr. Nuran ÖZTÜRK

Üye: Yrd. Doç. Dr. Belde AKA

ONAY
Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.
…/…/2016

Prof. Dr. Yıldırım Beyazıt ÖNAL
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 02/ 09 /2016

Hilal NAYİR EKİNCİ

ÖZET

DİVAN ŞİİRİNDE ATEŞ

Hilal NAYİR EKİNCİ

Doktora Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. H. Dilek BATİSLAM
Eylül 2016, 288 sayfa

Ateşin bulunması insanlık tarihinin en önemli olaylarından biridir. Bu keşif insan hayatının ve kültürünün değişip gelişmesinde önemli roller üstlenmiştir. Ateşin insan hayatındaki yeri ve önemi zamanla edebi eserlerde de yer almasını sağlamıştır.

Hayatın hemen her unsurunun farklı boyut ve şekillerde söz konusu edildiği Divan şiirinde de geniş ve çeşitli çağrışımlarla ateşe yer verilmiştir. Divan şairleri ateşin rengi, gücü ve etkisinden yola çıkarak şiirlerinde edebi sanatların da yardımıyla özgün benzetmeler ve renkli hayaller ortaya koymuşlardır.

Bu tezde XV.-XIX. yüzyıllara ait divanlardan seçilmiş örnek beyitlerden yola çıkılarak Divan şiirinde ateşin yeri, kullanım şekilleri, özellikleri ve Divan şairinin şiir dünyasına etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ateşin diğer kelimelerle olan anlam ilgileri de dikkate alınarak, ateş etrafında şekillenen benzetme ve hayal unsurları tespit edilerek değerlendirilmiştir.

Tezde anâsır-ı erbaanın bir unsuru olarak ateşin özellikleri, din ve tasavvuf kültüründeki, mitolojideki yeri, divan şiirinin geleneksel tipleriyle olan ilgisi, ateşin bulunduğu mekânlar, ateşle ilgili benzetmeler, gelenekler, inançlar, vb. ayrıntılı olarak incelenmeye çalışılmıştır. İnceleme, örneklerden yola çıkılarak ve metin merkezli olarak yürütülmüştür. Ayrıca ateş redifli şiirler de çalışmanın sonuna eklenmiştir.

Anahtar kelimeler: Divan şiiri, ateş, od, anâsır-ı erbaa.

ABSTRACT

FIRE IN DIVAN POETRY

Hilal NAYİR EKİNCİ

Doctoral Thesis, Department of Turkish Language and Literature
Supervisor: H. Dilek BATİSLAM
September 2016, 288 page

Discovery of fire is one of the most important thing through the history of humanity. The relevant discovery played an important role during the change and development of human life and culture. The place and importance of fire in the human life ensured to be take part in literary works in process of time.

The fire also took part in Divan Poetry with broad and various associations in which almost all life elements mentioned in different ways. The Ottoman poets revealed authentic metaphors and colorful dreams by means of literary arts based upon color, power and effect of fire.

In this thesis; the place, usage and features of fire in the Divan poetry and also the effect of Divan poet in the poetry world tried to be set forth on the basis of sample couplets chosen from different Divans belongs to XV.-XIX. centuries. Considering the meaning interest of fire with other words, it has been evaluated by determining metaphors and imagine elements configured around the fire.

Through this thesis; the features of fire, its place in religious and Sufi culture and also in mythology, its correlation with general types of Divan poetry, places of fire, metaphors, traditions and beliefs related to fire as one of the elements of Four Elements tried to be evaluated in detail. Analysis conducted text-centric and on the basis of examples. In addition, fire poems with redif (repeated sounds) are annexed.

Key Words: Ottoman Poetry, fire, ode (fire), four elements.

ÖN SÖZ

Divan şiirinin kendi dünyası ve kuralları içinde sınırları ve özellikleri az çok belli bir benzetme sistemi vardır. Bu sistem içinde çok çeşitli unsurlar ilgi ve özellikleri dikkate alınarak bir araya getirilmişlerdir. Divan şiirindeki her unsurun kullanım özellikleri ve nitelikleri birbirinden farklıdır. Bu nedenle Divan şiirini meydana getiren çeşitli unsurların nasıl ve hangi yönleriyle şiirde yer aldığının bilinmesi önemlidir.

Ateş insanlığın medeniyet yolundaki önemli ögelerindendir. Ateşin bulunmasıyla birçok yenilik gerçekleşmiş ve sonrasında ateşin etkileri, kültür ve edebiyata da yansımıştır. Divan şiirinin benzetme unsurları arasında ateşin de ayrı bir yeri vardır. Ateş, Divan şiirinde çeşitli ve geniş çağrışımlar yüklenen kelimelerdendir. Divan şairleri bu kelimeye özel anlamlar vererek, çeşitli sanatlarla divan şiiri geleneği içerisinde ateşin kendine özgü bir yer edinmesini sağlamışlardır.

Yapılan bu tez çalışmasında ateşin bir benzetme unsuru olarak Divan şiirindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Divanlardaki ateş redifli şiirler başta olmak üzere daha çok ateşle ilgili beyitlerden yola çıkılarak yapılan metin merkezli çalışma için divanlar taranmıştır. XV. yüzyıldan başlayıp XIX. yüzyıla kadar olan dönemden 40 divan taranmış ve bu divanlardan derlenen örnekler incelenip değerlendirilmiştir.

Altı bölümden oluşan çalışmanın giriş bölümünde, çalışmayla ilgili genel bilgiler konu, amaç, yöntem, kapsam başlıkları altında verilmiştir. İkinci bölümde ateşin kültür tarihindeki yeri çeşitli başlıklar altında ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde Divan şiirinde ateş, ateşin eş anlamlıları ve ateşle ilgili diğer kelimeler üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölüm asıl inceleme bölümü olup bu bölümde divan şiirinde ateşin hangi özellikleriyle yer aldığı, ateşin tabiattaki yeri, anasır-ı erbaanın diğer unsurlarıyla olan ilgisi, sosyal hayat ve eğlence bağlamında ateş, inançlar, ateşle ilgili mekânlar, divan şiirinin geleneksel tiplerinin ateşle ilgileri vb. örnek beyitler yardımıyla ayrıntılı olarak incelenmiştir. Beşinci bölüm olan sonuçta araştırma sonucunda elde edilen bilgi ve bulgularla ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. Sonuç bölümünden sonra altıncı bölümde ateş redifli şiirlerle redif kelimesi ateşle bağlantılı olan şiirlere yer verilmiştir.

Tez konusunun belirlenmesinde yardımcı olan ve çalışmalarım sırasında bilgi birikimini benimle paylaşarak bana yol gösteren, beni cesaretlendiren, benden hiçbir zaman desteğini esirgemeyen, saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. H. Dilek BATİSLAM'a teşekkürlerimi sunarım.

Hilal NAYİR EKİNCİ

Adana/2016

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET ..... **iv**
ABSTRACT ..... **v**
ÖN SÖZ ..... **vi**
KISALTMALAR ..... **xi**

BÖLÜM I
GİRİŞ

1.1. Çalışmayla İlgili Genel Bilgiler 1
1.1.1. Konu 1
1.1.2. Amaç 1
1.1.3. Yöntem 1
1.1.4. Kapsam 2

BÖLÜM II
ATEŞİN KÜLTÜR TARİHİNDEKİ YERİ

2.1. Ateş 3
2.2. Mitolojide Ateş 3
2.2.1. Türk Mitolojisinde Ateş 5
2.3. Türk Kültüründe Ateş 7
2.4. İslamiyette Ateş 9
2.5. Tasavvufta Ateş 10
2.6. Dört Unsurdan Biri Olarak Ateş 12

BÖLÜM III
DİVAN ŞİİRİNDE ATEŞ VE ÖZELLİKLERİ

3.1. Divan Şiirinde Ateş ve Ateş Anlamında Kullanılan Kelimeler 15
3.1.1. Ateş 15
3.1.2. Ateşin Eş Anlamlıları 21

3.1.2.1. Od 21
3.1.2.2. Nâr 23
3.1.2.3. Âzer 26
3.1.2.4. Sûz-Sûzân-Sûzîş 27
3.2. Ateşle Anlam İlgisi Olan Kelimeler 29
3.2.1. Alev-Şule 29
3.2.2. Dûd-Duhân 31
3.2.3. Şerer 33
3.2.4. Ahker 35
3.2.5. Hâkister 36
3.3. Ateşle İlgili Atasözleri ve Deyimler 37

BÖLÜM IV
DİVAN ŞİİRİNDE ATEŞLE İLGİLİ UNSURLARIN KULLANIMI

4.1. Ateşin Özellikleri 41
4.1.1. Nur 41
4.1.2. Yakma-Eritme-Sönme 44
4.1.3. Aydınlatma-Isıtma 50
4.1.4. Arındırma-Temizleme 52
4.2. Ateşin Tabiattaki Yeri 53
4.2.1. Güneş ve Diğer Gök Cisimleri 53
4.2.2. Anâsır-ı Erbaa 59
4.2.2.1. Su 59
4.2.2.2. Hava 62
4.2.2.3. Toprak 64
4.2.3. Nevruz 65
4.2.4. Çiçekler/ Bitkiler 64
4.2.4.1. Gül-Gülzâr 68
4.2.4.2. Lale 77
4.2.4.3. Erguvan 81
4.2.4.4. Çınar 84
4.2.4.5. Öd (Ûd) 86
4.2.5. Meyveler 88

4.2.5.1. Nar 88
4.2.6. Hayvanlar 90
4.2.6.1. Ejderha 90
4.2.6.2. Kaknüs 95
4.2.6.3. Semender 97
4.2.6.4. Bülbül 103
4.2.6.5. Pervane 108
4.2.6.6. Ateş Böceği 113
4.3. Ateşle İlgili Nesneler 114
4.3.1. Mum-Şem 114
4.3.2. Çerağ 118
4.3.3. Kandil 120
4.3.4. Micmer 121
4.3.5. Ney 124
4.4. Ateş-Din İlgisi 127
4.4.1. Cehennem 127
4.4.2. Peygamber Kıssaları 134
4.4.2.1. Hz. Musa 134
4.4.2.2. Hz. İbrahim 138
4.5. Ateşle İlgili İnanışlar 143
4.5.1. Büyü 143
4.5.2. Ateş-perest 149
4.6. Sosyal Hayat ve Ateş 152
4.6.1. Ateşbâzlar 152
4.7. Keyif Verici Maddeler ve Ateş 157
4.7.1. Şarap 157
4.7.2. Tütün 163
4.7.3. Esrar 165
4.8. Ateş Mekânları 166
4.8.1. Ateşgede 166
4.8.2. Hamam 169
4.8.2.1. Külhan 171
4.8.3. Ocak 175
4.9. Yangınlar 178

4.10. Savaş Araçları ve Ateş 182
4.11. Aşk-Ateş 185
4.11.1. Hicrân 192
4.11.2. Gam-Mihnet-Cevr 198
4.11.3. Gayret 202
4.12. Âşık-Ateş 204
4.12.1. Sîne-Gönül-Derûn 204
4.12.2. Âh 210
4.12.3. Gözyaşı 215
4.12.4. Dağ 219
4.12.5. Kebap 220
4.13. Sevgili-Ateş 221
4.13.1. Güzellik 221
4.13.2. Yüz-Yanak 223
4.13.3. Dudak 229
4.13.4. Diğer Güzellik Unsurları 231
4.14. Şair-Söz-Şiir-Ateş 233

BÖLÜM V
SONUÇ

5.1. Sonuç 241

BÖLÜM VI
ATEŞ REDİFLİ ŞİİRLER **246**

KAYNAKÇA 279
ÖZ GEÇMİŞ 288

KISALTMALAR

b.	Beyit
bk.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
g.	Gazel
haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
k.	Kaside
s.	Sayfa
TDEA	Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğer

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Çalışmayla İlgili Genel Bilgiler

1.1.1. Konu

Bulunuşunun ve denetimli şekilde kullanılmasının ardından ateş pek çok açıdan insanlığın gelişimine katkı sağlamıştır. Hayatın hemen her alanında onun izlerini görmek mümkündür. Ateş bütün kültürleri etkilemiş, günlük hayata etkisinin dışında mitolojinin, inanışların büyü vb. uygulamaların içine yerleşmiştir.

Bütün toplumların hayatında önemli yer tutan ateş Osmanlı toplumunda da önemli olmuş, sosyal hayatta ve kültürde etkisini göstermiştir. Bu etkinin izlerine divan şiirinde de rastlanır. Divan şairleri ateşi farklı yönleriyle ele alarak şiirlerinde ateşle ilgili çeşitli benzetmeler yapmışlardır. Ateş divan şairlerinin şiirlerinde çeşitli benzetmelerin yanı sıra bir kültürel öge olarak da yer almıştır. Bu çalışmada divan şiirinde ateşin yeri, kullanım alanları ve ateşle ilgili unsurlar konu edinilmiştir.

1.1.2. Amaç

Çalışmanın amacı ateşin divan şiirinde kullanım alanlarını, kullanımının yüzyıllara göre nasıl bir seyri olduğunu örnekleri inceleyerek belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda ateşle birlikte, divan şiirinin gelişen hayal dünyasıyla üslup benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konulmak istenmiştir. Tezde ateşle ilgili ögelerin yanı sıra ateşin kazandığı farklı anlamlar da belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgularla divan şairlerinin şiirlerinde "ateş"i nasıl kullandıklarına bakılarak ateşin divan şiirinde bir benzetme unsuru olarak seyrini tespit etmek hedeflenmiştir.

1.1.3. Yöntem

Tez metin merkezli bir çalışma olduğu için taranan divanlardan seçilen örnekler ilgili başlıklar altında konu ve anlam bütünlüğü dikkate alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Her başlık altında o başlıkla ilgili beyitler sıralanarak anlamları verilmiştir. İncelemelerde ateşle ilgili kullanım alanları, benzetme unsurları gibi özellikler göz önünde bulundurulmuş böylece ateşin divan şiirindeki yeri tespit edilmek istenmiştir.

1.1.4. Kapsam

Çalışmada XV.-XIX. yüzyıllar arasındaki divanlardan örnek beyit ve şiirler ele alınmıştır. Ateşin kullanım alanını divanlardan alınan örnek beyit ve şiirlerle daha geniş bir çerçeve içerisinde değerlendirmek mümkündür. Çalışma divanlarla sınırlandırılmıştır. Farklı yüzyıllardan seçilen divanlarla "ateş"in yüzyıllar içerisinde divan şairlerince nasıl ele alındığı görülmüştür. Şiir anlayışındaki değişimle birlikte "ateş"in divan şiirindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Divanların belirlenmesinde daha çok yüzyılın öne çıkan şairleri tercih edilmiştir. İncelenecek beyitlerin seçiminde ateş ve yanmak redifli şiirlere öncelik verilmiştir.

Tezde belirlenen yüzyıllardan ortalama olarak 8 divan taranmıştır. Taranan divanlar şunlardır:

XV. yüzyıl: Ahmed-i Dâî, Şeyhî, Ahmed Paşa, Necatî, Avnî, Cem Sultan, Mihrî Hatun, Çakerî.

XVI. yüzyıl: Bağdatlı Ruhî, Fuzûlî, Hayâlî, Bâkî, Usûlî, Cinânî, Behiştî, Sehî Bey.

XVII. yüzyıl: Nef'î, Şeyhülislam Yahya, Nâ'ilî, Neşâtî, Fehîm-i Kadîm, Cevrî, Nâbî, Bosnalı Sâbit, Mezâkî.

XVIII. yüzyıl: Nedîm, Şeyh Gâlib, Neylî, SünbülzâdeVehbî, Arpaeminizâde Sâmî, Koca Ragıp Paşa, Çelebizâde Âsım, Kânî.

XIX. yüzyıl: Enderunlu Vâsıf, Keçeci-zâde İzzet Molla, Leylâ Hanım, Fatîn, Antepli Aynî, Şeref Hanım, Osman Nevres.

Divanlardan taranan örnekler dışında ayrıca redif kelimesi ateş ya da ateşle ilgili unsurlar olan şiirler sonuçtan sonra ayrı bir bölümde verilmiştir.

BÖLÜM II

ATEŞİN KÜLTÜR TARİHİNDEKİ YERİ

2.1. Ateş

Ateş, "yanma olayının yol açtığı parlak alev ve akkor hâline gelmiş yanıcı maddenin toplu adı"dır (Somer, 2009, s. 21). İnsan, hayvan türlerinden farklı olarak ateşi kontrol etmeyi başarmıştır. Ateş, insanın yoksun olduğu korumayı sağlamış, onu sürekli olarak canlı tutabilmek ise toplumsal örgütlenmeyi teşvik etmiştir (Watson, 2014, s. 51). İnsanlığın toplumsal gelişim sürecinde ateşin önemi büyüktür. Ateş, bulunmasının ardından yaşamı her açıdan etkilemiştir. Toplumlarda ateşle ilgili inanışların çeşitliliği de bu durumun sonucudur.

Ateş; aile, gelenekler, din, sanat ve bilim alanları gibi birçok alanda yer edindiğinden kültür tarihinde ateşi yorumlamak çok kolay değildir. Bachelard, Ateşin Psikanalizi'nin ön sözünde ateşin zamanla "bir bilim nesnesi" olmaktan çıktığını söyler. O, kimya kitaplarında ateşle ilgili kısımların giderek azaldığını belirtir. Ateş nedir sorusuna verilecek cevaplar belirsiz ve geneldir, çünkü bu soru "kişisel sezgiler"le "bilimsel deneylerin" iç içe geçtiği bir alanda sorulmuştur (Bachelard, 1995, s. 8).

2.2. Mitolojilerde Ateş

Ateşin keşfi uygarlığın gelişimi açısından önemlidir. İlk insanların ateşi tanıması güneşin sıcaklığı, yıldırım düşmesi, yanardağ ve orman yangınları vesilesiyledir. Ateşin keşfiyle ilgili birçok efsane vardır (Arı, 2001, s. 258). Ateşle ilgili mitlerde topluluktan topluluğa benzerlikler ya da farklılıklar görülür.

Ateş mitologyaları çeşitlidir. Ateş, yaratılış ve ateşin bulunuşuyla ilgili mitologyalarda, mitolojik ateş tanrılarında yer alır. Ateşle birlikte anılan mitolojik hayvanlar pek çok toplumun mitologyasında vardır.

İnsanlar ateşin bulunmasının ardından ateşin faydalarını keşfettikçe ona saygı duymaya başlamışlardır. Bazı topluluklarda ateşe tapılmaya başlanmıştır. Sönen bir ateşi tekrar yakmak o dönemde zor olduğundan ateşin devamlı yanması sağlanmaya çalışılmıştır. Ateşi sürekli yanar hâlde tutma ateşi kutsallaştırmış ve ateşin dumanı büyüsel nitelik kazanmıştır (Hançerlioğlu, 2013, s. 61).

Hemen hemen bütün mitolojilerde ateşin izlerini bulmak mümkündür. Hititler, ateşin yaratıcı olduğuna, canlandırıcılığına ve tanrısal varlığına inanmışlardır. Hititlerin ateş-tanrısı Pahhur'dur. Birçok kral ve kahraman kendilerini öldürmek istediklerinde ya da ölüme mahkum edildiklerinde ateşte yakılmak yoluyla ölmeyi tercih etmişlerdir. Yeniden canlanacaklarına inandıkları için bu yola başvurmuşlardır. Hititlerde tanrılarca kendilerine ölümsüzlük bağışlanan ölümlüler de ateşte yakılmışlardır. Hitit dininde ateş tanrısının varlığı ayrıca ocağın kutsal sayıldığı ritüellere dayandırılabilir. Hititler, yaptıkları kült ocaklarında tanrılara kurbanlar sunmuşlardır. Girit adasındaki Minos uygarlığında doğrudan bir ocak ve ateş kültüne rastlanmaz. Bulunan ateş kalıntılarının içinde topraktan yapılmış kadın ve erkek figürleri ateşe atılan adak eşyalarıdır. Bunların ateşe atılması ateşin kutsal kabul edildiğinin göstergesidir (Hançerlioğlu, 2013, s. 391, Uhri, 2003, s. 29).

Yunan mitolojisinde ateşle sıkça anılan Titanlar soyundan olan Prometheus, ateşi insanlara verir ve bu yüzden Zeus tarafından cezalandırılır. Prometheus, ateşi tanrılardan çalmış ve insanlara vermiş, tanrıların kurmuş olduğu düzene karşı geldiğinden zincire vurulmuştur (Erhat, 1984, s. 279; Bayladı, 2005, s. 434). Yunan mitolojisinde ateşin insanlara verilmesi hediye, ateşin insanlardan alınması ise cezadır. Ateşle anılan Yunan mitolojisinin diğer kahramanları Etna yanardağı içinde demiri işleyen Hephaistos ve Romalılarca Vesta olarak adlandırılan Hestia aile ocağı-tanrıçadır. Hephaistos, Zeus ile Hera'nın oğludur. Çirkin ve topal olduğu için tanrılarca hor görülür. Hephaistos, her türlü madeni ateşte işleyip, güzel eserler verdiğinden sanatın simgesi olmuştur (Erhat, 1984, s. 144). Hestia, Zeus'la Hera'nın kızkardeşidir ve ocağı simgeler. Ocak, tanrıların da insanların da dinsel merkezi sayılır. Hestia'nın uzantısı olan Vesta'nın tapınağında hiç sönmesine izin verilmeyen kutsal ateş bulundurulur, her takvim yılında ateş yenilenir ve bu ateş Roma devletinin ocağını temsil eder. (Hançerlioğlu, 2013, s. 189, 193, 420, 543; Tokarev, 2005, s. 260, Erhat, 1984, s. 156).

Ateş, birçok kavmin inanç sisteminde yer alır, geniş çapta ortaya çıkışı ise Hindistan ve İran'daki inanç sistemlerinde gerçekleşmiştir. Somutlaştırılmış ilahi gücün örneği Agni bir ateş ilahıdır (Tanyu, 1991, s. 52). Hindu inancının en eski unsurlarından biri olan Agni, "alev saçlı, sivri çeneli, kızıl sakallı, altın dişli" olarak tasvir edilir. Cennette güneş, havada parlaklık ve yerde ateş olmak üzere üç biçimde bulunur. Anala (ateş) olarak da çağrılan Agni, kurban ateşinin kişileştirilmiş hâlidir. Agni'nin yanan ve her yöne bakabilen bir kafası, her biri alev olan yedi dili vardır. Agni bu dillerle kurban

yağlarını yalar. Agni'nin insanlarla tanrılar arasında arabuluculuk yaptığına ve insanların evlerini koruduğuna inanılır. Vedalar devrinde kurban ateşinin büyüye karşı koruyucu olduğu kabul edilir. Vedalar sonrası Brahmanizm aşamasında ateşle insanın soluğu arasında bir ilişki kurulmuştur. Kıvılcımla ateş ilişkisinden hareketle, insan ruhuyla Brahmanın ruhu arasında eşdeğerlik olduğu sonucuna varılmıştır. Günümüzde de bu mitolojik inanç sisteminin uzantıları devam etmektedir, Brahmanlar tarafından ateşe günde üç defa kurabiye ve tereyağı atılarak Agni'ye sunulur. (Kaya, 1997, s. 28; Yıldırım, 2012, s. 170).

İranlılar en eski devirlerden bu yana ateşe ilgi duymuşlardır. İran'ın ateş ilahı Azer (Atar) Hindistan'daki Agni'ye benzer. Onun saygınlığını ilk zamanlardan itibaren kabul etmişlerdir. Ateş, Agni'nin bir simgesidir. İran'da en eski devirlerden itibaren "güneşperestlik" ve "ateşperestlik" vardır. Azer, sonsuz ilahi ışığın dünyevi şekli olarak görülen ateşi temsil eder. Ateş, temizleyici sayılır ve Ahura Mazda'nın oğludur. Zerdüşt de ondan meydana gelmiştir. Ahura Mazda, Zerdüşt ile konuşurken beş şeyi diğer varlıklardan daha güzel ve üstün yarattığını söyler. Bunlardan birisi ateştir. Ateş, tanrısal aydınlıktır. Eski İran'da ateşgedelerde kutsal ateş yanar ve ateşin sönmemesine dikkat edilir. Buradan evlere alınan ateş ise söndürülemez. İranlılar, ateşi "tanrısal bir vergi, alevi tanrısal bir ışık ve kılavuz, tapınaklardaki ateşlikleri mihraplar" olarak kabul etmişlerdir (Yıldırım, 2012, s. 171).

2.2.1. Türk Mitolojisinde Ateş

Türk mitolojisinde ateşin bulunmasıyla ilgili birçok efsane anlatılır, yalnızca ateşin bulunmasının dayandırıldığı mitler vardır. Göktürklerde ateşin bulunuşu "efsanevî ata"ya uzanır. Buna göre Türkler soğuktan dolayı sıkıntı çekerken yarı tanrı yarı insan "efsanevî ata" onlara ateşi bulup getirmiştir. Onları soğuktan kurtarmış ve bu sayede Türkler yemeklerini pişirip yemeye başlamışlardır. Göktürklerde ateşi bulan ata kutsallaştırılmıştır (Ögel, 2014, s. 59).

Ortaasya ve Sibirya mitolojilerinde ateşin gökten geldiği inancı yaygındır. Yakut Türkleri de ateşin gökten geldiğine inanmışlardır. Altaylarda ve Teleütlerde ateşin tıpkı bir insan gibi doğuşu söz konusudur. Ateşin ana babası vardır. Ateş ruhu insan şeklinde düşünülmüştür (Bayat, 2012, s. 130).

Teleütlerde ateşin bulunmasına dair mitte Kuday, her şeyi yarattıktan sonra yaratıkları bir yere toplayarak ateşi kendilerinin bulmalarını ister. İnsan dışındaki diğer

canlılar ateşe ihtiyaç duymaz. Kuşlar insanların üşüdüklerini görünce onlara acırlar ve dört bir yana dağılarak ateşi bulmaya çalışırlar, ancak hiçbir şey bulamazlar. İçlerinden Korobolko adlı kuş dağlardaki taşla insandaki demirin birbirine vurulmasını söyler. Böylelikle ateş bulunur. Doğanın yardımıyla ateşin bulunmasına dair bir diğer mitte Oyrotlar (Kalmık) Kırgızlarla savaşmaktadırlar, Kalmıklar sonunda çok az kişi kalırlar, hayvanları avlayıp karınlarını doyurmaya çalışırlar ancak ateş olmadığından yemekleri pişirip yiyemezler. Onların bu hâlini gören dağ dile gelir ve dağın gövdesinden alacakları iki taşla atlarının gübrelerinden faydalanarak ateş yakmalarını söyler (Bayat, 2012, s. 132).

Altaylarda ve Karaorman Tatarlarında ateşin bulunmasına dair mit, başka mitolojilerdekine göre daha akılcıdır. Bu mite göre Kuday, insanı yarattıktan sonra onun soğuktan üşüyeceğini düşünerek ateşin bulunmasını ister. Ülgen'in üç kızı ateşi bulamazlar. Kuday onların yanına gelirken uzun sakalına basıp düşer. Kızlar onun bu hâline gülerler. Kuday kızlara sinirlenince "taşın keskinliği ve demirin sertliğini" bulamamalarına rağmen kendisiyle eğlendikleri söyler. Bunun üzerine kızlar ateşi taş ve demirden yararlanarak bulurlar (Ögel, 2014, s. 60; Seyidoğlu, 2014, s. 50).

Türklerde ateşle ilgili mitler çeşitlidir. Ateşle demirin birlikte yer aldığı mitler yalnızca ateşin bulunuşunun olduğu mitler değildir. Ateş, demirle birlikte Ergenekon efsanesinde de karşımıza çıkar. Efsaneye göre Ergenekon'a sığınan iki kadın ve iki erkek giderek çoğalırlar ve halk artık Ergenekon'a sığmamaya başlar. Yaşamak zorlaşır. Hepsi bir araya gelerek çıkış için yol ararlar. Bulundukları yerde demir madeni vardır. Demir madenini eriterek kendilerine bir geçit yapmaya karar verirler. Körükler yaparlar ve ateş yakarlar. Ateşler yanıp körükler işleyince demir geçit eriyip parçalanır. Hapsolan halk dışarı çıkar (Ögel, 2014, s. 71). Görüldüğü üzere dağın parçalanmasında ateşin rolü büyüktür.

Türklerde ateşin mitolojik inançlarla bağlantısında ateşe sunulan kurban ve saçı saçmaktan bahsetmek gerekir. Ateş ruhu aracığıyla Tanrı'ya ve diğer ruhlara kurban sunulur. Tuvalılar, ateşe kurban vererek ateşin kendilerini koruyacağına ve temizleyeceğine inanırlar. Altaylarda dinî görüş olarak ateşe kurban sunmak, mutluluk ve bereket getirir. Bazı Türk boyları yedikleri yemeklerden ya da içtiklerinden bir miktar ateşe pay verirler. Karagaslar, ateşte Aza adlı kötü bir ruhun yaşadığını düşünürler. Bu kötü ruhu kızdırmamak için ona et ve yağ atarlar. Bu durum ateş ruhunun zamanla kötü olarak algılanmaya başladığının göstergesidir. Altaylarda kurban sunularında şamanlar devreye girer. Şaman, kurban merasimlerinde bir dua okur, bu

duada Od eezi adlı varlığı çağırır ve ona otuz başlı Od Ana, kırk başlı Kız Ana şeklinde seslenir. Bu bilgilerden yola çıkarak bugüne uzanan ateşe kurban sunma ve saçı saçmanın mitolojik temelli olduğu ve Türk boylarında uygulamalarda farklılıklar görüldüğü söylenebilir (Bayat, 2012, s. 133).

Türklerde ateşle ilgili mitolojik ögelerin çoğunun ateşin bulunmasıyla bağlantılı olduğu görülür. Ateş, hemen her toplulukta olduğu gibi Türk topluluklarında da gündelik hayatta önemli yer teşkil ettiğinden ateşe değer verilmiştir. Ateşin ruhu olduğu düşünülmüş, ona kurbanlar sunulmuş, saçı saçılmıştır.

2.3. Türk Kültüründe Ateş

Ateş, bütün insanlığı etkileyerek toplumsal yaşamda kendine yer edinmiştir. Hemen her toplumda farklı pratik ve uygulamalarla ateş kültünden bahsedilir. Türklerde de ateş kutsal sayılmış, ateşe ait gelenekler her Türk toplumunda çeşitli şekillerde sürdürülmüştür. Göktürklerin her yıl ateş ayini yaptıkları bilinmektedir. Türklere göre ateş, ocağın sahibidir (TDEA, 1977, s. 220).

Eski Anadolu'da *ot*, eski Türklerde *od* şeklinde adlandırılan ateşin Türklerin gündelik hayatlarındaki rolü önemlidir. Ateş, yakmak ve yanmak anlayışına uygun birçok kelime türetilmiştir. *Çakmak*, sadece çakmak taşı için kullanılmaz. "Yıldırım çakması, at nalı çakılırken çıkan ateş" gibi anlamlara da gelir. Ateşle ilgili bir diğer kelime olan "ısınmak" ise yalnızca ateş yakmak ile ilgili değildir. Bugün mecaz anlamda kullandığımız "birine ısınmak" sözünü eski Türkler de kullanırlardı. Anadolu'da "göyünmek, göynük" deyişi de yine eski Türkler tarafından yakmak anlamında kullanılan kelimelerdir. *Otatmak*, "od vermek" yanmak, *tamturmak*, "çok parlak bir şekilde" yakmaktır, *ört*, ateş karşılığı kullanılan kelimelerdendir. Türklerin ateşle ilgili bu kadar çok kelime türetmiş olmaları, Türklerin kültüründe ateşin önemine işaret eder (Ögel, 1985, s. 65).

Türkler, eskiden beri ateşe saygı gösterir ve onu kutsal temizleyici bir güç olarak görürler. Altaylılar, ateşe küfür etmez, ateşi su ile söndürmez, ateşe tükürmez ve ateşle oynamazlar. Karagaslar, ateş ıslık çalarsa "uzaktan bir yolcu geleceğine" inanırlar. Yakutlar, ocaktaki külün kıpırdadığını görünce, ateşin, ailede bir çocuk doğacağını haber verdiğini düşünürler. Türklerde ateşe bakıp kehanette bulunmak eski bir gelenektir. Hükümdarlar belirli günlerde büyük bir ateş yaktırır. Bu ateşe kurban sunulur. Ateşten yükselen alevler yeşilse bereketli yağmur ve mahsül, sarıysa hastalık

ve salgın, kırmızıysa savaş, siyahsa hükümdarın ölümü ya da uzun bir yolculuk olacaktır (İnan, 2015, s. 67).

Şamanlar ateşin hakimidirler, aynı zamanda ateşin ruhunu özümseyebilir ve bütün vücutlarından ateş püskürtebilir, akkor hâlindeki demire dokunabilir, kor yutabilirler. Bu tip marifetler mistik sıcaklık sayesinde gerçekleşir, şamanlar, soğuğa dayanabilir ve ateşten etkilenmezler (Eliade, 2014, s. 575). Türk şaman inançlarına göre ateş her şeyi temizler, kötü ruhları kovar. Başkurtlar ve Kazaklar yağlı bir paçavrayı tutuşturup hastanın çevresinde "alas alas" diyerek dolaştırırlar. Buna "alaslama" denir. Anadolu Türkçesinde "alazlama" şeklinde söylenen bu söz ateşle temizleme anlamına gelmektedir. Şamanistlerin yaptığı her törende mutlaka ateş bulunur, kurbanlık hayvanın bir parçası ateşe sunulur (İnan, 2015, s. 68).

Ateş kültü, ocak ateşi ile ilgili ritüel ve geleneklere dayanır. "Ocak", kelimesi, "ateş"ten türemiştir. Türklerde ocak, evin ya da çadırın en saygıdeğer yeri olarak görülür. Ocak sözcüğü soyun devamı anlamına da gelmektedir. Türkler arasında bugün de kullanılan "ocağı yanmak" ifadesi ailenin işlerinin yolunda gitmesine, "ocağı sönmek", "ocağı batmak" deyimleri ise ailenin mahvolması anlamına gelmektedir. Kargış şeklindeki "ocağı sönsün" ifadesi eski Şamanlık uygulamalarının kalıntısı niteliğindedir (Bayat, 2012, s. 122; Boratav, 2012, s. 35). Ocağın hanedanın timsali olduğuna ve her birinin perisi olduğuna inanılır. Ocak, daima temiz tutularak perilerin zararından temizlikle korunur. Günün her saatinde ateş verilmez. Akşam saatlerinde tuz gibi ateş de verilmemesine özellikle dikkat edilir. Ateş, akşam verilirse o evin uğrunun gideceği düşünülür (Onay, 2013, s. 324).

Ocak, Türklerde sadece aileyi temsil etmez. Şifacı kişi de "ocak" adını alır. Şifa gücü miras ya da ustadan çırağa geçer ancak mutlaka el verme yoluyla olmalıdır. Ateş, "şifa ritüellerinin, falcılığın, kurşun dökme"nin önemli ögelerindendir (Boratav, 2012, s. 35).

Ateşle ilgili pratikler, Anadolu'nun birçok yerinde görülmektedir. Balıkesir Bergama bölgesinde hayvanlar, salgın hastalıklardan korunmak için sahiplerinin eşliğinde bir ateşin yanından geçirilir. Bu ateş iki çıplak erkek tarafından odun parçalarının birbirine sürtünmesiyle çıkarılmak zorundadır. Toroslar bölgesinde de buna benzer bir uygulama vardır. Hayvanlar, ateş yakılan ahır kapısından içeri geçerler. Anadolu yörükleri, yaylaklarda ilk ateşin tutuşturulmasına önem verirler. Her ailenin ocak yeri aynı yerde kalmalıdır ve ilk ateşi yakan evin yeni gelinidir. Doğu Anadolu'da bazı bölgelerde ocağa karşı and içilir, Erzincan'da nazar değdiğine inanılan kişi için

ateşe tuz atılır. Kars'ta yemek pişirmeden önce ateşe saçı olarak tuz ve şeker atılır (Boratav, 2012, s. 34; Kalafat, 1995, s. 64). Ocak ve ateş kültünün uzantıları günümüze kadar gelmiştir. Ayrıca geniş Türk coğrafyasında kutlanan Nevruz törenlerinde birtakım pratikler ateşle ilgilidir. Büyük ateşler yakılıp üzerinden atlanır, bu sırada "ağırlığım, uğurluğum sende kalsın", "kırmızılığın bana, sarılığım sana" gibi deyişler söylenir. Nevruz ateşinden atlayan kimselerin yıl boyunca hastalanmayacağına inanılır. Ateşin Nevruz törenlerinde kullanılması, onun "arındırıcı, kötülükleri ve büyüyü" yok edici özelliklerine dayandırılır (Artun, 2013, s. 314).

2.4. İslamiyet'te Ateş

İslamî ilimlerin ilk kaynağı Kur'an-ı Kerîm'dir. Ateşin İslamdaki yerine Kur'an-ı Kerîm'den yola çıkarak değinmek mümkündür. Kur'an'da ateş, üç şekilde kullanılır: "1. Isı ve ışık kaynağı olan duyu ile algınanan ateş. 2. Mutlak manada hararet ve cehennem ateşi. 3. Bozguncu siyasetten kinaye olarak kullanılan savaş ateşi." (Tanyu, 1991, s. 55).

Nâr kelimesi, Kur'an'da ve hadislerde daha çok cehennem ateşini ifade etmek için kullanılır. Aynı zamanda mecâzî olarak "akıl, rey, görüş" anlamına gelir. Nâr, Kur'an'da 145 yerde geçer, bunlardan büyük bir çoğunluğu cehennemi ifade etmektedir (Topaloğlu, 2006, s. 385).

Kur'an'da ateş, cehennem anlamının dışında kurbanı yakıp yok etme manasında Âl-i İmran suresi 183. ayette geçer. Maide suresi 64. ayette, Kur'an, indirildikten sonra birtakım kimselerin bozgunculuk yapacağı söylenir. Allah, bu kimselerin savaş için yaktıkları ateşi söndürür.

Şeytan ve cinlerin ateşten yaratıldığından bahseden sureler, Araf, Hicr, Sad ve Rahman sureleridir. Araf suresi, 12. ayette, şeytan Hz. Adem'e saygı ile eğilmeme nedenini söyler. Kendisi ateşten yaratılmışken, Hz. Adem, çamurdan yaratılmıştır. Sad suresi, 76. ayette şeytanın bu sözü yinelenir. Hicr suresi 27. ayet ve Rahman suresi 15. ayette, cinlerin dumansız ateşten yaratıldığı anlatılmıştır.

Yasin suresi 80. ayette, Allah'ın yeşil bir ağaçtan ateş çıkardığı söylenir. "Şecerü'l-ahzarı nâran", "yeşil ağaçtan ateş yaptı" sözü Marh ve Afar denilen iki ağaç için kullanılmıştır. Bu ağaçlar, yemyeşillerdir ve suları akar. Marh, çakmak gibi Afar'a sürülür ve nihayetinde ateş çıkar. Ateşi, ağaçtan çıkaran Allah, ölüye de can verir (Yılmaz, 1992, s. 148).

Hz. İbrahim'in bahsinin geçtiği sureler Enbiyâ, Ankebut ve Saffat'tır. Enbiyâ suresi 69. ayette "yâ-nâru kûnî berden ve selâmen 'alâ-ibrâhîm "Ey ateş, İbrahim'e serin ve esenlik ol" denilerek ateşe Hz. İbrahim'i yakmaması için verilen emirden bahsedilir (Yılmaz, 1992, s. 179). Ankebut suresi 24. ayette bu hadise tekrarlanırken, Saffat suresi 97. ayette Hz. İbrahim'in yakılması için kavmi tarafından hazırlanan ateş anlatılır.

Hz. Musa'nın Tûr Dağı'nda ateşi görmesinden bahseden sureler, Taha, Neml ve Kasas'tır. Taha suresi 10. ayette Hz. Musa'nın "ânestü nâran", "ben bir ateş gördüm" diyerek Tûr Dağı'nda gördüğü ateşten bahsedilir. Taha suresi, 11. ayette Hz. Musa'ya, ateşin yanına yaklaşınca seslenilir. Peygamberliği kendisine bildirilir. Neml suresi, 7. ve 8. ayetlerle Kasas suresi 29-30. ayetlerde bu olay hatırlatılır.

Ateş kelimesinin cehennem anlamında geçtiği sure ve ayetler şöyle sıralanabilir: Bakara 2/24-80-167-174-175-201-221, Âl-i İmrân 3/10-17-24-103-131-191-192, Nisâ 4/10-14-30-55-56-145, Mâide 5/37-72, Eʾnam 6/27-128, Aʾrâf 7/38-41, Tevbe 9/17-35-63-68-81-109, Yûnus 10/8, Hud 11/16-17-98-113, Raʿd 13/35, Hicr 15/18, İbrâhim 14/30-50, İsrâ 17/97, Kehf 18/29-53, Enbiyâ 21/15-39, Hac 22/19-72, Müʾminûn 23/104, Furkân 25/11-12, Neml 27/90, Kasâs 28/41, Secde 32/20, Ahzâb 33/64-66, Sebe 34/12, Fâtır 35/6-36, Sad 38/27, Zümer 39/16, Müʾmin 40/11-41-46-47-48-49-72, Fussilet 41/28-40, Şûrâ 42/45, Câsiye 45/34-35, Ahkâf 46/20-34, Muhammed 47/12-15, Fetih 48/13, Zâriyat 51/14, Tur 52/14, Kamer 54/47-48, Rahmân 55/35-44, Vâkıa 56/44-71, Hadîd 57/15, Haşr 59/17, Tahrim 66/6-10, Mülk 67/5-10-11, Meâric 70/16, Cin 72/23, İnsan 76/4, İnşikak 84/12, Ala 87/12, Gâşiye 88/4, Beled 90/20, Leyl 92/14-16-18, Beyyine 98/6, Kâria 101/11, Hümeze 104/9, Tebbet 111/3-5.

Hadisler, Kur'an'dan sonra başvurulan diğer kaynaklardır. Hadislerde ateş, çoğunlukla cehennemi ifade etmek için kullanılmıştır. Azap anlamında kullanıldığı da olur. Ateş yerine nâr kelimesiyle, "ashabü'n-nâr, ehlü'n-nâr, azâbü'n-nâr, ebvâbü'n-nâr" gibi deyimler oluşturulmuştur (Tanyu, 1991, s. 55).

2.5. Tasavvufta Ateş

Tasavvuf terimleri sözlüğünde ateş maddesinin karşılığı "nâr, od, cehennem, aşk, sevgi harareti, mahabbet alevi, aşk âteşi"dir (Uludağ, 1996, s. 63). Sözlük anlamlarından anlaşılacağı gibi tasavvufta ateş öncelikle cehennem anlamında ve daha sonra da aşk ateşinin yakıcılığını anlatmak için kullanılır.

Tasavvufî düşünceyi felsefî boyuta taşıyan İbnü'l-Arabî, unsurların feleklerin hareketi sonucunda ortaya çıktığını ve Tanrı'nın dört unsuru dört günde yarattığını söyler. Bu unsurlardan ateş, en üst mertebede bulunur. Hz. Adem'in çamurunda bulunan su yine de diğer unsurlardan daha etkilidir ve bu unsurların hepsine kendi özelliklerini veren Allah'tır (Karlığa, 1991, s. 150).

Ateşle ilişkilendirilen unsurların, tasavvufî anlamları mevcuttur. Ateşgede, gönül, aşk âlemi ve Hak aşkı anlamlarına gelir. Ateşbâz, ateşle oynayan anlamındadır, Mevlevîlikte aşçının simgesidir. Aşk, ateş-i imtihan olarak adlandırılırken, ateş-i şevk ve âteş-i şehvet tasavvufî anlamda kullanılan diğer tamlamalardır (Uludağ, 1996, s. 64).

Tarikatlarda ateşle ilgili uygulamalar görülmektedir. Seyyid Ahmed er-Rufâî'nin "aşk ateştir" sözü ve Rufaîlerin ateşle yaptıkları birtakım uygulamalar kısmen tasavvuf-ateş ilgisini ortaya koyar. Rufâî tarikatının müridleri ateşten zarar görmezler, ateşe direnç gösterebilirler. Ateşte kızdırılmış demirle ritüellerini gerçekleştirirler (Tanyu, 1991, s. 55; Boratav, 2012, s. 35).

Rufâi dervişlerinin zikirleri sırasında ateşle olan yakınlıkları "gül yalamak" deyimini ortaya çıkarmıştır. Dervişler, yassı tarafı ateşten yanmış kıpkırmızı olmuş bir demiri sapından tutarak ön dişleriyle sıkarlar, Allah'ın isimlerinden "Hayy"ı zikrederek demirdeki ateşi söndürürler. Dişler ateşe dayanıklı olduğundan bir süre ateşe dayanılır, fazla tükürük üreterek hayy hayy diyip nefes verilir ve sonunda demirdeki ateş yok olur. Bu demire kırmızılığından kinâye gül söndürme ya da gül yalama denilir (Onay, 2013, s. 187).

Mevlevîlikte edep anlayışıyla inançtan gelen bazı terimler arasında ateşle ilgili olanlar da vardır. Örneğin Mevlevilikte ateşbâz, matbah ve aşçıbaşı anlamında kullanırken, ocak ve mum söndürmek yerine ocağı, mumu dinlendirmek tabirleri tercih edilir (Gölpınarlı, 1982, s. 426). Ayrıca Mevlevîliğin ünlü simalarından âteşbâz-ı velî adıyla da bilinen Yusuf b. İzzeddin'e bu unvanının verilmesiyle ilgili bir menkıbe anlatılır. Bu menkıbeye göre Yusuf b. İzzeddin, mutfakta odun kalmadığını bildirmek için Mevlânâ'nın yanına gider. Mevlânâ da ona ayaklarını kazanın altına koymasını söyler, denileni yapar ve kazan kaynamaya başlar. Bu olaydan sonra Yusuf b. İzzeddin, âteşbâz-ı velî olarak da anılmaya başlar (Özönder, 1991, s. 57).

Mevlevi divan şairlerinin şiirlerinde de Mevlevilikte yer verilen ateşle ilgili tabirlerin çeşitli örneklerini görmek mümkündür. Şeyh Gâlib, ateşbâz terkibini, Tanrı birliğine ulaşma yolunda girilen çilenin zorluklarını ve bu yolda mürşide duyulan ihtiyacı vurgulamak için kullanır. Gâlib'in şiirinde ateşbâz Hz. Mevlânâ'dır.

Mevlânâ'nın varlığı bir ocaktır ve felsefesi "ruhu hamlıktan kurtarıp olgunluğa yükselten manevî ateş"tir. Mutfak, Mevlânâ'nın dergâhıdır. Onun irşadıyla sâlik yoluna devam edecek, mutlak hakikate ulaşacaktır (Çapan, 2005, s. 148).

2.6. Dört Unsurdan Biri Olarak Ateş

Anasır-ı erbaa, dört unsur demektir. Klasik felsefede dört unsur, toprak, su, hava ve ateşten oluşmaktadır. İslam felsefesindeki anasır-ı erbaa, antik Yunan düşüncesine dayanır. İslam kaynaklarında anasır-ı erbaa yerine, "ustukussât-ı erbaa, erkân-ı erbaa, tabâi'i-erbaa, mevâdd-ı erbaa, ümmehât-ı erbaa, ümmehât-ı süfliyye, usûl, mebâdî, kavâbis" gibi terimler de kullanılmıştır. (Karlığa, 1991, s. 149).

Felsefede Antikçağın düşünürlerinden Herakleitos, ateşi, evrenin temel ögesi olarak kabul eder. Herakleitos'a göre "evreni ateş oluşturur, evren daima yaşayan bir ateştir ve öyle kalacaktır". Her şeyi yaratan ateştir, her şey ateş içinde eriyecek ve ebedî şekilde tekrar ateşe dönecektir. Dört unsurun zıtlıkları arasındaki uzlaşma, ahengi oluşturur. Ateş, yoğunluk kazandıkça sıvılaşır, su, yoğunlaştıkça toprak hâline gelir. Toprak erirse su olur ve devinim böylece sürer (Keklik, 1978, s. 192; Hançerlioğlu, 2013, s. 61). Empodokles, dört unsurdan en önemlisinin ateş olduğunu savunur. Fikirlerini ileri götürerek kendisini bazen bir ilah bazen bir peygamber olarak görür ve göklere uçacağını ispatlamak için kendisini Etna yanardağının içine atar (Tanyu, 1991, s. 53).

Felsefenin dışında inanışlarda dört unsurun izlerini bulmak mümkündür. İskandinavlarda elf adı verilen ruhlar, "su, ateş, hava, fırtına vb." doğa güçlerini temsil ederler (Hançerlioğlu, 2013, s. 134). Tibet'te "stupa" denilen yapılar mevcuttur. Stupalar yaratılış yapısının sembolleridir. Stupanın temeli büyük bir küptür ve toprağı temsil eder. Bu küpün üzerine suyu temsil eden bir küre ve onun üzerine de spiral benzeri bir yapı inşa edilmiştir. Bu yapı ateşi simgeler ve en üstte yer alan yarım ay havayı temsilen yapılmıştır (Arroyo, 2009, s. 107). Araplar, âbâ-i ulviyyenin, yıldız ilminin yeryüzündeki güçler olan ateş, hava, su ve toprak üzerinde etkisi olduğunu ileri sürerler (Hançerlioğlu, 2013, s. 7). Birbirine coğrafi konum olarak çok uzak bu topluluklar değişik açılardan dört unsura yer vermişlerdir.

Dört unsur, birbirinden farklı ilimlerde yer edinmiştir. Simya ilminde ateş-kireç taşı Acidum Pingue ateşten çıktığına ve kireci meydana getirdiğine inanılan maddedir (Hançerlioğlu, 2013, s. 9). Astrolojide, burçlar, üçlü olarak dört üçgen kümeye

ayrılırlar. Bunlardan seretân, akrep ve hût, ateş grubuna dahildir ve burc-ı ateşî ya da burc-ı âzerî olarak adlandırılırlar (And, 2007, s. 335). Ateş burçları, "neşeli, coşkulu, hevesli, güçlü ve dürüstlerdir, irade güçlerini diğer burçlara göre daha bilinçli şekilde yönlendirirler (Arroyo, 2009, s. 113).

Eski inanışa göre üç kısma ayrılan (eflâk, erkân, müvelledât) "âlem-i ecsâm"dan erkân dört unsurdan ibarettir. Dört unsurdan her birinin çifte özelliği vardır. Ateş, kuru-sıcak (yâbis ve har), hava, sıcak- rutubetli (har ve râtib), su, rutubetli-soğuk (râtib ve bârid), toprak, soğuk-kurudur (bârid ve yâbis). Bu unsurlar ortak özellikleri sayesinde birbirinin içine girer. Göklerin ve yıldızların dönmesi bu unsurların değişimini sağlar (Gölpınarlı, 1992, s. 95; Kurnaz, 1996, s. 494).

İran ve Önasya mitolojilerinde rüzgâr, ateş, su ve toprak, insanın yaratılışında önemli rol oynarken Altay ve Sibirya Türk mitolojilerinde dört unsura pek rastlanmaz. Bu inanış, ilk defa Uygurlar döneminde görülmektedir. Bektaşi edebiyatında dört unsurdan nefeslerde sıkça bahsedilir. Devriyyelerde dört unsur anlatılır (Ögel, 2014, s. 524).

Maddi âlemin özü dört unsurdur. "Levlâk" kutsal hadisinde nûr-ı Muhammedî'nin "ehadiyyetten vâhidiyyete nüzûlü" dört unsurun aslını oluşturur. Arş-ı âlâyı taşıdıklarına inanılan meleklerin sayısı dörttür. Arş-ı kalbi götüren de dört melek derecesindeki bahsi geçen dört unsurdur. Ateş, Azrail, su, Mikail, rüzgâr, İsrafil, toprak, Cebrail makamındadır. Ateşle Azrail'in ilgisi Azrail'in ruhları almakla görevli olmasına dayanır. Ateş, Azrail gibi dokunduğu nesnede hayat belirtisi bırakmaz (Ceylan, 1999, s. 155).

Âşık Paşa, Garib-nâmesi'nde birinci bölüm birinci kıssada âlemdeki varlıkları açıklar. Bu bölümde kâinatın yaratılışı anlatılılırken dört unsurun yerinden de bahsedilir. Dört unsurdan ateş, şu beyitle anlatılmıştır:

Gör bu odı niçe yanar yandurur
Hem döner hâlden hâle hem döndürür

"Ateşe bak, nasıl yanıp yaktığını, nasıl hâlden hâle döndüğünü ve döndürdüğünü gör" (Yavuz, 2000, s. 21).

Yunus Emre, Risâletü'n-nushiyye'de ruh ve nefis arasındaki çatışmayı ele alır. Akılla ilgili düşünceler aktarır. Mecâzî bir ordu düzeni hikâye eder. Ateş ve yel gibi

unsurlara birer şahsiyet verir, onları teşhis eder. İyi huyların temeli toprakla suya; kötü huyların temeli ise havaya ve ateşe bağlanır (Tatçı, 1991, s. 18).

BÖLÜM III

DİVAN ŞİİRİNDE ATEŞ VE ÖZELLİKLERİ

3.1. Divan Şiirinde Ateş ve Ateş Anlamında Kullanılan Kelimeler

3.1.1. Ateş

Ateşin "tutuşup yanmayla beliren ışık ve kor" dışında yan anlamları mevcuttur. Ateş; "hararet, ateş yakılan yer, çakmak, yanıcı maddeleri alevlendiren şey, yangın" anlamlarına gelir (Devellioğlu, 2004, s. 49; Muallim Nâcî, 2009, s. 40; Şemsettin Sami, 2015, s. 77, Mütercim Âsım Efendi, 2009, s. 28, Ayverdi, 2011, s. 81).

Sözlükte ateşin mecaz anlamlarına da yer verilmiştir. Ateş, mecazen "aşk, ayrılık, hasret, kızgınlık, azap, hiddet gibi duyguların yakıcı etkisi"ni ifade etmede kullanılır (Ayverdi, 2011, s. 81). Kelime ayrıca âşık ve aşkın yakıcılığına, şeytana kinaye olunur (Mütercim Âsım Efendi, 2009, s. 28). Kelime tasavvufta da mecazen "aşk, sevgi harareti, mahabbet alevi, aşk âteşi" anlamlarına gelir (Uludağ, 1996, s. 63).

Ateş, dört unsurdan biridir ve "rengi, sıcaklığı, canı yakması, maddeyi etkilemesi" gibi özellikleriyle şiirde önemli bir yeri vardır. Temel ihtiyaçlar bakımından insanlar için vazgeçilmez olan ateş, şiire çeşitli açılardan yansımıştır (Şentürk, 2015, s. 404). Divan şiirinde ateş, bilinen anlamlarının dışında mecazî kullanım şekliyle de konu edilmiştir. Kelimenin eşanlamlılarına da sıkça yer verilmiştir. Âşığın ıstırabı, sevgilisine duyduğu özlem, ateştir ve bu ateş daima âşığı yakar. Âşıkla ilgili durumlarda ateş, "yakıcılığı, rengi, parlaklığı" açısından ele alınır. Ateş, "gözde tutuşur, gönülde alevlenir" (Kurnaz, 1996, s. 507; Pala, 2000, s. 44). Divan şairleri ateşi, "kor hâlinde bulunması, kıvılcım saçması, hararet vermesi, ısınmada aydınlatmada kullanılması" yönünden şiire aktardıkları gibi ayrılığı da ateş olarak nitelendirirler. Birçok unsurla bir arada ele alınan ateş, yanan mumda âşığın içine benzetilirken renk ilgisi bakımından sevgilinin güzellik unsurlarından yanak ve dudak için benzetilendir (Pala, 2000, s. 44; Arı, 2001, s. 260). Ateş, divan şiirinde bir benzetme unsuru olarak, duyguların somutlaştırılmasında ve mecazî kullanımlarıyla birçok örnekte yer alır. Çalışmanın diğer bölümlerinde ayrıntılı olarak ateşle ilgili unsurlar işlendiğinden bu kısımda verilen örnekler unsurlara dahil edilemeyenlerdir.

Seni bu sûrete koyan gülün ‘aşkıdur ey bülbül
Neye düşse anı yakıp kül itmek şân-ı âteşdür[1]

Şeyhülislâm Yahya, g. 191, b. 3, s. 215

“Ey bülbül, seni bu hâle düşüren gülün aşkıdır. Neye düşse yakıp kül etmek ateşin şanındandır.”

Ateş, ayarı tam olan altını eritir, altının ayarı, has olanı ateşte belli olur:

Belâya merd olanlar sabr eder nâmerd olan döymez
Tamâm olsa ayârı etmez altuna ziyân âteş

Hayâlî, g. 228, b. 3, s. 167

“Belaya mert olanlar sabreder, namert olanlar dayanamaz ayarı tam olan altına ateş zarar vermez.”

Ateş ısınmak için yakılır:

Mezâkî fasl-ı şitâyı riyâz-ı ‘ıyş idelüm
Bu mevsimün güli sâgar bahârı âteşdür

Mezâkî, g. 78, b. 5, s. 329

“Mezâkî, kış mevsimini yeme içme çemenliği yapalım, bu mevsimin gülü kadeh, baharı ateştir.”

Ateşin üzerine su dökünce buhar çıkar:

Eyler gönülde eşk hatun şevkini füzûn
Oddan çıkar buhâr saçıldukca âb ana

Fuzûlî, g. 8, b. 4, s. 134

[1] Beyit örnekleri divanların kaynakçada verilmiş baskılarından alınmış olup beyitlerin sonunda verilen nazım şekli, beyit ve sayfa numaraları bu baskılara aittir.

“Gönülde, gözyaşı yüzündeki ayva tüylerine şevkimi arttırır, ateşin üzerine de su döküldükçe buhar çıkar.”

Ateş, cehennem yerine de kullanılmıştır:

Hadünde n’ola mesken kılsa hattun
K’olur dînden çıkanun yiri âteş
Cem Sultan, g. 144, b. 2, s. 123

“Yanağında ayva tüylerin mesken kılsa ne olur, dinden çıkanın yeri ateştir.”

Kervanlar geçtikleri yerde ateş kalıntıları bırakırlar:

Dedi gam gitti vaslımla niçin eksik degil âhın
Dedim göçtügü menzilde komaz mı kârbân ateş
Ahmet Paşa, g. 127, b. 6, s. 180

“Kavuşmayla gam gitti, neden ahın eksik değil dedi, kervan göçtüğü yerde ateş bırakmaz mı dedim.”

Ateşin divanlarda tamlamalarla sıklıkla kullanılması da dikkat çekmektedir. Sözlüklerde ise ateş kelimesiyle kurulan birçok tamlama yer aldığı görülmüştür. Bu tamlamalardan bazıları somut bazıları ise soyut anlamları karşılar. Ateşle kurulan tamlamalardan sözlüklerde yer alanlar aşağıda sıralanmıştır:

Âteş-i âb perver: Parlak, suyu iyi verilmiş kılıç (Steingass, 1975, s. 13; Şükûn, 1984, s. 25; Devellioğlu, 2004, s. 49; Kanar, 2008, s. 22; Mütercim Âsım, 2009, s. 28).

Âteş-i âb peyker: Su şeklinde ateş. Şarap. Kılıç. Sevgilinin dudağı (Şükûn, 1984, s. 25).

Âteş-i âh: Ateş gibi yakıcı iç geçirmeler (Kanar, 2008, s. 22

Âteş-i âhenîn: Demirden ateş (Kanar, 2008, s. 22

Âteş-i aşk: Aşk ateşi (Kanar, 2008, s. 22

Âteş-i be-cân: Canda olan ateş, yanıp tutuşma (Şükûn, 1984, s. 25; Devellioğlu, 2004, s. 49; Mütercim Âsım, 2009, s. 28).

Âteş-i behâr: Kırmızı gül, lale. Baharın güzelliği ve canlılığı (Şükûn, 1984, s. 25; Devellioğlu, 2004, s. 49; Kanar, 2008, s. 22; Mütercim Âsım, 2009, s. 28).

Âteş-i behrâm: Sâsâniler döneminde birçok yerde bulunan ateşgedelerin genel adı (Kanar, 2008, s. 22).

Âteş-i beste: Donmuş ateş, kırmızı altın (Şükûn, 1984, s. 26; Devellioğlu, 2004, s. 49; Mütercim Âsım, 2009, s. 28).

Âteş-i bî-bâd: Şarap, zulüm (Steingass, 1975, s. 13; Şükûn, 1984, s. 26; Devellioğlu, 2004, s. 49; Kanar, 2008, s. 22; Mütercim Âsım, 2009, s. 28).

Âteş-i bî-dûd: Güneş, şarap, öfke (Steingass, 1975, s. 13; Şükûn, 1984, s. 26; Devellioğlu, 2004, s. 49; Kanar, 2008, s. 22; Mütercim Âsım, 2009, s. 28).

Âteş-i bî zebâne: Alevsiz ateş, şarap, akik (Steingass, 1975, s. 13; Şükûn, 1984, s. 26; Devellioğlu, 2004, s. 49; Kanar, 2008, s. 22; Devellioğlu, 2004, s. 50; Mütercim Âsım, 2009, s. 28).

Âteş-i cam-ı zîbekî: Billûr veya gümüş kadehte içilen şarap (Şükûn, 1984, s. 27; Devellioğlu, 2004, s. 49; Kanar, 2008, s. 22).

Âteş-i cân-sûz: Can yakan ateş (Kanar, 2008, s. 22

Âteş-i derûn: Gönül yanıklığı (Devellioğlu, 2004, s. 49

Âteş-efrâz: Ateş yükseltici, hava fişeği (Steingass, 1975, s. 13; Şükûn, 1984, s. 25; Mütercim Âsım, 2009, s. 28).

Âteş-efrûz: Kibrit, çakmak vesaire gibi ateş yakacak bir nevi şey. Şemsi senenin on birinci ayı. Kokonus denilen kuş (Steingass, 1975, s. 13; Şükûn, 1984, s. 25; Mütercim Âsım, 2009, s. 29).

Âteş-i erzen feşân: Çok kıvılcım saçan ateş (Şükûn, 1984, s. 25).

Âteş-i fesurde: Donmuş ateş, altın (Şükûn, 1984, s. 29; Devellioğlu, 2004, s. 49

Âteş-i heft micmer: Yedi gezegen (Steingass, 1975, s. 13; Şükûn, 1984, s. 30; Devellioğlu, 2004, s. 49; Kanar, 2008, s. 22; Mütercim Âsım, 2009, s. 28

Âteş-i hicrân: Ayrılık ateşi (Devellioğlu, 2004, s. 49; Kanar, 2008, s. 22

Âteş-i hindî: Hint kılıcı (Steingass, 1975, s. 13; Şükûn, 1984, s. 30; Devellioğlu, 2004, s. 49; Kanar, 2008, s. 22; Mütercim Âsım, 2009, s. 28

Âteş-i kârvan: Geride kalanlara yol göstermek için kavran halkının yolda ve durak yerlerinde bıraktıkları ateş (Şükûn, 1984, s. 29;

Âteş-i mûsî: Güneş (Şükûn, 1984, s. 30; Devellioğlu, 2004, s. 49; Kanar, 2008, s. 22

Âteş-i mücessem: Kılıç ve hançer vb. silahlar (Steingass, 1975, s. 13; Şükûn, 1984, s. 30; Kanar, 2008, s. 22; Mütercim Âsım, 2009, s. 28

Âteş-i nemrûd: Nemrud'un Hazreti İbrahim'i attığı ateş (Steingass, 1975, s. 13; Şükûn, 1984, s. 30; Uludağ, 1996, s. 64; Devellioğlu, 2004, s. 50; Kanar, 2008, s. 22).

Âteş-i parsî: Yanı kara, bir çeşit çıban. Ateşperestlerin taptıkları hiç sönmeden devam eden ateşleri (Steingass, 1975, s. 13; Şükûn, 1984, s. 26; Devellioğlu, 2004, s. 50; Mütercim Âsım, 2009, s. 28).

Âteş-pây: Ateş ayaklı. Çabuk yürüyüşlü (Steingass, 1975, s. 13; Şükûn, 1984, s. 27; Devellioğlu, 2004, s. 51).

Âteş-i pür-âb: Su dolu ateş. Üzüm şarabı. Kederli kimselerin kanlı gözyaşı. Şarap ile dolu yaldızlı kadeh (Şükûn, 1984, s. 27; Devellioğlu, 2004, s. 50; Kanar, 2008, s. 22; Mütercim Âsım, 2009, s. 29).

Âteş-i rez: Şarap (Mütercim Âsım, 2009, s. 29).

Âteş-i rûz: Güneş (Steingass, 1975, s. 13; Şükûn, 1984, s. 27; Kanar, 2008, s. 22; Mütercim Âsım, 2009, s. 29).

Âteş-i sek: Köpek menekşesi denilen sarmaşık çeşidinden bir bitki (Steingass, 1975, s. 13; Şükûn, 1984, s. 29).

Âteş-i seng: Lal ve yakut (Şükûn, 1984, s. 29; Devellioğlu, 2004, s. 50; Kanar, 2008, s. 22; Mütercim Âsım, 2009, s. 29).

Âteş-i serd: Şarap, altın (Steingass, 1975, s. 13; Şükûn, 1984, s. 27; Devellioğlu, 2004, s. 50; Mütercim Âsım, 2009, s. 29).

Âteş-i sevdâ: Aşk ve düşünce harareti (Şükûn, 1984, s. 29; Kanar, 2008, s. 22; Mütercim Âsım, 2009, s. 29).

Âteş-i seyyâl: Şarap (Steingass, 1975, s. 13; Şükûn, 1984, s. 27; Devellioğlu, 2004, s. 50

; Mütercim Âsım, 2009, s. 28).

Âteş-i simâbsan: Civa gibi ateş. Güneş (Şükûn, 1984, s. 29; Devellioğlu, 2004, s. 50; Kanar, 2008, s. 22; Mütercim Âsım, 2009, s. 29).

Âteş-i subh: Güneş (Şükûn, 1984, s. 29; Devellioğlu, 2004, s. 50; Kanar, 2008, s. 22; Mütercim Âsım, 2009, s. 29).

Âteş-i sûzân: Yakıcı ateş (Devellioğlu, 2004, s. 50; Kanar, 2008, s. 22).

Âteş-i tâk: Şarap (Şükûn, 1984, s. 27; Devellioğlu, 2004, s. 50; Kanar, 2008, s. 22).

Âteş-i ter: Şarap. Gözyaşı (Şükûn, 1984, s. 27; Devellioğlu, 2004, s. 50; Kanar, 2008, s. 22; Mütercim Âsım, 2009, s. 29; Muallim Nâcî, 2009, s. 41).

Âteş-i tevbe-sûz: Şarap (Şükûn, 1984, s. 27; Devellioğlu, 2004, s. 50; Kanar, 2008, s. 22; Mütercim Âsım, 2009, s. 29).

Âteş-i tîz: Harlı ateş (Kanar, 2008, s. 22).

Âteş-i tugyân: İsyan ateşi (Kanar, 2008, s. 22).

Âteş-i zer: Parlaklık, altın (Steingass, 1975, s. 13; Şükûn, 1984, s. 28; Kanar, 2008, s. 22; Mütercim Âsım, 2009, s. 29).

Âteş ü âb: Kılıç ve benzerleri, şarap ile dolu kadeh, gerdek hâli (Steingass, 1975, s. 13; Şükûn, 1984, s. 30; Devellioğlu, 2004, s. 50; Mütercim Âsım, 2009, s. 29).

Âteşîn âb: Şarap (Steingass, 1975, s. 14).

Âteşîn dem: Etkili konuşan (Kanar, 2008, s. 25).

Âteşîn devâc: Güneş. Şafak. Şarap (Şükûn, 1984, s. 31; Mütercim Âsım, 2009, s. 30).

Âteşîn ejdehâ: Yedi gezegenden her biri (Şükûn, 1984, s. 30; Mütercim Âsım, 2009, s. 30).

Âteşîn libas: Kırmızı elbise, kırmızı elbise giymiş kimse (Steingass, 1975, s. 15; Şükûn, 1984, s. 31; Kanar, 2008, s. 25; Mütercim Âsım, 2009, s. 30).

Âteşîn mâr: Ateşli yılan. Yanıklı ah. Ateş alevi. Hava fişeği (Steingass, 1975, s. 15; Şükûn, 1984, s. 31; Kanar, 2008, s. 25; Mütercim Âsım, 2009, s. 30).

Âteşîn pençe: Sanatta eli çabuk kimse ki işinin eri denir (Şükûn, 1984, s. 31; Kanar, 2008, s. 25; Mütercim Âsım, 2009, s. 30).

Âteşîn sadef: Güneş (Steingass, 1975, s. 15; Şükûn, 1984, s. 31; Kanar, 2008, s. 25; Mütercim Âsım, 2009, s. 30).

Âteşîn salîb: Güneş (Şükûn, 1984, s. 31; Mütercim Âsım, 2009, s. 30).

Görüldüğü gibi ateşle ilgili çok sayıda terkip vardır. Bunların bir kısmı çeşitli alet, nesne, yer adı vb. bildirir. Terkiplerin bir kısmı ise mecaz anlamlıdır. Taranan divanlarda âteş-i aşk, âteş-i âh, âteş-i dil, âteş-i derûn, âteş-i firâk, âteş-i hicrân, âteş-i hecr, âteş-i hasret, ateş-i gam, âteş-i derd terkiplerinin çok yaygın olduğu ve mecaz anlamlı terkiplerin ön plana çıktığı tespit edilmiştir.

3.1.2. Ateşin Eş Anlamlıları

3.1.2.1. Od

Türkiye Türkçesindeki ateş kelimesi Farsça atîşten gelmektedir. Od ise Türkçedir. Tarama Sözlüğü'nde od/ot kelimesinin karşılığı ateştir (Dilçin, 1983, s. 159). Şemsettin Sami, Kamus-ı Türkî'de od/ot maddesini "ateş, nâr" olarak açıklar (Şemsettin Sami, 2010, s. 938). Kelimenin diğer Türk Lehçelerindeki karşılıkları ise şöyledir: Azerbaycan Türkçesinde âtâş, od; Başkurt Türkçesinde ut, yalkın; Kazak Türkçesinde ot, jalın; Kırgız Türkçesinde ot; Özbek Türkçesinde ot, alav, âtâş; Tatar Türkçesinde ut, yalkın; Türkmen Türkçesinde öt, Uygur Türkçesinde ot, ataş şeklindedir. Türkler ateşin karşılığı olarak ot (od) kelimesini kullanmışlardır (Ercilasun vd, 1991, s. 32; Arı, 2001, s. 258).

Divanü Lûgat-it Türk'te od kelimesi, "ot" olarak geçer ve kelimenin karşılığı ateş olarak verilmiştir. Bu madde başında aynı zamanda örnek olarak bugün de kullanılan "ot tese ağız köymes" yani "ateş demekle ağız yanmaz" sözü yer alır (Kâşgarlı Mahmud, 2013, s. 43).

Divan şairleri dilimizde karşılığı olduğu hâlde od yerine zaman zaman âteş, nâr kelimelerini tercih etmişlerdir. Bu tercihin sebepleri aruz vezni ve/ veya ses devamlılığı olabilir (Solmaz, 2004, s. 43).

Cem Sultan ve Necatî beyitlerinde "od"un yakıcılığını vurgulamışlardır:

Oda yakan felekde mihr ü mehi
Âteş-i âh-ı subh-gâhumdur

Cem Sultan, g. 43, b. 2, s. 66

"Felekte ay ve güneşi ateşlere yakan sabah vaktindeki ah ateşimdir."

Hevâ-yı ışk ile hâk olanın durur meydân
Bu od ile tutuşup sabr eden yener derler
Necatî, g. 190, b. 3, s. 236

“Meydan aşk hevesiyle toprak olanındır, bu ateşle tutuşup sabreden kazanır derler.”

Fuzûlî’nin gönül evi ateşlidir. Fuzûlî, ateşli gönül demek yerine “odlu gönül” demeyi tercih eder.

Odlu gönül evine girer gam güni ohun
Yoldur mı gice oda basa bir yatan eri
Fuzûlî, g. 297, b. 5, s. 297

“Senin okun gam günü ateşli gönül evine girer. Gece yatan bir eri ateş bassa bu adâba uyar mı?”

Yanık Kalesi’nin fethi için yazmış olduğu tarihte Cinânî, düşmanın başında ateş yandığını anlatırken “od”u kullanır:

Minnet Allâh’a yanıp başına hasmın odlar
Aldı feth eyledi ol kalʾa-i gerdûn-sâyı
Cinânî, Tarih 132, b. 5, s. 434
“Allah’a şükür, düşmanın başında ateş yanıp o göğe değen kaleyi aldı, feth etti.”

XVIII. yüzyıl şairi Şeyh Gâlib’in rubaisinin özellikle son iki mısrasındaki ateş dikkati çeker. Üçüncü mısrada “od”u “ocak”la birlikte kullanırken bir sonraki mısrada ateşle çeşitli gösteriler yapan ateşbâzın sıcak nefesine gönderme yapar. Tüm bunların ortaya çıkardığı tablo ise aşk ateşiyle yanmak isteyen gönüldür:

Hidmetde sana şâh ile dervîş enbâz
İkrâr-ı dîn âşıka maksûd-ı niyâz
Bu matbah-ı sînede ne od var ne ocak
Bir germ nefes gönder eyâ Ateşbâz
Şeyh Gâlib, Rubai 14, s. 444

“Sana hem hükümdar hem de derviş hizmet etmektedir. Dinini gizlemeyip açıklayan âşığın maksadı dileğinin gerçekleşmesi için yalvarmadır. Bu göğüs mutfağında ne ateş ne de ocak var. Ey âteşbâz bir sıcak nefes gönder.”

XIX. yüzyıla gelindiğinde “od”la ilgili kullanımlarda belirgin bir düşüş olur. Şiirlerde odun yerini neredeyse tamamen ateş almıştır. Taranan divanlarda sadece Cem Sultan’ın oda yanar redifli 1 gazelinde redifte “od” vardır.

3.1.2.2. Nâr

Sözlüklerde Arapça bir kelime olan “nâr”ın karşılığı ateş ve cehennemdir (Muallim Nâcî, 2009, s. 537; Redhouse, 2009, s. 373; Devellioğlu, 2004, s. 806, Özön, 1965, s. 574). Şemsettin Sâmi, nâr maddesinde “nâr-ı ışk, nâr-ı firkat” tamlamalarına yer vererek bu tamlamalar için “ateş gibi yakıcı şey, dert, elem” açıklamasını yapar (Şemsettin Sami, 2010, s. 904). Nâr, Kur’ân’da “alevli ateş” anlamında kullanılır, nârla günahkârların gideceği cehennem kastedilir ve bu kelime Kur’ân’da 145 kere geçer (Karagöz, 2010, s. 515).

Divan şairleri çoğunlukla nârı ateş anlamında kullanırlar. Farsça bir meyve adı olan narla söz sanatları yaparak bu kelimeye şiirlerinde yer verirler. Cehennemi kastettikleri beyitlerde nâr, tercih edilir.

Mihrî Hatun, nârı cehennem anlamında kullanır:

Zâhidâ döndün ise ger yârdan sen nâr içün
Yanayın ol nâra ben ol yârdan ben dönmezem

Mihrî Hâtun, g. 101, b. 4, s. 267

“Ey zahid, sen eğer ateşten korktuğun için sevgiliden vazgeçtiysen, ben o ateşte yansam da sevgiliden vazgeçmem.”

Necatî ham sofunun âşıkları ateşle korkutmasına değinir, ateşten kasıt cehennemdir:

Eydiniz uşşâkı zâhid nâr ile korkutmasın
Ârif olan erteye kalan belâdan korkmaz

Necatî, g. 225, b. 2, s. 251

“Ham sofuya söyleyin âşıkları ateşle korkutmasın. Ârif olan yarına kalan belâdan korkmaz.”

Çâkerî, sevgiliye hasretin yakıcılığını vurgulamak için ateş anlamında “nâr” kelimesini tercih ettiği bendinde şöyle seslenir:

Nicedür nâzük-mizâcun nârı hasretden begüm
Yâd ider misin yine ben bülbülüni sevdigüm
Söyle sultânum efendim di yolunda öldügüm
Sen benüm cânum efendim olmadun mı bir zamân

Çâkerî, Musammat 4, bend 3, s. 82

“Beyim, hasretten (dolayı) nazik mizacının ateşi nasıldır? Sevdiğim, (senin için) bülbül kesilen beni yine aklına getiriyor musun? Yolunda öldüğüm, sultanım, efendim, bana bir cevap ver. Bir zamanlar sen benim canım efendim olmamış mıydın?”

Avnî, semenderin ateşe ilgisiyle kendisinin sevgilinin yanağına olan ilgisini kıyaslar, beyitte hem ateş hem de nâr kullanılmıştır:

Mürg-i dil her dem ider ol âteşîn ruhsâra meyl
Kim semender lâ-büd ider kande-y-ise nâra meyl

Avnî, g. 46, b. 1, s. 158

“Şüphesiz semenderin ateş neredeyse meyletmesi gibi benim gönül kuşum da her an senin o ateş yanağına meyleder.”

Cem Sultan, “nâr”ın birden fazla anlamına aynı beyit içerisinde yer vererek cinas yapar:

Hüsnünün bâgından ol kim nâr alur
Nâr alur sanur velîkin nâr alur

Cem Sultan, g. 96, b. 1, s. 95

“Senin güzellik bağından nar alan kişi nar aldığını sanır ama aslında aldığı ateştir.”

Necatî, diğerlerinden farklı olarak “zıllet ateşi”nden bahseder ve “nâr” kelimesini tercih eder:

Yaktı zillet nârına ben hâki tâb-i âb-dar
Nitekim her dem gül-âb için yanar nâ-çâr gül
Necatî, k. 15, b. 39, s. 84

“Onun tazeliğinin sıcaklığı benim gibi toprağı zillet ateşine yaktı. Nitekim çaresiz gül de gül suyu için her zaman yanar.”

Bâkî, ayrılık ateşinden bahsederken nâr kelimesini tercih etmiştir.

Yaksun derûn-i sîne-i ins ü perîde dag
Nâr-ı firâk-i Şâh Süleymân-i kâmrân
Bâkî Musammat 3, b. 4, s. 77

“Zamana hükmeden Sultan Süleyman’ın ayrılık ateşi insanların ve perilerin gönüllerinin içini dağlayıp yaksın.”

Fuzûlî gül kasidesinde “nâr”ı renk ilgisi bakımından gülle ilişkilendirir.

Hangi bülbül kanı dutmış bilmezem kim muttasıl
Geh esîr-i hâr olur geh mübtelâ-yı nâr gül
Fuzûlî, k. 9, b. 20, s. 45

“Hangi bülbülün kanı tutmuş da gül sürekli dikenin esiri ya da ateşe tutkun olur bilemem”.

Nar, kelimesiyle ateşin etrafı aydınlatmasına göndermeler yapılır:

Mevsim-i firkatde sûz-ı dil olur elbet ‘ayân

Zulmet-i şebde ziyâ-yı nâr kendin gösterür

Çelebizâde Âsım, g. 10, b. 3, s. 214

"Ayrılık mevsiminde gönlün ateşi elbette ortaya çıkar, gecenin karanlığında ateşin ışığı kendini gösterir."

Enderunlu Vâsıf'ın "Bir söyünmez nâra yaktın beni" redifli musammat şarkısı mevcuttur.

3.1.2.3. Âzer

Farsça bir kelime olan "âzer"in sözlüklerdeki karşılığı ateştir (Özön, 1965, s. 49; Devellioğlu, 2004, s. 58; Muallim Nâcî, 2009, s. 45; Redhouse, 2009, s. 30; Şemsettin Sami, 2010, s. 89). Âzer, sözlükte ateşin bilinen bütün özellikleriyle birlikte yer alır. Âzerâsâ "ateş gibi kızıl", âzergûn, âzergûne "ateş renginde, kızıl", azerî "ateşle ilgili, ateş gibi", âzerkede "ateşe tapanlar tapınağı", âzerperest "ateşe tapan" örnekleri âzerin ateş yerine kullanıldığının göstergeleridir.

Azer, aynı zamanda bir meleğin ismidir. Bu meleğin güneşin müvekkili olduğuna dair bir inanış vardır. Dokuzuncu ayın adı olan azer, güneşin yay burcunda olduğu zamandır. İranlılar bugüne yortu derler ve ateşgedeler temizlenir. O günde tırnak kesmek, traş olmak ve ateşgedeye gitmek gerekir (Mütercim Âsım, 2009, s. 34). Azer, ateş anlamına gelir ve Celâlî takviminde son güz ayının adıdır (Lutfullah b. Ebu Yusuf el-Halîmî, 2013, s. 26).

Ahmed Paşa, âzere güneş olarak yer verir ve yukarıdaki tanımlarda geçen güneşi temsil eden meleğe göndermede bulunur:

Ey ki mihründen zemîn ü âsumân germ olmağa
Şeb sipend olmışdur encüm fülfül ü âzer güneş

Ahmed Paşa, k. 19, b. 26, s. 65

"Ey (hükümdar) sevginle yer ve gök ısınsın diye gece üzerlik tohumu yıldızlar karabiber ve güneş, ateş olmuştur."

Antepli Âynî âzeri ateş yerine kullanır:

Fitne-sâz-ı hüsn-i dilberdir o zülf ü hâl ü ruh
Ejder ü câdû vü âzerdir o zülf ü hâl ü ruh
Antepli Aynî g. 24, b. 1, s. 106

"O saç, ben ve yanak dilberin güzelliğinin fitne çıkaranlarıdır, o saç ejder, ben cadı, yanak ateştir."

Ahmed-i Dâî, dört unsurdan su ve havanın da ateşe dönüşebileceğini şöyle anlatır ve "âteş-i âzer" tamlamasını kullanır.

Kahrı emr itse çıkar âb u hevâdan âteş
Mihri lutf itse olur âteş-i âzer nergis
Ahmed-i Dâ'î, k. 10, b.7, s. 26

"(O) birinin kahrolmasını emretse su ve havadan ateş çıkar. (O), birine sevgi gösterse ateş nergis olur."

Âzer, ateşin eşanlamlıları içinde en az rastlanan kelimedir. Taranan divanlarda her yüzyılda örneği olmakla birlikte örnekler sınırlı sayıdadır ve her divanda yer almaz.

3.1.2.4. Sûz-Sûzân-Sûzîş

Farsça bir kelime olan sûz sözlüklerde "yanma, tutuşma, ateş, hararet" olarak tanımlanır, Devellioğlu, kelimenin ikinci anlamını "dert, ıstırap, acı" olarak vermiştir (Özön, 1965, s. 675; Devellioğlu, 2004, s. 966).

Sûzân kelimesine yanma anlamının verildiği beyitte âşıkla güneş aynı özelliğe sahiptir:

Ol gün kanı ki gün gibi sûzân idüm sana
Olsan revâne sâye-i bî-cân idüm sana
Hayâlî g. 13, b. 1, s. 93

"Hani o gün sana güneş gibi yakıcıydım, bir yere gitsen cansız gölgendim."

Kelimenin yakma eylemini ifadede kullanımı şöyledir:

Cilve kılsa câme-i alıyla ol serv-i revân
Al ile âteş koyup sûzân ider şehri hemân
Cinânî, g. 179, b. 1, s. 556

"O salınan servi al elbisesiyle cilve yapsa, hemen hileyle ateş koyup hemen şehri yakar."

Sûzân ateşle birlikte tamlama olarak da kullanılmıştır:

Söz atar hışm ile kûyından rakîbe ol peri
Ya melek iblîse gökden âteş-i sûzân atar
Şeyhülislam Yahya g. 56, b. 2, s. 80

"O peri (sevgili) hışmla köyünden rakibe söz mü atar? Yoksa melek şeytana gökten yakıcı ateş mi atar?"
Gamzesi âteş-i sûzâne girer bir câdû
Ne dil-i şu'le-feşân ne alev-i âh bilir
Nef'î, g. 42, b. 4, s. 300

"(O) yan bakışı yanan ateşe giren bir cadıdır, ne alev saçan gönlü ne ah alevini bilir."

Tahammül mülkünü yıktın Hülâgû Han mısın kâfir
Aman dünyayı yaktın âteş-i sûzan mısın kâfir
Nedîm, g. 41, b.1, s. 294

"Kafir, tahammül ülkesini yıktın, Hülâgü han mısın? Aman, kafir dünyayı yaktın, yakıcı ateş misin?"

Nâilî'nin -sûzdur redifli ateşin usurlarına sıklıkla yer verdiği bir gazeli bulunmaktadır. Divan şairleri sûzu çok nadir ateş anlamında kullanmışlardır. Sûz, daha çok ek olarak yakan manasında şiirde yer alır.

3.2. Ateşle Anlam İlgisi Olan Kelimeler

3.2.1. Alev-Şule

Alev Türkçe, şule ise Arapça bir kelimedir ve bu iki kelimenin anlamı aynıdır. Alev, sözlüklerde ateşten çıkan parlak hava, ateşin yalınlaması, yalın olarak tanımlanır (Devellioğlu, 2004, s. 1003; Muallim Nâcî, 2009, s. 27; Redhouse, 2009, s. 19; Şemseddin Sami, 2010, s. 48). Türkçe olan alev kelimesinden Farsçadaki ekleri alınarak alevgir "alevlenmiş", alevkeş "alevden fırlayan", alevrîz "alevlenen" alevgûn "alev renginde" şeklinde bazı kelimeler türetilmiştir (Özön, 1965, s. 24).

Senün rûşen-zamîründen güneş bir zerredür gökde
Cemâlün şu'lesin görse ider hurşîd 'âr andan
Ahmed-i Dâ'î, k. 9, b. 18, s. 23

"Senin aydınlık varlığının yanında güneş gökteki bir zerre (gibidir). Güneş, güzelliğinin alevini görse ondan utanır."

Âteş-i âhumun eflâka çıkardı alevi
Bu 'alâmet neyiki nâle vü efgânumda
Bağdatlı Rûhî, g. 1014, b. 4, s. 975

"Âhımın ateşi, alevi göklere çıkardı, benim ağlama ve inlemelerimde olan bu işaret, alamet nedir?"

Terkip şeklinde kullanımları mevcuttur:

Çâkerî yakdı zebânın kalemün oldı siyâh
Şi'rinün âteşi vü şu'le-i germâ-yı firâk
Çâkerî, g. 66, b. 5, s. 152

"Ey Çâkerî, şiirinin ateşi ve ayrılığın sıcak alevi kalemin dilini yaktı (böylece) kalemin siyah oldu."

Şule-i âh ile yandurdum dil-i ser-geşteyi
Bir od oldum çizginen çevremde olmaz mı kebâb
Fuzûlî g. 28, b. 2, s. 144

"Başı dönmüş gönlü ahın alevi ile yaktım, bir ateş oldum çevremde dönüp duran kebap olmaz mı?"

Alev anlamını karşılayan bir diğer kelime de "yalın"dır.

Sîne-i sad-çâkümi hecr odı şöyle yakdı kim
Bâb-ı dûzah gibi yaluñlar çıkar her çâkden
Behiştî, g. 422, b. 3, s. 460

"Yüz parça olmuş göğsümü ayrılık ateşi öyle yaktı ki sinemdeki her yarıktan cehennem kapısı gibi alevler çıkar."

Zebâne kelimesi de alev anlamına gelmektedir.

Nâr-ı firâka yandı dil-i nâ-tüvânımız
Gûyâ zebâne oldu o nâra zebânımız
Hayâlî, g. 199, b. 3, s. 157

"Güçsüz gönlümüz ayrılık ateşinde yandı, sanki dilimiz o ateşe alev oldu."

Gönül ki sînede cây-ı karârı âteşdür
Sakın sakın nefes-i şu'le-bârı âteşdür
Mezâkî, g. 78, b. 1, s. 329

"Gönlün sinede durduğu yer ateştir, onun kıvılcım yüklü nefesi ateştir, (ondan) sakın."

Taranan divanlarda alevin çok sayıda örneği olduğu tespit edilmiştir. Kelimenin eş anlamlıları da kullanılmıştır, Kânî'nin alev redifli bir gazeli bulunmaktadır.

3.2.2. Dûd-Duhân

Sözlüklerde duhana duman ve tütün anlamları verilir. Farsça bir kelime olan dûd da duman anlamındadır. Dûd aynı zamanda gam, gussa, soluk, nefes, dem olarak da anlamlandırılır (Özön, 1965, s. 156; Devellioğlu, 2004, s. 191; Muallim Nâcî, 2009, s. 114; Redhouse, 2009, s. 76; Şemseddin Sami, 2010, s. 273).

Ateşin yanmasıyla ortaya çıkan duhan divan şiirinde genellikle şu şekillerde yer alır:

Yanağın zülfün için âh-ı cihân-tâbımdan
Her gece od saçılır göğe duhân ile bile
Şeyhî, g. 161, b. 3, s. 257

"Yanağın ve saçın için dünyayı aydınlatan ahımdan her gece göğe ateş ile duman saçılır."

Kandîl-i hüsnüne n'ola olsa delîl dil
Kim nâr-ı nûr gibi görinür duhân-ı müşg
Cem Sultan g. 183, b. 9, s. 146

"Güzelliğinin kandiline gönlüm yol gösterse, kılavuz olsa, misk kokulu duman nur ateşi gibi görünür."

Nâr-ı 'ışkundan çıkar âh eylesem
Göklere dûd-ı dil-i sûzânımuz
Çâkerî, g. 57, b. 3, s. 144

"Aşkının ateşinden ah desem, yanan gönlümüzün dumanı göklere çıkar."

Halk-ı âlem aşkımı âh ü figanımdan duyar
Gece âteş şu'lesi gündüz duhânımdan duyar
Necatî, g. 97, b. 1, s. 193

"İnsanlar aşkımı (aşk yüzünden çektiklerimi) ahlarımdan ve feryatlarımdan, inlemelerimden duyar; gece ateşin alevinden, gündüz dumanımdan anlar."

Bir diğer beytinde Necatî, yine aşk ateşiyle yanışını ve ah ateşinden çıkan dumanı anlatır. Aşk ateşinin karşısında zıttı olan su yer alır. Bir yanda gönlün yanışıyla aşığın aşk ateşi, bir yanda da çekilen acıyla aşığın gözyaşı vardır. Sirişkin bir diğer anlamı da ateş şeraresidir.

Duhân-ı âh ile oldum şerer gibi rakkâs
Sirişk-i çeşm ile oldum güher gibi gavvâs
Necatî, g. 255, b. 1, s. 265

"Ahımın dumanıyla kıvılcımların hareket edişi gibi hareket eden rakkas oldum. Gözyaşlarım o kadar çok aktı ki, gözyaşlarımın oluşturduğu suların altında mücevher satıcısı gibi oldum."

Bu acılarla çeşm-i nücûm olsun eşk-bâr
Âfâkı tutsun âteş-i dilden çıkan duhân
Bâkî, Musammat I, 3. bend, b. 2, s. 76

"Bu acılarla yıldızların gözü gözyaşı saçsın. Gönül ateşinden çıkan duman ufukları tutsun."

Cinânî Defterdâr Emin Efendi için yazmış olduğu kasidede duhân kelimesine şöyle yer verir:

Havf-ı sermâ ile tâ eyle düşer âteşe kim
Kâdir olmaz ki koyup ayrıla bir lahza duhân
Cinânî, k. 41, b. 9, s. 129

"Soğuğun korkusuyla duman, ateşe öyle bir düşer ki (ateşten) bir an bile ayrılamaz."

Nâleden bî-tâb olur âh itdügi her-dem budur
Âteş-i dilden kopar dûd-ı siyâh ister gönül
Mezâkî, g. 267, b. 5, s. 448

"Gönlüm inlemekten takatsiz düşer, her an ah etmesi bundandır, gönül, gönül ateşinden çıkan siyah duman ister."

Şöyle sûzânım ki Vâsıf âteş-i hicrândan
Her şeb âh-ı âteşînimle cihân pür dûd olur
Enderunlu Vâsıf, g. 40, b. 5, s. 303

"Vâsıf, ayrılık ateşinden öyle yanıyorum ki dünya ateşli ahımdan her gece dumanla dolar."

Nola eflâke çıksa dûd-ı âhı 'âşık-ı zârın
Senin fikr-i visâlin ile her şeb âh u zâr âteş
Şeref Hanım, g. 79, b. 4, s. 354

"Bu inleyen âşığın ahının dumanı göklere çıksa ne olur, sana kavuşma fikriyle her gece âh ve inleme ateş (olur)."

Taranan divanlarda duhân-dûd her yüzyılda tespit edilmiştir, âşığın ahı için sıklıkla benzetmelik olarak kullanılmıştır.

3.2.3. Şerer

Arapça bir kelime olan şerer, kıvılcım anlamındadır (Özön, 1965, s. 690; Devellioğlu, 2004, s. 990; Muallim Nâcî, 2009, s. 636; Redhouse, 2009, s. 458; Şemseddin Sami, 2010, s. 1125).

Şirâr-ı nâr-ı hecrinden yüregim şöyle yanmıştır
Ki bir âh eylesem dolar zemîn ü âsüman âteş
Ahmet Paşa, g. 127, b. 2, s. 180

"Ayrılık ateşinin kıvılcımlarından yüreğim öyle yanmıştır ki bir ah etsem yer ve gök ateş dolar."

Çıkalı göklere âhum şereri döne döne
Yandı kandîl-i sipihrün ciğeri döne döne
Necatî, g. 472, b. 1, s. 360

“Âhımın kıvılcımı göklere dönerek çıktığından beri felek kandilinin ciğeri dönerek yandı.”

Çenberin çarhun yakar nâr-ı şerârum dostum
‘Âlemi zulmetde kor dûd-ı siyâhum gitme gel
Mihrî Hatun, g. 97, b. 4, s. 266

“Sevgilim, (sen gidersen) kıvılcımlarımın ateşi feleğin çemberini yakar, siyah dumanım dünyayı karanlıkta bırakır, gitme gel.”

Hayâlî, her bir kıvılcımı ateş denizi oluşturan ormana benzetir. Kıvılcımların oluşturduğu bu ormanda Ferhâd’ın külüngünün gereği yoktur.

Her şererden oldu bir deryâ-yi ateş bîşesi
Bîsütûn Ferhâdının odlara yansın tîşesi
Hayâlî, g. 575, b. 1, s. 289

“Onun ormanı her kıvılcımda bir ateş denizine döndü, bu yüzden Bîsütûn Ferhad’ının külüngü de ateşlerde yansın.”

Lâhza lâhza gönlüm odından şererlerdür çıkan
Katre katre göz töken sanman sirişküm kanıdır
Fuzûlî, g. 86, b. 3, s. 172

“Gözümden damla damla döküleni kanlı gözyaşları sanmayın, (onlar) gönlümün ateşinden zaman zaman çıkan kıvılcımlardır.”

Senin olsun gül-i bâğ-ı tarabın ey bülbül
Ben gül-i bâğ-ı şerer-bârım ile eğlenirim
Enderunlu Vâsıf, g. 87, b. 4, s. 335

“Ey bülbül, eğlence bahçesinin gülü senin olsun. Ben kıvılcım saçan bahçemin gülü ile eğlenirim.”

Taranan divanlarda "şerer"in her yüzyılda kullanım alanı bulduğu görülmektedir. Kelimenin ağırlıklı olarak kullanımı açısından belirgin bir fark tespit edilememiştir.

3.2.4. Ahker

Ateş koru, kül ile karışık ince kor anlamlarına gelir (Özön, 1965, s. 13; Muallim Nâcî, 2009, s. 22; Devellioğlu, 2004, s. 17; Şemseddin Sami, 2010, s. 36). Ahker, divan şiirinde ateşle ilgisi bulunan diğer kelimelere göre daha az kullanılmıştır.

Sîne micmer âhker-i sûzânı dâg-ı hûn-feşân
Olmış ol micmerde yer yer kurs-ı 'anber tâze dâg
Bağdatlı Rûhî, g. 583, b. 7, s. 692

"Sine micmere (dönmüş), onun yakıcı koru ise kan saçan yaradır, o micmerde taze yara misk ve anber taneleri gibidir."

Yakdı âh-ı âteşîn ile cihân mülkün gönül
Neylesin bîçârenin bağrında ahker var imiş
Usûlî, g. 51, b. 3, s. 155

"Gönül, ateşli ahı ile dünyayı yaktı. Zavallının bağrında ateş koru varmış ne yapsın?"

Fuzûlî, ateş korunu güle benzettiği beyitte gül bahçesinin bahçıvanına şöyle seslenir:

Dûd u ahkerdür mana serv ile gül ey bâğ-bân
N'eylerem men gülşeni gülşen gülhan mana
Fuzûlî, g. 12, b. 5, s. 136

"Ey bahçıvan, servi ile gül benim için duman ve ateşin korudur. Ben gül bahçesini istemem. Gül bahçesi benim için külhandır."

Gül rengi itibariyle kora benzetilir:

Döndürüp her güli bir ahker-i sûzâna sabâ
Dağlar yakdı dil-i bülbül-i nâlâna sabâ
Nâilî, g. 10, b. 1, s. 160

“Sabah yeli her gülü yanan bir kora döndürdü (ve) ağlayan bülbülün gönlüne yaralar açtı.”

Dil teşne beden aşk ile bir mertebe pürtâb
Yahpâre olur ahker-i suzan elimizde
Nef’î, g. 110, b. 3, s. 334
“Gönül susamış, beden aşk ile o derece ateşlidir ki buz parçası elimizde yanan kor olur.”

Âteş atma ta’n edip sûfî bizi zîrâ ki biz
Bir şerârı bin cihânı yakan ahkerlerdeniz
Enderunlu Vâsıf, g. 53, b. 8, s. 312
“Sofu, bizi ayıplayıp ateşa atma çünkü biz bir kıvılcımı bin cihanı yakan ateş korlarıyız.”

Divan taramaları sonucunda Fehim-i Kadim “ahker olur” redifli 1 gazeli tespit edilmiştir.

3.2.5. Hâkister

Farsça ateş külü, kül anlamındadır, mecazî anlamda bülbüle denir (Özön, 1965, s. 248; Devellioğlu, 2004, s. 314; Muallim Nâcî, 2009, s. 190; Redhouse, 2009, s. 125; Şemseddin Sami, 2010, s. 415). Yanan ateşten geriye kalanlar küldür. Divan şairleri külü bu açıdan değerlendirmiş ve özellikle âşığın aşk ateşinde yanıp kül olduğunu vurgulanmışlardır.

Âteş-i dil öyle sûzândur ki basmaz hîç kim
Rahm edüp nâvekleründen özge zahmum üzre kül
Fuzûlî, g. 178, b. 8, s. 217

“Gönlün ateşi öyle yakıcıdır ki hiç kimse (bana) merhamet edip oklarından başka yaramın üzerine kül basmıyor.”

Yakarsa şevkuñ odı zerre zerre eczâmı
Hevâ-yı mihr-i ruhuñdan külüm olur rakkâs
Behiştî, g. 232, b. 4, s. 355

“Şevkin ateşi zerre zerre bedenimi yakarsa, yanağının güneşinin hevesinden külüm rakkas olur.”

Verse tab’-i âteşe ger berk-i tîgi terbiyet
Ma’den-i elmâs ederdi tûde-i hâkisteri
Nefî, k. 14, b. 31, s. 92

“Şimşek gibi kılıcı eğer ateşin tabiatına terbiye verse (ateş) kül yığınını elmas madenine çevirirdi”.

Divan şiirinde bülbül âşığı temsil ettiği ve kül renkli olduğu için sık sık bülbül-kül ilişkisine yer verilmiştir:

Bülbülün cânını yakdı nâr-ı kahrun odlara
Zâr zâr inletdün ey gül bir avuç hâkisteri
Şeyhülislam Yahya, g. 411, b. 3, s. 438

“Kahrın ateşi bülbünün canını ateşe yaktı, ey gül, bir avuç külü inlete inlete ağlattın.”

Taranan divanlarda hâkister ve külle ilgili örneklerin sayısı oldukça fazladır.

3.3. Ateşle İlgili Atasözleri ve Deyimler

Kültür ve medeniyetin ana konularından biri olan ateşle ilgili birçok eski Türk atasözü mevcuttur: “Ateş dumansız olmaz, yiğit eksiksiz ve günahsız olmaz”, “gençlik gücü gitti benden, gitti gider, gençliğime acırım ben, yanıp tüter”, “kışın misafiri ateştir”, “ateş demekle ağız yanmaz”, “ateş alev ile söndürülmez”, “kötü söz, alev alev yanan bir ateş gibidir”, “sakal tutup tartışanların göğsünde öc ateşi yanar”, “kefil

olacağına ateş tut", "maşa uzun olursa el yanmaz", "zulüm yanan bir ateş gibidir, ona yaklaşanı yakar" (Ögel, 1985, s. 76).

Ateş ve ateşle ilgili bazı ifadeler geçmişten günümüze kadar gelmiştir ve bugün de kullanılmaktadır. Atasözleri ve deyimler sözlüklerinden tespit edilebilen atasözleri şunlardır: "Altın ateşte, insan mihnette belli olur", "Ateş demekle ağız yanmaz", "Ateş düştüğü yeri yakar", "Ateşle barut bir yerde durmaz", "Ateş olmayan yerden duman çıkmaz", "Ayıyı (maymunu) fırına (ateşe) atmışlar, yavrusunu ayağının altına almış", "Az ateş çok odunu yakar", "Maşa varken elini ateşe sokma" "Tavşan dağda suyu ateşte", "Ateş olsa cirmi kadar yer yakar", "Altın ateşte insan mihnette belli olur", "El için yanma nare, yak çubuğunu keyfini ara" (Aksoy, 1984, s. 131-145-152-316-360, Su, 1982, s. 27-34-35-73).

Ateşle ilgili deyimler, "ateş açmak", "ateş almak", "ateş almaya mı geldin?", "ateş bacayı (saçağı) sarmak", "ateş basmak", "ateşe atmak (birini)", "ateş etmek", "ateşe tutmak", "ateşe vermek", "ateşe vursan duman vermez", "ateşi düşmek", "ateşine (nârına) yanmak (birinin)", "ateşi uyandırmak", "ateş kesilmek", "ateşle oynamak", "ateş olsa cirmi kadar (oylumunca) yer yakar", "ateş pahasına (pahası)", "ateş püskürmek", "ateş saçmak", "ateşten gömlek", "ateş yağdırmak", "içine (yüreğine) ateş düşmek", "kendini ateşe atmak" (Aksoy, 1984, s. 484-485-486-733-777; Tanyeri, 1999, s. 149) "ateş parçası", "ateşe tutmak (bir şeyi)", "ateşe vermek (bir yeri)", "ateşine yanmak (birinin)" (Saraçbaşı, 2010, s. 135-136-137) vb. şeklinde sıralanabilir.

Ateşin geçtiği birçok deyim vardır. Divan şairleri sıklıkla bu deyimlere şiirlerinde yer vermişlerdir.

Ateş düş(ür)mek:

Perde-i 'uşşâkda çün bûse-lik itdün karâr
Mutribâ *âteş düşür*dün cânuma ol sâz-ıla

Cem Sultan, g. 278, b. 4, s. 197

"Ey çalgıcı, uşşak perdesinde bûselikte karar kıldın, o saz ile canıma ateş düşürdün."

Ateşe atmak:

*Oda atar*sa seni hasreti ol mâh-veşin
Gönül ah eyleme kim yakdığı tütmez güneşin

Necatî, g. 286, b. 1, s. 278

“Ey gönül, ay gibi (güzel) sevgilinin hasreti seni ateşe atarsa ah eyleme, (çünkü) güneşin yaktığı tütmez.”

Ateşle oynamak:

İkide bir cefâ elini uzatma bu dile
Kim tıfl olan iyi değil *oynamağ od* ile

Necatî, g. 445, b. 1, s. 348

“İkide bir bu gönle cefa elini uzatma, küçüğün ateşle oynaması iyi değildir.”

Kendini ateşe atmak:

Ey ‘ışka düşdiler diyü ‘uşşâka ta‘n iden
Biz kendümüz bu *âteşe* bîhûde *atmaduk*

Behiştî, g. 256, b. 4, s. 368

“Ey aşka düştüler diye âşıkları ayıplayan, biz bu ateşe kendimizi boşuna atmadık.”

Ateşte yakmak:

Bir şeb ki bu sûzişle idüp nâle vü zârî
Âteşlere yakdum dil-i bimâr u figârı

Cevrî, Terkib-i bend I/III, s. 161

“Bir gece ki bu yanmayla inleyip ağladım, hasta ve yaralı gönlümü ateşlere yaktım.”

Ateş almaya gelmek:

Gûyâ ki *âteş almaga gelmiş*di Sâbitâ
Aldı şerâre-i dili gitdi hevâsına

Sâbit, g. 307, b. 5, s. 506

“Sabit, güya ateş almaya gelmişti, gönül kıvılcımı aldı, heves (uğruna) gitti.”

Ateşle ilgisi bulunan atasözlerinden örnekler divanlarda tespit edilmiştir.

Ne şiş yansın ne kebap:

Tîr-i gamzen deldi bagrum cevrile hey pür-belâ
Odı şöyle eyle kim *ne sîh yansun ne kebâb*
Sehî Bey, k. 12, b. 30, s. 100

"Ey belâlarla dolu (sevgili), yan bakışının oku bağrımı deldi, ateşi şöyle eyle ki ne şiş yansın ne kebap."

Ateşle pamuğun oyunu olmaz:
El-hazer sûz-ı derûnumdan amân yaklaşma
Âteşün penbe ile olmaz oyunu zîrâ
Enderunlu Vâsıf, k. 17 (şitaiyye), b. 29, s. 231

"İçimdeki ateşten sakın, aman yaklaşma; çünkü ateşin pamuk ile oyunu olmaz."

Âteş ü penbeyi cem' itmege bulmadı 'ilâc
O harâret idi kim böyle pot atdı hallâc
Sabit, Ebyât 13, s. 555

"Ateş ve pamuğu birleştirmeye (ilaç bulamayan) hallaç, o hararetle böyle pot attı."

Taranan divanlarda deyimlerin atasözlerine oranla daha fazla yer aldığı söylenebilir. Ateşle ilgili atasözleri divanlarda sınırlı sayıdadır, bununla birlikte içinde ateş kelimesi geçen birçok deyim tespit edilmiştir.

BÖLÜM IV

DİVAN ŞİİRİNDE ATEŞLE İLGİLİ UNSURLARIN KULLANIMI

4.1. Ateşin Özellikleri

4.1.1. Nur

Nur; ateş, alev, cehennem anlamlarına gelen nâr kelimesiyle aynı kökten gelir. Nur aydınlatır nar ise yakıcıdır. Kurân'da 43 âyette geçen nur kelimesi aynı zamanda Allah'ın sıfatlarından biridir. Allah, varlıklara nurunu verir ve o nurlandırıcıdır (Karagöz, 2010, s. 530). Nur, Kurân'ın isimlerinden biridir. "Dünyevî ve maddî" ve "uhrevî ve manevî" olmak üzere nur ikiye ayrılır. Güneş, ay, yıldız gibi nurlar gözle görülür. "İlahî kaynaklı nurlar" basiretle ve akılla kavranır (Uludağ, 2007, s. 244). Divan şiirinde ateş, cehennemdeki "nâr"dır ancak ateşte aynı zamanda nur özelliği de vardır. Ateşin yakma özelliğinin yanında aydınlatma özelliğine sahip oluşu bunun göstergesidir (Pala, 2000, s. 45).

Nûr-ı 'âlem rahmeten l'il-'âlemîn
Hâce-i dünyâ vü dîn genc-i vefâ
Çâkerî, k. 1, b.7, s. 52

"Âlemlere rahmet olarak gönderilen (Hz. Muhammed), dünyanın nuru, dünya ve dinin hocası, vefa hazinesidir."

Hz. Muhammed, nurdur. O, âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir, vefa hazinesidir. Çâkerî, kasidesinde Hz. Muhammed'i över ve onu inanışa uygun olarak nura benzetir.

Koma ki yana nâr-ı gama ümmet-i 'ışkı
Fer virdi yüzün nûrına çün nûr-ı Muhammed
Cem Sultan, g. 34, b. 5, s. 61

"Aşk ümmetinin gam ateşinde yanmalarını engelle. Çünkü senin yüzünün nuruna, Hz. Muhammed'in nuru parlaklık vermiştir."

Cem Sultan âşıkların gam ateşinde yanmamasını ister. Sevgili yüzünün nurunu Hz. Muhammed'den alır.

Câm-ı şem'i-le hayâlüni gözler gönül gözi
Pervâne gerçi nâra düşer kasdı nûradur
Ahmed-i Dâ'î, g. 53, b. 4, s. 95

"Gönül gözü mumun kadehi ile hayalini gözler, pervanenin amacı nura ulaşmaktır (ama) ateşe düşer."

Âşık, mumun kadehinde sevgilinin hayalini bekler, pervane mumun etrafında dönerek ateşe düşer, ama aslında ulaşmak istediği nurdur. Pervane âşığı temsil eder. Âşık, nura, sevgiliye ulaşmak ister ancak aşk ateşiyle kavrulur.

Kandîl-i had kim olmuş anun rismânı misk
Bir nûr nârdır kim oluptur duhânı misk
Ahmet Paşa, k. 13, b 1, s. 51

"Yanağının kandilinin fitili misk gibidir, (yanağı) nur ateştir, dumanı misk kokuyor."

Yanak parlaklığıyla nura, yakıcılığıyla ateşe benzetilmiştir. Yanağın üzerindeki ayva tüyleri de kandildeki duman gibidir.

Nâr u nûra 'ârızı nûrın nice teşbîh idem
Kim bulınmaz ruhlarınun nârı nûr u nârda
Cem Sultan, g. 280, b. 4, s. 198

"Yanaklarının nurunu ateşe ve nura nasıl benzeteyim, yanaklarının ateşi, ateşte ve nurda bulunmaz."

Cem Sultan, beyitte sevgilinin yanaklarını o kadar parlak ve göz alıcı bulur ki onun yanağının parlaklığı yanında ateş ve nur sönük kalır. Benzetmede nitelik bakımından zayıf olan nitelik bakımından güçlü olana teşbih edilir. Şair, sevgilinin yanakları nurdan ve ateşten daha parlak olduğu için böyle bir benzetmenin gereksiz olacağını söyler.

Âh kim kıldı felek mihr ü mehin nûrunu nâr
Yakmağa hasret-i yâr ile beni leyl ü nehâr
Necatî, g. 63, b 1, s. 178

“Sevgilinin hasreti ile beni gece gündüz yakmak için felek, güneş ve ayın nurunu ateş yaptı.”

Âşık, felekten şikayetçidir, çünkü felek güneşin ve ayın nurunu ateş hâline getirmiştir. Necatî, gündüzleri güneşin, geceleri ayın yakıcılığından dolayı devamlı yanmak durumundadır. Bu hâldeki bir insanın felekten şikayetçi olmasına şaşılmaz.

Nârın nura dönüşümünü Cinânî ise şöyle anlatır:

Sûsenî câmen degül nûr eylemiş nâr-ı ruhun
Kaplamış ol dem duhân-ı hatt-ı ‘anber-bû seni
Cinânî, g. 271, b. 3, s. 603

“Susam renkli elbisen değil, yanağının ateşi nur olmuş, seni sarmış. Anber kokulu ayva tüylerinin dumanı o zaman seni kaplamış.”

Sevgili, süsen renkli elbise giymiştir. Elbisenin rengi sevgilinin nur gibi görünmesini sağlar. Halbukî, sevgilinin yanağının ateşi onu nurlandırmıştır. Yanağının üzerindeki ayva tüylerin dumanı amber gibi güzel kokar bu da âşığı öldürür.

Âteş-i âhum yakarsın muttasıl ey kibr-i çarh
Göreyin şol nâr u nûruñ okına ugrayasın
Behiştî, g. 387, b. 2, s. 441

“Ey kibirli felek, devamlı ahımın ateşini yakarsın, ateş ve nurun okuna uğradığını (bir) görebilseydim.”

Beyitte Behiştî, feleğe seslenerek ona sitem eder. Felek, daima âşığın ah ateşini yakmaktadır. Âşık ne yapsa kendini kurtaramaz. O da feleğe beddua eder. Bedduası, feleğe “nâr u nûr”un okunun saplanmasıdır. Bir çeşit put olduğu düşünülen nâr (u) nûr

zamanla kültürden çıkmıştır (Aksoyak, 1997, s. 8). Sevgilinin bu puta benzetildiği düşünülecek olursa âşık, sevgilinin kirpiklerinin kendisine saplandığı gibi feleğe de saplanmasını ister. Böylece felek de kendisi gibi acı çekecektir.

Ateş ile nûr arasındaki ilgi aşağıdaki beyitte şehidin mezarına nur ineceği inanışına dayandırılır:

Şehîdün nûr iner kabrine dirler lîk ben haste
Ölürsem bu harâretle çıkar odlar mezârumdan
Usûlî, g. 95, b. 6, s. 205

"Şehidin mezarına nur iner derler. Ama ben hasta bu hararetle ölürsem mezarımdan ateşler çıkar."

Usûlî, şehidin mezarına nur indiğini söyler. Âşığın ateşi o kadar güçlüdür ki öldükten sonra da yanmaya devam eder. Âşık, aşk uğruna ölse şehit olacaktır ama mezarından nur çıkmaz, ateş çıkar.

Nûr-ı mücessem midir âteş midir
Yakışını söyleyemem âh âh
Şeyh Gâlib, Terci-i bend 1, b. 32, s. 167

"(O) görünen mücessem nur mudur, (yoksa) ateş midir, yakışını tarif edemem."

Şeyh Gâlib, sevgilinin bedeni sarmış bir nur mu yoksa bir ateş mi olduğunu bilemez. Bildiği tek şey sevgilinin onu yakmasıdır. Onun aşkıyla yanar ve ah çeker.

Nur-ateşle ilgisi birkaç açıdan değerlendirilebilir. Nur, kimi zaman ateşin yerine geçer, kimi zaman da ateşle kıyaslanır. "Nâr u nûr" terkibi de kullanılarak ateş ve nur bütün olarak da ele alınmıştır.

4.1.2. Yakma-Eritme-Sönme

Ateşin ilk akla gelen özelliklerinden biri yakıcılığıdır. Ateşe maruz kalan herhangi bir şey erir ya da yanar. Ateşin yakıcılığı divan şiirine daha çok mecazî anlamda yansımıştır. Âşık, bütün varlığıyla yanar. Âşığın teni, gönlü, canı, aşk ateşiyle

kavrulur. Aşk ateşinin alevi, âlemi, felekleri sarar ve mahveder. Divan şairleri ayrıca birtakım nesnelerin ateşte yanışını (öd, karabiber, üzerlik, nal vb.)[2] benzetme unsuru olarak kullanmışlardır.

Yakdun beni firâk ile iy yâr-ı hoş-likâ
Yâ Rab beni bu odum ile oda kim yaka
Ahmed-i Dâ'î, k. 13, b.20, s. 38

"Bende bu kadar ateş varken beni kimse ateş ile yakamaz (sanırdım). Ey güzel yüzlü sevgili, beni ayrılık ile yaktın."

Sevgiliden ayrı kalmak, âşıkların çok şikayetçi olduğu bir durumdur. Ayrılık aşk ateşini arttırır, vuslat geciktikçe bu ateş büyür, çekilmez hâle gelir.

Yakmağa vü yıkmağa hep cümle el bir itdiler
Sûz-ı sîne eşk-i dîde âteş-i âhum beni
Avnî, g. 76, b. 3, s. 259

"Gözyaşlarım, bağrımdaki ateş ve âhımın ateşi, hep birden beni yakıp yıkmak için el birliği ettiler."

Âşığın gözyaşları, bağrındaki ve âhındaki ateş, bir araya gelip âşığa zarar verirler. Gözyaşı, içteki aşk ateşi ve âh ateşi, âşığın vazgeçilmez unsurlarıdır. Âşık, aşk acısıyla ağlar ve yanar. Avnî, yakmak ve yıkmak kelimelerini bir arada kullanarak, ateşin tahrip edici özelliğini hatırlatır.

Sûziş-i 'ışk beni şöyle yakupdur oda kim
Sözümi her kim işidürse hemân oda yanar
Cem Sultan, g. 77, b. 2, s. 84

"Aşk acısı beni öyle bir ateşle yaktı ki sözümü kim duyarsa hemen ateşte yanar."

[2] İlgili alt başlıkların örneklerinde bahsi geçen nesnelerin yanışına değinilmiştir.

Cem Sultan, aşk ateşinin kendisini tarif edilemez derecede yaktığını söyler. O, yanışını dile dökerse onu duyan kişi bile ondaki ateşin etkisiyle yanmaya başlar. Beyitte "oda yanar" deyişinde cinas sanatı vardır. Ateşte yanmak anlamının dışında cümle "o da yanar" şeklinde de düşünülebilir.

Ne yanar kimse mana âteş-i dilden özge
Ne açar kimse kapum bâd-ı sabâdan gayrı
Fuzûlî, g. 273, b. 5, s. 264

"Bana ne gönül ateşinden başka kimse yanar ne de sabah rüzgârından başka kapımı kimse açar."

Fuzûlî, gönül ateşinden başka kimsenin kendine yanmadığını, kapısını da sabah rüzgârından başka kimsenin çalmadığını söyler. Divan şiirinde âşık, sabah rüzgârı yoluyla haberleşir, sevgiliden haber alır ya da feleğe şikayetlenir. Aşk ateşi de âşık için vazgeçilmez bir diğer unsurdur. Beyitte, Fuzûlî, âşığın aşk ateşinin yakması sonucunda içinde bulunduğu durumu ortaya koyar. O, yalnız ve kimsesizdir. Kapısını kimse çalmaz ve derdine kendisinden başka yanacak kimsesi yoktur. Yanmak kelimesi beyitte *derdine yanmak* anlamıyla kullanılmıştır.

Nakş-ı hatunla yazıludur safha-i derûn
Odlara yakma yazug efendi günâhdur
Bâkî g. 61, b. 2, s. 138

"Kalbin levhası senin yazınla yazılmıştır. Senin (bu eserini) ateşlerde yakma efendi, günahtır."

Beyitte Bâkî, kalbinde sevgilinin yazılı olduğunu söyler. Sevgiliden kendisini yakmamasını ister, çünkü âşık sevgilinin eseridir. O yanarsa sevgilinin eseri de yanacaktır ve bu esere yazık olur.

Nefî, Sultan Murad Han'ın atı için yazdığı kasidede atı yanan bir ateşe benzetir:

Bir kanadıyla uçar uçduğu dem bî-pervâ
Nice Saçlı Doru gûyâ ki yanar âteşdir
Nefî, k. 18, b. 13, s. 100

“Saçlı Doru, uçtuğu zaman bir kanadıyla pervasızca uçar, (o) uçarken sanki ateştir.”

Nefî, kasidesinden memduhun atını över. Bahsi geçen at, öylesine hızlı koşar ki sanki ayakları değil de kanadı vardır ve uçarak gider. O, bu hâliyle yanmakta olan bir ateşe benzer. At, yanan ateşe teşbih edilmiştir.

Ateşin yakıcılığı yanında eritme özelliği de vardır. Divan şairleri şiirlerinde ateşin bu özelliğine de yer vermişlerdir.

N’ola ‘âlem yanarsa âteş-i sûz u güdâzumdan
Ayırdı rûzgâr-ı bî-vefâ ol serv-i nâzumdan
Cinânî, g. 201, b.1, s. 567

“Dünya yakıcı ve eriten ateşimden yansa ne olur, o nazlı serviden beni vefasız zaman ayırdı.”

Âşık için sevgiliden ayrı olduktan sonra dünya yansa bile önemli değildir. Cinânî, beyitte ayrıca içindeki aşk ateşinin yakıcılığını vurgular. Onu yakan aşk ateşinin gücü bütün dünyanın yanıp erimesine, yok olmasına yetecektir.

Bir avuç toprağım kaldı miyân-ı âb u âteşden
Eridi su gibi bağrım yürekde oldu kan âteş
Usûlî, g. 56, b. 2, s. 160

“Su ve ateşin ortasında bir avuç toprağım kaldı, bağrım su gibi eridi, yürekteki kanım ateş oldu.”

Ateşin eritme gücünü yansıtan ve aşk acısının yakıcılığını vurgulayan beyit aynı zamanda ateşle su ikilisinin zıtlığını göz önüne serer. Ateşin katı maddeleri sıvıya dönüştürdüğü vurgulanır.

Sûz-ı ‘aşkunla erürse nola bagrum yagı
Eridür sevdücegüm nâr-ı mahabbet dâgı
Bağdatlı Rûhî, g. 1085, b. 1, s. 1019

“Aşkının ateşiyle bagrımın yağı erirse ne olur, sevdiceğim, muhabbet ateşi dağı (bile) eritir.”

Beyitte aşk ateşinin eritme gücüne dikkat çekilir. Aşk ateşi sadece âşığın bağrını eritmez, dağı bile eritecek güce sahiptir.

Hasret ateşinin yakıcılığı âşığın yüreğindeki yağı eritir:

Ümîzüm şem‘ini bezm-i visâlüñde uyarmaga
Niçe şeb nâr-ı hasretde yürek yagın eritdüm ben
Behiştî, g. 420, b. 2, s. 459

“Kavuşma meclisinde ümidimin mumunu yakmak için pek çok gece hasret ateşinde yürek yağını erittim.”

Beyitte, Behiştî, sevgiliye kavuşmak için ümitlenir. Ümidi, muma benzetir. Behiştî, ümit mumunun yanması için aşk ateşinde kendi yüreğini yakar. Üstelik bu durum pek çok gece için böyledir. *Yüreğini eritmek* deyimdir ve çok üzmek anlamına gelir.

Füruğu kûhsâr-ı âheni âb eylemek mümkün
Ol âteş kim hayâlinle dil-i şeydâya girmiştir
Nedîm, g. 30, b. 5, s. 288

“Hayalinle deli gönle giren ateşin ışığı demirden dağı bile eritip suya dönüştürür.”

Nedîm, beyitte sevgilinin sebep olduğu ateşin demirden bir dağı bile eritip suya çevirecek kuvvette olduğunu söyler. Üstelik demirin erimesi için sevgilinin hayali bile yeterlidir.

Ateşin yakma, eritme özellikleri onun yıkıcı mahvedici yapısını ortaya koyar, ancak yanan ateşin sönmesi de söz konusudur. Divan şairleri ateşin sönmesine dair şiirler yazmışlardır.

Beni senden sovutmağa sevâdın ekşidür nâsih
Bilür kim sirke ile yeğ söyünür bî-gümân âteş
Necatî, g. 250, b. 6, s. 263

“Öğüt veren beni senden soğutmak için kara (suratını) ekşitir, bilir ki ateş şüphesiz sirkeyle daha iyi söner.”

Necatî, kendisine âşık olduğu için öğüt verenlerin öğütlerinin can sıkıcı olduğunu söyler. Onu aşktan soğutmak, içindeki aşk ateşini söndürmek isteyen kişi sirkenin ateşi söndürdüğünü bilir. Sirke ateşe dökülünce su gibi ateşi söndürür (Onay, 2013, s. 63). Öğüt veren kişi de suratını sirke gibi ekşiterek, aşkı kötüler.

Divan şiirinde âşığın içindeki ateş sönmez, âşık da sönmesine istekli değildir:

Vasl vâdiyle gönül söndürme âhum âteşin
Külbe-i târumdan ikrâh etmesün hicrân gamı

Fuzûlî, g. 163, b. 4, s. 209

“Gönül, kavuşma vadiyle ahımın ateşini söndürme. Ayrılık gamı karanlık kulübemden tiksinmesin.”

Ah ateşi sönünce kulübe yani âşığın kalbi, karanlık olur ve ayrılık gamı, âşığın gönlüne orası karanlık olduğunda girmek istemez. Âşık için aslolan aşkın verdiği sıkıntıdır, âşığın bu ıstırabı çekmesi gerekir. Âşığın gönlü daima aşk ateşiyle yanmalıdır, hiç sönmemelidir. Âşık sevgiliye kavuşmazsa gam da âşığı bırakmaz.

Hâlimi hîç sorma sensiz ey meh-i hâtır-şiken
Nâr-ı hicrânınla sûzân oldu iklîm-i beden
Aşk derler bir söyünmez âteşe düştüm ki ben
Dîni ayrı kâfir olsa rahm eder feryâdıma

Enderunlu Vâsıf, Murabba 128, bend 2, s. 466

“Ey gönül kıran ay yüzlü güzel, sensiz hâlimi hiç sorma. Vücut ülkesi, ayrılığının ateşiyle yandı. Ben aşk dedikleri sönmez bir ateşe düştüm ki dini başka kafir bile feryadıma merhamet eder.”

Enderunlu Vasıf, sevgiliden ayrı kalınca bütün bedeninin ayrılığın ateşiyle yandığını söyler. Bu ateş aslında aşk ateşidir ve sönmesine imkan yoktur. Âşık, bu ateşle yanmaya mahkumdur. Onun bu hâline düşman sayılan kâfir bile acır, ona merhamet eder.

Ateşin yakma ve eritme özellikleri onun yok etme, mahvetme gücünü ortaya koyar. Divan şairleri ateşin yakma özelliğini çoğunlukla mecazî anlamda kullanmışlar, aşk ve ayrılık ateşinin yakıcılığını vurgulamışlardır. Âşık daima bu ateşte yanar. Erime, genellikle sevgilinin yakıcı ateşinden kaynaklanır. Sevgili veya onun güzellik unsurlarından biri âşığı yakarak, eritir. Yine âşığın aşk ateşi bütün dünyayı eritecek kuvvettedir. Ateş, yanmasının ve eritmesinin yanı sıra söner. Şairler, ateşin bu özelliğine de değinmişlerdir. Âşık aşk ateşinin sönmeyeceğini bilir ve sönsün de istemez.

4.1.3. Aydınlatma-Isıtma

Ateşin faydalarından biri etrafı aydınlatması bir diğeri ise ısı kaynağı olmasıdır. Ateş, aydınlatma aracı olan birtakım nesnelerle birlikte ele alınır. Bu nesneler meşale, mum, kandil ya da çıra olabilir. Divanlarda ateşin aydınlatma özelliği gibi ısıtma özelliğine de değinilmiştir. Ancak bu konudaki örnekler sınırlıdır.

Bir kez öninde şevk-ile yanup yakılmaga
Cân atup oda rûşen ider her mekânı şem'

Cem Sultan g. 158, b. 19, s. 133

"Mum, senin önünde bir kez şevkle yanıp yakılmak (için) ateşe can atar, her mekânı aydınlatır."

Cem Sultan, mumun sevgili için şevkle yanıp her yeri aydınlattığını söyler. Mum, eskiden bir aydınlatma aracı olarak kullanılırdı. Şair, beyitte mumun aydınlatma için kullanılmasını sevgili için yanmasına bağlayarak hüsn-i talil yapar. Mum aynı zamanda âşığı temsil etmektedir. Âşık sevgili için yanmaya, canını vermeye hazırdır.

Meş'al-i sûz-ı derûnumdur anı rûşen kılan
Yohsa dehri tîre eylerdüm figân u âhla

Cinânî, g. 245, b. 3, s. 589

"Onu aydınlatan içimdeki ateşin meşalesidir, yoksa feryat ve âhla dünyayı karanlık ederdim."

Cinânî, beyitte dünyanın aydınlanışını kendi içindeki aşk ateşine bağlar. İçindeki aşk ateşi olmasa feryadından ve ahının dumanından dünya kapkaranlık bir yere dönecektir. Aşk ateşi kuvvetli biçimde yanarak etrafı aydınlatır.

Olsun ziyâde rif'atın ey âh-i âteşîn
Mihnet-serâmızı bu gece rûşen eyledin
Fuzûlî, g. 163, b. 4, s. 209

"Ey ateşli ah, yüceliğin daha da artsın, mihnet evimizi (gönlümüzü) bu gece aydınlattın."

Beyitte Fuzûlî, ateşli ahının artmasını ister, ateş alevlendikçe Fuzûlî'nin gönlü, aydınlanır. Âşığın âhı, bir aydınlatma aracı gibi kullanılmıştır. Evlerin içinde geceleri nasıl ışık varsa âşığın gönül evinde de ah ateşi vardır ve onun gönlünü aydınlatır. Aşk ateşi harlandıkça Fuzûlî sevinir, böylece gönlündeki ışık artacaktır.

Isıtmayla ilgili örnekler nadirdir. Ah ateşinin ısıtmasını, Hayâlî şöyle vurgular:

Ol metâ-ı cevrini dâ'im satar bir gün benim
Âteş-i âhımla germ olmağa bâzârım komaz
Hayâlî, g. 206, b. 2, s. 160

"Onun sahip olduğu mal, eziyettir, zulümdür ve (onu) her zaman satar. Bir gün (bile) benim ah ateşiyle alışverişim hararetli olamaz."

Hayâlî, sevgilinin sahip olduklarının eziyetten ibaret olduğunu söyler. Sevgili, bu malı âşığa her zaman satabilir, çünkü âşık daima sevgiliden eziyet görmeyi talep eder. Âşığın pazarlık şansı yoktur, o ah ateşiyle yanar, fakat sevgili onun bu ateşle ısınmasını bile pazarlık konusu yapmaz.

Ateş, alevlerin saçtığı ışıkla etrafı ısıtmasının yanında aydınlatır. Divan şairleri, ateşin aydınlatma özelliğini daha çok âşığın içindeki aşk ateşiyle ilişkilendirmişlerdir. Âşığın içindeki aşk ateşiyle ortaya çıkan âh her yeri aydınlatabilecek niteliktedir. Böylelikle şairler, âşığın aşk ateşini yüceltmiş olurlar. Ateşin bir diğer özelliği olan ısıtmayla ilgili örnekler sınırlıdır denilebilir.

4.1.4. Arındırma-Temizleme

Ateş, yüksek ısıya sahip olduğundan temizleme özelliği vardır. İnsanlar, ateşin temizleme ve arındırma özelliklerinden faydalanırlar. Kullandıkları araç gereçleri ateşle temizlemek vb. pratikler hastalıklardan korunmalarını sağlamıştır. Ateşin sosyal hayatta sıkça kullanılan bu özelliği, divan şiirine yansımıştır.

Âteş-i gamdan yanıpdur pâkdür cismüm benüm
Bil ki şol bir âh-ı âteşnâkdür cismüm benüm
Necatî, g. 346, b. 1, s. 305

"Benim bedenim gam ateşinde yandığından temizdir, bil ki benim bedenim ateşli bir âhtır."

Beyitte Necatî, bedeninin temiz olduğunu söyler. Onun bedeni, gam ateşinden yanıp temizlenmiştir. Beden, aynı zamanda ateşli bir âhtır. Ateş, çeşitli nesneleri temizlemek için kullanılır. Bıçak, şiş vb. demirden yapılma ateşten hemen etkilenmeyecek nitelikte eşyalar ateşe sokulur, sonrasında temizlik gerektiren işlerde kullanılır. Beyitte Necatî, bedenini hem değersizleştirip bir nesneye benzetir, hem de aşk ateşini vurgular. O, aşk ateşinde yandığına göre temizdir.

Her küdûretten beni pâk etti seyl-i hûn-i dil
Şükrü li'llâh âteş-i aşkın beni yandırdı pâk
Fuzûlî, g. 154, b. 5, s. 204

"Her bulanıklıktan, beni gönlümün kan seli temizledi, şükürler olsun aşkın ateşi beni yaktı, temizledi."

Fuzûlî, her bulanıklık ve pislikten gönlün kan selinin kendisini temizlediğini söyler. Aşkın ateşi de onu yakarak tamamen temizlenmesine yardımcı olmuştur. Beyitte aslında arınma vardır. Fuzûlî, masîvâdan sıyrılarak aşk ateşiyle temizlenir. Bulanıklıktan kasıt, dünya nimetleridir.

Aşk âteşi etmez mi seni Nâ'iliyâ pâk
Âlûde isen gam yeme çirkâb-ı günehle
Nâ'ilî, g. 358, b. 5, s. 310

"Ey Nâili, günah çirkefine bulaştıysan gam yeme; aşk ateşi seni temizlemez mi?"

Nâili, kendisine seslenerek günaha bulaştıysa üzülmemesi için kendine telkinde bulunur. Onu günahtan temizleyecek şey içindeki ateştir. Ateş, Nâilî'yi yakar ve o da bu ateşle temizlenmiş olur. Aşk ateşinde yanan kimselerin günahı olmaz.

İncelenen şiirlerde ateşin temizleme-arınma özelliğinin âşığın "temiz" aşk ateşiyle yanıp temizlenmesi arasında ilgi kurulduğu görülür. Âşık, aşk ateşiyle yandığından temiz kabul edilir. Hem ateşin temizleme özelliğine dikkat çekilir hem de âşık için aşk ateşinin bu özelliğe sahip olduğu vurgulanır.

4.2. Ateşin Tabiattaki Yeri

4.2.1. Güneş ve Diğer Gök Cisimleri

Güneş en büyük aydınlatıcıdır ve mizacı sıcak, kurudur. Güneşin özellikleri, "kuvvet, şiddet, kahr, göz yaşı dökme, gazap, rağbet, utanma hissi ve merhamet"tir (Kam, 2003, s. 279). Güneşin Arapçası şems, Farsçası mihr, âfitâb ve hurşîd kelimeleridir. Aynı zamanda kimyagerler altına şems derler (Onay, 2013, s. 191). Güneş, divan şiirinde daha çok "ısı, ışık ve parlaklığıyla" ele alınmıştır ve hem benzeyen hem de benzetilen durumundadır. Ay da güneş gibi bir ışık kaynağıdır, fakat ay ışığını nurdan alır. Ay, nurlu ışığıyla divan şiirinde sevgiliyi temsil eder (Pala, 2000, s. 45-159).

Güneş, göklerin hakimidir. Kasidelerde güneş, yeryüzünün sahibi hükümdarlara benzetilir. Kasidelerin özellikle medhiye, fahriye ve dua bölümlerinde hükümdar, güneş ve sevgili tasvirleri içiçe geçer (Gülhan, 2005, s. 299). Ahmet Paşa "güneş" redifli kasidesinde güneşin gece aya ışık vermesini, gündüz ise gökyüzünü aydınlatışını şöyle anlatır:

Geh hamâm-i mâh-i tâbâna takar sîmîn cenâh
Geh düzer Sîmurg-ı çarha âteşin şeh-per güneş
Ahmet Paşa, k. 19, b. 13, s. 64

“Güneş, bazen parlak ay güvercinine gümüş kanat takar, bazen feleğin simurgunu ateşten tüyle donatır.”

Güneş, gök ve gökteki bir diğer unsur ayla anılmıştır. Güvercine benzetilen aya gümüşten bir kanat takar. Değerli bir maden olan gümüş, güneş tarafından gecenin simgesi aya verilir. Felekteki simurgun kanadını ateşten hâle getiren yine güneştir. Güneş, diğer unsurlardan daha güçlüdür ve onları donatır.

Bulmaz isem sâyebân-ı lutfun altında penâh
Hâk ider devr-i felek başuma od yakar güneş
Usûlî, k. 2, b. 40, s. 57

“Lutfunun gölgeliğinde sığınacak yer bulamazsam, felek beni toprak eder, güneş (ise) başımda ateş yakar.”

Usûlî, memdûha hitap eder. Sen bana iyilikte bulunur beni koruman altına almazsan, yanmak yok olmak gibi durumlarla karşılaşabilirim, der.

Bâkî, Kanûnî mersiyesinde güneşin yas tutuşunu anlatır:

Yansun yakılsun âteş-i hecrünle âfitâb
Derdünle kara çullara girsün sehâbdan
Bâkî, Musammat I/5, b. 6, s. 78

“Güneş ayrılığının ateşiyle yansın yakılsın, derdinle kara çula benzer bulutların içine girsin.”

Bâkî, Kanûnî için yazdığı mersiyede güneşin ayrılığın ateşiyle yanıp yakılmasını ister. Yanıp yakılmak deyimi sızlanmak anlamındadır. Güneş, bu ölümden dolayı şikayetlenip, kara çullara benzer bulutlar arasına girmiştir. Bâkî, gökteki güneşin yanmasını Kanunî’nin ölümüne bağlar, zaman zaman bulutlar arasına giren güneşin bu hâlini de siyah elbiselere bürünmesi olarak yorumlar.

Rezm hengâmında görmüş tîğ-i âteş rengini
Benzi sararmış dahi ol korkudan titrer güneş
Hayâlî, k. 5, b. 16, s. 33

“Savaş zamanında güneş, ateş renkli kılıcını gördüğü için benzi sararmış, korkudan titriyor.”

Hayâlî, beyitte memduhun savaş zamanındaki kahramanlığını över. Güneş, yakıcı ateşe sahiptir buna rağmen memduhun savaşta ateş renkli kılıcını görünce içine korku düşer, titrer ve benzi sararır. Güneşin benzinin sararması, korkudan titremesi insana özgü özelliklerdir. Beyitte teşhis sanatı yapılmıştır.

Çâk itdi yakasını seher subh-gâha bak
Od saldı hirmenine meh-i âsmânı gör
Cem Sultan, k. 10, b. 12, s. 36

“Seher yakasını yırttı, sabah vaktine bak, gökteki ay harmanına ateş saldı, gör.”

Cem Sultan, felek redifli kasidesinde sabah vakti güneşin doğmadan önce meydana getirdiği kızıllığı anlatır. Şafak vakti, gökteki ayın durumu harmana ateş atılmış gibi bir görüntü ortaya çıkarır. Ateş, bu beyitte yakıcılığından ziyâde rengiyle ön plana çıkar.

Nice bir hecrünle idem âhı çoklar sevdügüm
Âhum odı yakdı mihr ü mâhı çoklar sevdügüm
Mihrî Hatun, g. 117, b. 1, s 275

“Sevdiğim, ayrılığından (dolayı) ne çok âhlar ettim, sevdiğim ahımın ateşi çok defa güneşi ve ayı yaktı.”

Mihrî Hatun, beyitte sevgilinin ayrılığıyla ah eder, bu ahın ateşi o kadar kuvvetlidir ki gökteki ayı ve güneşi yakar.

Divan şairleri yalnızca ay ve güneşten değil diğer gök cisimlerinden de zaman zaman bahsetmişlerdir. Çeşitli gök cisimleri özellikle de yıldızlar âşığın göğe yükselen âhının kıvılcımları olarak benzetmelerde yer alırlar.

Rûhîyâ çarha çekilmiş âh-ı âteş-bârumun
Ejder-i âteş-feşânıdur degüldür kehkeşân
Bağdatlı Rûhî, g. 840, b. 5, s. 862

“Ey Ruhî, feleğe çekilmiş ateş yağdıran, ejder gibi ateş saçan âhımdır, saman yolu değildir.”

Bağdatlı Ruhî, ahından çıkan kıvılcımların samanyolu sanılmamasını ister. Onun âhı öylesine kuvvetlidir ki feleğe ulaşır ve gökyüzündeki yıldız kümesi gibi görünür. Beyitte ayrıca yüz yıl yaşayan ejderhaların meleklerce göğe çekilmesi hadisesine telmih vardır (Pala, 2000, s. 125).

Fuzûlî, feleğe seslenerek artık ışığını güneşten değil, kendisinden almasını ister çünkü içindeki ah ateşinin kıvılcımları güneş kadar kuvvetli ve yakıcıdır:

Kes mihrini ey çerh güneşten sana her subh
Bir şu'le yeter ateş-i âh-i seherimden
Fuzûlî, g. 217, b. 6, s. 236

“Ey felek, güneşten dostluğunu kes. Sana her sabah, seherdeki ahımın ateşinden bir alev yeter.”

Fuzûlî, beyitte feleğin güneşle olan dostluğunu kesmesini ister. Fuzûlî’nin göklere yükselen ateşinden bir alev bile güneş kadar yakıcıdır, onun ahı oldukça güneşe ihtiyaç yoktur. Güneşin ateşiyle ah ateşi kıyaslanmış, âşığın ah ateşinin yanında güneşin yetersiz kaldığı ileri sürülmüştür.

Bâkî de ah ateşinin güneş yerine geçtiğini söyler:

Bâkî derûnum âteşinün dûdıdur felek
Mihr-i sipihr âhum odından şirâredür
Bâkî, g. 92, b. 6, s. 157

“Bâkî, felek içimin ateşinin dumanıdır, gökteki güneş, âhımın ateşinden kıvılcımdır.”
Gök, Bâkî’nin içindeki ateşin dumanıdır. Onun içindeki ateş çok yakıcıdır, bu ateşten yükselen duman da dolayısıyla fazladır, ahının bir kıvılcımı ise güneşi oluşturabilecek güçtedir. Bâkî, güneşin kendi ah kıvılcımından ortaya çıktığını söyleyerek mübalağa yapar.

Sehî de Bâkî’ye benzer şekilde gökyüzündeki yıldızlar ve gezegenlerin kendi ah ateşiyle yandığını anlatır:

Her şeb âhum odı kıgılcımıdur ey yüzi ay
Gök yüzinde görinen şol encüm ü seyyâreler
Sehî Bey, g. 72, b. 3, s. 221

"Ey ay yüzlü, her gece gökyüzünde görünen şu yıldızlar ve gezegenler âhımın ateşinin kıvılcımlarıdır."

Sehî, ay yüzlü sevgiliye seslenerek, gökteki yıldızlarla gezegenlerin kendi ahının kıvılcımlarından oluştuğunu söyler. Her gece Sehî'nin ah ateşinin kıvılcımları göğe yükselir, böylelikle gökyüzünde ay ve gezegenler belirir. Beyitte, sevgilinin yüzü aya benzetilmiş, âşığın ahı ise yine gökyüzündeki diğer unsurlarla ilişkilendirilmiştir.

Gönlümü her dem bir âteşdir kılan pür-ıztırâb
Kim ol âteşden bir ahkerdir felekde âfitâb
Nefî, g. 8, b. 1, s. 285

"Gönlümü her an ıstırapla dolduran bir ateştir ki felekteki güneş o ateşten bir kordur."

Nefî, gönlünü her zaman ıstırapla dolan bir ateşe benzetir. Güneş bu ateşten oluşan bir kordur. Ahın ateşinin yakıcılığı güneş gibi güçlü ısısı ve ışığı olan bir unsurla bağdaşdırılmıştır. Güneş tüm yakıcılığına rağmen aslında âşığın aşk ateşi yanında sönük kalır.

Hayâl-i hasret-i hâlinle âh ettikçe uşşâkın
Şeb-i firkatte her dem ahterân eyler nisâr âteş
Şeyh Gâlib, g. 130, b. 4, s. 327

"Âşıkların beninin hasretinin hayaliyle ah ettikçe ayrılık gecesinde yıldızlar her nefeste ateş saçar."

Sevgilinin benine hasret duymak, onun hayalini kurmak âşıkları ah ettirir. Bu ahlardan çıkan kıvılcımlar ise yıldızları oluşturur. Yıldızlar, sevgiliden ayrı kalınan gecede âşığın ahıyla ateş saçarlar. Sevgilinin beni siyahlığıyla geceyi çağrıştırırken âşıkların ahları da yıldızları oluşturur.

Felekde berk-i âhumdan serâser yandı kevkebler
Kalan odlara yanmış kevkeb-i baht-ı zebûnumdur
Fuzûlî, g. 87, b. 3, s. 173

"Yıldızlar, felekte ahımın şimşeğinden baştan başa yandı; (geriye) kalan ateşlerde yanmış güçsüz, aciz bahtımın yıldızıdır."

Fuzûlî'nin bahtına düşen yanmaktır. Yıldız ilmine göre herkesin bir yıldızı vardır ve bu yıldızla o kişinin bir bağı olduğu düşünülür. Yıldızlardan o kişinin hayatıyla ilgili çıkarımlar yapılır. Beyitte, âşığın ahı gökyüzüne kadar yükselir, kalan tek yıldız âşığın baht yıldızıdır o yanamaz çünkü zaten daha önce yanmıştır. Bu da bahtsızlığının göstergesidir.

Sevgilinin güzellik unsurlarından yüzü aya ve güneşe benzetilir. Benzetmelerde dolaylı olarak ateşin de yer aldığı görülür:

Bozdı yüzini mehün zülf ile lutf-ı 'ârızun
Âfitâba âteş urdı tâb-ı ruhsârun senün
Avnî, g. 42, b. 2, s. 145

"Zülfün ile yanağının güzelliği ayın yüzünü bozdu. Yanağının parlaklığı güneşe ateş verdi."

Sevgilinin yüzü aydır. Zülüf ise sevgilinin yüzününün üzerine düşerek yanağına gölge düşürür. Sevgilinin yanağı o kadar güçlü bir parlaklığa sahiptir ki güneşe kendi ateşinden verir. Avnî, beyitte sevgilinin güzellik unsurlarından yüzünü aya benzetirken yanağını da dolaylı olarak güneşe benzetir. Divan şiirinde sevgilinin yanağı ateştir. Güneşin yakıcılığıyla sevgilinin yanağı ilişkilendirilmiştir.

Güneş, memduha övgüde sıklıkla kullanılan benzetmeliklerdendir. Güneşin yakıcılığı, memduhun korku salması ya da kahramanlıklarıyla eşleşmiştir. Âşığın ahları ise gökyüzünün tüm unsurlarını oluşturur. Güneş, ay, yıldızlar, âşığın ah ateşinden meydana gelmişlerdir ya da bu ateşle kıyaslanınca değersizleşirler. Sevgili-ateş ilgisinde de dolaylı olarak gökyüzü unsurlarının yer aldığı görülür.

4.2.2. Anâsır-ı Erbaa

4.2.2.1. Su

İnsan yaşamı için temel unsurlardan biri olarak kabul edilebilecek su çeşitli yönleriyle edebi eserlerde yer almıştır. Divan şairleri şiirlerinde suyu çeşitli özellikleri nedeniyle ele almışlardır. Dört unsurdan biri olan divan şiirinde farklı açılardan karşımıza çıkar. Farsça âb, Arapça mâ ve zülâl de divan şiirinde kullanılır. Su, divan şairinin hayal dünyası içinde çeşitli benzetmelerde yer alır. Suyun bir yerde durmaması, akıcı oluşu, saraylarda, köşk kenarlarında, servi ağacının civarında dolaşması özelliklerindendir ve bu özellikler şiirde benzetme unsuru olarak bulunur (Kutlu, 1998, s. 48; Batislam, 2016, 303). Divan şairleri suyu sıklıkla ateşle birlikte ele alarak aralarındaki zıtlığı vurgulamışlardır.

Ben bu dert ile ölüp toprağ olursam ey sabâ
Su yerine od çıka huşk giyâhımdan benim
Şeyhî, g. 126, b. 6, s. 222

"Ey sabah rüzgârı, ben bu dertle ölüp toprak olursam, kuru otlarımdan su yerine ateş çıkar."

Beyitte âşık, aşk derdiyle öldüğünde mezar toprağındaki kuru otlardan su yerine ateş çıkacağı söyler. Aslında Şeyhî, dört unsur, toprak-su-ateş ve sabâ rüzgârı dolaylı olarak havayı ifade ettiğinden, bir araya getirmiştir. Şeyhî, aşk ateşiyle yandığından mezarından su yerine ateş çıkar.

Ruh-ı dil-ber görünür gözüne şol vaktin kim
Od ile su barışa gölge güneşle birike
Necatî, g. 482, b. 5, s. 365

"Gözüne ne zaman sevgilinin yanağı görünür dersen su ile ateş barışır, gölge ile güneş bir araya gelirse."
Necatî, âşığın sevgilinin yanağının gözüne görünmesi için ateşle suyun barışması, güneşle gölgenin bir araya gelmesi gerekir diyerek durumun imkânsızlığını anlatır. İmkânsızlık zıtlıklarla vurgulanır.

Esîr-i şehvet olma sûz-ı ‘aşk istersen Rûhî
Bilürsin ülfeti mümkin degüldür âteş u âbun
Bağdatlı Rûhî, g. 625, b. 7, s. 721

“Rûhî, aşkın ateşini istersen şehvetin esiri olma, bilirsin suyla ateşin dostluğu mümkün değildir.”

Beyitte aşkın yakıcılığı ile şehvetin ateşle su gibi bir arada olmalarının mümkün olmadığına dikkat çekilir.

Zulmet-i zülfün durur ‘uşşâk çeşmine ziyâ
Teşne câna âteş-i ‘ışkun durur âb-ı zülâl
Çâkerî, g. 76, b. 2, s. 164

“Saçının karanlığı (siyahlığı) âşıkların gözüne ışıktır, aşk ateşin susamış cana saf sudur.” Beytinde âşıkların gözünde sevgilinin saçının karalığının aydınlık, aşk ateşinin tatlı su olduğu söylenerek, karanlık-aydınlık, ateş-su tezadından yararlanılmıştır.

Bâkî’ye âb-ı vaslun irmez ise
Âteş-i hecr ile yanar kül olur
Bâkî, g. 156, b. 5, s. 199

“Bâkî’ye kavuşmanın suyu verilmezse, (o) ayrılık ateşi ile yanar kül olur.”
Beyitte Bâkî, kavuşma-su ayrılık-ateş zıtlıklarını esas almıştır. Kavuşma suya ayrılık ise ateşe benzetilmiştir.

Divan şiirinde su, çoğu zaman aşk ateşinin yakıcılığı karşısında güçsüzdür ve miktarı ne olursa olsun aşk ateşini söndürmeye yetmez.

Cihân ırmagınuñ suyın içersin dahı kanmazsın
Ne âteşdür ki olmışdur vücûduñda senüñ peydâ
Behiştî, g. 18, b. 3, s. 235

“Dünya ırmağının suyunu içsen bile kanmazsın, senin vücudunda meydana gelen ateş nasıl bir ateştir.”

Beyitte âşığın aşk ateşinin dünya ırmağını içse bile sönmeyecek kadar güçlü olduğu anlatılırken mübalağa yapılmış ve ateş-su tezadı vurgulanmıştır.

Dil-i şeydâ egerçe zerre-i nâ-çîzdür ammâ
Derûnında olan sûzı söyindürmez yedi deryâ
Şeyhülislam Yahya, g. 347, b. 7, s. 373

"Deli gönlüm değersiz bir zerredir ama içindeki ateşi yedi derya söndüremez."

Beyitte âşık, kendi gönlünü değersiz bir zerre olarak görür. Ancak bu zerrenin içindeki ateş o kadar güçlüdür ki yedi deniz söndüremez. Beyitte ateş-su tezadı mübalağa aracılığıyla verilmiştir.

Katı gönline nigarün hiç te'sir eylemez
Ateş-i ahumdan alur gerçi seng-i hare su
Neşâtî, g. 101, b. 8, s. 144

"Gerçi ahımın ateşinden sert taş, mermer bile su alır. Ama (ahımın ateşi) sevgilinin gönlünü hiç etkilemez."

Neşâtî, âşığın ahının ateşinden mermer su alırken sevgilinin gönlüne bu ateşin etki etmeyeceğini söyleyerek sevgiliyi etkilemenin zorluğuna dikkat çeker.
Âbdır peykân-ı yâr ammâ gelince sîneye
Olur âteş-pâre ol dahi verir bir gûne tâb
Nefî g. 8, b. 4, s. 285

"Sevgilinin okunun ucu temreni sudur ama sineye gelince o ateş parçası da bir başka sıcaklık verir olur."

Beyitte sevgilinin kirpiği suya benzetilmiştir. Ancak su gibi kirpikler âşığın bağrına saplanınca ateş parçasına dönüp ayrı bir sıcaklık verir hâle gelmişlerdir. Böylece sudan ateşe bir dönüşüm de gerçekleşir. Peykân çeliktendir ve çelik ateşten geçirildikten sonra su verilerek elde edilir. Peykan-çelik-su ile gözyaşı-kirpik-su arasında ilgi kurulmuştur.

Biz ol şinâver-i bahr-ı muhît-i ‘aşkuz kim
Miyânı şule-feşân u kenârı âteşdür
Mezâkî, g. 78, b. 3, s. 329

“Biz o aşk okyanusu denizinin yüzücüsüyüz ki ortası alev saçar, sahili ateştir.”

Beyitte aşk büyük bir okyanus ve denize benzetilmiştir. Âşık bu okyanusun yüzücüsüdür. Ancak aşk okyanusunun ortası alev saçar kenarı da ateştir. Burada tasvir edilen aşk denizi masallardaki ateş denizlerini çağrıştırmaktadır. Ateş-su tezadı bu beyitte de vurgulanmıştır.

Böyle âteşle gelüp âb gibi geçmekden
Kasdın âzâre mi tatyîb-i dil-i zâre midir
Nedîm, g. 17, b. 2, s. 281

“Böyle ateşle gelip su gibi geçmekten kastın incitmek midir, ağlayan gönlü hoş etmek midir?”

Nedim’in sevgilisi ateşle gelip su gibi gider. Ancak maksadının azar mı yoksa âşığın gönlünü hoş etmek mi olduğu belli değildir. Beyitte ateş azarı, su ise hoşluğu ifade etmektedir.

Divan şairleri suyun ateşi söndürmesine dayanarak su-ateş ilgisi kurdukları beyitlerde suyun bu özelliğine değinmişlerdir. Âşığın aşk ateşi o kadar yakıcıdır ki denizler, nehirler bu ateşi söndürmeye yetmez. Şiirlerde ateşle su arasındaki zıtlık çeşitli açılardan vurgulanır.

4.2.2.2. Hava

Hava, dört unsurdan biridir. Ateşin hava ile ilgisi ah ve nefesle kurulur. Hava, âh[3] şeklinde ateşi arttırır. Bu âh ateşli olarak âşığın ağzından çıkar (Pala, 2000, s. 44). Hava divan şiirinde aynı zamanda heves anlamıyla kullanılmıştır. Havanın bir doğa olayı olarak ateşle anılması daha çok temmuziye örneklerinde tespit edilmiştir. Temmuziyeler, temmuz ayını ya da yazı konu edinen türlerdir. Temmuziyelerde

[3] Havanın “âh” açısından değerlendirilmesi tezin ilgili bölümündedir.

havanın bunaltıcı olmasından yola çıkılarak sıcaklıkla ilgili unsurlara yer verilir (İspir, 209, s. 329). Ateş, sıcaklık verme özelliğiyle şiirlerde yer alır. Ateş ve hava ilgisinin bulunduğu beyitler sınırlıdır.

Girip tabî'at-ı nâra hevâ harâretden
Fürûgu şu'le-zen-i penbe-i sehâb olmuş
Nâilî, k. 18, b. 5, s. 81

"Hava hararetten ateş tabiatına girip bulut pamuğuna alevler vurup aydınlık olmuş."

Beyitte havanın alev saçar gibi görünen kırmızı bulutlarla aydınlanması sıcaktan ateş saçar hâle gelmesi şeklinde tasvir edilmiştir. Kasidede temmuz ayının sıcaklığını dile getirmek için Nâilî, havayı ateşe benzetir. Bulutların kırmızı rengi ise ateşin alevleridir.

Yine erişdi temûz oldu cihân pür-tef ü tâb
Girdi bir hilkate hep âteş ü bâd âb u turâb
Nefî, k. 32, b. 66, s. 154

"Yine temmuz ayı geldi, dünya sıcaklıkla ve ışıkla doldu, ateş, hava, su ve toprak aynı yaratılışa girdi."

Her ne kadar bu beyitte dört unsurdan bahsedilmişse de temmuz ayının sıcaklığı öncelikle bilfiil havada hissedilir. Sıcaklık özellikle vurgulanmıştır.

Havâ degül bize dâ'im mümâs âteşdür
Havâ-yı 'âlem-i dûzah esâs âteşdür
Fehîm-i Kadîm, g. 108, b. 1, s. 450

"Bize daima dokunan hava değil, ateştir; cehennem âleminin havası esasen ateştir."

Beyitte insana asıl temas edenin heves değil ateş olduğu cehennemin temelinin de ateşe dayandığı söylenmiştir.

Divan şairleri havanın sıcaklığıyla ateş arasında ilgi kurarlar. Temmuziyelerde ateş ve ateşe ait unsurlar bu sebeple yer alır. Temmuz ayının sıcaklığı ifade edilirken alev, sıcaklık ve cehennem gibi ateşi çağrıştıran kavramlardan da faydalanılmıştır.

4.2.2.3. Toprak

Divan şiirinde toprak öncelikle dört unsurdan biri olması nedeniyle ele alınır. Toprak dört unsurun en aşağısıdır. Dolayısıyla hakirdir ve tevazuya işaret eder. Özellikle bu yönüyle diğer unsurlarla tenasüp ilgisi içinde ele alınır. Kimi zaman da sevgilinin övgüsü yapılırken topraktan yararlanılır. Toprak içinde kıymetli maden ve taşları barındırması bakımından önemli görülür. Kara toprak insanın hem yaradılışı hem de ölümden sonra gideceği yer olması nedeniyle sık anılır (Pala, 2000, s. 165). Divan şairleri toprağın ateşle ilgisini dolaylı olarak verirler. Âşık, aşk ateşinden toprak olur. Şiirlerde ateşin yok ediciliği üzerinde durulmuştur denilebilir.

Muhakkak ol saçı reyhâna eyledim ta'lik
Ol odla oluram ben dahi gubâr dirîg

Şeyhî, g. 91, b. 5, s. 187

"O saçı reyhana bağlandım, eyvah ben bu ateşle toprak olurum."

Beyitte âşık, sevgiliyi görmeden toprak olup ölmekten korkar. O, saçları reyhana benzer sevgiliye tutulmuştur. Onu saran aşk ateşi öldürücüdür. Âşık ölecek ve toz, toprak olacaktır. Bu beytin ikinci anlamı yazı çeşitleriyle ilgilidir. Beyitte yer verilen muhakkak, reyhan, ta'lik ve gubâr yazı çeşitleri olup gubâr dışındakiler aklâm-ı sitteden sayılırlar (Pala, 2000, s. 24).

Gönül kim 'ışk-ile ma'mûr ola hergiz harâb olmaz
Oda yansun şu cân kim bu hevâ-y-ile türâb olmaz

Çâkerî, g. 51, b. 1, s. 136

"Aşk ile imar edilen gönül asla harap olmaz, bu heves ile toprak olmayan şu can ateşte yansın."

Beyitte aşkın gönül üzerindeki etkisine değinilmiş ayrıca aşk hevesiyle toprak olmayan cana ateşte yanmak yakıştırılmıştır. "Od, türâb, hevâ" kelimeleri anasır-ı erbaanın üç unsurudur, beyitte bu unsurlar bir arada verilerek tenasüp yapılmıştır.

Ger hâke salsa zerresini hışmın âteş
Huşg ola yeryüzünde ne denli ki var âb

Ahmet Paşa, k. 36, b. 39, s. 103

"Eğer ateş, hışmının zerresini toprağa salsa yeryüzünde ne kadar su varsa kurur."

Ahmet Paşa, kasidesinde memduhu överken onun ateşe benzer hışmının küçük bir zerresi toprağa gelse bile toprak üstündeki akarsuların kuruyacağını söyler. Bu beyitte toprak-ateş ilgisi dolaylı yoldan kurulmuştur. Toprak sadece su ile ateş arasında aracıdır.

Toprak-ateş ilgisi genellikle âşıkların aşk ateşiyle yanarak ölmeleri ve sonucunda toprak olmalarıyla kurulmuştur.

4.2.3. Nevruz

Nevruz, yeni gün demektir. Geceyle gündüz eşit olduğundan eskiden beri baharın başlangıcı kabul edilir. İranlıların büyük bayramıdır, Anadolu'da kırlara çıkılır ve başlayan bahar kutlanır. Osmanlılarda nevruz, nevruz-ı mübarek olarak da adlandırılmış, güneşin koç burcuna girdiği ilkbahar anına denmiştir (Onay, 2013, s. 317; Halaçoğlu, 1996, s. 183). Osmanlı devlet geleneğinde nevruz ve nevruzun âdetlerinin yeri önemlidir. Padişahlar, gazaya çıkmak, şehzâdeleri sünnet etmek, kızlarını evlendirmek ve benzeri törenler için baharı beklerler (Cunbur, 1996, s. 121). Nevruzda, çeşitli eğlenceler tertip edilir, sarayın dışında halk da nevruzu kutlar. Divan şairleri nevruzda caize alabilmek için nevruziyeler yazarlar (Halaçoğlu, 1996, s. 186). Divan şiirinde nevruz redifli şiirler mevcuttur, ancak bu şiirlerin hepsinde ateş nevruzun bir unsuru olarak yer almaz.

Şeb-i gamdur elem-i hicr ile nevrûz bana
Yanar âteş görinür mihr-i cihân-sûz bana

Bağdatlı Rûhî, g. 41, b. 1, s. 330

“Ayrılığın üzüntüsüyle nevruz bana gam gecesidir, dünyayı yakan güneş bana yanan ateş görünür.”

Âşık, sevgiliden ayrı geçen günü nevruz bile olsa gam gecesi olarak görür. Nevruzda ortalığı ısıtan, baharı getiren güneş de ateş hâline gelir ve onu yakar. Ayrılık, âşık için çok acı vericidir, herkesin coşkuyla kutladığı, baharın gelişini haber veren nevruzun sevgili olmayınca tadı yoktur. Nevruz-ateş ilgisi dolaylı olarak güneşin yakıcılığıyla ifade edilmiştir.

Taze dagum sînede mihr-i cihân-efrûz olur
Yakdugun gün ey gül-i pâkize-rû nev-rûz olur
Şeyhülislam Yahya, g. 133, b. 1, s. 157

“Taze yaram sinede dünyayı aydınlatan güneş olur, ey tertemiz gül (beni) yaraladığın gün nevruz olur.”

Âşığın yuvarlak, ateşten yanmış yarası güneş şeklindedir. Taze yara açılmış ve kanlı olduğundan yanan bir güneşe benzer, etrafı aydınlatır. Gül yüzlü sevgili, âşığı aşk ateşiyle yakar, âşık için yandığı gün nevruz olur. Aşk ateşiyle yanmak onun için bir lütuftur ve yandığı günü bayram kabul eder. Beyitte ateş doğrudan söylenmez ancak âşığı aşk ateşinin yaktığı ortadadır. Nevruzla ilişkilendirilen baharın unsurları beyitte mevcuttur. Şeyhülislam Yahya, sevgiliyi baharda açmaya başlayan güle, kendi yarasını da güneşe benzetmeyi özellikle tercih etmiştir. Sayılan tüm unsurlar baharın habercisi nevruzla ilgilidir.

Gülleri pejmürde eylersin yazıkdır bülbüle
Varma bâğa âh-ı âteş-bâr ile nevrûzda
Nefî, g. 120, b. 3, s. 339

“Nevruzda ateş yağdıran ah ile bahçeye varma, gülleri perişan edersin, bülbüle yazık olur.”

Beyitte âşığın aşk ateşinden yanmış hâlde bahçeye gitmesi istenmez. Çünkü onun kuvvetli ahından güller perişan olur. Güllerin perişan olması güle âşık bülbülün de

acınacak hâle gelmesine yol açar. Nevruz zamanı gülün tam ortaya çıktığı dönemde âşığın bahçeye gitmesi gülü ve bülbülü perişan edecektir. Âşığın ahı, nevruzla dolaylı olarak ilgisi bulunan ateştir.[4]

Bülbül-i âteş-nefes âh-ı şerâr efrûzını
Dâne-sûz-ı dâm-ı sayyâd eylesün nev-rûzdur
Mezâkî, g. 117, b. 2, s. 352

"Ateş nefesli bülbül, kıvılcımları tutuşturan âhını avcının tuzağının tanelerini yakmak için kullansın çünkü nevruz (zamanıdır).

Nevruz zamanı gelmiştir. Gül, baharın gelişiyle açar. Bu nedenle bülbül görünmelidir. Bülbülün aşk ateşinden tutuşan âhları tıpkı tuzağa konulan taneler gibidir ve bahar geldiğinden bu âhlar ortaya çıkmalıdır.

Ateş-nevruz ilgisine dayalı beyitler sınırlı sayıdadır. Nevruz baharın temsilcisidir ve bu yüzden gül bahçesi, gül, bülbül ateş ilişkisinin olduğu beyitlerde az da olsa nevruz da anılmıştır. Güneşin yakıcı etkisi ve nevruzda kendini göstermesi sebebiyle de güneş-ateş-nevruz ilgisi kurulmuştur.

4.2.4. Çiçekler/ Bitkiler

Ağaçlar ve çiçekler, İslam sanatlarında "süsleyici motifler" olmanın dışında anlam taşır. İslam şehirlerinde hemen her evin bahçesi bulunur ve bu bahçelerde havuz, çeşitli kuşlar ve simetrik şekilde düzenlenmiş ağaçlar, çiçekler yer alırdı. Birçok şair bu bahçelerin güzelliklerini şiirlerinde tasvir etmişlerdir (Ayvazoğlu, 2013, s. 50). Bu bahçelerdeki çiçeklerin güzellikleri divan şairlerince çeşitli açılardan benzetmelerde yer almıştır.

Divan şiiri örneklerinde çiçekler, renkleri ve çeşitli özellikleriyle ateşle ilgili benzetmelere konu olurlar. Çiçeklerle ateş arasındaki ilginin çiçeklerin özellik ve divan şiirindeki yerine göre şekillendiği görülür. Çiçek çeşitleri ve ateş arasında bağ tespit edebildiğimiz çiçekler gül, lale ve erguvândır. Bu üç çiçeğin ortak özelliği ateşin renklerini barındırmalarıdır.

[4] Nefî'nin nevrûz ve nevrûzda redifli olmak üzere 2 gazeli tespit edilmiştir. Bu gazellerden "nevrûz" redifli gazelde ateşle ilgili herhangi bir unsura rastlanmazken "nevrûzda" redifli gazelin yalnızca bir beytinde ateşle ilgili unsur tespit edilmiştir.

4.2.4.1. Gül-Gülzâr

Divan şiirinde gül-ateş ilgisi daha çok bağlamındadır. Çoğunlukla gül, ateş gibi kırmızı renklidir. Divan şairleri, gülün rengine, bülbülle olan ilişkisine ve Hz. İbrahim'in ateşe atıldığı yerin gül bahçesine dönüşmesine göndermelerde bulunur, güle bu anlam ilgileri çerçevesinde şiirlerinde yer verirler.

Divan şairlerinin benzetmelerinde sıkça faydalandıkları gül, genellikle diğer çiçeklerden üstün tutulur. Tanpınar, XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi'nin giriş kısmında saray istiaresi olarak tanımlanan Divan şiirindeki "merkezileştirme" algısından bahsederken gülün çiçek olarak diğer çiçeklerin arasından sıyrılışını anlatır. Gül tıpkı güneş gibi merkezdedir ve güneş gibi parıltısıyla saray hâline gelir (Tanpınar, 1976, s. 6). Divan şiirinde gül, sevgiliden istiaredir. Gülün en makbul rengi "ateş kızılı"dır, çünkü bu kırmızı renk aynı zamanda aşkın yakıcılığını hatırlatır ve âşıkları yakıp onları küle döndürür (Ceylan, 2010, s. 267).

Divan şiirinde gül-ateş ilgisinde her zaman odağın gül olmadığı görülür. Çoğunlukla gülbahçesinde gül diğer çiçeklerle karşılaştırılır. Gülün en çok karşılaştırıldığı çiçek ise genellikle laledir:

Lâlenün hasret odından göksine dâg urdı gül
Bülbül ol hâli görüp gülşende efgân eyledi
Ahmed-i Dâ'î, k. 17, b. 3, s. 47

"Gül, lâlenin göğsünü hasret ateşiyle dağladı. O hâli gören bülbül gül bahçesinde feryat etti."

Divan şiirinde genellikle lalenin ortasındaki karalık sebebiyle bağrında bir yanık olduğu düşünülür.

Yanar iken şecer-i ahdar içre gül nâra
Aceb mi lâle gibi dil ciğer kılarsa kebâb
Şeyhî, k. 15, b. 14, s. 71

"Yeşil ağaç içinde gül ateşe yanarken, gönül lale gibi, ciğerini kebap yaparsa buna şaşılır mı?"

Beyitte gülün lalenin hâline bakarak kendi göğsünü dağladığı söylenmiştir. Beyit bu yönüyle farklılık arz eder.

Divan şiirinde "gül" redifiyle yazılmış kasideler de vardır.

Mevki'inde itdügünçün lutf-ı mahz olur gazab
Nitekim fasl-ı zemistânda görinür nâr gül
Necatî, k. 15, b. 31, s. 84

"Nasıl ki kış mevsiminde (yakan) ateş gül gibi görünürse yerinde gösterilen hiddet de lütfun ta kendisi olur."

Necatî, gül kasidesinde gülü kış ortasında yanan bir ateş olarak anlatır, kasidede bu ateş gazaba benzetilir. Necatî, gülü ateş vasıtasıyla dolaylı olarak kızgınlık duygusuyla nitelendirir ve yerinde olan bir kızgınlık bir çeşit lütuftur.

Necatî, Sultan Mehmed için yazdığı kasidede utanma duygusuna yer verir:

Gül yüzünü eline alıp geldi sohbete
Kızardı haclet odı ile oldı şermsâr
Necatî, k. 6, b. 20, s. 60

"Gül, yüzünü eline alıp sohbete geldi utanç ateşiyle kızardı, mahcup oldu."

Bu beyitte gülün kırmızı renkli oluşu utanma duygusuna bağlanır. Ateş bu beyitte de rengi dolayısıyla devreye girmiştir.

Koca Ragıp Paşa gülü doğrudan ateşe benzetir:

Şerer şebnem gül âteş serv-i ser-keş şu'le sünbül dûd
Ser-â-pây-ı gülistân 'ayn-ı âteş-zârdır sensiz
Koca Ragıp Paşa, g. 81, b. 3, s. 274

"Kıvılcımlar çiğ tanesi, gül ateş, dik başlı servi alev, sümbül dumandır; sensiz gül bahçesi baştan ayağa ateş bahçesidir."

Şiirlerde gül-ateş ilgisinde sıkça rastlanan bir anlatım da gülbahçesinin (cehenneme) dönüşmesidir. Sevgilinin ayrılmasıyla gül bahçesi ateş, yani cehennem gibi olurken, sevgiliye kavuşma ateşi (cehennemi) gül bahçesine döndürür:

Firâkunla visâlünle dil-i mehcûr ey dilber
Olur her nâr bir gülşen olur her gülsitân âteş
Mihrî Hatun, g. 66, b. 3, s. 249

"Ey sevgili, unutulmuş gönül(e) ayrılığınla her gül bahçesi ateş, kavuşmanla her ateş gül bahçesi olur."

Mersiyelerde de gül-ateş ilgisi işlenir.

Âteş itdi gülsitân-ı 'âlemi nâr-ı firâk
Ana kim hem nâmına olmışdı âteş gülsitân
Cinânî, Mersiye 7/II, b. 4, s. 224

"Adaşına ateşin gül bahçesi olmasını ansın diye ayrılığın ateşi âlemin gül bahçesini ateş etti."

Cinânî, Molla Efendi için yazmış olduğu mersiyede ayrılığın ateşinin gülbahçesini ateşe verdiğini söyler ve onun adına ateşin de gülbahçesi olduğunu belirtir. Beyit, Hz. İbrahim kıssasını akıllara getirir.

Gülün ateşle ilgisi cennetle bağlantılı olarak anlatılır.

Diyerler cennet içre âteş olmaz bu acebdir kim
Gül-istân âteşin gül birle reşk-i bağ-i cennettir
Fuzûlî, Terci-i Bend II, bend 2, s. 284

"Derler ki cennette ateş olmaz, bu şaşılacak bir şeydir. Ateşli gülle gül bahçesi cenneti bile kıskandırır."

Gülün güzelliğini anlatmak için Fuzûlî ateşten faydalanır. Gül, bulunduğu yeri cennet bahçesine çevirmiştir ancak cennetin içinde ateş olmaz, oysa gülün rengi bir ateş kadar kırmızıdır ve dolayısıyla yakıcıdır.

Fuzûlî'nin gül-ateş ilgisi tespit ettiğimiz beyitinde benzetmeler açısından kendine özgü değerlendirmeleri olduğu görülür.

Zamîr-i gül-büne gül rengi saldı âteş-i bîm
Kim humre kana olur nefs evinde râh-nümâ
Fuzûlî, k. 1, b. 29, s. 24

"Korku ateşi gül fidanının içini gül rengine bürüdü. (Bu korkuyla) benlik evinde yılancık hastalığı (ona) kılavuz olur."

Diğer beyitlerden farklı olarak Fûzûlî aşağıda yer verilen beytinde "yılancık"[5] adı verilen ciltte kırmızılıklara ve ateşe sebep olan bir hastalığın gülle renk bakımından ilişkisini kurar, bu beyitte ateş-gül ilgisi dolaylıdır. Beyit aynı zamanda ateş-korku ilişkisi üzerinde durur.

Gül-ateş ilgisinin olduğu beyitlerde bülbül de zaman zaman yer alır.

Penbe ile âteşin gerçi ki yoktur oyunu
Od içinde bülbülü saklar semender-vâr gül
Hayâlî, k. 12, b. 7, s. 44

"Gerçi pamuk ile ateşin oyunu olmaz ama gül, bülbülü semender gibi ateş içinde saklar."

Hayâlî, gül ile bülbülün ayrılmazlığını dile getirir, beyite göre ateş gibi gülün içinde bülbül vardır, bu tıpkı semenderin ateş içinde yaşamasına benzer. Bülbül, gülle olmadıkça varlığını sürdüremez, fakat bir arada olmaları da çok mümkün değildir. Pamukla ateş de yanyana gelirse pamuk alev alacaktır.

[5] Halk arasında yılancık hastalığı olarak bilenen erizipel, deride kırmızı,parlak görünümde olup keskin sınırlara sahip yüzeyel bir deri enfeksiyonudur. Bu enfeksiyona sıklıkla ateş eşlik eder (Yaylı, 2011, s. 106).

Rahm kılmaz sana ey bülbül gül-i âteş-mizâc
Sen gerekse yele varmış bir avuc hâkister ol
Hayâlî, g. 306, b. 4, s. 195

"Ey bülbül, sen istersen rüzgârın (eline düşmüş) bir avuç kül ol. Ateş yaratılışlı gül, sana acımaz."

Divan şairleri, bülbülün kül renginde gülün ise ateş renginde olmasını gülün yakıcılığına bağlarlar. Hayâlî, gülün ateş yaradılışlı olduğunu söyler, onun önünde hiçbir şey duramaz.

Bâkî, gülün ateş; gül bahçesinin ise cehennem gibi göründüğünü şöyle anlatır:

Hâtır harâb u 'akl müşevveş sen irmesen
Gül-zâr-ı cennet olmaya dil-keş sen irmesen
Güller çemende görinür âteş sen irmesen
Ey nev-bahâr-ı hüsn Hızır-veş sen irmesen
Gül-şen gözüme duzah olur intizâr ile
Bâkî, Tahmis 6, bend 4, s. 94

"Gönlüm harap, aklım karışık sen gelmezsen cennet bahçesi (bile) gönül çekici değil, sen gelmezsen bahçedeki güller gözüme ateş görünür, ey güzelliğin ilkbaharı Hızır gibi yetişip gelmezsen (bu) bekleyişten dolayı gül bahçesi gözüme cehennem gibi görünür."

Gül, rengi itibariyle sevgilinin güzellik unsurlarından yanağa benzetilir. Aşağıdaki beyitte Bâkî, hem sevgilinin yanağını ateş renkli güle benzetir hem de kadeh içerisindeki şarabın ateş rengini bize hatırlatır:

Âteş urmış yüzi gül hırmenine ol mâhun
Devr-i sâgarda ruhı 'aksini kılmış peydâ
Bâkî, g. 9, b. 3, s. 107

"(O) ay yüzlü güzelin yüzü gül harmanına ateş vurmuş. Dönen kadehte yanağı yansımasını ortaya çıkarmış, göstermiş."

Gül-ateş ilgisinin kurulduğu bir diğer güzellik unsuru dudaktır.

Yile varup açılur gonca-lebünden her nefes
Ruhların şevkıyla her dem odlara yanar gül
Sehî Bey, k. 23, b. 23, s. 135

"Her nefeste gonca dudağın rüzgâra ulaşıp açılır, yanaklarının şevkiyle her an gül ateşte yanar."

Bu beyitte odak, sevgilinin yanağı olmakla birlikte renk açısından gül-dudak-ateş ilgisi düşünülebilir. Sevgilinin gonca dudakları her nefesinde rüzgâra ulaşıp açılır ve yanaklarının şevkiyle gül, ateşte yanmaya mahkumdur.

Gül-ateş ilgisinin olduğu beyitlerde üçüncü bir unsur olarak âhın yer aldığını görürüz.

Görinen gül degül sensüz çemende dün bir âh itdüm
Şerâr-ı âteş-i âhumla toldurdum gülistânı
Bağdatlı Rûhî, g. 1037, b. 4, s. 989

"Bahçede dün sensiz bir ah ettim, görünen gül değil, ah ateşimin kıvılcımlarıyla gül bahçesini doldurdum."

Bağdatlı Rûhî beyitte âh ile gül rengi arasında ilgi kurar. Böylelikle âşığın aşk ateşiyle yanışının büyüklüğünü anlatılır. Âşığın çektiği âh bir gül bahçesini dolduracak kadar çoktur. Ahının çıkardığı ateş kıvılcımları bahçedeki güllere benzetilmiştir.

Gül rengi ve şekli itibariyle yaraya benzetilir. Aşk ateşinin yarası âşık için bir lütuftur. Behiştî, beytinde bu durumu şöyle anlatır:

Sîne kûhsâr-ı mahabbet âteşîn-gül tâze dâg
Oldı ben Mecnûn'a ey Leylâ-sıfat tag üsti bâg
Behiştî, g. 242, b. 1, s. 361

"Sine muhabbet dağı, taze yara ateş renkli gül, ey Leylâ görünüşlü ben Mecnûn'a (bu durum) dağ üstü bağ oldu."

Gül-ateş ilgisi gülün yakıcılığından dolayı bir çıraya benzetilmesine sebebiyet vermiştir.

Acep mi düşse âteş âşiyân-ı bülbüle yer yer
Uyardı yine her gül bir çerâğ-ı hânümân-sûzı
Nefî, g. 134, b. 2, s. 345

"Bülbülün yuvasına yer yer ateş düşmesi şaşılacak bir şey değildir çünkü gül ev yakan bir çıra gibi her yerin ışığını yakar"

Gül, aynı zamanda gülme eylemini de hatırlatır.

Güle baksan yüzime dildeki âteş gül olur
Hışm idersen tutuşur cümle vücûdum kül olur
Şeyhülislam Yahya, g. 122, b. 1, s. 146

"Yüzüme gülerek baksan gönüldeki ateş gül olur, hışm edersen bütün vücudum tutuşur, kül olur."

Şeyhülislam Yahya, beyitte gülle kelime oyunu yapar. Sevgilinin gülmesi âşığın gönlündeki ateşi gül hâline getirecektir, sevgilinin hışmıyla ise Yahya'nın bütün vücudu tutuşacak nihayetinde kül olacaktır.

Gülün, bülbül yüzünden yanışı nadiren de olsa görülür:

Çâk etti câmesin atılıp cûybâra gül
Benzer ki yandı âteş-i âh-ı hezâra gül
Nâilî, g. 230, b. 1, s. 255

"Gül elbisesini yırtıp (kendini) akarsuya attı; (o) bülbülün ah ateşinden yanmışa benzer."

Beyitlerde gül ateş ve elbise ilgisine de rastlanır:

Nakş-ı gül bir âteşi hârâ hayâl eyler gören
Sînede peyvestedür dâg-ı kühen dâg-ı neve
Sâbit, g. 48, b. 2, s. 310

"Görenler ateş renkli yanar döner kumaş üzerine gül nakşedildiğini hayal ederler, sinede eski yara ile yeni yara birleşmiştir."

Sabit, ilk mısrada aslında bir cins yanar döner kumaştan bahseder ve bu kumaşın üzerine gül nakş edilmiştir. İkinci mısrada resmedilen bu hayal, aslında âşığın yaralarını tarif içindir.

Gülün üstündeki çiğ tanesi ateşle dağlanmış yaraya benzetilir:

Eşk-i çeşmüm dâg u dâguñ cism-i sûzândur yeri
Jâlenüñ güldür gülüñ sahn-ı gülistândur yeri
Mezâkî, g. 427, b. 1, s. 549

"Gözyaşımın yeri yara ve yaranın yeri yanan bedenimindir, çiğ tanesinin yeri güldür, gülün yeri (ise) gül bahçesidir."

Mezâkî, leff ü neşr yoluyla gülü aşığın yanan bedenindeki yarasına benzetirken âşığın gözyaşının yaranın üstünden eksik olmaması gerektiğini söyler, çünkü gül, gül bahçesinde olur ve çiğ tanesi de gülün üstünde olmalıdır.

Beyitlerde sadece gülün değil gül bahçesinin de ateşe benzetildiği görülür:

Bağa sensiz bakamam çeşmime âteş görünür
Gül-i handânı değil serv-i hırâmânı bile
Neşâtî, g. 122, b. 3, s. 156

"Sensiz gül bahçesine bakamam, sadece açılmış gül değil salınan servi bile gözüme ateş görünür."

Âşık için bahçedeki her şey, içinde sevgili olmayınca ateş gibidir. Gül rengi dolayısıyla ateşe benzetilmektedir, ancak şair ateşler içerisinde kalmış bir bahçe hayal ederek gülün yanında serviyi de ateş içerisinde düşünür.

Gül-ateş ilgisinin kurulduğu beyitlerde divan şairleri zaman zaman deyimlere başvururlar.

Reşk-i ruh-ı âlünle gül âteşlere düşmiş
Mey hasret-i la'lünle keş-â-keşlere düşmüş
Nâbî, g. 337, b.1, s. 708

“Yanağına (olan) kıskançlığından gül ateşlere düşmüş, şarap dudağına (olan) hasretinden kederlere düşmüş.”

Nâbî, beyitte ateşe düşmek deyimini gül için kullanır. Rengi sebebiyle ateşle ilgi kurulan gül, sevgilinin yanağını kıskandığı için ateşe düşmüştür.

Şeyh Gâlîb aşağıda verilen ateş redifli gazelindeki beyitte gül ve gül bahçesinin ateşle olan benzerliğini dile getirir.

Gül âteş gülbün âteş gülşen âteş cûybâr âteş
Semender-tıynetân-ı aşka besdir lâlezâr âteş

Şeyh Gâlib, g. 139, b. 1, s. 327

“Gül, gül fidanı, gül bahçesi, akarsu ateştir; aşkın semender yaradılışlılarına lale bahçesi, ateş olarak yeter.”

Beyitte Şeyh Gâlib ateş dolu bir âleme dalmıştır. Gül ve gül bahçesi, lale bahçesi yangın yeri, akan ırmak alev gibidir ve burada sadece semender yaradılışlı ateşe dayanıklı kimseler yaşayabilirler (Eren, 2005, s. 97).

Divan şiirinde XIX. yüzyıla gelindiğinde gül-ateş ilgisi âşığın yarasını anlatmak için kullanılmaya devam edilmiştir.

Ol gülün nâr-ı firâkıyla donandım şöyle kim
Vakt-i gülde gülsitânı görmeyen görsün beni

Enderunlu Vâsıf, g. 139, b. 2, s. 372

“O gülün ayrılık ateşiyle öyle donandım ki gül vaktinde gül bahçesini görmeyenin beni görmesi yeter.”

Enderunlu Vâsıf gül gibi güzel sevgilinin aşk ateşiyle öylesine yaralanmıştır ki bütün vücudu kırmızılıklarla dolduğundan gül bahçesine dönüşmüştür.

Divan şairlerinin gözde çiçeği gülün ateşle ilgisi pek çok açıdan kurulmuştur. Gül, ateşe renk ve şekil açısından benzetilmiştir. Gül, sevgilinin kendisini ya da güzellik unsurlarını temsil eder ve rengi daima ateş kırmızısıdır. Âşık-gül-ateş ilişkisine bakıldığında aşk ateşinden yanmış âşığın yaraları güle benzetilir. Gül bahçesi, birçok

ateş renkli gülü barındırması bakımından cehennemdir, ancak bu benzetme sevgili, gül bahçesinin içinde yoksa söz konusudur. Âşık-ateş-gül ilgisinin bir diğer benzetme unsuru da aşk ateşinden yanan âşığın çıkardığı ahlardır. Bu ahların her biri kıvılcımdır ve bir araya geldiklerinde ortaya çıkardıkları görünüm gül bahçesini andırır.

4.2.4.2. Lale

Lale, kırmızı rengi ve ortasındaki siyahlıktan dolayı ateşle ilgili benzetmelerde yer alır. Lalenin görünüşü ile âşığın aşk ateşinden bağrının yanık olması arasında bağlantılar kurulmuştur. Lale de tıpkı bir âşık gibi bağrında daimi, geçmeyen bir yaraya sahiptir.

Rengi dolayısıyla lale, ateştir ve zaman zaman da ateş korudur. Bu benzetmeler bazen cehennem ateşi bazen de âşığın yanıklarla dolu bedeni vasıtasıyla kurulur (Kartal, 1998, s. 97). Yerleşmiş bu benzetmelerin dışında divan şiirinde lalenin doğrudan ateş olarak geçtiği beyitler bulunmaktadır.

Ahmed-i Dâî, lale ile ateşi özdeşleştirir, lale dolayısıyla da lale bahçesi ateştir:

‘Işk odını gönülde yakup ol oda ısın
Kalb-i şitâyı âteş ile lâlezâr kıl

Ahmed-i Dâî, k. 6, b. 14, s. 14

“Gönülde aşk ateşini yakıp o ateşle ısın, kışın ortasını ateşle lale bahçesi yap.”

Sevgilinin güzelllik unsurlarından yanak da laleye benzetilir.

Güzeller ârızından yandı lâle
Libâsı ana oddan gönlek olmuş

Necatî, g. 254, b. 4, s 264

“Lale, güzellerin yanağından yandı, elbisesi ona ateşten gömlek olmuş.”

Necatî, lalenin görünüşünü kırmızı renkli güzellerin yanaklarına borçlu olduğunu söyler. Ona göre lalenin yanışının sebebi, güzellerin ateş gibi yanaklarıdır. Lalenin

elbisesi, taç yaprakları ateşten bir gömlek gibidir. Ateşten gömlek aynı zamanda bir deyimdir.

Bu örneklerin dışında sıkça karşılaşılan benzetme ilgisi, lale ile âşığın yanan uzuvları arasında gerçekleşir.

Rahm eyle begüm Çâkerî miskîne kulundur
Kim lâleleyin odlara yanmış cigeri var
Çâkerî, g. 9, b. 5, s. 92

"Beyim, zavallı Çâkerî'ye acı, merhamet et, o senin kulundur. Onun lale gibi ateşlerde yanmış (bir) ciğeri var."

Çâkeri, aşk ateşiyle yanmış olan ciğerinin tıpkı bir lale gibi olduğunu söyler.

Beyitlerde zaman zaman lalenin onulmaz yarasını tedavi için çiğ tanesinden meded umulur.

Bunca kim merhem urur jâle karası kopmaz
'Aceb ey lâle kimün odına yanmış dâgun
Bağdatlı Rûhî, g. 606, b. 3, s. 707

"Ey lale, yaran acaba kimin ateşine yanmıştır, bunca zamandır çiğ tanesi (yaraya) merhem sürer, kara yanık yarası düzelmez."

Bağdatlı Rûhî, beyitte laleye çiğ damlası bunca zamandır merhem olmaya çalışsa da lalenin yarasının iflah olmayacağını söyler.

Behiştî beyitte lale-jale ilişkisini gam ateşinde yanan kendisiyle şöyle özdeşleştirir:

Ben beni aglar sanurdum sûz-ı gamdan yaluñuz
Lâlelerde jâle gördüm su sepildi cânuma
Behiştî, g. 468, b. 2, s. 484

“Ben sadece gam ateşinden yalnız ben ağlarım sanırdım, lalelerde çiğ tanesi gördüm, canıma su serpildi.”

Lale-ateş ilgisinin kurulduğu beyitlerde bazen ateşle ilgili diğer unsurların da devreye girdiği görülür.

Sahrâda yaktı lâle âteş-perest ocağın
Gülşen benefşelerle şehr-i frenge benzer
Hayâlî, g. 93, b. 4, s. 121

“Kırda lale ateşe tapanların ocağını yaktı. Menekşelerle (dolu) bahçe Frenk şehrine benzer.”

Beyitte, lale, Hayâlî’nin beytinde ateş-perestlerin ocağını yakmakla görevlidir.

Lale, âşıkla özdeşleştiğinden âşığa ait belirgin unsurlar laleyle ele alınırlar. Ah bu unsurlardan birisidir.

Lâleler sanma Hayâlî âteşîn bir âh ile
Ehl-i hasret kâ'inâtın bâğ u râğın yaktılar
Hayâlî, g. 178, b. 5, s. 150

“Ey Hayâlî, (gördüklerini) laleler zannetme. Hasret çekenler bir ateşli ah ile kainatın bağını da bahçesini de yaktılar.”

Cinânî, lalenin âşığa benzetilişini anlatırken âşığın baştan ayağa ateş olduğunu belirtir.

Mahabbet sûzişinden sanma ey âşık-ı ferâgum var
Ser-â-pâ âteş oldum lâle-veş sînemde dâgum var
Cinânî, g. 62, b. 1, s. 494

“Ey âşık mahabbetin yakıcılığından vazgeçtiğimi sanma, baştan ayağa ateş oldum sinemde lale gibi yaram var.”

Lâle dâg-ı siyehin saklayamaz bir hafta

Âşık elbette ider sûz-ı derûnın izhâr

Şeyhülislam Yahya, g. 52, b. 4, s. 76

“Lale, siyah yarasını bir hafta saklayamaz, âşık elbette içindeki ateşi açık eder.”

Lale ile âşık arasındaki benzerlik ilgisi beyitte bu kez zaman üzerine kuruludur, lale kısa sürede açar ve içerisindeki dağlanmış gibi görünen siyah kısım bir hafta içerisinde ortaya çıkar. Âşık da içindeki ateşini önünde sonunda açık edecektir.

Kasidelerde tespit edebildiğimiz lale-ateş ilgisinin olduğu beyitte lalenin rengi üzerinden benzetme yapılmıştır.

Değildir lâle yer yer zâhir oldu andan âteşler
Zamâne tutdu çarh-ı âftâba tîg-i kuhsârı

Nefî, k. 49, b. 5, s. 210

“Görünen lale değildir, zamane dağ kılıcını güneş çarhına tuttu, ondan yer yer ateşler çıktı.”

Nefî, Şeyhülislam Muhammed Efendi’yi övdüğü bahariyyesinde onun kılıcını bir laleye benzetir. Bu kılıç ateş gibi görünür yani lale rengindedir. Kılıç, felek çarkına tutulmuş ve bileylenerek kıvılcımlar çıkarmıştır.

Neşâtî’nin Sultan İbrahim’e sitâyişinde lale, ağzından ateş fışkıran bir ejderhaya benzetilir.

Dönerdi âteş-efşân bir dehân-ı ejdere lâle
İrişse ger semum-ı nam-ı kahrı kûh u sah'raya

Neşâtî, k. 10, b. 28, s. 35

“Kahrının namının rüzgârı dağa ve çöle erişse, lale ateş saçan bir ejderin ağzına dönerdi.”

Beyitte lale hem görünüş hem de renk açısından, ejdere benzetilir. Lale ateş ilgisinde lale, ateşin cezalandırıcı, kahredici özelliğini almıştır (Erdoğdu, 2004, s. 56):

Divan şairleri zaman zaman çektikleri acıyla laleye serzenişte bulunurlar.

Şerhalardan sînede bir tahta lâlem var benüm
N'eylerüm âteşlere yansun ocagı lâlenün
Sâbit, g. 212, b. 2, s. 456

"Benim sinede bir parça lalem var, neyleyeyim lalenin ocağı ateşlerde yansın."

Sabit, laleye ocağı ateşlerde yansın diyerek beddua eder. İlk mısrada kendi yarasına değinerek sinesinde bir lalesi olduğundan bahseder.

Âşığın yarası kabuk tutmaz daima tazedir.

Eser-i sûz-ı mahabbetle açıldı lâle
Tâzelik virdi derûnlarda olan dâga yine
Cevrî, g. 251, b. 3, s. 274

"Lale, muhabbet ateşinin etkisiyle açıldı, derinlerde olan yaraya yine tazelik verdi."

Cevrî lalenin açılışını, taç yaprakları arasından ortaya çıkan siyah kısmı hatırlatır, lalenin açılma sebebi aşkın yakıcı ateşinin eseri olmasıdır.

Lale-ateş ilgisinin tespit edildiği hemen hemen bütün beyitlerde lalenin dağlanmış olmasına değinilir. Bu bağlamda lale çoğunlukla âşığın gönlündeki yaraya benzetilir. Lale ve ateş kırmızı renktedirler. Divan şiirinde âşığın yarası kırmızı ve dağlanmıştır. Âteş bu iki özelliği bünyesinde barındırmaktadır. Rengi dolayısıyla kırmızıdır ve yakıcılığı vasıtasıyla yarayı dağlama özelliğine sahiptir. Lalenin ateşle ilgili diğer unsurlarla birlikte ele alındığı da görülmektedir. Lale-ateş-âh, lale-ateş-ateş-perest, lale-ateş-ocak ilgisi bu unsurlara örnektir.

4.2.4.3. Erguvân

Erguvân, sözlüklerde kırmızı renkte güzel, parlak bir çiçek ve kırmızı şarap (Mütercim Âsım Efendi, 2009, s. 222; Şemseddin Sami, 2015, s. 325; Redhouse, 2009, s. 88; Muallim Nâcî, 2009, s. 136) olarak geçmektedir. Divan şiirinde renginden dolayı şarap ve dudakla anılan erguvân, beyitlerde kırmızı rengi ile öne çıkar. Sevgilinin yüzü/yanağı, âşığın göz yaşı ve kanı, şarap, âteş gibi unsurlar, renk açısından erguvânla ilişkilendirilen unsurlardır (Pala, 1999, s. 128; Demirel, 2009, s. 1003).

Erguvân-ateş ilgisinde hemen hemen bütün örneklerde renk açısından erguvanla ateşin benzerliği ele alınır. Erguvânın geçtiği beyitlerde güle de sıklıkla rastlanmaktadır.

Eğer didâr ümîdi olmayaydı bâğ-ı cennetde
Cehennem gibi olaydı gül ile ergavân âteş
Necatî, g. 250, b. 4, s. 263

"Eğer cennet bahçesinde sevgiliyi görme ümidi olmasaydı, gül ile erguvân ateş kesilir (orası) cehennem gibi olurdu."

Necatî, beyitte sevgili olmayınca cennetin bile cehennemi andıracağını anlatırken renkleri bakımından ateşle ilişkilendirilmiş iki çiçeğin gül ve erguvânın cennette ateşe dönüşeceklerini vurgular.

Erguvân, gül ve lale ile anılsa da bu anılmanın her zaman olumlu olduğunu söylemek mümkün değildir.

Ergavânlar tutışup hırmen-i gül yanmag içün
Gül-sitân milkine âteş kodı yir yir lâle
Bâkî, g. 466, b. 5, s. 389

"Erguvânlar tutuşup gül harmanını yakmak için lale (de) gül bahçesini yakmak için yer yer ateş koydu."

Beyitte lale ve erguvân, gülü kıskanır ve ona zarar vermeye çalışırlar, verilecek zarar kırmızı renkteki ateşledir.

Sevgili olmayınca bahçedeki gülün de erguvânın da anlamı yoktur.

Açılmaz bülbül-i tab'um ayak seyrine sensüz kim
Gözüme gül diken olur çemende erguvân âteş
Bağdatlı Rûhî, g. 552, b. 4, s. 672

"Yaradılışımın bülbülü sensiz gezmeye çıkmaz, sensiz gözüme çimenlikteki gül diken, erguvân ateş görünür."

Bu beyitte erguvân olumsuz bir şekilde ateşe benzetilmiş, şairin gözünde gül diken, erguvân ateş hâline gelmiştir.

Erguvan-ateş ilgisinin bulunduğu beyitlerde üçüncü bir unsur olarak yara da yer alır.

Ey şerha şerha sîne-i pür-dâg-ı âteşîn
Nâyib menâb-ı seyr-i gül ü erguvânum ol

Mezâkî, g. 291, b. 4, s. 462

"Ey parça parça ateşten yara dolu sine, gül ve erguvân seyrinde vekilim ol."

Mezâkî, beyitte aşk ateşinden yanmış sinesindeki pare pare yaraları güle ve erguvâna benzetir.

Erguvân, âşığın yanık gönlüyle de ilişkilendirilmiştir.

Dûd-ı dil-i pür-şerârum it seyr
Ey tâlib-i ergavân-ı âteş

Fehîm-i Kadîm, g. 6, b. 3, s. 224

"Ey ateşten erguvana talip olan, kıvılcımla dolu gönlün dumanını seyr et."

Fehîm-i Kadîm, beytinde ateşten erguvânı görmek isteyen kimselerin, âşığın kıvılcımla dolu gönlünden çıkan dumana bakmasını söyler.

Keçecizâde İzzet Molla, erguvânı diğer ağaçlarla kıyasladığı beytinde, gönlünü erguvâna benzetir.

Gamınla sîneme gars eyledim çok nahl-i âteş-berg
O gülşende gönül derler fakat bir erguvân tutmuş

Keçecizâde İzzet Molla, g. 232, b. 3, s. 476

"Gamınla sineme ateş yapraklı çok fidan diktim, fakat o gül bahçesinde sadece gönül dedikleri erguvan (ağacı) tutmuş"

Erguvân-ateş ilgisi bulunan beyitler çoğunlukla âşığın yaralarına, gönlüne göndermeler içerir. Ayrıca erguvân gül bahçesi içinde genellikle gülle birlikte ele

alınmıştır. Bu iki çiçeğin ateş renginde oluşu benzetmelerin renk açısından yapılmasını sağlar. Erguvânın gülün yanında daha geri planda kalmış bir çiçektir ve içinde ateş-erguvân geçen beyitler sınırlıdır.

4.2.4.4. Çınar

Çınarın yıllar geçtikçe bir süre sonra kendi kendine tutuşup yandığı söylenir. Kabuğu soyulan bir yapısı olan ağaç çabuk ıslanır ve dolayısıyla elektiriği iletmeye başlar. Alçaktan geçen bulutlar, bu elektrikle çarpışınca bir ateş ortaya çıkar, yıldırım ağaca iner. Yaşlı çınar ağaçlarının içi zamanla çürüyerek dökülür, siyah bir renk alır, bu görüntü ağacın yanmış olduğu izlenimini uyandırır (Onay, 2013, s. 116). Divan şairleri çınarın yandığına dair inançtan yola çıkarak çınarla ilgili çeşitli benzetmeler oluşturmuşlardır.

Nâbî, gazelinde doğrudan ateşten bahsetmez, ancak beyitte geçen yanma eylemi ve çınar kelimesinin varlığı bize ateş-çınar ilgisini düşündürür:

Yanmış derûnı makdemüne intizâr ile
Şâh-ı çenâr pençeleşür rûzgâr ile
Nâbî, g. 738, b.1, s. 1013

"İçi, dönüp gelmeni beklemekten yanmış çınarın dalı rüzgârla mücadele eder."

Nâbî, beyitte çınarın içten içe yanması inanışına gönderme yaparken çınarın bir diğer özelliğini de akıllara getirir. Çınarın yaprakları pençeyi, eli andırır. Rüzgâr esdikçe yaprakların uçarak daldan ayrılmaması için dal, rüzgârla mücade eder gibi görünür. Çınar, bir yandan rüzgârla uğraşırken bir yandan da sevgiliyi beklemekten yanmıştır. Çınarla âşık arasında benzetme ilgisi vardır. Çınar, içten içe yanan âşığın temsilcisidir.

Nâbî, rubaisinde de çınarın yanışına yer vermiştir:

Olma müte'accib ey dil-i nâdire-dân
Gördünse dil-i çenârda sûz-ı pinhân
Sûz-ı dili eksük mi olur anun kim
Mersûm ola sînesinde nâm-ı hubân
Nâbî, Rubai 155, s. 1216

“Ey âlim ve zarif gönüllü, çınarın gönlünde gizli ateş gördüysen şaşma, sinesinde güzellerin ismi yazılanın gönlünün ateşi eksik mi olur?”

Çınar-ateş ilgisinin örnekleri kasidelerde de vardır:

Yanarak yakılarak reh-güzer-i cûdunda
Ruk’a ruk’a iderüm çün varak-ı şâh-ı çenâr
Sâmî, k. 21, b. 28, s. 132

“Senin cömertliğinin yoluna yanarak yakılarak çınar dallarının yapraklarını dilekçe (yazılacak) kâğıt ederim.”

Beyitte çınarın içten içe yanışına gönderme yapılır ve şair kendisiyle çınar arasında bağ kurar. Çınarın yaprakları ise derdini anlatmak için yazacağı dilekçede kâğıt görevini görecektir.

Pîrlikde âteş-i fakrun olur tesîri saht
Gör çenâr-ı köhnenün hâlin nice sûzân olur
Çelebizâde Âsım, g. 15, b. 3, s. 217

“Pirlikte fakirlik ateşinin etkisi zor olur, eski çınarın hâlini gör, (bak) nasıl yanar.”

Beyitte yaşlılıkta fakirlik ateşine dayanmanın zorluğu ile yaşlı çınarın yanması arasında benzerlik ilgisi kurulmuştur. Beyit tasavvufi anlamda yorumlanacak olursa fakr hâli üzre olan derviş artık varlığından kurtulup fenâfillâh mertebesine erişmiştir (Ayverdi, 2011, s. 367). Çınarın yaşlandıkça içinden alev alması gibi, olgunlaşan derviş de aşk ateşiyle içten içe yanar.

Berk-i hüsnün bî-karâr etdi dil-i mecrûhumu
Yakdı yandırdı çenâr etdi dil-i mecrûhumu
Âb-ı tîgın çeşmesâr etdi dil-i mecrûhumu
Tîg-ı gamzen dâğdâr etdi dil-i mecrûhumu
Pehlevânım ol kemân ebrûların haccâmdır
Şeyh Gâlib, Tahmis 11, bend 1, s. 206

“Güzelliğinin şimşeğinin çarpması yaralı gönlümü ne yapacağını bilemez hâle getirdi. Yaralı gönlümü yaktı, yandırdı, çınar etti, keskin kılıcın yaralı gönlümü çeşmeye çevirdi. Pehlivanım, gamzenin kılıcı yaralı gönlümü acılar içinde bıraktı, keman kaşların kanımı akıttı.”

Şeyh Gâlib, gönlünün yaralanmasını sevgilinin güzellik unsurlarına bağlar. Ateş-çınar ilgisinin olduğunu söyleyebileceğimiz mısrada yaralı gönül aşk ateşiyle yanması nedeniyle çınara benzetilir.

Şiir örneklerinden yola çıkarak tespit ettiğimiz çınar-ateş ilgisi daha çok çınarın içten içe yanmasıyla aşk ateşi arasındaki benzerliğe dayandırılır. Âşık, çınarı temsil eder, ortak özellikleri içten içe yanmalarıdır. Çınarın ele alındığı bazı beyitlerde çınarın yanışının yanı sıra diğer özelliklerine de yer verilmiştir.

4.2.4.5. Öd (Ûd)

Ûd, öd ağacıdır. Küçük ve ince çubuk şeklinde bulunur, ateşte yakıldığında güzel bir koku yayar. Meclislerde, tekkelerde öd çok kullanılan kokulardan biridir. Yanınca kıvrım kıvrım olan öd, divan şiirinde ateşle münasebeti, güzel kokusu ve yanışıyla ele alınır (Pala, 2000, s. 403).

Hâl-i ruhun dilimde kodu âteş üzre ûd
Dürc-i lebin gözümde kodu yâdigâr lâ’l
Ahmet Paşa, k. 12, b. 2, s. 48

“Yanağındaki ben gönlüme ateş üzerinde öd koydu, mücevher kutusu gibi olan dudağın gözüme lal gibi göründü.”

Sevgilinin yanağının üzerindeki ben öd ağacına benzer. Yanak ateştir ve yanağın üzerindeki ben tıpkı ateşe atılmış öd gibidir. Sevgilinin dudakları mücevher kutusudur, renkleri kırmızı olduğundan lâl taşına benzerler. Ahmet Paşa, beyitte sevgilinin benini ateşe atılmış öde benzeterek öd-ateş ilgisini kurar.

Müşkîn saçını göreliden oda yandı ûd
Şîrîn lebini soralı vardı suya nebat
Şeyhî, g. 7, b. 4, s. 103

“Güzel saçını görünce öd ağacı ateşte yandı, tatlı dudağını sorunca bitkiler suya vardı.”

Sevgilinin güzel kokulu saçları, ödü kıskandıracak niteliktedir. Öd, sevgilinin saçlarını gördükten sonra kendini ateşte yakar. Sevgilinin tatlı dudağından haberdar olan bitkiler ise kendilerini suya atarlar. Beyitte öd, sevgilinin saçlarının kokusu için kıyaslama unsurdur. Öd, aslında kokusunu yaysın diye ateşe atılır. Beyitte ödün ateşte yanması, sevgilinin saçlarının kokusunu kıskanmasına bağlanmıştır.

N'ola her sâ'at od üstünde durursam ûd tek
Ûd-i bezm-i aşkım âteştir bisât ü bisterim
Fuzûlî, g. 208, b. 6, s. 231

“Her saat öd gibi ateş üstünde durursam ne olur, aşk meclisinin ödüyüm benim yatağım, döşeğim ateştir.”

Fuzûlî, her zaman ateşin üzerinde durmasının bir sakıncası olmayacağını söyler. O, aşk meclisinin ödü olmuştur, yatağı döşeği ise ateştir. O, aşk ateşinden kendisini sakınmaz, tıpkı öd ağacının ateşte yanması gibi Fuzûlî de aşk ateşinde yanmaktadır. Onun için ateş vazgeçilmezdir.

Kaddümi çeng eşkümi rûd eyledün
Cismüm âteş cânumı ‘ûd eyledün
Bâkî g. 263, b. 1, s. 262

“Boyumu çeng gözyaşımı ırmak eyledin, cismimi ateş, canımı da ateşin üstündeki öd ağacı yaptın.”

Bâkî, sevgilinin boyunu çenge benzeterek eğdiğini, çok ağladığından gözyaşlarının ırmaklara döndüğünü söyler. Onun bedeni ateş hâline gelmiştir ve canı bir öd ağacı gibi o ateşin içinde yanmaktadır. Beyitte öd ağacının ateşte yakılması hatırlatılmıştır.

N’ola bu sûziş ile şevk-ı dil-ziyâd olsa
Medâr-ı nükhet-i ‘ûd-ı Kımârî ateşdür
Mezâkî, g. 78, b. 2, s. 329

“Bu yanmayla gönlün şevki artsa ne olur? Kımar ödünün kokmasına vesile olan ateştir.”

Gönül, yandıkça şevki artmaktadır ancak bunun bir önemi yoktur. Yanan gönle kıymet vermek doğru değildir. Öd yanar, etrafa koku salar, onu yakan ateştir, ödün bir kıymeti yoktur. Aslolan aşk ateşidir, gönül yanarken de meziyet gönlün değil, ateşindir.

Öd-ateş ilgisi daha çok ödün ateşe konularak yakılması üzerinedir. Yakılınca hoş kokular salan öd bazen sevgilinin güzellik unsurlarına bazen de aşk ateşinde yanan âşığa benzetilmiştir.

4.2.5. Meyveler

4.2.5.1. Nar

Meyvelerin “ağaç, çiçek, renk, şekil, tat, çekirdek” gibi sahip oldukları özellikler divanlara yansımıştır. Sevgilinin güzellik unsurları ve âşık, zaman zaman teşbih, tenasüp ve mecazlar yoluyla meyvelerle ilişkilendirilir. Divanlarda meyveler etrafında oluşan bazı inanış, deyim ve atasözlerine de yer verilmiştir. Benzetme ögesi olarak en fazla kullanılan meyvelerden biri nardır (Gülhan, 2008, s. 31).

Nar kırmızı rengi dolayısıyla ateşle anılır, aynı zamanda “ateş” anlamındaki nârla yazılışının birebir olması divan şairlerinin çeşitli söz sanatları yapmalarına sebep olmuştur.

Divanlarda ateş-nar ilgisini tespit edebildiğimiz beyitler şöyledir:

Bezm-i gamda kanlı yaşım mey durur nukl ana kim
Âteş-i âhım şirârı dâne dâne nârdır

Hayâlî, g. 139, b. 4, s. 137

“Gam meclisinde kanlı yaşlarım şarap, ahımın ateşinin kıvılcımları (o şaraba) meze olan nar taneleridir.”

Meclislerde içkinin yanında bir şeyler yeme âdeti vardır. Bu mezeler arasında meyveler de bulunur. Hayâlî, meclisteki içki sofralarında şarabın yanında verilen narı ahının ateşinden ortaya çıkan kıvılcımlara benzetir. Aşkın verdiği sıkıntıyla akıttığı gözyaşları kana dönüşmüştür, hâliyle gözyaşları kırmızı şarabı andırır. Bu şaraba meze olacak şeyler ise ahının nar taneleri görünümlü kıvılcımlarıdır.

Bu fasl içinde dıraht-ı enârdur hayme
Enârı nâr anun dâneler ana ahker
Cinânî, k. 30, b. 16, s. 104

"Bu mevsim içinde çadır nar ağacıdır; ona narları ateş, taneleri kordur."

Cinânî, bu kasidede çadırı nar ağacına benzetir. Ayrıca narları ateş, narın içinde yer alan küçük taneleri de kor olarak hayal eder. Böylelikte nar ağacı, ateş meyveli ve meyvelerinin tanelerinin her biri kor olan bir ağaca dönüşür.

Bâkî'nin Ali Paşa'ya yazdığı bahariyyesinde de ateş-nar ilgisi görülür:

Tab'-ı vekkâdın eger âteş-i rahşân görse
Kızara ahker-i sûzân nitekim dâne-i nâr
Bâkî, k. 18, b. 31, s. 41

"Parlak ateş eğer onun aydınlık yaratılışını görse, yanan kor nar tanesi gibi kızarır."

Kasidelerin bazı beyitlerinde memduh yaradılışı bakımından övülüp yüceltilir. Bâkî, Ali Paşa'yı överken parlak ateşin onun yaradılışı karşısında utancından kızaracağını belirtir. Doğası gereği ateşin etkisiyle yanan kor, zaten kırmızıdır. Bu durumda beyitte hüsn-i talil sanatı vardır. Bâkî, beyitte aynı zamanda divan şairlerinin "nar"ın yazılışının aynı olmasına bağlı olarak ateş ve nar meyvesi arasında sıkça kelime oyunları yapma geleneğine uygun, nar meyvesiyle iham-ı tenasüp sanatına yer vermiştir.

Rengi itibariyle ateşe benzetilen bir diğer meyve turunçtur. Turunç, kırmızıya çalan yuvarlak, acımsı tada sahip olan bir meyvedir. Ateş-turunç ilgisini tespit ettiğimiz beyit şöyledir:

Egerçi âteş-i 'ışk ile oldı perverde
İnen dahi döyemez cevr-i rûzigâra turunc
Cinânî, g. 19, b. 5, s. 473

"Turunç, gerçi aşk ateşiyle beslenmiş olsa da daha fazla rüzgârın eziyetine dayanamaz."

Cinânî, turuncun rengiyle aşk ateşi arasında ilgi kurar. Turuncun kırmızı rengini, aşk ateşiyle beslenmesine bağlar, buna rağmen turunç rüzgâr karşısında dayanıksızdır, rüzgârın etkisiyle zarar görür. Beyitte tevriyeli anlatım söz konusudur, rüzgârdan kasıt aslında yaşanılan devirdir, zaman acımasızdır ve bu acımasızlığa katlanmak kolay değildir.

Tespit edilen örneklerden yola çıkılarak meyvelerin daha çok renk itibariyle ateşle anıldıkları söylenebilir. Divan şairleri narın özelliklerini ve imlasını dikkate alarak söz sanatlarına başvurmuşlardır. Nar ateşe, narın taneleri de kıvılcımlara benzetilmiştir. Turunç meyvesi de yine renk açısından ateşle ilişkilendirilmiş bir meyvedir ancak divanlarda az sayıda örnek mevcuttur.

4.2.6. Hayvanlar

Divan şiirinde mitolojik hayvanlardan ejderha, kaknüs ve semender ateşle doğrudan bağlantıları olan hayvanlardır. Bu hayvanların ateşle ilgileri birbirinden çeşitli yönlerden ayrılır. Ejderha ağzından ateş saçarken, semenderin yuvası ateştir. Kaknüs ise çırpınışları sonucunda yanar, kül olur ve küllerinden yeniden doğar. Bülbülün ateşle ilgisi yukarıda bahsi geçen efsanevî hayvanlardan daha farklıdır. Çaresiz âşığın divan şiirindeki temsilcisi bülbül, aşk ateşiyle yanar ve kül olur. Bülbülün yanışının sebebi güldür. Âşıkla ilişkilendirilen bir diğer canlı pervânedir. Bir çeşit kelebek olan pervâne, muma âşıktır ve mumun etrafından ayrılmaz, sonunda da mum ateşinde yanarak ölür. Âşık da daima pervâne gibi aşk ateşinde yanmaya isteklidir ve bu uğurda ölümü göze alır. Karanlıkta yaydığı ışıktan dolayı ateş böceği olarak adlandırılan böcek, nadir de olsa divan şiiri örneklerinde karşımıza çıkar.

4.2.6.1. Ejderha

Kaynağı eski Sümer-Bâbil inançlarına dayanan ve her mitolojide yer alan ejderha özellikle Çin mitolojisi ve sanatının önemli ögelerindendir. Ejder ya da ejderhaya her ulusun mitolojisinde farklı bir biçimde rastlanabilir (Hançerlioğlu, 2013, s. 131). Türk kozmolojisinde yer ve gök ejderinden bahsedilir. Yer ejderi baharda yerin altından çıkar, gökyüzüne yükselir ve bulutların arasına karışarak yağmur yağmasını sağlar. Uygur devrinde gök çarkını bir çift ejderin çevirdiği düşünülmektedir. Ortaçağ Türk metinlerinde ejderha alegorik anlam kazanır. Hükümdarlarla ilgili olarak ele alındığında iktidarı çağrıştırırken din, tasavvuf gibi konularda geçiyorsa insanı yoldan

saptıran dünyevî tuzakları ifade eder (Çoruhlu, 2011, s. 154). İranlılar, ejderhayı kanatları, dört ayağı ve yedi başı olan bir varlık olarak tasvir ederler. Ejderhanın gözleri kan rengindedir, ateş gibi parlar. Ağzı ve midesi çok büyüktür, rengi kaplanınkine benzer ve balık gibi pulları, yüzgeçleri bulunur. Mecazen kahraman, gazap veren ve gaddar anlamlarına gelir (Kam, 2003, s. 203; And, 2008, s. 323; Onay, 2013, s. 152). İnanışa göre yılan yüz yıl yaşarsa ejderha olur, ejderha olunca da ağzından ateş saçmaya başlar, bir süre sonra da başı ve ayakları çoğalır. Divan edebiyatında sevgilinin saçları ejderhaya[6] benzetilir (Pala, 2000, s. 125).

Divan şairleri ejderha-ateş ilgisini çoğunlukla sevgilinin saçıyla kurmuşlardır.

Baş getirmiş hâsidin kasdine ejderhâ gibi
San saçar ağzından âzer kâkül-i müşgîn-i dost
Ahmet Paşa, k. 18, b. 33, s. 63

"Ejderha gibi kıskananların başını getirmiş, dostun güzel kokulu kakülü ağzından ateş saçan ejderha sanırsın."

Beyitte sevgilinin saçları, ağzından ateş çıkarıp düşmanlarını öldürmeye çalışan bir ejderha gibidir.

Necatî'nin beytinde ateş kelimesini doğrudan görmeyiz, ancak yakma eylemi ve ejderhanın bir araya gelmesi ateşi bize dolaylı olarak anlatır.

Dil kişverine zülf-i siyehin belâ yeter
Yakmağa bu vilâyeti ol ejdehâ yeter
Necatî, g. 108, b. 1, s. 198

"Gönül ülkesine siyah saçının belâsı yeter. Bu vilayeti yakmak için ejderhaya benzeyen (saçların) yeter."

Beyitte sevgilinin saçı gönül ülkesine belâ olmuştur ve gönül ülkesinin yanması için sevgilinin ejderhaya benzeyen saçlarının ortaya çıkması yeterlidir.

[6] Saç-ejderha ilgisi üzerine daha geniş bilgi için "Divan Şiirinde Yılan" Yılan Kitabı (edi. Emine Gürsoy Naskali) 2014, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Âteşîn dillerle pür-tâb ol kadar gîsûları
Gûyiyâ bir ejder-i âteş-feşândır her biri
Nefî, g. 132, b. 4, s. 344

"Ateşten gönüllerle parlayan saçlarının sanki her biri ateş saçan ejderdir."

Nefî, beyitte sevgilinin saçlarını ağzından ateş püskürten bir ejderhaya benzetir.

Zülfün ucundan gönüller düştün gören sanır
Ejderhâdır kim ağızdan nâr-ı sûzan yağdırır
Necatî g. 149, b. 8, s. 217

"Saçının ucundan gönüllerin düştüğünü gören ağzından alevler çıkan ejderha zanneder."

Necatî, bu beyitte âşıkların gönüllerinin sevgilinin saçlarının ucundan düştüğünü ifade eder. Şaire göre sevgilinin saçları ağzından ateş yağdıran bir ejderhadır, yanan gönüller ejderhanın çıkardığı ateşle yere düşmektedir.

Ejderha, benzetme ögesi olarak âşığa ait özelliklerde de yer alır:

Mevc-i eşküm üzre dir âh-ı şerer-bârum gören
Baş çıkarmış bahrdan bir ejder-i âteş-feşân
Bağdatlı Rûhî, g. 840, b. 3, s. 861

"Gözyaşımın dalgası üzerine kıvılcım yağdıran ahımı gören, ateş saçan bir ejderin denizden başını çıkardığını söyler."

Bağdatlı Rûhî, aşk acısıyla göz yaşı ve ah ateşinin kıvılcımları arasında kalan âşığın durumunu mübalağalı bir şekilde anlatmak için denizden başını çıkaran ve ağzından ateş saçan bir ejderhanın bulunduğu sahneyi gözümüzde canlandırır.

Âşığın ahı o kadar kuvvetlidir ki gökyüzüne ulaşan bu ahtan ateş saçan ejderha da nasibini alacaktır:

Felekden baña ey dil âsmânîler revân eyle
Çıkup yıldızlar andan ejder-i âteş-feşân yansun
Behiştî, g. 368, b. 2, s. 430

"Ey gönül felekten göğe ait olanları bana getir, ateş saçan ejder yansın ondan yıldızlar çıksın."

Beyitte Behiştî'nin âşığın kuvvetli olan ve göğe ulaşan ahının yanı sıra ejderha takımyıldızına da gönderme yaptığı düşünülmektedir. Âşığın ahları ejderha takımyıldızına ulaşacak ve bu takımyıldızının ağzından çıkan alevler âşığın ahları olacaktır. Ejderha takımyıldızı küçükayı takımyıldızını çevreler ve "s" harfi şeklinde kıvrılarak bir yıldız dörtgeni oluşturur (And, 2007, s. 326).

Sevgilinin saçının ejderhaya benzetilmesinden farklı olarak Usûlî aşk için dolaylı da olsa ejderhâ benzetmesine başvurur:

Dayanırdım aşka âhir yakdı mahv etdi beni
Ben asa sanırdım anı ol hod ejderhâ imiş
Usûlî, g. 54, b. 5, s. 158

"Ben, aşka dayanırdım, (aşk) sonunda beni yaktı, mahvetti. Benim asa sandığım ejderhanın kendisiymiş."

Beyitte Hz. Musa'nın asasının ejderhaya dönüşüne telmih vardır. Hz. Musa'ya inanmayan Firavun ondan kendisini kanıtlamasını istemiştir. Hz. Musa mucize olarak asasını büyük bir yılana dönüştürmüş ve eli görenlerin gözüne parlak bir ışık olrak görünmüştür (Hançerlioğlu, 2011, s. 372).

Hz. Musa-ejderha ve ateş ilgisinin olduğu bir diğer beyit şöyledir:

Kalemdir mahv eden âsârın ol sihrin ki destinde
Kelîm-i tab'ımın âteş-feşân gûyâ bir ejderdir
Nâilî, k. 26, b. 33, s. 106

"Sihrin elinde eserlerini mahv eden kalemdir, kelimelerimin gücü sanki ateş saçan bir ejderdir."

Nâilî bu beyitte Hz. Musa'ya telmihte bulunur. Burada Nâilî kendi şiirini överken ateş saçan bir ejder gibi sözlerinin yakıcı ve tesirinin büyük olduğunu vurgular. Aynı zamanda Hz. Musa, kelimullah sıfatıyla anılan tek peygamberdir. Nâilî, birçok unsuru bir araya getirerek kendi sözünün üstünlüğünü ortaya koymak istemiştir.

Savaşta kullanılan toplar ejderha-ateş ilgisini gördüğümüz bir diğer benzetme ögesidir:

Bir tarafdan zehr yagdurdı tüfeng ef'î-misâl
Bir tarafdan tob saçdı âteşîn ejder gibi
Sâbit, Tarih 43, b. 35, s. 297

"Bir taraftan tüfek engerek yılanı misali zehir yağdırdı, diğer taraftan top ateşten ejder gibi (ateş) saçtı."

Antepli Aynî'nin III. Selim'in yaptırmış olduğu Topçu kışlasına yazdığı tarih ejderle yapılan benzetmelerin farklı bir yönünü ortaya koyar:

Dem çeküp ejder gibi agzından âteşler saçar
Bir nefesde kül ider hasmıñ yerin eyler cahîm
Antepli Aynî, Tarih 171, b. 5, s. 333

"Nefes çekip ejder gibi ağzından ateşler saçar, bir nefeste düşmanın yerini cehennem eder."

Ejder, beyitte savaş araçlarından topu tarif etmek için kullanılmıştır. Savaş sırasında ateşlenerek kullanılan toplar bu açıdan ejdere benzetilmiştir ve düşmanının bulunduğu yeri cehenneme çevirip ortalığı yakıp kül edecek niteliktedirler.

Divan şiirinde ejder-ejderhâ ateş ilgisi kurulan beyitler sadece sevgilinin saçı için kullanılan bir benzetme unsuru olarak yer almaz. Ejderha bazen âşığın aşk acısıyla ortaya çıkan ahlarının şiddetini belirtmek için bazen de âşığın yanan gönlünü anlatmak için kullanılır. Beyit örneklerinde Hz. Musa'nın asasına telmihte bulunulduğu görülür. Divan şairleri kendi sözlerini övmek için ejderha-ateş ilgisinden faydalanmışlardır. Son olarak savaş araçlarının kuvvetini ve etkisini temsilen ejderha benzetmelerine başvurulmuştur.

4.2.6.2. Kaknüs

Kaknüs, efsanevi ve büyük bir kuştur. Kaknüsle ilgili anlatılanlar Mısır efsanelerine dayanır. Eski Mısırlıların feniks adını verdikleri hayali kuşla kaknüs için anlatılanlar benzerlik gösterir. Kaknüsün yüzünde 360 deliği olduğu rüzgârın bu deliklere nüfûz etmesiyle çeşitli sesler çıkardığı ve bu sese gelen kuşları avlayıp beslendiği söylenir. Bin yıl kadar yaşadığı söylenen bu kuşun öleceği zaman odunları yığıp üstüne oturduğu ve hoş bir şekilde öterek kendinden geçtiği ardından kanatlarını vurarak ateşler çıkardığı ve yanarak öldüğü rivayet edilir. Yandıktan sonra küllerinden bir yavru meydana gelir (Mütercim Âsım, 2009, s. 415; Kam, 2003, s. 192; Levend, 1984, s. 182; Onay, 2013, s. 241; Pala, 2000, s. 226). Divan şiirinde kaknüs, kendi şevkiyle tutuşturmuş olduğu ateşler içerisinde can vermesi bakımından aşk ateşinde kendi isteğiyle yanan âşığın tasviridir (Ceylan, 2007, s. 135).

Usûlî'nin beytinde âşığın aşk ateşinin büyüklüğünü görürüz:

Sûzum arz itse kebûter yâra sûzumdan benüm
Od saçup minkârdan kaknus gibi biryân olur
Usûlî, g. 21, b. 3, s. 121

"Güvercin, yâre ateşimden bahsetse gagasından ateş saçıp kaknüs gibi kebap olur."

Usûlî beyitte aşkının şiddetini belirtmek için sadece bu ateşi anlatmanın bile yakıcı olacağını vurgulamak istemiş ve güvercine aşk ateşini anlatsa güvercinin bir kaknüs gibi yanmaya başlayacağını söylemiştir.

Sabit'in beytinde âşık-kaknüs-ateş ilgisi dolaylı olarak görülmektedir:

Kuknûs-ı âşiyân-ı mahabbet değil midir
Kendi demiyle âşık-ı mıztar kebâb olur
Sâbit, g. 99, b. 2, s. 400

"Kendi nefesiyle yanıp kebap olan âşık, sevgi yuvasının kaknüsü gibi değil midir?"

Bir şeyin kebab olabilmesi için öncelikle yanması gerekir, yakma özelliği ateşe mahsustur. Bu beyitte Sabit, soru sorarak aşk ateşiyle yanan âşığın içinde bulunduğu

durumu anlatır. Kaknüs bahsedildiği gibi ölmeden önce ötmeye başlar ve ardından yanarak kül olur. Bu beyitte de âşık, aşk için inlemektedir ve neticede yine aşk için yanacak, kebap olacaktır.

Fehim-i Kadîm temmuziyesinde, temmuz ayının sıcak havasını şöyle anlatır:

Âteşîn-dem olmadan kaknûs-ı zerrîn-bâl-i çarh
Kendü de olsa ‘aceb mi şu’lesi içre kebâb
Fehîm-i Kadîm, k. 5, b. 2, s. 124

“Feleğin altın kanatlı kaknüsü ateş nefesli olmadan kendi de alevi içinde kebap olsa buna şaşılır mı?”

Beyitte kaknüsün önce nağmeler söyleyip ardından kanatlarını çırparak oluşturduğu hava akımı içerisinde yanarak ölmesine gönderme yapılmıştır. Temmuz ayının sıcaklığından kaknüs bunları yapmasa bile kebap hâline gelebilir ve buna şaşılmaz.

Gönülde âh-ı şu‘le-tâbı çeşm-i terde müjgânı
Bir âteş lânede kaknûs iki yemde semek gördüm
Antepli Aynî, g. 141, b. 4, s. 177

“Gönülde parlak alevin ahını, ıslak gözde kirpikleri; bir ateş yuvasında kaknüs iki denizde balık gördüm.”

Burada ateşten yuvadaki kaknüs âşığın gönlüdür, iki deniz ise âşığın ağlayan gözleridir bu gözlerdeki balıklar ise sevgilinin kirpikleridir. Şairin kelimeleri bu şekilde sıralamasından leff ü neşr oluşmuştur.

Divan şiirinde kaknüs-ateş ilgisinin bulunduğu beyitler her ne kadar kaknüsün yanışı üzerine olsa da benzetme alanlarının bu sınırlı örnekler içerisinde farklılık gösterdiği söylenebilir. Aşk-âşık ve gönül üzerine yapılan benzetmelerin yanı sıra temmuz ayının sıcaklığını ifade etmek için kaknüsün yanışından faydalanılması ilgi çekicidir.

4.2.6.3. Semender

Ateş semenderi, "iki yaşamlılar sınıfının, kuyruklu iki yaşamlılar takımından, nemli orman ve ağaçlık alanlarda yaşayan, siyah renkli, sarı ve kırmızı benekler içeren bir tür" dür (Karol vd, 2000, s. 61). Tanımı yapılan canlı ile divan şiirindeki semender arasında farklılıklar mevcuttur. Divan şiirindeki semender aslında sâm-enderdir, ateş içinde yaşar demektir, semender, "âteş-efrûz" olarak da anılır (Mütercim Âsım, 2009, s. 29). Su kertenkelesi denilen bu hayvanın bedeninin iki tarafında su keseleri mevcuttur, kıvılcımlı kül üstünde yürüyeceği zaman geçtiği yeri suladığından yanmaz. Ateş içinde yaşadığına inanılan bu hayvan Türk ve İran edebiyatında yer edinmiştir (Onay, 2013, s. 366). Semender, batılı şairlerin şiirlerinde de ıstırabın sembolüdür (Kam, 2003, s. 209). Ateşte yanmayan bir çeşit efsanevî hayvan olan semenderin yalnızca ateşte yaşadığı ve eğer ateşin içinden çıkarsa öldüğü rivayet edilir (Pala, 1999, s. 349). Divan şiirinde semenderle ilgili yapılmış müstakil çalışmalar mevcuttur.[7]

Semender, âşık-gönül-semender ilgisinin kurulduğu beyitlerde âşığın semender yaratılışlı kabul edilmesiyle ateşe dayanabilmesi, ateşi mekan edinerek onun içinde yaşaması yönünden ele alınır. Âşığın gönlü, "aşk ateşinde, ayrılık ateşinde ve sevgilinin ateş kırmızısı yanağında" yaşar, semender hâline gelir (Batislam, 2007, s. 137).

Oldum Hayâlî âteş-i aşkun semenderi
Kıldı halâs Hak beni nâr-ı azâbdan
Hayâlî, g. 422, b. 8, s. 236

"(Ben) aşkın ateşinin semenderi oldum. (Bu yüzden) Allah beni cehennem ateşinden kurtardı."

Eger böyle kalursa âteş-i hasret derûnumda
Olur âhir semender sûz-ı kalb-i nâ-tüvân âteş
Mezâkî, g. 212, b. 2, s. 413

[7] Batislam, Dilek (2007) "Divan Şiirinin Efsanevî Canlısı Semender". Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları, In Memoriam Şinasi Tekin I, Yayınlayanalar: Cemal Kafadar-Gönül A. Tekin, Yayına Hazırlayanlar: Yücel Dağlı-Yorgos Dedes- Selim S. Kuru, C.31/1, Harvard Üniversitesi, s.127-139.
Ceylan, Ömür (2004) "Aşkın Ateşle İmtihanı Semender" Türk Edebiyatı, S 366, İstanbul, s. 32.

“Eğer hasret ateşi içimde böyle kalırsa, zayıf kalbin yakan ateşi sonunda semender olur.”

Divan şairlerinin sevgilinin güzellik unsurlarından yanağı ateşe benzetmeleri ateşte yaşadığına inanılan semendere beyitlerinde yer vermelerine neden olmuştur.

Nâr-ı ruhsârında ol servin sürer ömr-i dırâz
Benzer olmuştur semender kâkül-i müşgin-i dost
Ahmet Paşa, k. 18, b. 10, s. 62

“Sevgilinin güzel kokan kakülü semender olmuştur, o servinin yanağının ateşinde uzun ömür süreceğe benzer.”

‘İzârun nârı olmazdı makâmı
Eger zülfeynün olmasa semender
Cem Sultan, g. 110, b. 3, s. 103

“Eğer iki zülfün semender olmasaydı yanağının ateşi (onun) makamı olmazdı.”

Yanağın hâl-i hindûsu ne sâhirdir nigârâ kim
Semender-var olmuşdur ana dün gün mekân âteş
Necatî, g. 251, b. 4, s. 263

“Ey sevgili, yanağındaki hintli ben nasıl bir sihirbazdır ki semender gibi ateş ona gece gündüz mekân olmuştur.”

Yerleşüpdür şeb u rûz âteş-i ruhsârunda
Zülfüni görsem olur ben de semender yirine
Sehî Bey, g. 253, b.3, s. 320

“Saçların gece gündüz yanağının ateşinin içinde duruyor. Saçlarını semender yerine görsem (doğru) olur.”

Divan şairleri semenderin ateşte yaşıyor oluşunu farklı sebeplere bağlarlar:

Âteşde karâr eyledi gerçi ki semender
Sûz-i dil ü cân ruk'asına olmaya hâmil
Avnî, g. 47, b. 2, s. 161

"Semender, can ve gönlün yakan mektubunu taşımamak için ateşte (olmaya) karar verdi."

Beyite göre semender, âşığın gönül ve can yakan mektubunu taşımaya cesaret edemediğinden ateşi mekan edinmiştir. Âşığın mektubunda yazanlar ateşten daha yakıcıdır.

Semenderin ateşinin mekan olmasıyla ilgili olarak ele alınan bir diğer beyit söyledir:

Lem'a-i âhımla yaşım içre ârâm etdiler
Murg-ı âbî bahrı terk etdi semender âteşi
Hayâlî, g. 566, b 3, s. 286

"(Onlar) ahımın parıltısıyla birlikte gözyaşlarımın içinde kaldılar. Sonra, su kuşları denizi, semender ateşi terk etti."

Hayâlî, bu beyitte ahının yakıcılığını ve gözyaşının çokluğunu vurgular. Su kuşları, suyu terkederek Hayâlî'nin gözyaşında, semender de ateşi bırakarak kendisinin ahının ateşinde dinleneceklerdir (Batislam, 2007, s. 135).

Semenderler gibi âşıkların da mekanı ateştir.

Yerin od etmedik kim vardır erbab-ı muhabbette
Semenderler gibi uşşâk da sükkân-ı âteştir
Şeyhülislam Yahya, g. 55, b. 4, s. 79

"Muhabbet erbabından yerini ateş hâline getirmeyen kim var? Âşıklar da semenderler gibi ateşte ikâmet ederler."

Semenderin gıdasının ateş olduğu düşünülür.

Semender-veş gıdası âteş olsa bi sitemkârun
Vücûdın ‘âkibet nâr-ı nedâmet andan ekser yer
Bağdatlı Rûhî, g. 424, b. 5, s. 586

“Sitemkârın gıdası semender gibi ateş olsa, sonunda pişmanlık ateşini en çok bedenin yer.”

Semender-meşreb olmak şu’le-nûş olmak gerek âşık
‘Aceb mi eylese dâim şererden dânesin bülbül
Neşâtî, g. 81, b. 3, s. 134

“Âşık semender yaratılışlı olmak, alev iç(mek) gerek, bülbül daima gıdasını kıvılcım eylese bu şaşılacak bir şey midir?”

Neşâtî, bu beyitte âşığın divan şiirindeki temsilcileri bülbül ve semenderi birlikte anarken bu iki hayvanın ortak özellikleri olan ateşle ilgilerini de ortaya koyar. Neşâtî’ye göre bülbül kıvılcımlarla beslenir, semender ise ateş içer. Âşık da eğer aşk yoluna girecekse onlar gibi ateşle iç içe olmalıdır. Âşık, bu hayvanları örnek almalıdır.

Divan şiirinde semenderin diğer hayvanlarla karşılaştırıldığı beyitler mevcuttur. Behiştî’nin beytinde semender, güçlü olduğu kabul edilen diğer hayvanlarla birlikte ele alınır.

Olsa havâle ger baña yoluñda mâr u şîr
Şîr ü semend ü mâra idem nâriyâne ben
Behiştî, g. 427, b. 4, s. 463

“Senin yolunda yılan ve aslan olmak bana bırakılsa, aslan, semender ve yılana ben nasıl ateş gibi olunur (gösteririm).”

Divan şiirinde semender- ateş ilgisi sevgili dışında memduhla ilişkilendirilerek de yer almıştır:

Semender-veş semendün yanar od içre atar kendin
Su gibi akıdur degse şirâr-ı nali sindânı
Bâkî, k. 5, b 17, s. 17

“Çevik atın kendini semender gibi ateşin içine atar. Nalının kıvılcımı örse değse; örs, su gibi eriyip akar.”

Bâkî, memdûhun atının çevikliğini anlatmak için, atı semendere benzetir. Semenderin ateş içinde yanmasına gönderme yaparak atın nalının örse değmesiyle naldaki kıvılcımdan örsün suya dönüşeceğini söyler.

Bulsa ger terbiyet-i ma’deletin âteş ü âb
Bir olur tab’-ı semenderle mizâc-ı harçeng
Nefî, k. 38, b. 17, s. 172

“Ateş ve su adalet terbiyesini bulsa, semenderin yaratılışıyla yengecin mizacı bir olur.”

Nefî, Vezir-i Azam Ali Paşa’ya yazmış olduğu sitâyişinde onun adaletli oluşunu överken semenderle yengeci karşılaştırır. Bu iki canlının belirgin özellikleri birinin ateşte birinin ise suda yaşamasıdır. Nefî, memdûhun adaletinin yerine göre ateş gibi yakıcı yerine göre su gibi ferahlatıcı olduğunu söyler.

Balık ve semenderin de karşılaştırıldığı görülmüştür.

Semender gibi mâhîler ederdi âteşi mesken
Misâl-i âb taltîf eylese mâhiyyet-i nârı
Sünbülzâde Vehbî, k. 8, b. 15, s. 106

“Ateşin mahiyeti su gibi lütuflandırsa balıklar semender gibi ateşi mesken edinirdi.”

Hasret gözümde dil gam-ı gurbetde kalmasun
Yemde semender âteş içinde semek ‘abes
Antepli Aynî, g. 16, b. 6, s. 102

“Gözümde hasret gönlümde gurbet gamı kalmasın; denizde semender ateş içinde balık abestir.”

Şairin beyitte semender ve balığı birinin ateşte diğerinin ise suda yaşaması bakımından tezat içinde kullandığı ve böylelikle anlamı kuvvetlendirdiği söylenebilir.

İncelenen şiirle semenderle pervane karşılaştırılmıştır arasında da ilgi kurulduğu saptanmıştır.

Gel ey pervâne meşk-i ‘aşk edip sûziş nedir öğren
Semenderveş gönül yanmakda üstâd-ı kül olmuşdur
Keçecizâde İzzet Molla, g. 130, b. 2, s. 420

“Ey pervane gel aşkı yazıp yanmak nedir öğren; semender gibi gönül yanmakta kül üstadı olmuştur.”

Beyitte şair âşıklık iddiasını semender teşbihiyle ortaya koyar. İzzet Molla, ateşe kavuşunca ölen pervaneye, o aşk ateşi içinde nasıl yaşanacağını öğretecek bir aşk üstadıdır.

Nedîm, şitaiyyesinde semendere diğer beyitlerden farklı olarak şöyle yer verir:

Uçar soğukdan efendi semender âteşde
Bir iki gün dahi böyle eserse bu sarsar
Nedîm, k. 13, b. 8, s. 54

“Efendi, bu şiddetli rüzgâr bir iki gün daha böyle eserse soğuktan ateşteki semender (bile) uçar.”

Semender bu beyitte alışılmışın dışında yer alır. Burada semender ne âşığı , ne de aşkın büyüklüğünü temsil eder, yazılan şitaiyyede kuvvetli soğuğun karşısında çaresiz bir yaratık olmaktan öteye gidemez. Ateş, bu beyitte soğuk karşısında gücünü yitirmiştir. Mübâlağalı anlatım söz konusudur.

Divan şiirinde semender-ateş ilişkisinin farklı açılardan ele alındığını söylemek mümkündür. Semender, sadece âşığın gönlü ve aşkını temsil etmez. Divan şairleri semenderin mekanının ve gıdasının ateş olarak bilinmesinden faydalanarak özgün benzetmelerle âşığı yüceltmişlerdir. Semender diğer hayvanlarla çeşitli yönlerden karşılaştırılmış, semenderin ateşle ilgisi vurgulanmıştır.

4.2.6.4. Bülbül

Bülbül, ötüşü güzel, kuşların âşığı olarak adlandırılabilecek bir kuştur. Arapçası andelîb, Farsçası hezâr; çoğulları ‘anâdil, hezârândır. Farsça bülbül anlamında birçok tâbir edebiyatımıza geçmiştir (Onay, 2013, s. 97). Bülbül, divan şiirinde durmadan ağlayıp inleyen, sevgilinin güzelliklerini anlatan ve ona aşk sözleri söyleyen bir âşığı temsil eder (Pala, 2000, s. 75). Bülbül, hasta, düşkün ve âşık kimselerin soluk beniz rengi olarak tabir edilen kül rengindedir. Divan şiirinde bülbülün kül renkli oluşu onun gülün aşk ateşiyle yanmasına dayandırılır (Ceylan, 2010, s. 268). Bülbül, büyük bir afet ya da yangından arta kalan “kül öksüzüdür.” (Kurnaz, 1992, s. 486).

Necatî beytinde doğrudan bülbülden bahsetmez. Bülbülün kül rengini ve gülle ilişkisini anlatarak bize bülbülü hatırlatır.

Yakayım hicr oduna gül tenimi kül edeyim
Ol nihâl-i gül-i ra’nâya gerek hâkister

Necatî g. 111, b. 2, s. 200

“Ayrılık ateşiyle gül tenimi yakıp kül edeyim. O güzel gül fidanına kül gerekliymiş.”

Âşık, bülbül gibi sevgilinin uğruna yanıp yakılmaya, kül olmaya razıdır.
Hayâlî ise bülbülün yanışını ve kül renkli oluşunu doğrudan anlatır:

Sen ey bülbül kebâb-ı âteş-i aşk-ı gül olmuşsun
Be yana yana hey miskin nedir hâlin kül olmuşsun

Hayâlî, g. 382, b. 1, s. 222

“Ey bülbül, gülün aşkının ateşiyle yanmış, kebap olmuşsun, bu hâlin nedir ey miskin yana yana küle dönmüşsün.”

Fuzûlî’nin de doğrudan bülbülün kül rengini vurguladığı görülür:

Gül âteşin bir avuç hâk-i reh-güzâre salıp
Kül eyleyip komuş adını bülbül-i şeydâ

Fuzûlî, k. 1, b. 64 ,s. 27

“Gül, ateşli bir avuç toprağı kül edip yola serpmiş, (bunun) adını çılgın bülbül koymuş.”

Şeyhülislam Yahya, aşkın ateşinin yakmasıyla bülbülün kül oluşuna değinir.

Aşkın odına ey gül yanarsa cân-ı şeydâ
Her bir avuç külünden bir bülbül ola peydâ

Şeyhülislam Yahya, g. 3, b. 1, s. 27

“Ey gül, tutkun, divâne can, aşk ateşinde yanarsa onun her bir avuç külünden yeni bir bülbül (âşık) meydana gelir.”

Bülbül her yıl perişandır ve aşk ateşiyle kül olur:

O âteşle olur bi’t-tab’ her sâl
Çü hâkister per-i bülbül perîşân

Fehîm-i Kadîm, g. 232, b. 4, s. 610

“Doğal olarak her yıl bülbülün kanadı o ateşle kül gibi perişan olur.”

Bülbülün ahı, âşığın ahı gibi kuvvetlidir:

Oda yandı hezârun âhından
Sanma zeyn oldı güller ile kafes

Bâkî, g. 210, b. 4, s. 229

“Kafes, güller ile süslendi sanma, bülbülün ahından ateşte yandı.”

Divan şiirinde âşığın bir yansıması olan bülbül âşığa ait özelliklere sahiptir. Bülbül de tıpkı âşık gibi aşk ateşiyle yanar ve ahının ateşi kuvvetlidir.
Divan şiirinde bülbül daima gül karşısında zayıf ve mağdurdur:

Bülbülü nâlân edip urmazdı âteş cânına
Olmasa mâ’il eğer âlemde sâz u söze gül

Nefî, g. 72, b. 2, s. 315

“Gül, alemde saz ve söze düşkün olmasa, bülbülü ağlatıp onun canını ateşe atmazdı.”

Güç unsuru ateş, gülün tesiri altındadır ve ateşin tahrip ediciliği daima bülbülü etkiler. Nefî “gül” redifli gazelinde gülün dünyada saz ve söze düşkün olduğunu eğer öyle olmasa bülbülü ağlatıp onu ateşe atmayacağını anlatır.

Şeyhülislâm Yahya “âteşdür” redifli gazelinin ikinci beytinde bülbülle âteş arasındaki bağı vurgular, ateşin tutuşturma özelliğini ele alır:

Degül gül âşiyân-ı bülbül-i şeydâ tutışmışdur
Hezârun itdigi feryâdlar efgân-ı âteşdür
Şeyhülislam Yahya, g. 55, b. 2, s. 79

“Bülbülün feryatları ateş hâline gelmiş, bu ateşten sadece gül değil, çılgın bülbülün yuvası da tutuşmuştur.”

Bülbülün tanınması ancak gül vasıtasıyla olur:

Çemende bülbül-i şeydâ-yı âteşîn-nagme
Fürûg-ı câm-ı gül-i şu’le-bârdan bilürüz
Neşâtî, g. 55, b. 3, s. 120

“Ateşli nagme (söyleyen) çılgın bülbülü, alev yağdıran gülün kadehinin ışığından biliriz.”

Bülbülün yanışı güldendir:

Âşiyânın âteş-i gülden tutuşturmuş hezâr
Sa’y eder söndürmeğe sakkâ-yı ebr-i nev-bahâr
Keçecizâde İzzet Molla, g. 121, b. 1, s. 416

“Bülbül, yuvasını gül ateşinden tutuşturmuş, ilkbahar yağmur bulutunun sakası söndürmeye çalışır.”

Bülbül âşıksa, ağyar dikendir:

Bülbül kebâb-ı âteş-i gayret yerinde har
Kim söyleşir çemende gül-i âteşîn ile
Nâilî, g. 357, b. 4, s. 309

"Bülbül, gayret ateşinden kebap olmuş, (onun) yerine diken, bahçede ateşten gülle söyleşir."

Bülbül, baharın gelişinin temsilcisidir:

Nev-bahâr oldı yine irdi zamân-ı bülbül
Başladı nagme-i dil-sûza zebân-ı bülbül
Mezâkî, g. 264, b. 1, s. 446

"İlkbahar oldu, yine bülbül zamanı geldi; bülbül dilinin gönül yakan nağmeleri başladı."

Âşık için baharın gelişi aynı zamanda yürek yangınıdır. Baharın gelişiyle bülbül, gülü görecek ve gönül yakan nağmelerine başlayacaktır. Âşık da baharın gelişiyle sevgiliye ulaşamadığı gerçeğiyle karşı karşıya kalacaktır.

Bülbül şenlik zamanlarının habercisi ve vazgeçilmez ögesidir:

Yine bezm-i çemene lâle fürûzan geldi
Müjdeler gülşene kim vakt-ı çırağan geldi
Bülbül âteş saçarak bezme gazel-hân geldi
Müjdeler gülşene kim vakt-ı çırağan geldi
Nedîm, Musammat 41/I s. 265

"Çemen meclisine yine parlak lale geldi, gül bahçesine müjdeler (olsun) ki çırağan vakti geldi, bülbül ateş saçarak meclise gazel okumaya geldi, müjdeler (olsun) ki çırağan vakti geldi."

III. Ahmed devrinde Çırağan eğlenceleri, dönemin kasırlarında ya da saray bahçesinde mehtaplı gecelerde düzenlenir ve bu görkemli geceler merakla beklenirdi. Bahçelerde yanan mumlar, fanuslar eşliğinde eğlenilir, saz, raks ve şiir bu eğlencelerin vazgeçilmezleri arasında yer alırdı (Ayverdi, 2002, s. 154). Nedîm, dönemin oldukça

rağbette olan bu eğlencelerinin vaktinin geldiğini hatırlattığı şiirinde eğlenceleri kısaca anlatırken bülbüle yüklediği görev gazel-han olmaktır. Şiire göre bülbül, ateş saçarak meclise gelecek ve kendisinden beklendiği gibi gazel okuyacaktır. Bahçenin vazgeçilmez unsuru bülbül, diğer şiirlerden farklı olarak burada kısmî de olsa bir eğlence ögesi olarak yer alır.

Divan şairlerinin bülbül için güle serzenişte bulundukları olur:

Yokmuş bir âha ey gül-i ra'nâ tahammülün
Bağrın ne yaktın âteş-i hasretle bülbülün
Şeyh Gâlib, g. 180, b. 1, s. 350

"Ey gül, bir aha tahammülün yokmuş (o hâlde) neden bülbülün bağrını hasret ateşiyle yaktın?"

Bülbül, âşığın dostudur:

Düşürdi âteş-i 'aşka senüñ gibi beni de
Remâd u mahv olalım yana yana ey bülbül
Antepli Aynî, g. 131, b. 2, s. 170

"Ey bülbül, (sevgili) senin gibi beni de aşk ateşine düşürdü, yana yana kül olup mahv olalım."

Bülbül bu beyitte âşığın yerini almaz. Bülbül, âşığın gözünde âşıkla aynı derdi paylaşan bir dost gibidir.

Bülbülün, âşığı temsil ediyor olması en önemli özelliğidir. Âşık ile bülbül özdeşleşmiştir denilebilir. Bülbül, bütün âşıklar gibi çok sıkıntı çeker, gül için aşk ateşiyle kül olur. Divan şairlerinin farklı yüzyıllarda bülbülün kül oluşunu kendi üsluplarıyla şiire aktardıkları görülür. Divan şairleri baharın gelişini hatırlatmak için bülbüle şiirlerinde yer vermişlerdir. Bülbül, bu şiirlerde ateşli nağmeleriyle âşıkların yanan gönüllerini temsil eder.

4.2.6.5. Pervâne

Bachelard, şiirin her şeyi büyüttüğünü ve "önemsiz bir olguya yazgı anlamı yüklediğini" düşünür. Şaire göre pervanenin kendini mumun alevinde kurban etmesi yüceliktir. Şiir için kanatlarını yakmış bir varlıktan daha iyi bir simge olamaz. Pervane, doğu sembolizmi ile Yunan sembolizminin ortak unsurudur (Bachelard, 2008, s. 64). Divan şiirinde pervâne muma âşıktır. Yanan mumun etrafında dönen pervâne bir süre sonra mumun alevinin içine kendini atar ve can verir. Divan şairleri sevgiliyi muma, âşığı ise kendini onun uğruna ateşe atacak ve can verecek pervâneye benzetirler (Pala, 1999, s. 325). Pervânenin mumun ateşine kendisini atarak yok etmesi, şairlerin pervâneyi "beşerî ve ilahî aşk" ın sembollerinden biri hâline getirmelerine sebep olmuştur (Armutlu, 2009, s. 904). Bülbül ile gül arasındaki ilişki, pervane ve mum arasında da söz konusudur. Daima mum ile birlikte ele alınan pervânenin işi ateşlerde yanmaktır (Kurnaz, 1996, s. 526).

Pervane, aşk ateşinde yanmaya her zaman hazırdır.

'Aşk âteşine yanıcı pervânelerüz biz
Bu âteşe per yakmayıcak yâ nelerüz biz

Mihrî Hâtun, g. 61, b. 1, s 246

"Biz aşk ateşinde yanan pervaneleriz, bu ateşte kanat yakmayacaksak ya neyiz?"

Divan şiirinde pervane âşığın yerini alsa da zaman zaman divan şairleri pervâne ve âşık arasında kıyaslamalar yaparlar.

Terahhum it bu za'îfe ki yandı 'ışk odına
Görüp terahhum ider çün za'îf pervâne

Ahmed-i Dâ'î, g. 54, b. 4, s. 96

"Güçsüz pervane bile görünce (âşığa) acıyor. (Sen de) aşk ateşine yanan bu zayıf (âşığa) merhamet et."

Ahmet Paşa, gönlü pervaneye benzetir:

Yine pervâne gönül şemʿ-i ruhun şevkıyle
Kendi cânın götürüp âteş-i sûzâna atar
Ahmet Paşa, g. 66, b. 3, s. 150

"Gönül pervane, yanağının mumunun şevkiyle yine kendi canını götürüp yanan ateşe atar."

Pervâne-ateş ilgisinin bulunduğu beyitlerde pervâne genellikle benzetilen durumundadır. Bu beyitte de pervânenin gönül için benzetilen konumunda olduğunu söylebiliriz.

Pervane-gönül-ateş ilgisinin bulunduğu bir diğer beyit şudur:

Çün yüzün şemʿi safâdur bize iy nûr-ı Hudâ
Dil yakar üstüne pervâne bigi per bu gice
Cem Sultan, g. 273, b. 6, s. 195

"Ey Allah'ın nuru yüzün bize safa mumudur. Gönül onun için pervane gibi bu gece kanatlarını yakar."

Pervane-mum-ateş ilgisinin olduğu beyitler çoğunlukla sevgilinin güzellik unsurlarından yanağın ateşe benzetilmesini ele alır.

Yakışır ruhlarının şem'ine pervâne-i dil
Belî dîvâne olur âteşe ekser mâ'il
Necatî, k. 14, b.10, s. 80

"Gönül pervanesi, yanaklarının mumuna yakışır, doğrudur, divane olan (kimse) ateşe çoklukla düşkün olur."

Buradaki yakışmak fiili hem uygun düşmek hem de kendini yakmak anlamında kullanılmıştır.

Dil ki şem'-i ruh-ı cânâna ola pervâne
Âteş-i 'aşkile yanmakdan ana pervâne
Bağdatlı Rûhî, g. 933, b. 1, s. 921

“Gönül, sevgilinin yanağının mumuna pervane olsun, ona aşk ateşi ile yanmaktan pervane olsun.”

Her gice nâr-ı ruhunla cân viren pervânenün
Şem’-i meclis sûre-i Nûr okur ezber üstine
Sehî Bey, g. 234, b. 3, s. 310

“Her gece yanağının ateşiyle can veren pervanenin üzerine meclisteki mum Nur suresini ezberden okur.”

Sehî Bey, bu beyitte diğer beyitlerden farklı olarak pervanenin can verişini sevgilinin ateş yanağına bağlar. Meclisteki mum ise her gece ezberden nur suresini okur.

Sevgilinin yanağı ateştir ve pervane (âşık) o ateşte yanmaya isteklidir.

Ârız-ı dil-dâra dil virdük hezârân şevk ile
Ey Cinânî şem’a sûzân eyledük pervânemüz
Cinânî, g. 76, b. 5, s. 502

“Ey Cinânî, sevgilinin yanağına binlerce şevk ile gönül verdik, pervanemizi muma yaktık.”

Sevgilinin mum, âşığın pervane olduğu beyitte Cinânî, sevgilinin yanağına şevk ile gönül verişini anlatır.

Sevgilinin güzellik unsurlarından yanağının yanında yüz de pervane için yanma sebebidir.

Âteş-i aşk ile pervâne sıfat tutuşalum
Yâr dîdârına karşu yanalum yakılalum
Usûlî, g. 85, b. 6, s. 195

“Aşk ateşiyle pervane gibi tutuşalım, sevgilinin yüzüne karşı yanalım, yakılalım.”

Beyitlerde bazen mum ve pervane ortak özellikleri olan yanmaları dolayısıyla birlikte ele alınırlar.

Râstî ben şemʿ-i dil-sûzam adı pervânedir
Kim dolaşsa âteşe pervâne yâ dîvânedir
Hayâlî, Muaşşer 1, b. 5, s. 67

"Doğrusu ben gönlü yanık mumum. (Bu mumun adı) pervanedir. Ateş çevresinde kim dolaşırsa ya pervanedir ya delidir."

Pervane, ateşle ilgisi bulunan diğer hayvanlarla kıyaslanır:

Âteş-i derdim Hayâlîdir zebânın söyleyen
Gel beri pervâneden öğren semenderlik yolun
Hayâlî, g. 389, b. 4, s. 224

"Ey Hayâlî! Dilin dert ateşi olduğunu söylüyor. Yakına gel, semenderlik nasılmış, pervaneden öğren."

Hayâlî bu beyitte pervanenin yanışını semenderin yanışından üstün tutar. Semender aşk ateşinde yanmayı pervaneden öğrenecektir.

Mumun ışığı karşısında bir pervane (âşık) değil birçok pervane (âşıklar) etki altında kalır ve ateşe düşer.

Nûr-ı cemâlinden eger ol şem bir pertev sala
Yüz şu'le-i âteş düşe pervâneden pervâneye
Hayâlî g. 510, b. 4, s. 267

"Mum güzelliğinin nurundan eğer bir ışık gönderirse yüz ateş alevi pervaneden pervaneye düşer."

Diğer beyitlerden farklı olarak bu beyitte âşığı temsilen bir pervane yer almaz. Mumun, sevgilinin güzelliği, ışığı o kadar etkilidir ki bu ışıktan düşen alev bir pervaneden başka bir pervaneye aktarılır. Neticede birçok pervane yanar.

Sevgiliye kavuşmanın yolu âşığın pervane gibi olması ve sevgili için yanmasıdır:

Pervâne gibi yanmayıcak nâr-ı ‘aşka ten
Ol şem’-i hüsne vasl olımazsın cihânda sen
Şeyhülislam Yahya, g. 264, b. 1, s. 288

“Beden, pervane gibi aşk ateşinde yanmadıkça sen o güzellik mumuna dünyada kavuşamazsın.”

Hem zebûn ol hem yine gir âteşe pervâne-vâr
Yohsa meydân-ı şecâ’atda çerî olmak nedür
Fehîm-i Kadîm, g. 91, b. 3, s. 426

“Hem zayıf ol hem yine ateşe pervane gibi gir, yoksa yiğitlik meydanında asker olmak ne demektir?”

Beni dûr eyleyen ol şem‘-rûdan kalb-i zârımdır
Vücûdum mahv iden pervâne-âsâ kendi nârımdır
Fatîn, g. 26, b. 1, s. 70

“Beni o mum yüzlüden uzak tutan ağlayan kalbimdir; vücudumu mahveden pervane gibi kendi ateşimdir.”

Şem’-i hüsn-i bî-vefâya ne yanar pervâne-vâr
Bîhüde üftâde-i nâr olmadım olmam yine
Enderunlu Vâsıf, g. 117, b. 6, s. 356

“Vefasız güzelliğin mumunda pervane gibi ne yanar, (ben) boş yere ateşin tutkunu olmadım, yine olmam.”

Gündüz efgân ideriz bir gül içün bülbül-veş
Gice pervâne gibi âteş-i hüsne taparız
Antepli Aynî, g. 82, b. 2, s. 140

“Gündüz bir gül için bülbül gibi feryat ederiz, gece pervane gibi güzellik ateşine taparız.”

Pervâne için ayrılık da kavuşma da yanmaktır:

Çerâğ-ı bezm-i hecri oldugum yapmış yakıştırmış
Gönül pervânesine vuslat âteş intizâr âteş
Şeyh Gâlib, g. 139, b. 7, s. 327

"Ayrılık meclisinin çerağı olduğum (sevgili) yapmış yakıştırmış; gönül pervânesine kavuşmak da beklemek de ateş."

Bu beyit, pervane-ateş ilgisinin özetlendiği bir beyittir diyebiliriz. Şeyh Gâlib, pervaneye benzeyen gönlün sevgiliye kavuşmadıkça yandığını söyler. Âşık, sevgiliye kavuşsa da durum değişmeyecektir, sevgiliye kavuştuğu anda kendini ateşin içinde bulacak neticede yine yanacaktır.

Divan şiirinde pervane çoğunlukla âşığın yerini alır, âşığı temsil eder. Âşığın aşk ateşinde yanışıyla pervanenin mumun alevinde yanışı arasında ilgi kurulmuştur. Âşık, pervane gibi olmaya çalışır, onu örnek alır; çünkü aşka giden yol yanmaktan geçer. Zaman zaman âşığın yanışı o kadar kuvvetli olur ki pervane bile ona acır. Sevgilinin güzellik unsurlarından yanağın ateşe benzetilmesinden yola çıkılarak birçok beyit örneğinde pervane ve mum-yanak ilgisi tespit edilmiştir.

4.2.6.6. Ateş Böceği

Ateş böceği, "böcekler sınıfının, kın kanatlılar takımından, 11-18 mm kadar uzunlukta, karnında ışık çıkaran organları bulunan, dişileri kanatsız ve solucan gibi uzun olan, erkekleri gece uçan, bir eklem bacaklı"dır (Karol vd, 2000, s. 61). Divan şiirinde ateşle ilgisi olan diğer hayvanların aksine ateş böceği yüceltilmez. Bülbül ve pervane âşıkla özdeşleştirilirken her zaman hor görülen âşığın aşk ateşinin büyüklüğü ve yakıcılığı dolayısıyla da âşığı temsil eden bu hayvanların bir nevî yanmalarından dolayı takdir edilişleri beyitlerde gözlemlenir. Ateş böceği ise divan şairleri için ya basit bir taklitçi ya da büyük bir ateşin yanında ateşin en küçük birimidir; bu yüzden küçümsenir. Divan şiirinde bu konuyla ilgili örnekler sınırlıdır. İçinde ateş böceği geçen ve ateşle ilgisi bulunan beyitler şöyledir:

Yanmada şu'le-i dîdâra mukallid çokdur
Kirm-i şeb-tâbı da pervâne kıyâs eylemesin
Şeyh Gâlib, g. 254, b. 2, s. 391

"Sevgilinin yüzünün ateşinde yanmada taklitçi çoktur, ateş böceğini de pervâne ile (kimse) kıyaslamasın."

İhrâk-ı kebîr âteş-i hicrânıma nisbet
Yazlarda zuhûr eyleyen âteş böceğidir
Enderunlu Vâsıf, g. 44, b. 3, s. 306

"Büyük yangın, ayrılık ateşime nisbetle yazları ortaya çıkan ateş böceğidir."

Divan şiirinde tespit ettiğimiz ateş böceği-ateş ilgisinin bulunduğu beyitlerde ateş böceğine kıymet verilmediği görülür. Ateş böceğinin yapısı gereği yetersiz, zayıf bir ışık yayması, şairlerin farklı unsurlarla ateş böceğini kıyaslamalarına neden olmuştur. Bu kıyaslamalarda ateşle ilgili diğer unsur yüceltilmiştir. Ateş böceği, bir taklitçidir ya da âşığın ayrılık ateşi karşısında kıymetsiz zayıf bir ışıktan ibarettir.

4.3. Ateşle İlgili Nesneler

4.3.1. Mum-Şem

Divan şiirinde mum genellikle yanması ve ışık kaynağı olması nedeniyle söz konusu edilir. Pervane ile birlikte anılır. Âşık pervane olunca sevgilinin yüzü ve yanağı da mum olur. Âşık yanarak mum gibi erir. Mumun arada bir başı kesilir. Aydınlanma araçları arasındaki yeri mumun önemini arttırır (Pala, 2000, s. 373) Mumla ilgili çeşitli âdet ve gelenekler oluşmuştur. "Mum yapıştırmak, mumla okumak, ölünün başında mum yakmak" gibi âdetler mumun o dönemdeki kullanımına bağlı olarak yaygınlık kazanmış âdetlerdir (Kaya, 2015, s. 143). Cem Sultan, Hayâlî, Behiştî, Şeyhülislam Yahya'nın şem redifli gazelleri bulunmaktadır.

İçi yandıgından aglar şem-i meclis hâlime
Yâr oda n'için yakar ben mübtelâsın bilmedim
Ahmet Paşa, g. 191, b. 13, s. 212

“Meclis mumu hâlime içi yandığından ağlar, sevgili ben mübtelâyı ne için yakar bilemedim.”

Beyitte meclisin mumu içi yandığından âşığın hâline ağlar. Mumun yanarken eriyen ve akıp giden kısımları şekil itibariyle gözyaşına benzer. Beyitte mumun ağladığı söylenerek teşhis yapılmıştır.

Eridim nâr-ı şevkinden gözüm ağlar gönül handân
Hemân ol şemʿa döndüm kim güler kendi ziyânına
Necatî, g. 522, b. 5, s. 383

“Coşkunluk ateşinden eridim. Gözüm ağlıyor, gönlüm gülüyor. Kendi kaybına gülen muma döndüm.”

Şevk âteşiyle yaşını edip nisâr şem
Oldu havâ-yi aşkın ile bî-karâr şem
Hayâlî, g. 233, b.1, s. 169

“Mum, şevk ateşiyle gözyaşını saçıp, aşk hevesiyle kararsız oldu.”

‘Aşk odından şem gibi dökmedi yaşum benüm
Âh kim onılmadı bagrumdaki başum benüm
Usûlî, g. 89, b. 1, s. 199

“Aşk ateşinden mum gibi benim yaşım dökülmedi, (ne yazık) ki bağrımdaki yaram iyileşmedi.”

Behiştî, mumu kendisine benzetir, mum da tıpkı kendisi gibi gözyaşına boğulmuştur ve başından ateş saçmaktadır:

Gark olmış eşke dîdesi başında od-nisâr
Beñzer Behiştî bencileyin derd-mende şem‘
Behiştî, g. 238, b 5, s. 359

“Mum, başından ateş saçıyor, gözleri yaşa boğulmuş dertli Behiştî’ye benzer.”

Cinânî ise Behiştî'den farklı olarak mumu bir nevi kendi derdini paylaşan bir arkadaş olarak görür ve sabaha kadar onunla yanmayı yakılmayı umut eder:

Aglasak yansak yakılsak tâ sabâh-ı haşre dek
Gam şebinde şem'-i pür-sûz ile olsak hem-zebân
Cinânî, Mersiye II, b. 6, s. 224

"Kıyamet gününün sabahına dek ağlasak, yansak, yakılsak, gam gecesinde ateş dolu mumla aynı dili konuşsak."

Oda yakdum şem'veş cânum bakup ruhsâruna
Çarha çekdüm dûd-ı dil serv-i hırâmânun görüp
Fuzûlî, g. 37, b. 2, s. 148

"Yanağına bakıp canımı mum gibi ateşte yaktım; salınan servi boyunu görüp gönlümün dumanını feleğe yükselttim."

Sevgilinin yüzü parlak bir muma benzer bu yüzden âşık kendini mum gibi yakar, sevgilinin uzun boyu ise göğe yükselen bir duman gibidir.

Şem' gibi sanmanız tenhâ zebânım sûhte
Âteş-i âhımla oldu hânumânım sûhte
Hayâlî g. 476, b. 1, s. 254

"Sanmayın ki mum gibi sadece dilim yanıyor, ahımın ateşiyle evim barkım yanıyor."

Beyitte âşık, sadece mum gibi dilinin yanmadığını söyler. Bilindiği gibi mumun içinde ip bulunur ve ip sayesinde alev alarak yanar. Hayâlî, ah ateşiyle öylesine güçlü bir şekilde yanar ki geriye hiçbir şey kalmaz.

Dil virdi mâh-ı hüsnüne bezm-i safâda şem'
Yansa yakılsa âteş-i gamile cezâsıdur
Bağdatlı Rûhî, g. 260, b. 2, s. 476

(Mademki) gönül senin güzellik ayına safa meclisinde mum verdi, gam ateşiyle yansa yakılsa (bu) onun cezasıdır.”

Bağdatlı Rûhî, yanmanın mumun cezası olduğunu söyler, çünkü mum güzele gönül vermiştir.

Bâki ve Şeyhülislam Yahya beyitlerinde Şem ü Pervane hikayesine telmih yaparlar.

Yanar od içre girür şem’-i ruhun şevkıyla dil
Yanmadan pervâsı yok her hidmete pervânedir
Bâkî, g. 136, b 2, s. 186

“Gönül yanağının mumunun parıltısından yanar, ateş içine girer. (Gönlümün) yanmaktan korkusu yok. (O) sevgilinin her hizmetini yerine getirmek için pervanedir, dolanır durur.”

Sûz-ı dilden bî-haberdür sanmanuz cânâneyi
Şem`i yakmaz mı ol âteş kim yakar pervâneyi
Şeyhülislam Yahya, g. 435, b. 1, s. 462

“Sevgiliyi yanık gönülden haberdar değildir sanmayın. O ateş, pervaneyi yaktığı gibi mumu da yakmaz mı?”

Divan şiirinde âşık mum gibidir, yanar ve erir:

Nâr-ı hicrâna düşüp bağrımı yaktım bu gece
Eriyip şem’-i fürûzân gibi aktım bu gece
Enderunlu Vâsıf, g. 113, b.2, s. 353

“Bu gece ayrılık ateşine düşüp bağrımı yaktım, bu gece yanan mum gibi eriyip aktım.”

Mum ve ateşin bir arada kullanıldığı beyitlerde, mum sıklıkla âşığı temsil eder. Âşık gibi gözyaşı döken mum aynı zamanda ateşle yanar. Mumun yanması, âşığın aşk ateşiyle yanışına benzetilmiş ve bu açıdan mum-ateş ilgisi kurulmuştur.

4.3.2. Çerağ

Farsça bir isim olan çerağ, fitilli mum veya kandildir. Işık ve aydınlık anlamlarına da gelir. "Yakmak, uyanmak, uyandırmak ve dinlenmek" fiilleriyle birlikte parlaklıkla ilgili kullanımları yaygındır. Tasavvufta yol gösterici, mürşit anlamı vardır. Meyhane ve içkiyle ilgili unsurlarla da bir arada bulunur (Pala, 1999, s. 94). Çıranın yanması için ateş gereklidir, çıra-ateş ilgisi bulunan beyitlerde divan şairlerinin sıklıkla âşığın yanışından bahsettikleri görülür. Şeyh Gâlib'in çerağ redifli 1 kasidesi, Cem Sultan, Hayâlî ve Behiştî'nin de çerağ redifli gazelleri vardır.

Yakdı küsi odıyıla cânum çirâgını
Sıdı cefâ taşıyıla gönlüm zücâcını
Ahmed-i Dâ'î, k. 19, b.7, s. 53

"Küsünün ateşiyle canımın çırasını yaktı. Cefa taşıyla gönlümün şişesini kırdı."

Beyitte sevgili küskünlük ateşiyle âşığın can çırasını yakmış, cefa taşıyla da gönül şişesini kırarak âşığı incitmiştir.

Cân-ı Cem pervâne olaldan cemâlün şem'ine
Acıdugından oda yanup ana aglar çerâg
Cem Sultan g. 162, b. 7, s. 134

"Cem'in canı yüzünün mumuna pervane olduğundan beri çerağ, ateşe acıdığından ona yanıp ağlar."

Beyitte Şem ü Pervane hikâyesi hatırlatılır. Cem'in canı sevgilinin yüzünün mumuna pervane olur. Onun bu hâline acıyan çıra da ateşe yanıp ağlar. Çıraya ağlama özelliği verilerek teşhis yapılmıştır.

Cân riştesini şem'-i ruhun nârıy-ıla yak
Uyar çerâgumı ki çerâgun uyara Hak
Cem Sultan g. 174, b. 1, s. 140

“Can ipliğini yanağının ateşiyle yak. (Böylece) kandilimi yakmış ol. (Eğer bunu yaparsan) Allah da senin kandilini yaksın.”

Cem Sultan can ipliğinin sevgilinin muma benzeyen yanağının ateşiyle yakılmasını ister. Böylece çıra gibi yanmaya başlamasını sağlayan sevgilinin çırasını da Allah yakacaktır.

Zindân içinde çün gece gündüz yanar çerâğ
Dünyâda ben de âteş-i hicrâna yanayın
Necatî, g. 380, b. 4, s. 319

“Zindanda gece gündüz çerağ yanar, ben de dünyada ayrılık ateşine yanayım.”

Beyitte zindanda gece gündüz yanan çıradan bahseden Necatî, kendisinin de dünyada ayrılık ateşiyle yandığından söz eder. Zindanda yanan çırayla kendisi arasında benzerlik kurmaya çalışır. Çıra özelliği itibariyle bir çeşit kapalı kutuda yanar. Necatî’ye göre bu kutu çıranın zindanıdır.

Behiştî, gam ateşinde Ferhad’la denk olmadıklarını vurgular çünkü o birçok çırayı yakacak kadar yanmıştır:

Ferhâd’ı sûz-ı gamda baña müsâvî görmeñ
Yakdum anuñ gibi ben nice eser çerâgı
Behiştî, g. 503, b. 4, s. 504

“Ferhad’ı gam ateşinde bana eşit görmeyin, ben onun gibi nice çırayı yaktım.”

Şair, gam ateşinde yanmak konusunda Ferhat’tan üstün olduğunu söylemeye çalışır.

Meclis olmaz kim o şâh içün yanup yakılmaya
İltifât idüp nola Yahyâ’yı eylerse çerâg
Şeyhülislâm Yahya, g. 170, b. 5, s. 194

“O sevgili için yanıp yakılmayan meclis olmaz, (sevgili) iltifat edip Yahya’yı çıra eylerse ne olur?”

Şeyhülislam Yahya, sevgili için yanıp yakılmanın olmadığı meclisi meclis saymaz. Sevgili iltifat edip şairi meclisin çırası yapsa bundan memnuniyet duyulur.

Çerâğ köydüricek âteş-i nihânımdan
Fetîlesin kılarım mağz-i üstühânımdan
Fuzûlî g. 211, b. 1, s. 233

"Gizli ateşimden çıra yakmak için kemiğimin iliğinden fitil yaparım."

Fuzûlî, bu beyitte içindeki gizli ateşten bahseder. Çıranın yanabilmesi için ateşin yanında fitile de ihtiyacı vardır. Ateş içinde gizli olduğuna göre, fitil de ancak iliği olabilir. "Allahü nûrü's-semâvâtî ve'l arz" ayetinde "gizli ateşten kandil yakmak" deyişi geçer (Tarlan, 2005, s. 523).

Çıra, daha çok aşk ateşiyle ilişkilidir. Âşık, kendini çıra yerine koyar ya da çıra gibi yandığını söyleyerek kendisini onunla kıyaslar. Çıranın kapalı kutuda yanması ile âşığın aşk ateşinin içinde olması arasında da sıklıkla bağlantı kurulmuştur.

4.3.3. Kandil

İçindeki sıvı sayesinde ışık veren bir aydınlatma aracı olan kandil, latince "candela" kelimesinden gelir. Osmanlılar daha çok "çerağ", Araplar ise "sirâc ve misbâh" demeyi tercih ederler. Kandil, hem İslam hem de Hristiyan tasviri sanatlarında motif olarak benimsenmiştir. Aynı zamanda Kandil, Müslümanların mübarek sayıp kutladığı özel gecelere de denmiştir (Bozkurt, 2001, s. 299). Cem Sultan ve Hayâlî'nin kandil redifli gazelleri vardır.

Şu'â-ı şem'-i ruhun nârına yanar kandîl
Sabah olınca göreydün neler çeker kandîl
Cem Sultan, g. 207, b. 1, s. 159

"Kandil, yanağının mumunun ışınlarına yanar. Sabah olunca kandilin neler çektiğini görebilseydin."

Beyitte sevgilinin yanağının mumunun ışıkları kandili yakacak kadar güçlüdür. Kandil sabaha kadar bu yüzden eziyet çeker. Sevgilinin yanağının yakıcılığı mübalağa edilmiştir.

Der-i sarây-ı Şehe rûzigâr cevrinden
Gelip şikâyete başına od yakar kandîl
Hayâlî, g. 317, b. 4, s. 199

"Padişahın sarayının kapısında zamanın ettiği eziyetten (dolayı) kandil başına ateş yakarak şikâyete gelir"

Beyitte kandil, zamandan şikâyet edip başında ateş yakarak padişahın sarayının kapısına gelen bir kişi olarak hayal edilmiştir. Eskiden şikâyetine karşılık bulamayanlar padişahın geçtiği yerlerde başlarında ateş yakarak onun dikkatini çekmeye çalışırlarmış. Beyitte bu âdet de hatırlatılmıştır (Pala, 2008, s. 325)

Dil uzadup öykinürlerse cebîn-i hüsnüne
Şem'-i bezmün kes başın kandîl-i âteş-bârı as
Bağdatlı Rûhî, g. 555, b. 3, s. 674

"Meclisin mumu, dil uzatıp güzel alnını taklit ederse başını kes, (mumun yerine) ateş saçan kandili as."

Beyitte sevgilinin alnının güzelliğine dil uzatmaya kalkan meclis mumunun başı kesilerek cezalandırılması tavsiye edilir. Onun yerine de onun yerine de ateş saçan kandil asılmalıdır.

Kandil-ateş ilgisi kandilin özelliklerinden yola çıkılarak oluşmuştur. Kandil de âşık gibi içten içe yanar. Âşığın aşk ateşi kandilin ateşine benzetilir. Kandilin ayrıca ışık veren diğer unsurlarla karşılaştırıldığı görülür.

4.3.4. Micmer

İçinde tütsü yakılan kaba, buhurdana micmer denir. Divan şiirinde âşığın ciğeri, sinesi, canı veya kendisi micmere benzetilebilir. Bu benzetmelerin temelinde yanma

eylemi vardır. Kimi zaman güneş ya da menekşe micmer olabilir (Pala, 2000, s. 279).

Micmerin içinde güzel koku verici çeşitli nesneler yakılır, micmer ve ateşin bulunduğu örneklerde bu yüzden sevgilinin güzellik unsurları sıklıkla anılmıştır.

Yâ od içinde micmer-i yâkûtdur yanar
Yâkût içinde ‘anber ile ‘ûd-ı ter düter

Ahmed-i Dâ’î, g. 45, b. 4, s. 90

“Ya ateş içinde yakut (bir) buhurdan yanar ya da yakut (renkleri) içinde amber ile taze misk tüter.”

Beyitte yakut bir buhurdan ya da ateş içinde yanan öd ve amberden söz edilir. Güzel kokulu bitkilerin buhurdan içinde yakıldığı hatırlatılır.

Anber saçının derdi yakar micmeri oda
Göynüklü kokuları tanıkdır ciğerinden

Şeyhî, g. 134, b. 4, s. 230

“Amber kokulu saçının derdi micmeri ateşe yakar, yanmış ciğerinin kokuları buna tanıktır.”

Şeyhî, beyitte sevgilinin amber saçının derdinin çok güçlü olduğunu söyler, bu yüzden buhurdan bile ateşte yanar. Yanık kokuları da bu durumun tanığıdır.

Micmerlerin içinde etrafa hoş bir koku vermesi için birtakım nesneler yakılır. Amber de bu nesnelerden biridir. Siyah rengiyle divan şiirinde amber sevgilinin benini temsil eder. Nâilî ve Enderunlu Vâsıf, sevgilinin amber gibi beninden bahsederlerken âşığın içindeki aşk ateşini anlatmak için micmerin yanarken çıkardığı görüntüden faydalanırlar.

Hâlin görünce şekl-i süveydâda dilberin
Âh-ı derûnu micmere-sûz oldu anberin

Nâilî Kıta 11, b. 1, s. 329

“Sevgilinin gönüldeki kara beneğe benzeyen benini görünce amberin içinin ahı buhurdanı yaktı.”

Beyitte sevgilinin benini gören amberin içten gelen ahı buhurdanı yakmıştır.

Senin hâl-i izârından nişân anberde kalmıştır
Benim sûz-ı derûnumdan eser micmerde kalmıştır
Enderunlu Vâsıf, g. 36, b. 1, s. 300

“Senin yanağındaki benden amberde iz kalmıştır, benim içimin yanışından micmerde iz kalmıştır.”

Beyitte sevgilinin yanağındaki benin izi amberde, âşığın içindeki yangının izi micmerde kalmıştır. Yani âşık da sevgili de etrafında iz bırakacak durumdadır.

Başda her tüg ışk odundan bir tütündür kim çıhar
Çizginen başum belâ bezminde benzer micmere
Fuzûlî, g. 211, b.1, s. 233

“Dönüp duran başım bela meclisindeki micmere benzer. Başımdaki her tüy aşk ateşinden bir duman gibi çıkar.”

Beyitte Fuzûlî’nin başının döndüğü söylenir. Bu baş, buhurdana benzetilmiştir. Ateşten çıkan dumanlar da şairin saçlarıdır. Bela meclisinde Fuzûlî’nin başını meclise aşk kokuları yayılsın diye tütsü gibi çevirirler (Yılmaz, 2007, s. 1098).

Gönül bu âteş ile meclisinde sultânum
Gül-âbdân olamazsa latîf micmer olur
Sâbit, g. 118, b. 2, s. 409

“Sultanım, gönül bu ateşle meclisinde gül-suyu kabı olamazsa hoş micmer olur.”

Sâbit, beyitte sevgiliye seslenerek gönlünün sevgilinin meclisinde eğer gül suyu kabı olamazsa hoş bir micmer olmaya da razı olduğunu söyler.

Micmer-i dilde olursa eser-i âteş-i aşk
Neşr eder râyihasın anber-i sârâ-yı sühan

Sünbülzâde Vehbî, k. 51, b. 14, s. 276

"Aşk ateşinin izi gönül micmerinde olursa, sözün saf amberi rayihasını herkese duyurur." Gönüldeki aşk ateşinin micmerdeki izi saf sözün kokusunu herkese duyuracak kadar güçlüdür. Sünbülzâde Vehbî, aşk ateşinin yakıcılığını vurgularken gönlü micmere benzetir.

Micmerin içinde yakılan nesneler sevgilinin güzellik unsurlarına benzetilir. Ateş, micmeri yakarak etrafa hoş kokular yayılmasını sağlar. Âşığın gönlü sıklıkla micmere benzetilmiştir, gönül aşk ateşiyle yanar.

4.3.5. Ney

Ney, "klasik Türk müziği ve tekke müziğinde yer alan, kaval biçiminde, yanık sesli, kamıştan yapılmış, üflemeli çalgı"dır (Akalın, 2011, 1769). Mesnevi'nin ilk 18 beyitinde neyin öyküsü anlatılır. Ney, sazlıktan koparılmış, vatanından ayrı düşmüştür. Beyitlerde ney, sazlıktan kesilişini, bağrının dağlanıp delinişini hikâye eder. "*Âteşest în bâng-i nây u nîst bâd/ Her ki în âteş ne-dâred nîst bâd* (Bu neyin sesi, hava değil, ateştir. Her kimde bu ateş yoksa o yok olsun) ve *Âteş-i aşkest k'ender ney fütad/ Cûşiş-i 'aşkest kender mey fütad* (Neyin içine düşen aşk ateşidir, şarabın içine düşen de aşk sarhoşluğudur)" beyitleri, neyin ateşle ilgisinin bulunduğu beyitlerdir (Zavotçu, 2009, s. 723).

Ârif olan kimseyle ney arasında benzerlik vardır. Neyden âşıkâne sesler çıkar, ârif olan kimseler de âşıkâne sözler söylerler. Neyin hüneri derinindedir, ârifin sözlediği sözler de bâtinîdir. Ney âşıkâne sesleri kendiliğinden çıkaramaz. Onun üstâd bir nefese ihtiyacı vardır. Ârif olan kimse de kendisine feyz verenle arkadaştır (Demirel, 2009, s. 65). Ney, insan-ı kâmilin simgesidir. İnsan ilahî âlemdeki yerinden koparılmış, dünyaya gönderilmiştir. İnsan için aslında dünya bir sürgün yeridir, burada türlü sıkıntılar çeker ve ilahî âleme dönmek ister. Ney ile insan bu noktada birleşirler, neyin ağlayıp inlemesi vatanına dönmek istemesindendir. (Zavotçu, 2009, s. 724). Divan şairleri neyin hikâyesini Mesnevî'den esinlenerek ele almışlar, neyle ateş arasında benzerlik kurmuşlardır.

Nây bir âteşi göynüklü yanar hasretle
Bagrınun yaraları şerhini eyler inşâ
Sehî Bey, k. 9, b. 8, s. 88

"Ney, bir gönlü yanık ateş(tir), hasretle yanar; bağrının yaraları (hikâyesini) anlatır."

Ney, sazlıktan koparıldığı için ayrılık ateşiyle yanar. Onun çektiği sıkıntının göstergesi bağrının üzerindeki yaralardır. Yaralardan kasıt aslında neyin üzerinde bulunan deliklerdir. Neyin, üzerindeki delikler neyden ses çıkmasını sağlar, böylelikle ney hikâyesini anlatır.

Bilirdim sende hem var ol hevâ kim bendedir ey ney
Dem urdukça eğer çıksaydı âteş bend bendiñden
Fuzûlî g. 218, b. 4, s. 237

"Ey ney, eğer nefes verdikçe boğumlarından ateş çıksaydı, sende de bendeki hevesten olduğunu bilirdim."

Fuzûlî, neye nefes verildikçe boğumlarından ateş çıksa onun da kendisi gibi âşık olduğunu anlayacağını söyler. Âşığın içi aşk ateşiyle yanmaktadır. Bu ateş, âh ateşi olarak göğe yükselir. Aslında bu bir çeşit havadır. Neye nefes verildiğinde ney ses çıkarır. Ondan çıkan sesin içli oluşu neyin de tıpkı âşık gibi içinin yanmış olmasına yorumlanır. Fuzûlî, beyitte neyden ateş çıkmadıkça onun kendisi gibi yandığına inanmayacağını söyler.

Artar mı idi sûz-ı derûnum nefesinden
Nâyun da derûnında eger olmasa âteş
Şeyhülislam Yahya, g. 161, b. 2, s. 185

"Eğer neyin içinde de ateş olmasa benim içimdeki yangın nefesinden artar mıydı?"

Yahya, neyin içinde de ateş olmasa kendi içindeki yangının nefesinden artıp artmayacağını sorar. Neyin ve kendisinin içinde bulunan ateş bakımından benzer olduklarını düşünür. Ayrıca kendi içindeki ateşin artmasının nedeninin neyin nefesi

olduğunu tahmin eder.

Ten-i zerdimde her tîrün olaldan kana müstağrak
Neyistândır ki peydâ eyledi fâsl-ı hazân âteş
Hayâlî g. 228, b. 2, s. 168

"Sarı tenimde her okun kana battığından beri (tenim) hazan mevsimi ateş çıkmış kamışlıktır."

Sevgilinin ok şeklindeki kirpikleri, âşığın sararmış tenine batar ve onun bedeninde kana boğulur. Bu durum sonbaharda kamışlıkta ateş yanıyormuş izlenimi verir. Âşığın bedeni çektiği sıkıntıdan dolayı daima hastalıklı görünür ve sarı bir renk alır. Sevgilinin güzellik unsurlarından kirpik bir ok gibi âşığın bedenine saplanınca âşığı yaralar ve kan içinde kalır. Hayâlî, beyitte kendi bedenini sarı renginden dolayı kamışlık olarak tahayyül etmiş, sevgilinin yüzünden bu bedenden akan kanları da ateşe benzetmiştir.

Olmakta derûnunda hevâ âteş-i sûzan
Nayın diyebilmem ki ne hâlet var içinde
Nedîm, g. 145, b. 4, s. 349

"Neyin içinde nasıl bir hâl var anlatamam, içindeki heves yakıcı ateş olmaktadır."

Nedim, neyin nasıl bir ruh hâlinde olduğunu sorgular. Onun içine üflenen hava, yakıcı bir ateşe dönüşür. Bu ateşin etkisiyle ney dile gelir, hâlini anlatmaya başlar. Yanık sesi, aslında içindeki ateşin dışa vurmuş hâlidir. "Hevâ" kelimesi tevriyeli kullanılmış, uzak anlam olan heves kastedilmiştir.

Divan şairleri, neyi sıklıkla âşığın içindeki ateşle birlikte ele almışlardır. Neyin içindeki ateşle, âşığın aşk ateşi arasında benzerlik kurulmuştur. Ney, aslında âşığı temsil eder. Üzerindeki deliklerin ateşte yakılarak açılması neyin ateşle ilgili olmasının bir başka nedenidir.

4.4. Ateş Din İlgisi

4.4.1. Cehennem

Cehennem, günah işleyenlerin öldükten sonra gideceklerine inanılan yerdir. Bütün inançlarda cehennem tasvirleri benzerlik gösterir. İslamiyet'te cehennem aynı zamanda günah işleyenlerin cezalandırıldıkları, işkence yeridir (Hançerlioğlu, 2013, s. 97). Kur'ân-ı Kerim'de cehenneme yedi isim verilmiştir: cehennem (derin kuyu), nâr (ateş), cahîm (alevleri kat kat yükselen ateş), hâviye (düşenlerin çoğunun geri dönmediği uçurum), saîr (çılgın ateş), lezâ (dumansız, katıksız alev), sakar (ateş) hutame (obu ve kızgın ateş) (Karagöz, 2010, s. 87). Cehenneme verilen isimlerin hemen hepsi ateşle ve ateşe ait çeşitli etkilerle ilgilidir. "Nâr" kelimesi farklı ayetlerde birçok defa geçer ve 101 yerde "cehennem ateşi" anlamına gelir. Nâr dışındaki isimlerin de taşıdığı anlamlar yine ateşin özellikleri ve etkileriyle ilgilidir (Topaloğlu, 1993, s. 228). Cehennemde ateşin olması fikri, insanların ateşi ceza olarak algılamasına sebep olmuştur. İslam literatüründe cehennem tasvirleri cennet tasvirlerinden fazladır. İmam Gazâlî, cehennemde üç çeşit cehennem azabının olduğunu söyler. Bu azaplardan ilki; dünya ve dünya arzularından ayrılık, ikincisi; dünyadaki günahların utancı ve üçüncüsü Allah'ın cemalini görmekten mahrum kalmadır (Pala, 2012, s. 287). Âşığın ateşli ahı yanında cehennem bir kıvılcım gibi kalır. Divan şairleri ayrılığı da cehenneme benzetmişlerdir (Kurnaz, 1996, s. 79). Divan şiirinde cehennem ateşi daha çok ayrılık acısıyla kıyaslanır ve sevgiliden uzak olunca her yerin cehennem olduğu algısı hâkimdir, ayrıca insanları cehennemle korkutmaya çalışan zâhid ya da vaizlere eleştiri de söz konusudur.

Divan şiirinde ateşin doğrudan cehennem anlamında kullanıldığı beyitler mevcuttur:

Bihişt ü nâr miyânında ıztırâb itmem
Bilür Hakîm işini her ne semte lâyık isem
Nâbî, g. 508, s. 3, s. 844

"Cennet ve cehennem arasında ıstırap çekmem, Hakîm (Allah), her ne semte layıksam işini bilir."

Nâbî, cennete mi cehenneme mi gideceğini düşünerek kaygı çekmediğini söyler, Allah

kendisinin hangisine layık olacağını bilir. Beyitte ateş kelimesi cehennemi ifade etmektedir.

Şeyh Gâlib'in cehennem tasviri tekrir sanatı üzerine kuruludur. Sevgili yoksa gül bahçesindeki bütün unsurlar cehennemdir.

Bana dûzahdan ey meh dem urur gülzârlar sensiz
Diraht âteş nihâl-i dil-keş âteş berg ü bâr âteş
Şeyh Gâlib, g. 139, b. 5, s. 328

"Ey ay yüzlü (sevgili) Sen olmayınca gül bahçeleri bana cehennemi hatırlatır, ağaç, fidan, gül, yaprak, meyve ateştir."

Şeyh Gâlib, bu beyitte sevgiliden ayrı kalan âşığın daima dert ve sıkıntı içerisinde oluşunu anlatır. Gül bahçesi gibi güzel bir yer, sevgiliden ayrı kalan âşık için cehennemdir. Böylelikle sevgiliden ayrı kalan âşık daha dünyada iken cehennem ıstırabını tadar (Eren, 2005, s. 100).

Divan şiirinde aşk ateşi ve cehennem ateşi kıyaslanır.

Âteşîn gülzâr-ı 'aşkam sahn-ı bâgumda benüm
Şule-i dûzah misâl-i tûde-i hâşâkdür
Fehîm-i Kadîm, g. 99, b. 2, s. 436

"Aşkın ateşten gül bahçesiyim; benim bahçemde cehennem alevi süprüntü yığını gibidir."

Âşığın yanan gönlündeki ateş o kadar kuvvetlidir ki cehennemin alevleri aşk ateşinin yanında süprüntü, çöp gibi kalır. Cehennem ateşi bu durumda tesirsizdir. Fehîm, beyitte aşk ateşini gül bahçesine benzeterek Hz. İbrahim'e telmihte bulunur. Herkes Hz. İbrahim'in ateşe düştüğünü zannederken aslında onun gül bahçelerinin içinde bulunması hatırlatılmıştır. Bu durumda her ne kadar cehennem ateşiyle aşk ateşi kıyaslanmış olsa da âşık, aşk ateşinde yanmaktan memnundur denilebilir.

Cehennem ateşi aşk ateşinin yanında kıymetsizdir. Divan şairleri farklı yüzyıllarda cehennem ateşini bir kıyaslama ögesi olarak kullanmayı tercih etmişler ve böylelikle aşk ateşinin değerini vurgulamışlardır.

Âşığın aşk ateşi cehennem ateşinden daha yakıcıdır:

Sûz-ı hicri yârdan şermendedir nâr-ı cahîm
Âteş-i duzâh-şerer kim bende vardır kimde var
Keçecizâde İzzet Molla, g. 122, b. 4, s. 416

"Cehennem ateşi sevgilinin ayrılığının yakıcılığından utanır; bendeki gibi cehennem kıvılcımının ateşi başka kimde var?"

Ayrılık, âşık için cehennem ateşidir:

Âteş-i aşka düşelden berü bildüm bunı kim
Vâizün nâr-ı cehennem didügi firkat imiş
Usûlî, g. 53, b. 3, s. 157

"Aşk ateşine düştüğümden beri bunu bildim ki vaizin cehennem ateşi dediği ayrılıkmış."

Cefâ vü cevri ko alma dil-i sûzânı sînemden
Od alup kanda yakarsın perî yüzlüm cehennemden
Necatî, g. 392, b 1, s 325

"Peri yüzlüm, eziyeti ve zulmü bırak, göğsümden yanan gönlümü alma, cehennemden ateş alıp nasıl yakarsın?"

Necatî beyitte âşığın gönlünü cehennem olarak tasavvur eder, âşığın aşk ateşiyle yanan gönlü cehennem ateşi kadar yakıcıdır.

Ayrılık, cehennem ateşi, kavuşma, cennet sefasıdır:

Âteş-i dûzâh belâsı şiddet-i hicrândır
Gûyiyâ cennet safâsı zevk u vuslatdır bana
Fatîn, g. 10, b. 4, s. 62

"Bana sanki cehennem ateşi ayrılık şiddetinin belasıdır, cennet sefası zevk ve kavuşmadır."

Beyit, cennet-cehennem, vuslat-hicran tezadı üzerine kurulmuştur.

Cehennem ateşinin kaynağı âşıktır:

Dâ‘înüñ sûzıyıla âteş-i düzah göyinür
Gözinüñ yaşı yiter nîl ü furâtı n’iderüz

Ahmed-i Dâî, g. 91, b 7, s. 120

“Dâ’î’nin ateşiyle cehennem ateşi yanar. (Cehennem ateşini) söndürmek için Nil ve Fırat’a gerek yoktur. (Dâ’î’nin) gözünün yaşı yeterlidir.”

Ahmed-i Dâî, mübalağa yaparak içindeki aşk ateşinin büyüklüğünü anlatır.

Âşığın gönlünden çıkan ah ateşi de cehennem ateşine benzetilir:

Haşrde seyr-i likân etmez isem âhım ile
Dûzah-ı âteş edem cennet ile a‘râfı

Hayâlî g. 616, b. 4, s. 303

“Kıyamet gününde yüzünü seyretmezsem, (çekeceğim) ahlarla cennet ile a‘rafı ateş cehennemi edeyim.”

Hayâlî, sevgilinin yüzünü görmek uğruna arafın ve cennetin ateş cehennemine dönüşmesine razıdır. Üstelik bu dönüşüm Hayâlî’nin yanık gönlünden çıkan ah ateşi sayesinde olacaktır. Âşığın ahları ateş cehennemi gibidir.

Divan şairi cehennem ateşinden korkmaz:

Nâr-ı dûzahtan bu âteşle ne bâkim var benim
Aşk derler bir söyünmez nârdır gönlümdeki

Enderunlu Vâsıf, g. 134, b. 2, s. 369

“Bu ateşle cehennem ateşinden niçin korkum olsun, gönlümdeki aşk dedikleri sönmeyen bir ateştir.”

Enderunlu Vâsıf, içindeki aşk ateşinin yakıcılığını vurgulamak için aşk ateşiyle cehennem ateşi arasında benzerlik kurar.

Cehennem-ateş ilgisi zaman zaman sevgilinin özellikleri ya da sevgilinin

istekleri ön plana çıkarılarak kurulur.

Semûm-ı hecr-i yârün ehl-i `aşka itdügin itmez
Hevâ olsa cehennem âteşi nâr-ı cahîm esse
Şeyhülislam Yahya, g. 304, b. 2, s. 328

"Hava cehennem ateşi olup cehennem ateşi gibi esse, aşk ehline sevgilinin ayrılığının sıcak yelinin yaptığını yapmaz."

Sevgili, aşk ehline daima acı çektirmektedir ve onun fitneleri bir yel hâline gelse aynı zamanda cehennem ateşi esse, bu hava sevgilinin fitne yelinin verdiği zararı vermez. Bu beyitte cehennem ateşinin farklı bir açıdan ele alındığı söylenebilir.

Âşık, sevgilinin emriyle cehennemde yanmaya, cennetten vazgeçmeye hazırdır:

Âteş-i dûzahda yanmak emr iderseñ ger bana
Bî-edeblikdür ümîd-i çeşme-i Kevser bana
Behiştî, g. 27, b. 1, s. 239

"Eğer bana cehennem ateşinde yanmayı emredersen, benim Kevser suyunu ümit etmem edepsizliktir."

Behiştî, sevgilinin isteği doğultusunda cennetteki Kevser suyu yerine, cehennemdeki ateşi tercih edecektir, eğer bu tercihi yapmazsa edepsiz olmuş olur. Âşık, sevgili uğruna cennetten vazgeçip cehennemde yanmayı göze alır.

Divan şairleri, nâsih, vaiz ya da zahidin cehennem ateşini bir korku unsuru olarak kullanmalarını eleştirmişler ve bazı beyitlerde onlara meydan okumuşlardır.

Korhutma beni nâr-ı cahîm ile i nâsih
Âhum şererinden yanar odlara cehennem
Mihrî Hatun, g. 105, b. 2, s. 269

"Ey öğüt veren, beni cehennem ateşiyle korkutma, cehennem benim ahımın kıvılcımlarından ateşlere yanar."

Mihrî Hatun, cehennem ateşinden korkmadığını zaten cehennemin kendi ahının kıvılcımlarından oluştuğunu söyleyerek mübalağa yapar.

Bağdatlı Rûhî, kendisinin cehennem korkusundan dolayı ağladığını sanan vaize ağlamasının sebebinin gönlündeki aşk ateşi olduğunu söyler:

Vâız eşküm havf-ı dûzehden sanur bilmez ki ben
Dilde olan âteş-i sûzânı andum agladum

Bağdatlı Rûhî, g. 818, b. 3, s. 847

"Vaiz gözyaşımı cehennem korkusundan sanır, bilmez ki ben gönülde olan, yakıcı ateşi andım, ağladım."

Şiddet-i dûzahla korkutma beni gel zâhidâ
'Aşkıma nisbet benim bir şey midir nâr-ı cahîm

Leylâ, g. 75, b. 4, s. 281

"Ey zahid, gel beni cehennemin şiddetiyle korkutma, benim aşkıma kıyasla cehennem ateşi bir şey midir?"

Beyitlerde vaizin ya da zahidin cehennem ateşiyle günah işleyen kimselerin yanacağını duyurmalarına göndermeler vardır. Divan şairleri bu durumda her zaman kendi aşk ateşlerinin daha yakıcı olduğunu ifade etmişler, bu yüzden cehennemden korkmalarına gerek olmadığını söylemişlerdir. Aşkın yakıcı ateşi cehennem ateşinden güçlüdür ve cehennem âşıkların aşk ateşinden oluşmaktadır.

Cehennem korkusu divan şiirinde sadece aşk ateşiyle birlikte ele alınmamıştır. Nâili, cehennem korkusu olanların alev kadehine el sürmemelerini tembihler:

El sunma câm-ı şule-keşân-ı mahabbete
Tersân-ı âteş-ı haşebât-ı cahîm isen

Nâilî, g. 214, b. 6, s. 248

"Cehennemin kuru odun ateşinin korkağı isen, mahabbetin şule yüklü, alev çeken kadehine el uzatma."

Beyitte cehennem korkusu olan kimse âşıklığın alevden kadehine el uzatmasın denir.

Âşık olmayı göze almak cehennem ateşinde yanmak gibidir.

Divan şairlerinin gelenekte zahidi yerdikleri bilinir. Hayâlî, zahidi ikiyüzlülükle suçlar:

Puhte olmaz âteş-i düzahla yüz bin mâh ü sâl
Şol riyânın germ bâzarında zâhid serd olan
Hayâlî, g. 438, b. 2, s. 241

"Ey zahid, ikiyüzlülüğün sıcak pazarında sert olan cehennem ateşinde yüz bin yıl ve ay yansa pişmez."

Zahid, iki yüzlüdür, cehennem ateşinde çok uzun süre yansa bile, onun olgunlaşmasına, içinde bulunduğu durumu fark etmesine imkan yoktur.

Vaiz, etrafa cehennem korkusu yaymasına rağmen, cehenneme kendisi gidecektir:

Der-i cahîmi küşâd etdi 'unf ile vâ'iz
Bu âteş ile o da korkarım ki nâra gider
Sünbülzâde Vehbî, g. 54, b. 5, s. 383

"Vaiz bu sertlikle cehennemin kapısını açtı; bu ateş ile korkarım o da cehenneme gider."

Fuzûlî'nin diğer beyitlerin aksine su kasidesinde bahsettiği cehennem korkusu farklıdır:

Bîm-i dûzeh nâr-ı gam salmış dil-i sûzânuma
Var ümîdüm ebr-i ihsânun sepe ol nâre su
Fuzûlî, k. 3, b. 26, s. 32

"Cehennem korkusu, yanan gönlüme gam ateşi salmış; (buna rağmen) senin ihsan bulutunun o ateşe su serpeceğine ümidim var."

Fuzûlî'nin yanan gönlüne su serpecek ve ateşi söndürecek olan Hz. Muhammed'dir.

Cehennem-ateş ilgisinin kurulduğu beyitlerde cehennem ateşinin yakıcılığı, korkutuculuğu üzerinde durulur. Cehennem ateşi sıklıkla aşk ateşi ile kıyaslanmıştır. Âşık, daima aşk ateşinin cehennem ateşinden daha fazla azap verici olduğunu vurgular ve sevgilinin olmadığı cennet gibi yerler bile âşık için cehennem hâline gelir. Âşığın gönlü cehennem ateşi gibi kuvvetli bir şekilde yanmaktadır, bu açıdan âşığın gönlü cehenneme benzetilmiştir. Cehennem korkusu farklı açılardan ele alınmış, şairler ayrılıktan korktukları kadar cehennem ateşinden korkmadıklarını belirtmişlerdir. İnsanları cehennemle korkutmaya çalışan zahid-vaiz eleştiri konusu olmuştur.

4.4.2. Peygamber Kıssaları

4.4.2.1. Hz. Musa

Divan şiirinde Hz. Musa-ateş ilgisinin temeli Hz. Musa kıssasına dayanır. Hz. Musa, karısıyla Mısır'a dönerken yolda Eymen-Tuva vadisine gelir, karısının ağrısı tutar, hava soğuk olduğundan ateşe ihtiyaç duyarlar. Musa, Tur Dağı tarafına bakınca orada yeşil bir ateş görür. Bu ateşi, çobanların yaktığı ateş sanır ve ateşe yaklaşınca ateşin bir ağaç tepesinde olduğunu fark eder. O ilerledikçe ateş kuvvetlenir. Ateş sandığı aslında tecellî nurudur (Onay, 2013, s. 301). Hz. Musa, gördüğü bu nûra yaklaştıkça ağacın ortasından yalınlandığı hâlde yeşilliğinin arttığını fark eder ve şaşırır. Ateş yalını yaklaştıkça korkar, nihayetinde kendisine seslenilir (Köksal, 2004, s. 25). Edebiyatta Hz. Musa, Allah'ın Tûr'da tecelli edişi, Allah'la konuşması, Firavun'la mücadelesi, ejderha olabilen asası ve Yed-i Beyzâ mucizesiyle anılır (Kurnaz, 1996, s. 69; Pala, 2000, s. 296). Divan şairleri Hz. Musa-ateş ilgisini kurdukları beyitlerde genellikle Allah'ın Tûr'da tecelli edişine göndermeler yapmışlardır, çünkü bu tecellinin görünümünün bir tür ateş şeklinde olduğu söylenir.

Hz. Musa'nın mucizevî özelliklerine yer verilen beyitlerde ateş-Hz. Musa ilgisi tespit edilmiştir:

Bağa gel kim eyledi peydâ Yed-i Beyzâ semen
Gözün aç kim gösterir ahdar şecerde nâr gül

Necatî, k. 15, b.7, s. 82

"Bağa gel, yaseminin Hz. Musa'nın mucizevî eli gibi olduğunu gör; gözünü aç yeşil ağaçta gülün ateş gösterdiğini gör."

Necatî, Hz. Musa'nın iki mucizevî özelliğini birden baharın gelişini anlatmak için kullanır. Bahçede yaseminin açılmış hâli, Hz. Musa'nın mucizevî eli gibi beyaz görünümlü, daldaki gül ise Hz. Musa'nın Tur Dağı'nda gördüğü tecellî ateşi gibi kırmızıdır. Beyitte Hz. Musa'nın kıssasına telmih vardır.

Hz. Musa, inananlar için yol göstericidir:

Aç gözün anla nükte-i tevhîd
K'âteş-i Mûsî gösterür gülzâr
Çâkerî, k. 5, b. 2, s. 66

"Gözünü aç, tevhidin nüktesini anla Musa'nın ateşi gül bahçesini gösterir."

Divan şairleri Hz. Musa'nın kelimullah sıfatı üzerinde de durmuşlardır:

Bu mu'ciz nazmile Rûhî ben ol Musâ-yı vaktam kim
Derûnum vâdi-i eymendür anda nârdur dâgum
Bağdatlı Rûhî, g. 766, b. 5, s. 812

"Rûhî, bu mucize sözle ben zamanın Musa'sıyım ki içim Eymen vadsi, yaram ateştir."

Bağdatlı Rûhî, Hz. Musa'dan bahsettiği bu beyitte dolaylı olarak sözünün yakıcılığından da bahseder. Bilindiği üzere Kelimullah sıfatıyla anılan Hz. Musa'nın bu beyitte anılması hem ilahi ateşin kendisine tecelli etmesi hem de Allah'la doğrudan sayılabilecek şekilde konuşması dolayısıyladır. Bağdatlı Rûhî, içindeki ateşin yakıcılığını anlatırken nazmının da etkileyiciliğini vurgulamış olur.

Usûlî ve Behiştî ise Hz. Musa'nın Tur Dağı'ndaki ateşini görmesini şöyle hatırlatırlar:

Yaka yaka aşk odu külli kül etdi cânımı
Âteş urdu hırmen-i Mûsâya âhır bu kabes
Usûlî, g. 49, b. 5, s. 153

"Aşk ateşi beni tamamen yaktı, kül etti, sonunda bu ateş parçası Musa'nın harmanını ateşe verdi."

Ruh-ı yâri görince karşudan ussum gidüp düşdüm
Temâşâ eyledüm Mûsî gibi san âteş-i Tûr'ı
Behiştî, g. 505, b. 2, s. 505

"Karşıdan yârin yanağını görünce aklım başımdan gitti; sanki Hz. Musa'nın Tur'daki ateşi seyretmesi gibi (onu) seyrettim."

Behiştî, sevgilinin yüzünün güzelliği karşısında aklını kaybedişini, Musa'nın Tur Dağı'nda ateşi görünce yaşadığı tutuklukla ve hayretle eşleştirir.

Şeyhî, sevgilinin güzellik unsurlarından yanakla Hz. Musa'nın gördüğü ateş arasında benzerlik ilgisi kurar:

Yanağın âteş-i Mûsâ dudağın mu'ciz-i îsâ
Kemâl-i hüsne Yûsuf'sun Muhammed'den tutarsın hû
Şeyhî, g. 145, b. 6, s. 241

"Yanağın Musa'nın ateşi, dudağın İsa'nın mucizesi, güzelliğin değerinde Yusuf'sun, Muhammed'den hû tutarsın."

Şeyhî, sevgilinin güzellik unsurlarından bahsederken sadece Hz. Musa'yı ön plana çıkarmaz. Sevgilinin her bir güzellik unsuru için ayrı bir peygambere telmihte bulunur.

Cinânî, sevgilinin güzellik unsurları ile Tur'da yanan ateş arasındaki benzerliği şöyle anlatır:

Edip eczâmı kül ol âteş-i ruhsâr ser-tâ-pâ
Sanasın yaktı Tûru pertev-i envâr ser-tâ-pâ
Cinânî, g. 1, b. 1, s. 463

"O yanağın alevi bedenimi baştan ayağa yaktı, kül etti. Sanki nurların ışığı Tûr'u yaktı." Divan şiirinde sevgilinin yanağı daima kırmızıdır. Sevgilinin bu özelliği ve ateşin de kırmızı renkli olması dolayısıyla ateşle bağlantılı pekçok unsurda yanak-ateş ilgisi tespit edilir. Tûr'daki tecelli ateşi de bunlardan biridir.

Sevgilinin dışında âşığın aşkı da tecelli ateşine benzetilir:

Tûr-i ‘aşkam ben tecellîden beri ey mâh-rû
Şu’le-i berk-i cemâlün nâr-i Eymendür bana
Sâmî, g. 7, b. 3, s. 304

“Ey ay yüzlü ben tecelliden beri Tur dağındaki aşkım, yüzünün güzelliğinin şimşek çakan alevi bana Eymen ateşidir.”

Aşk ateşinin sonucunda ortaya çıkan ah da benzetme unsurlarından biridir:

Hak mazhar-ı tecellî-i ‘aşk etse ‘İzzeti
Her âh-ı âteşîni birer nahl-i Tûr eder
Keçecizâde İzzet Molla, g. 177, b. 7, s. 446
“İzzeti, Hak aşk tecellisine ulaştıracak olsa her ateşli ahından bir Tur fidanı yapar.”

İzzet Molla, bu beyitte âşığın aşk ateşinden çıkan ahını yüceltirken aynı zamanda Tur’da tecellî edişin bir ağaç üzerinde olmasını da hatırlatır.

Divan şairleri, ismi Musa olan önemli kişileri methederken zaman zaman Hz. Musa’ya telmihte bulunurlar. Nefî’nin Musa Çelebi’ye yazmış olduğu kıta buna örnektir:

Yûsuf-ı Îsâ-şiyem Mûsa Ağa kim tal’ati
Gün gibi bir şu’ledir gûyâ çerâğ-ı Tûrdan
Nefî, Kıta 4, b. 1, s. 273

“Musa Ağa, İsa huylu Yusuf’tur ki görünüşü güneş gibi sanki Tur çerağından bir alevdir.”

Nefî, Musa Çelebi için yazmış olduğu kıtada Hz. Musa’nın ateşle olan bağını hatırlatmış ve Musa Çelebi’yi, Tur’daki bir çıra gibi güneşten gelen alev şeklinde tasvir etmiştir.

Taranan divanlarda Hz. Musa ve ateş ilgisi daha çok Hz. Musa’nın tecellî ateşine şahit oluşu üzerine kurulur. Anlatılan kıssada geçen Tûr dağı ve nahl çeşitli açılardan ele alınmıştır. Divan şairleri bazen baharın gelişini anlatmak bazen de sevgilinin güzellik unsurlarından bahsetmek için Hz. Musa’nın ateşine göndermelerde

bulunmuşlardır. Âşığın aşk ateşi ile Hz. Musa'nın ateşi kıyaslanmıştır. Divanlarda Hz. Musa ile aynı adı taşıyan kimselerin özelliklerini övmek için de Hz. Musa-ateş ilgisine başvurulduğu tespit edilmiştir.

4.4.2.2. Hz. İbrahim

Divan şiirinde Hz. İbrahim'le ilişkilendirilen pek çok telmih ögesi vardır. Bunlardan ateşle ilgili olan ve birçok benzetmede yer alan Hz. İbrahim'in Nemrûd tarafından ateşe atılmasıdır. Hz. İbrahim'in, puthaneye girip bütün putları kırması ve putlara tapmaması üzerine Nemrûd, Hz. İbrahim'i ateşe atmaya karar verir. Büyük bir ateş yakılır ve Hz. İbrahim, mancınıkla ateşe atılır. İbrahim, bir gül bahçesine düşer. Günlerce yanan ateşin içi gül bahçesine dönüşmüştür. Allah'ın emriyle Hz. İbrahim, Nemrûd'un hazırlattığı büyük ateşte yanmamıştır (Pala, 2000, s. 202; Onay, 2013, s. 221). Ateş, Hz. İbrahim için "serinlik ve selâmet" olmuştur. Allah'ın buyruğuyla sıcaklığı ve yakıcılığı giderilen ateş, bir ışık hâline getirilmiş yalnızca Hz. İbrahim'in bağlandığı ipleri yakmıştır. Hz. İbrahim'in ateşin içinde kırk veya elli gün kaldığı rivayet edilir ve bu ateşin içindeyken Hz. İbrahim annesiyle görüşmüş, ateş onun annesine de zarar vermemiştir. Nemrud'un isteği üzerine Hz. İbrahim ateşten yürüyerek çıkar ve zarar görmez (Köksal, 2004, s. 157). Hz. İbrahim, putları kırdığı için ateşe atılmak istenmiş, kendisi bu durumu sabırla karşılamış ve atıldığı ateş onu yakmamış, cennet bahçelerine dönüşmüştür, divan şiirinde bu ilgilerle birçok "teşbihe, telmihe ve övgülere" konu olmuştur (Güftâ, 2004, s. 142).

Divan şiirinde Hz. İbrahim'in Nemrûd tarafından ateşe atılışı çeşitli açılardan ele alınır.

Câm-ı cîmşid içelüm âteş-i nemrûd uralum
Zîra germ olsa gerek bâde-i hamrâ gicesi

Ahmed-i Dâ'î, k. 14, b.17, s. 42

"Cem'in kadehiyle içki içelim, Nemrûd ateşini vuralım; çünkü şarap içilen gece sıcak olacaktır."

Bilindiği üzere Nemrûd'un Hz. İbrahim'i yakmak için tertiplettiği ateş çok büyük ve dolayısıyla oldukça yakıcıdır. Beyitte bir meclis tasvir edilmiştir ve Nemrûd ateşinden

kasıt burada şaraptır. Ahmed-i Dâ'î, şarabın yakıcılığı anlatmak için şarabı Nemrûd'un ateşine benzetmiştir.

Şarabın ve Nemrûd ateşinin geçtiği bir diğer beyit şöyledir:

İrem bâğından u Nemrûd odından sürme efsâne
Getür ol câm-ı âteş-rengi kim 'âlem olur gül-şen
Avnî, g. 56, b. 3, s. 193

"İrem bağı ve Nemrud'un ateşi efsanesinden (bize) bahsetme, o ateş renkli kadehi getir, âlem gül bahçesi olur."

Nemrûd'un yaktığı ateş, aşk ateşiyle kıyaslanmıştır:

Yandım belâ-yı hicr ile Nemrûd nârında yeter
Gel ey halîlim bir kadem tâze gülistân et beni
Ahmed Paşa, g. 317, b. 2, s. 271

"Ayrılık belâsı ile Nemrud'un ateşinde yandığım yeter. Ey Halil'im (bana doğru) bir adım at, beni taze gül bahçesi et."

Ayrılık ateşi ve Nemrûd'un ateşinin birlikte ele alındığı bir diğer beyit şudur:

Düşmesin yoksa gönüller ol bütün sevdâsına
Kâfirin nâr-ı firâkı âteş-i Nemrûd olur
Enderunlu Vâsıf, g. 40, b. 2, s. 303

"Gönüller o put gibi güzel sevgilinin sevdasına sakın düşmesin, (düşerlerse) kafirin ayrılık ateşi Nemrûd'un ateşine döner."

Âşık, aşk ateşi için her zaman sevgiliye seslenmez, rakibe de seslenir:

Atma Halîl-veş beni odlara ey rakîb
'Âşık bu yolda yanmaga sanma rızâsı yok
Mihrî Hatun, g. 76, b. 7, s. 255

“Ey rakip, beni Hz. İbrahim gibi ateşlere atma; âşığın bu yolda yanmaya rızası yok sanma.”

Bu beyitte âşık rakibe meydan okur. Hz. İbrahim’in yandığı gibi bir ateşte yanmaktan korkmayacağını hatta aşk ateşinde yanmaya hazır olduğunu söyler.

Bağdatlı Rûhî, aşk ateşinden kaçmamayı öğütler:

Kaçma sûz-ı ‘aşkile yanmakdan ey kalb-i zelîl
Kim Cemâlullahı ol âteşde seyr itdi Halîl

Bağdatlı Rûhî, g. 760, b. 1, s. 809

“Ey aşağılık kalpli aşk ateşiyle yanmaktan kaçma, Halil o ateşte Allah’ın cemâlini seyr etti.”

Âşık olan kimse derman aramaktan vazgeçer ve aşk ateşine teslim olur:

Aşk derdine düşen dermân-ı gayrı istemez
Âteş-i sûzâna istiğna ile girdi Halîl

Hayâlî g. 310, b. 3, s. 196

“Aşk derdine düşen başka ilaç istemez. İbrahim başka şeye ihtiyaç duymadığı için ateşe girdi.”

Allah’ın takdiriyle ateşin gül bahçesine dönüşü divan şairlerince farklı açılardan ele alınmıştır:

İrmese lutfun yanarken hışm-ile
Gülsitân olmaz-idi nâr-ı Halîl

Çâkerî, g. 78, b. 3, s. 166

“(Ateş) hışm ile yanarken lütfun erişmeseydi, Halil’in ateşi gül bahçesi olmazdı.”

Reşk-i a'dâdan Hayâlî çekme mihnet sâbir ol

Eyledi Hak âteş-i Nemrûdu gülzâr-ı Halîl

Hayâlî g. 313, b. 5, s. 197

"Hayâlî, düşmanın kıskanmasından sıkıntı çekme, sabırlı ol, Allah, Nemrud'un ateşini Halil'in gül bahçesi etti."

Âşık, gam ateşinde yandıkça etraftakiler onun Hz. İbrahim gibi sabırlı olduğunu söylerler:

Ey Halîlüm âteş-i gamda benüm âh itdigüm
Dir görenler *İnne İbrâhîme evvâhun halîm*

Behiştî, g. 328, b. 3, s. 408

"Ey Halil'im gam ateşinde benim ah ettiğimi görenler (bana) 'muhakkak İbrahim çok merhametli ve yumuşak kalpliydi' derler."

Âşığın ah ateşi, Tur'daki ateşi alevlendirecek niteliktedir:

Olurdu vâdî-i eymen gülistân-ı Halîlullâh
Alevlendirse ger âh-ı derûnum âteş-i Tûrı

Nefî, k. 35, b. 40, s. 163

"Eğer içimdeki ah Tur ateşini alevlendirse, Eymen Vadi'si Hz. İbrahim'in gül bahçesi olurdu."

Nefî, Vezir-i Azam Muhammed Paşa'nın kasrı için yazdığı kasidenin fahriye bölümünde içindeki ah ateşinin Tur'u alevlendirmesi hâlinde Eymen vadisinin Hz. İbrahim'in gül bahçesine döneceğini söyler, bu beyitte ateşle doğrudan ilgisi olan iki peygamberin Hz. İbrahim'in ve Hz. Musa'nın tenasüp ögeleri kabul edebileceğimiz unsurları iç içe geçmiştir.

Sehî, sevgilinin güzellik unsurlarından ayva tüyünü anlatırken, Hz. İbrahim'in ateşler içine değil de gül bahçesine düşüşünü hatırlatır:

Âferîn ey hatt ki i'câz-ı Halîlu'llâh gibi
Gülsitân itdün makâmı od iken yirün senün

Sehî Bey, g. 135, b. 6, s. 256

“Ey ayva tüyü aferin, Halil’in mucizesi gibi makamın ateş iken yerini gül bahçesi ettin.”

‘Ârızun nârını zülfün gül-şen itmiş sanasın
Âteş-i sûzânı gül-zâr oldı İbrâhîm içün
Cem Sultan, g. 247, b. 3, s. 180

“Yanağının ateşini saçın gül bahçesi etmiş sanırsın, İbrahim için yanan ateşi gül bahçesi oldu.”

Her iki beyitte de sevgilinin yanağı Hz. İbrahim’in düştüğü ateşe benzetilmiştir. İlk beyitte sevgilinin ayva tüylerinin yanakta belirmesi sevgilinin yanağını gül bahçesine çevirirken, ikinci beyitte sevgilinin saçının yanağının üzerine düşüşü sevgilinin yanağını gül bahçesine döndürür.

Hz. İbrahim’le aynı adı taşıyan kimseler için Hz. İbrahim-ateş ilişkisinin bulunduğu beyitlere rastlanır. Sabit’in tarihinde bunun bir örneğini görmekteyiz.

Gülzârumı âteş iden İbrahîmum
Hoş nâtıka-i bülbül-i gûyâ oglum
Sâbit, Tarih 30, b. 2, s. 339

“Hoş bülbül gibi söyleyen, güzel konuşan oğlum; gül bahçemi ateş eden İbrahim’im.”

Sabit, vefat eden oğlu İbrahim için yazdığı beyitte, Hz. İbrahim’e telmih yapar, ancak oğlunun vefatıyla gül bahçesi Sabit için ateş olmuştur. Beyitlerin genelinde ateş gül bahçesine dönüşürken Sabit’in beytinde böyle üzücü bir olaydan sonra gül bahçesinin ateşe dönüşmesi ilgi çekicidir.

Beyitlerde Hz. İbrahim ve Nemrûd’a göndermeler vardır. Divan şiirindeki ayrılık ateşinin Nemrûd’un ateşine benzetildiği ve onunla kıyaslandığı görülür. Âşık için aşk ateşi Hz. İbrahim’in yandığı gül bahçesi gibidir. Âşık için aşk ateşi bir lütuftur. O, bu ateşte yanmaktan kaçmaz, Hz. İbrahim’inki gibi bir teslimiyet söz konusudur. Benzetmelerde sıkça kullanılan yanak-ateş ilgisi Hz. İbrahim’in geçtiği beyitlerde de tespit edilmiştir. Sevgilinin bu güzellik unsuru, Hz. İbrahim’in yandığı ateşe benzetilmiştir. Hz. İbrahim’le aynı adı taşıyan kimseler için de Hz. Musa bölümünde

olduğu gibi şiirler kaleme alınmıştır. Bu beyitlerde de Hz. İbrahim'in ateşe atılmasına göndermeler bulunmaktadır.

4.5. Ateşle İlgili İnanışlar

4.5.1. Büyü

Büyü, doğaüstü güçlerin kullanılmasıyla doğayı etkileme inancıdır, zararlı, faydalı ya da koruma amaçlı bazı sonuçlar elde etmek için yapılır. Büyü sırasında doğa üstü gizli güçlerle temas kurulur ya da bazı nesnelerden faydalanılır (Tanyu, 1992, s. 501; Hançerlioğlu, 2013, s. 93). Sihir, "bir şeyi olduğundan başka türlü göstermek, aldatmak, oyalamak, birisinin ilgisini çekmek" anlamındaki masdardır. Göz boyama, illüzyon gibi teknikleri de içerdiğinden sihir, büyüden daha kapsamlıdır (Çelebi, 2009, s. 170). İncelenen şiirlerde büyü ile sihir arasında keskin ayrımlardan bahsetmek mümkün değildir, divan şairleri büyü ve sihri hemen hemen aynı anlamlara gelecek şekilde ele alırlar.

Büyü maddeleri, büyü türlerine göre değişmekle birlikte en çok kullanılanlar "muska, saç, elbise parçası, tırnak, sabun, ip, kilit, kurşun, at nalı"dır (Tanyu, 1992, s. 505). Divan şiirinde büyü-ateş ilgisinin tespit edildiği beyitler daha çok büyü sırasında yapılan uygulamalara göndermeler içerir. Ateşe nal atılması bu uygulamalardan biridir. Nalın büyü yapımında kullanımına yönelik tespit edebildiğimiz beyitler aşağıdaki gibidir:

Halka-i zülfünün ruhsârına saldıgı bu kim
Na'l-i miskîndir anı sihr için âzerde kodı

Ahmet Paşa, g. 315, b. 4, s. 270

"Saçının halkası yanağının üstüne salınınca bu durum hoş kokulu nalın sihir için ateşe konulmasına benzer."

Ahmet Paşa, sevgilinin yanağı üzerine düşen saçı, büyü sırasında ateşe nal atmaya benzetir. Nal, aşk büyüsü yapılırken kullanılır. Etki altında bırakılmak istenen kişinin adı nalın üzerine yazılır ve ateşe atılır. Nal üzerinde adı yazılı olan kimse aşk ateşine düşer ve büyüyü yaptıran kişiye tutulur (Emiroğlu, 2011, s. 13). Ahmet Paşa, bahsi geçen büyü uygulamasını sevgilinin yanağına düşen saçla ilişkilendirmiştir. Divan

şiirinde sıklıkla ateşe teşbih edilen sevgilinin yanağı bu beyitte büyü ateşini simgeler. Sevgilinin misk kokulu saçı ise kıvrımlı olmasından dolayı nala benzetilmiştir. Sevgilinin yanağının üzerine saç düşmüş hâli âşığı büyüler.

Nalın ateşe atılmasını Bağdatlı Rûhî, ıydıyyesinde şöyle işlemiştir:

Sandûk-ı çarh kuflını açmaga rûz u şeb
Bir pâre na'li oda salup kıldı yâ kilîd
Bağdatlı Rûhî, Iydiyye, b. 9, s. 103

"Felek sandığının sürgüsünü açmak için gece gündüz bir parça nalı ateşe atıp kilidi açmaya çalıştı."

Bu beyit yer aldığı kasidede bir önceki beyitle[8] birlikte düşünüldüğünde daha anlamlı olacaktır. Bir önceki beyitte Bağdatlı Rûhî, yeni ayın şafakta görünmesinden bahsetmiştir. Ayın görünmesi bayramın başlaması anlamına gelir. Gökyüzünde büyünün bozulup kilidin açılması ve bayramın bir an önce başlaması beklenmektedir. Beyitte nala benzetilen hilal şeklindeki aydır, ateş, şafağın sökmesine yakın kızıl gökyüzüdür. Hilal şeklindeki ay, şafağın kızıllığına fırlatılmış gibidir ve bu görüntü ateşin nala atılmasına benzer.

Na'l der-âteş-endûh-ı felâket oldum
Oldu esb-i hevesim pây-ı ukâl-i ekdâr
Sâmî, k. 21, b. 38, s. 133

"Ateşe atılan nalın sıkıntısıyla felaket hâle geldim. Heves atım, kederlerin (verdiği) akılların ayağı oldu."

Sözlükte "na'l der-âteş" uygulamasından bahsedildiği tespit edilmiştir. Bu büyü yapılırken şahsın ismi at nalına yazılır ve nal ateşin etkisiyle kızdıkça o şahıs, kararsız olur ve sıkıntıya düşer (Mütercim Âsım Efendi, 2009, s. 540). Sâmî, kendisine nal-der-ateş büyüsü yapılmış gibi sıkıntıdadır. Kederli düşünceler aklını işgal etmiş ve hevesine

[8] Ayâ şafakda zâhir olan mâh-ı nev midür
Âteşde kalb-i zer midür olmış yahûd sefîd
Bağdatlı Ruhî, Iydıyye, b. 8, s. 103

mani olmaktadır. Sâmî, İbrahim Paşa'ya sunmuş olduğu arz-ı hâlinde sıkıntılarını anlatmak için na'l-der-ateş benzetmesine başvurmuştur.

Üzerlik tohumunun ateşe atılması da yine büyü yollarından biridir, bu büyünün aktarıldığı beyitleri şöyle sıralayabiliriz:

Sîneye çekdi beni misl-i sipend-i âteş
Pîç ü tâbum görüp ol mâye-i şefkat bu gece
Fehîm-i Kadîm, g. 257, b. 6, s. 640

"O şefkat mayası, ıstırap ve sıkıntımı görüp bu gece beni ateşteki üzerlik tohumu gibi sineye çekti."

Divan şiirinin daima sıkıntı içinde olan âşığı, sevgiliye kavuşma beklentisindedir. Beyitte sevgiliye kavuşmanın üzerlik tohumu gibi ateşe atılmak hissi yaratacağı ortaya konmuştur. Üzerlik, susama benzeyen tohumları acı, tedavi amaçlı ya da tütsü olarak kullanılan bir bitkidir ve bu bitkinin tohumlarından nazarlık yapılır (Akalın vd, 2011, s. 2459). Âşık, aşk ateşinde tıpkı herhangi bir nesnenin yanışı gibi yanacaktır, bu durumu anlatmak için de üzerlik tohumunun ateşe atılması geleneğine telmih yapılmıştır.

Bu cism-i zer ü zâr u nizâr ile nice bir
Yanam firâkun âteşine nitekim sipend
Bâkî, g. 34, b. 3, s. 121

"Bu sarı, zayıf ve bitkin vücutla ayrılık ateşine daha ne kadar üzerlik tohumu gibi yanacağım?"

Beyitte zayıf, benzi sararmış âşık, üzerlik tohumuna benzetilmiş ve üzerlik tohumunun ateşe atılmasıyla âşığın ayrılık ateşinde yanışı arasında ilgi kurulmuştur. Doğrudan sihir ya da büyü kelimeleri geçmese de bahsi geçen işlem tipik bir büyü ritüeli olduğundan bu beyitte de ateş-büyü ilgisinin olduğu söylenebilir.

Dâglardur odlu gögsümde karası kopmamış
Yâ sebât-ı aşk için od üzre bir nice sipend
Fuzûlî, g. 63, b. 3, s. 161

“(Bunlar) ateşli göğsümde karası kopmamış yaralar mı ya da aşkın devamlılığı için ateşe atılmış birçok üzerlik tohumu mu?”

Fuzûlî, diğer beyitlerden farklı olarak aşk ateşinden yanmış göğsünün yaralarıyla üzerlik tohumu arasında bağ kurar. Aşk ateşi sonucunda göğsü yaralanan âşığın hâlini anlatan beyitte aynı zamanda âşığın, aşkın devamlılığı için yanması gerektiği üzerinde durulmuştur.

Üzerlik tohumu gibi karabiber de büyü uygulamalarında ateşe atılır:

Âteşîn-rûyuñda cânâ hâl-i müşgînüñ gören
Nâr-ı sûzân içre sihr içün konan fülfül sanur

Mezâkî, g. 134, b. 2, s. 363

“Ey sevgili, ateşten yüzünde güzel kokan benini gören yanan ateş içine sihr için karabiber konulmuş sanır.”

Sevgilinin beni, divan şiirinde karabiber tanesine benzetilir, yanağı ise sıklıkla tekrar edildiği üzere ateştir. Ateş ve karabiber aynı zamanda büyülerde kullanılan iki unsurdur. Beyitte, sevgilinin güzelliği, yanağı ve onun üzerindeki beniyle anlatılırken büyü ritüeli olan “ateşin içine karabiber atmak” benzetmesi yapılmıştır.

Büyülerde kullanılan maddelerden biri de saçtır:

Âkıbet gönlüm esîr itdün o gîsûlarla sen
Hey ne câdûsun ki âteş bağladun mûlarla sen

Nedîm, g. 103, b. 1, s. 326

“Sen sonunda o saçlarla gönlümü esir ettin, hey sen nasıl bir cadısın ki kıllarla ateş bağladın.”

Büyülerin yapılmasında saçın kullanıldığı bilinmektedir. Nedîm, sevgilinin cadı olduğunu ve saçlarıyla büyü yaptığını sonuçta da kendi gönlünü ele geçirdiğini söyler. Büyünün unsurlarından ateş aynı zamanda aşk ateşini de simgelemektedir. Nedîm, sevgilinin saçlarıyla âşığı, aşk ateşine bağladığını ifade eder. Beyitte, saç-büyü-ateş ilgisi söz konusudur.

Sevgilinin sihirbaz olduğunun, sihir yaptığının söylendiği beyitler ise şöyledir:

Cevr ile ‘âşıklarun od yakdurursın başına
Hayli hoş sehhâr imişsin böyle bilmezdüm seni
Mihrî Hatun, g. 193, b. 2, s. 313

“Eziyetle âşıkların başında ateş yaktırırsın; hayli hoş büyücüymüşsün seni böyle bilmezdim.”

Mihrî Hatun, âşıkların sevgili yüzünden başlarının yandığını söyler. Bu durum ancak sevgilinin sihirbaz oluşuyla açıklanır. Sevgili, sihirle âşıkları kendisine bağlamış ve onlara zarar vermiştir.

Sihr ider benzer ‘izârı âbına
Kim bitürdi âteş-i ruhsarı gül
Cem Sultan, g. 197, b. 6, s. 154

“Yanağı suyuna sihr edere benzer ki yanağının ateşi gül bitirdi (yetiştirdi).”

Cem Sultan, sevgilinin yanağının sihir yaparak ateş içerisinde gül yetiştirdiğini söyler. Sevgilinin yanağı rengi dolayısıyla hem ateşe hem güle benzetilmiştir. Bu beyitteki sihir sevgilinin ateş yanağından bir gülün yetişebilmesidir.

Sûz-ı dil nerm eylemez oldı dil-i sengînini
Aldı çeşmi sihr idüp san âteşün hâsiyyetini
Nâbî, g. 632, b. 3, s. 935

“Yanan gönül, taştan gönlünü yumuşatamaz oldu, gözü sihir yapıp ateşin tesirini alır sanırsın.”

Âşığın yanan gönlü sevgilinin taş kalbini yumuşatamaz. Âşık, sevgilinin gözüyle sihir yaparak ateşin tesirini aldığını düşünür. Sevgili, âşığı bu yolla büyüler.

Beyitlerde büyünün dışında sihirden kastedilen bazen de bir tür gözbağcılıktır:

Veh ne sâhirsin ki oddan su çıkardın sudan od
Terletip ruhsârını gül gül kılanda tâb-ı mül
Fuzûlî, g. 178, b. 2, s. 217

"Sen nasıl bir sihirbazsın ki şarabın harareti yanağını kırmızı kırmızı (gül gül) yapıp terletince ateşten su, sudan ateş çıkarttın."

Fuzûlî, şarap içen sevgilinin hâlini anlatırken onu bir sihirbaza benzetir. Sevgili, şarabı içince şarabın verdiği hararetle yanakları kızarmış ve terlemiştir. Bu görüntü Fuzûlî'ye göre sihir gibidir. Divan şiirinde sevgilinin yanağı ateştir, sevgilinin yanağından akan terler ateşten çıkan suya benzetilmiştir. Yanak aynı zamanda sudur (Pala, 2000, s. 164). Sevgilinin su gibi olan yanağı kızarınca sudan ateş çıkar. Fuzûlî, bir çeşit paradoksla anlattığı sevgilinin şarap içmesi sonucunda yanağı üzerinde olanları sihre bağlar. Bu beyitte ateş ve sihir arasında doğrudan bir bağlantı olmamakla birlikte sevgilinin yanağı dolayısıyla ateş-sihir ilgisi kurulmuştur denilebilir.

Sünbül-zâde Vehbî'nin beyiti de Fuzûlî'nin yanak-ateş-sihir ilgisini kurmasına benzer bir yapıdadır:

Mey içmiş 'ârız-ı hoy-kerdesin pür-tâb göstermiş
Ne sihr etmiş yine âteş içinde âb göstermiş
Sünbülzâde Vehbî, g. 121, b. 1, s. 426

"Şarap içmiş, terlemiş yanağını parlaklıkla göstermiş; nasıl bir sihir etmiş ki yine ateş içinde su göstermiş."

Sevgili, şarap içmesi sonucunda terler ve bu da yüzünün parlak görünmesine sebep olur. Kızaran yanağından akan terler, ateş içindeki suyu andırır, böyle bir durum ise ancak sihirle açıklanabilir.

Son yüzyılda Antepli Aynî'nin beytinde sihir ve ateş ilgisine rastlarız:

Dâm kurmuş dâne saçmış âteşe sayyâd-ı sihr
Âfet-i murg-ı dil u cândır o zülf ü hâl ü ruh
Antepli Aynî, g. 25, b. 2, s. 107

“Sihir avcısı ateşe tane saçmış, tuzak kurmuş; can ve gönül kuşunun afeti o saç, o ben, o yanaktır.”

Sevgilinin avcı, âşığın av olduğu bu beyitte, sevgili avını yani âşığı tuzağa düşürmek için sihri tercih eder. Sevgilinin sihri aşk ateşidir, âşığın gönül kuşunun afeti, bu ateş olacaktır. Âşığı ateşe çeken tuzaklar ise sevgilinin saçı, beni ve yanağıdır.

Divan şiirinde büyü-ateş ilişkisinde beyitlerde büyü uygulamalarında ateşin kullanımına yönelik göndermeler tespit edilmiştir. Zaman zaman ateşin içine nal, kara biber, üzerlik tohumu atılması üzerinde durulurken bazen de sevgilinin güzellik unsurlarının büyüleyiciliğinden bahsedilir. Bu güzellik unsurlarının en çok kullanılanı yine ateş rengi olması dolayısıyla yanaktır. Büyü ritüellerinde yer alan saçla büyü yapılması da beyitlerde konu edinilmiştir. Sevgilinin saçları büyüleyicidir ve saçlarıyla büyü yapan sevgili büyücüdür, cadıdır. Sevgili, sihirle, âşığa tuzak kurar. Sevgilinin bazı özellikleri âşıkta illüzyon etkisi yaratır. Sevgilinin yanağının terlemesi ya da bakışları âşık tarafından sihir olarak değerlendirilir. Sevgili âşık için bir sihirbazdır, büyücüdür. Ateş, sevgilinin güzellik unsuru olarak büyünün bir parçasıdır.

4.5.2. Ateşperest

Ateşperestlik, ateşe tapma, ateşe tapanların hâl, sıfat ve mezhebidir. Eski İranîlerin Zerdüşt tarafından belirlenmiş dinidir (Şemseddin Sami, 2015, s. 77). Zerdüşt, âlemde birbirine zıt iki kuvvetin olduğunu öne sürer. Bu kuvvetler iyilik ile kötülüktür. Kötülük kuvvetini Ahrumen elinde tutarken iyilik kuvvetini Ahura Mazda idare eder. İyilik, gökyüzünde güneşle, yeryüzünde ateşle sembolleştirilir. Ateşin kutsal olduğuna ve onun tapınakta yakılması gerektiğine inanılır (Kumeyr, 1976, s. 66).

Divan şiirinde ateşperestlerin ateşe tapmalarına bazı beyitlerde göndermeler yapılmıştır. Ateşperestin bulunduğu beyitler çoğunlukla sevgilinin yanağının ateşe benzetilmesine dayandırılmış olanlardır. Ateşe tapma genellikle sevgilinin yanağındaki ben tarafından gerçekleştirilir.

Şem-i ruhsârın odu kıldı beni âteş-perest
Çâk-i sinemden temâşâ eyle âteş-gâhıma

Fuzûlî, g. 242, b. 2, s. 249

“Yanağının mumunun ateşi benim ateşe tapmama sebep oldu. Göğsümdeki yarıktan ateş yanan yerimi seyret.”

Fuzûlî, sevgilinin yanağındaki ateşe benzer kırmızılığa tutulmuştur. Bu kırmızılık âşık için ateşi simgeler, âşık bu ateşe tapar. Âşık, kendisine inanmayan sevgiliye sinesindeki yarıktan ateşin bulunduğu yeri isterse görebileceğini söyler. Fuzûlî, beyitte ateş-perestlik-yanak ve aşk ateşi arasında ilgi kurmuştur.

Ey sanem şol hal kim konmuş bu hadd-i meh-veşe
Kâfir-i hindû durur kim secde eyler âteşe
Hayâlî g. 481, b 1, s. 256

“Ey put gibi güzel sevgili (senin) bu aya benzeyen yanağına konmuş şu ben ateşe secde eden Hint kâfiridir.”

Sevgilinin yanağı ateşe benzetilirken yanaktaki ben rengi dolayısıyla Hintlidir. Yanak ateş olduğuna göre yanaktaki ben bu ateşe tapacaktır.

Ebrû-yı ‘anberîn ile mihrâb-ı dîndür
Ruhsâr-ı âteşîn ile ol kıble-i Mecûs
Bâkî, g. 212, b. 5, s. 230

“Ateşe tapanların kıblesi olan ateşten yanağına amber kokulu kaşın din mihrabıdır.”

Bu beyitte sevgilinin iki güzellik unsurundan bahsedilir. İlki sevgilinin kaşlarıdır ve şekil itibariyle kaşlar mihraba benzetilmiştir, ikinci güzellik unsuru yanaktır. Sevgilinin kırmızı renkli yanağı Mecûsîlerin kıblesi olacak kadar ateş görünümlüdür ve mihrapları sevgilinin kaşlarıdır.

Ey sanem verir leb-i la’lin Mesîhâdan haber
Gûyiyâ hâl-i lebin bir Hindû-yı âteş-perest
Nefî, g. 14, b. 2, s. 288

“Ey put gibi güzel sevgili lal renkli dudağın Hz. İsa’dan haber verir; sanki dudağındaki benin bir ateşperest Hintlidir.”

Nefî, beytin ilk mısraını put gibi güzel sevgilinin dudaklarına ayırır ve Hz. İsa’ya gönderme yapar, beytin ikinci dizesi ise dudağın çevresindeki ben içindir. Sevgilinin beni ateşe tapan bir Hintli gibidir.

Biri kâfir biri Hindû birisi âteş-perest
Birbiriyle âşinâlardır o zülf ü hâl ü ruh

Antepli Aynî, g. 24, b. 2, s. 106

“Biri kâfir, biri Hintli, birisi ateş-perest; o saç o ben o yanak birbirlerine aşinalardır.”

Antepli Aynî, sevgilinin güzellik unsurlarını bir arada verir. Sevgilinin saçı kâfir, beni Hintli, yanağı ateş-peresttir. İnançlar açısından bu üç güzellik unsurunun Müslümanlıkla ilgisi yoktur, sevgilinin bazı güzellik unsurlarını kâfir vb. şeklinde nitelemek gelenekleşmiştir. Antepli Aynî, geleneğe uyar, ancak yukarıdaki beyitlerin aksine burada ben değil, yanağın kendisiateşperesttir. Beyitte güzellik unsurları özellikleriyle birlikte “kâfir-zülf”, “Hindû-hâl”, “âteş-perest-ruh” şeklinde sıralanarak mürettep leff ü neşr yapılmıştır.

Fehîm âteş-perest-i hüsn-i dildâr oldugın cürmin
Yazarken kâtib-i a’mâl defter dag dag olmuş

Fehîm-i Kadîm, g. 140, b. 5, s. 490

“Fehîm, sevgilinin güzellik ateşine taptığından, katip melekler (onun) suçunu yazarken amel defteri yaralarla dolmuş.”

Fehîm, beyitte sevgilinin güzelliğine tapar. Ona göre sevgilinin güzelliği bütünüyle ateştir. Âşık, bu tapınmadan ötürü günaha girer ve amel defterine günahları yazılır. Günahların yazılması sırasında melekler, defterlerin ateş yaralarıyla dolduklarını görürler.

“Ateşperest” divan şiirinde sevgilinin güzellik unsurlarının yanı sıra kimi zaman başka benzetmelere de konu olur. Örneğin,

Didüm sadra geçürmişken emân virmez baña ‘ışkuñ
Didi âteş-pereste dahı olmaz mihrbân âteş
Behiştî, g. 222, b. 3, s. 349

“Aşkın gönlümdeyken bana aman vermez dedim, (o) ateş, ateşe tapana bile merhametli olmaz dedi.”

Behiştî, bu müracaa beytinde sevgiliye aşkının aman vermemesinden serzenişte bulunur. Sevgilinin ona verdiği karşılık âşığın yüzünü güldürecek nitelikte değildir, çünkü sevgili ateşperestlerin bile ateşten merhamet görmediklerini söyler. Âşık, karşılıksız kalacağını bilerek sevgiliye ilgi göstermeye devam etmeli ancak sevgiliden bir karşılık beklememelidir, sevgili ateş gibi yakıcıdır ve merhamet etmez.

Ateşperest kelimesinin yer aldığı beyitlerde genellikle sevgilinin yanağı ile ilgili benzetmelerin görüldüğü söylenebilir. Yanak ateştir ve çoğunlukla sevgilinin yanağındaki ben ateşe tapan bir Hintli olur. Farklı yüzyıllarda şairler aynı hayal dünyasının ögeleriyle şiirlerinde ateşpereste yer vermişlerdir.

4.6. Sosyal Hayat ve Ateş

4.6.1. Ateşbazlar

Osmanlılarda ışık ve ateşle yapılan gösteriler, düğünlerin ve şenliklerin en önemli unsurlarındandır. Düğün ve şenliklerde ateş işlerinin fonksiyonları öncelikle aydınlatmadır, bunun dışında “eğlence, hüner ve sanat” göstermek söz konusudur (Arslan, 1999, s. 289). Şenliklerde gece ışıkla yapılan gösterilerin ayrı bir yerinin olması aylar süren hazırlıkları da beraberinde getirmiştir. Şenlikler öncesi, Tophane’de fişek yapımında uzmanlaşmış “hezarfenler, ateşbazlar (fişekçiler, ateşle oynayanlar), meşaleciler (çıra taşıyıcıları), işâreciler (kandillerle yazı yazanlar) yoğun bir çalışmanın içine girerler (Nutku, 1995, s. 55). Evliya Çelebi’ye göre bahsedilen gruptan ateşbazlar, o dönemde İstanbul’da yetmiş kişidir. Ateşbaz, ateşle oynayan, ateşle sanat gösteren, ateş işlerini yapan, fişek ve kandille ateş gösterileri yapanlara ve kızgın demiri yalayan, ateşi çıplak bedenlerine temas ettirip, yalayanlara denilir. Âteşbazların bahsedilen gösterileri halk tarafından akla durgunluk verecek kadar şaşırtıcı bulunmuştur (Pakalın, 1993, s. 103; Nutku, 1995, s. 55; Arslan, 1999, s. 242). Türlü eğlencelerde boy gösteren ateşbazlar, divan şiirinde ateşle ilgili diğer unsurlarla birlikte sıklıkla ele alınmışlardır.

Divan şiirinde ateşbaz daha çok doğa unsurlarıyla ilişkilendirilmiştir.

Mihr âteş-bâzlar resmini engîz eyledi
Her dırahtın bergini bir nev'e gül-rîz eyledi
Hayâlî g. 607, b. 1, s. 300

"Güneş, ateşle gösteri yapanların görüntülerini (birbirine) karıştırdı, ağacın her yaprağını bir çeşit gül saçana çevirdi."

Bu beyitte doğanın farklı unsurları karşımıza çıkar. Güneş, her ağaç yaprağını güle dönüştürür. Güneşin ısısıyla etrafı yakarak ağaçların yapraklarını kırmızılaştırması her ağaç yaprağının gül yaprağı gibi görünmesine yol açmıştır. Hayâlî, güneşin bu etkisini bir ateşbazın hünerine benzetir. Ateşbazların ateşle yaptıkları çeşitli oyunlar, doğaya teşbih edilmiştir.

Bâkî'nin aşağıdaki beytinde bu kez ateşbaz rüzgârdır:

Yakdılar nergisleri etrafa saçıldı şirâr
Bâd âteş-bâzlar gibi gül-efşân eyledi
Bâkî k. 7, b 13, s. 22

"Nergisleri yaktılar etrafa kıvılcımlar saçıldı. Rüzgâr ateşle gösteri yapanlar gibi (çevreye) ateş rengindeki gül yapraklarını dağıttı."

Bâkî, yukarıdaki beyitte nergislerin yanması sonucu etrafa kıvılcımlar saçıldığını söyler. Rüzgârın kırmızı gülleri etrafa dağıtması ise ateşbazın ateşi ağzına alıp ağzından ateş çıkararak yaptığı gösteriye benzetilmiştir. Rüzgârın, gül yapraklarını dağıtması doğada sıklıkla karşılaşılabilecek bir durumdur. Hafifçe esen rüzgâr, gülün taç yapraklarını savurur ve bu yapraklar uçuşarak bir süre sonra ortadan yok olur. Ateşbazların ateşle yaptıkları oyunlarda ateş kıvılcımları etrafa saçılır, düzensiz bir şekilde rüzgârın etkisiyle dağılır. Ateşbazın ateşle oyunu doğaya aktarılmıştır. Kıvılcım ve yakma eylemi, ateş renkli gül, beyitte ateşle ilişkilendirilen unsurlardır.

Doğanın unsurlarıyla ateşbaz arasında ilgi kurma Bâkî'nin başka bir beytinde devam eder:

Oldu sahn-ı bâğda peydâ gül-efşânlar yine
Hasılı döndü çemen bezminde âteş-bâza gül
Bâkî g. 274, b. 3, s. 256

"Bahçede gül saçanlar yine ortaya çıktı. Kısacası gül, bahçe meclisinde ateşle oynayanlara benzedi."

Baharın gelişiyle birlikte bahçede gonca güller kat kat açarak kendini tamamen gösterir ve bahçede ortaya çıkar, belirginleşir. Gülün kırmızı taç yapraklarının açılması ateşbaza benzetilmiştir. Ateşbaz da ateşle yaptığı oyunlarda kademe kademe alevler çıkararak gülün açılması gibi bir görüntü oluşturur.

Divan şairleri bazen de doğa-ateşbaz ilgisine ek olarak âşığın ahına da beyitlerde yer vermişlerdir:

Çemen sahnında âteş-bâz-ı âhumla hazân mânend
Sararsın nergis-âsâ gül benefşe ergavân yansun
Behiştî, g. 368, b. 3, s. 430

"Çemenlikte ahımın ateşbazlığıyla sonbahar gelmişcesine gül, nergis gibi sararsın, menekşe, erguvan gibi yansın."

Behiştî, âşığın aşk ateşi sonucu ortaya çıkan ahını ateşbaza benzetir. Bu ateşbazın ahı çimenlikte ne kadar nergis, gül, menekşe, erguvan varsa yakar sarartır. Resmedilen tablo, sonbaharın gelişidir. Sonbaharın gelmesiyle çiçekler solar ve yok olurlar.

Necatî, ah ile âteşbâz arasındaki ilgiyi şöyle kurar:

Şöyle âteş-bâz-ı aşk oldum ki âhımdan benim
Atılır gökler yüzüne âsumanî her gece
Necatî, g. 466, b. 4, s. 358

"Şöyle aşk âteşbâzı oldum ki benim ahımdan her gece gökyüzüne fişekler atılır."
Divan şairleri, âşıkların göğe doğru yükselen ahlarının yıldız ya da gökteki diğer cisimlere ulaştığını hatta zaman zaman bu gök cisimlerinin ahlarından oluştuğunu söylerler. Bu beyitte, Necatî, aşkın ateşbazı olduğu belirtir, bunun kanıtı da her gece

gökyüzüne yükselen ahıdır. Asumanî, hem göğe ait anlamını taşır hem de ateşbazların oyunlarında kullandıkları bir çeşit fişektir (Nutku, 1995, s. 55). Necatî, kendisini ateşbaza benzetirken ahını da bir tür fişeğe teşbih eder.

Doğa unsurlarının dışında felek de ateşbaza benzetilir.:

Gice hüsnün şevkıne encüm sürûr u sûrda
Çarh âteş-bâzdur gûyâ elinde mâh-tâb
Bâkî, g. 18, b. 2, s. 112

"Geceleyin güzelliğinin getirdiği şevkle yıldızlar seviniyor ve eğleniyorlar. Gökyüzü elindeki dolunayla gösteri yapan ateşbaza benziyor."

Bâkî, feleğin ayı tıpkı bir ateşbazın ateşli nesneleri elinde döndürüşü gibi elinde oynattığını anlatır. Felek, ateşbaza benzetilerek teşhis yapılmıştır. Felek, ateşbaz olduğunda oynayacağı ayın ışığı olacaktır. Bu oyunun sebebi ise sevgilinin güzelliğidir. Onun güzelliği karşısında gökyüzünde ışık saçan yıldızlar eğlenirler. Bâkî, dönemin eğlencelerine göndermelerde bulunduğu bu beyitte bir mecliste eğlenen insanları yıldızlar ve onları eğlendirmek üzere görevli ateşbazı felek yerine koyar. Meclisteki sevgili tüm bu eğlencelerin müsebbibidir.

Bayram eğlencelerinde ateşbazlar yer alır:

'Îd hengâmında âteş-bâz-ı vakt oldı meger
K'âsumânîler yakar her şeb felekde mâh-tâb
Sehî Bey, k. 12, b. 5, s. 98

"Bayram sırasında ateşbazın vakti geldi, meğer her gece felekte yıldızlar mehtabı yakar."

Sehî Bey'in beytinde bayram eğlencelerinde ateşbazların yer almalarına gönderme vardır. Bayram eğlencelerinde ateşbazın sırası gelince ortaya çıkar ve insanları eğlendirir. Beyitte, ateşbazın ateşle oyunları ile gökyüzündeki mehtabın yaydığı ışıklar arasında ilgi kurulmuştur. Şaire göre, her gece gökyüzünde bulunan cisimler (yıldızlar) mehtabı yakarlar. Mehtapla kastedilen hem ay ışığı hem de maytap fişeğidir (Nutku, 1995, s. 55).

Divan şairleri doğa ve gökyüzünün dışında ateşbazı başka unsurlarla da birlikte ele almışlardır:

Baş koyup gitmekde ‘âşıklar ‘adem iklîmine
Tîg-i âteş-bâzun üstinde bir minhâcdur
Bağdatlı Rûhî, g. 250, b. 4, s. 470

“Âşıklar yokluk ülkesine baş koyup gitmekte(ler); (gittikleri) yol âteş-bâzın kılıcının üstündedir.”

Divan şiirinde âşık, aşk uğruna her şeyi göze alır. İlk mısradaki baş koymak deyimi “(bir yolda) bir şey uğruna ölümü göze almak” anlamındadır. Âşık, aşk uğruna ölmeyi göze alır. Âşığın ölüme gittiği yol ateşbazın kılıcına benzetilmiştir. Ateşbazlar gösterileri sırasında alevli bir çeşit kılıcı ağızlarına sokarlar. Bu zorlu gösteri, âşığın yürüdüğü aşk yoluna benzer. Aşka giden yol bir kılıç gibi keskindir aynı zamanda ateş içerisindedir, buna rağmen âşık, bu yolculuğu göze alır.

Beyitlerde bazen ateşbaz doğrudan söylenmez:

Hâl-i siyehin ülfeti var hüsn-i ruhunla
Bir kâfir-i Hindû’dur o kim nâr ile oynar
Antepli Aynî, g. 42, b. 2, s. 118

“Güzel yanağınla siyah beninin dostluğu var, o bir Hintli kâfirdir ateş ile oynar.”

Aynî, bu beyitte ateşbazdan doğrudan bahsetmese de ateşle oynayan kimse ateşbaz olarak adlandırıldığından bahsedilen Hintli kâfirin yani benin, bu beyitte ateşbaz olduğu düşünülür. Divan şiirinde sevgilinin yanağı ateştir. Sevgilinin yanağındaki ben ise rengi dolayısıyla sık sık bir Hintliye benzetilir. Bu beyitte de gelenek üzere sevgilinin yanağı bir ateşe ve yanağındaki ben kâfir bir Hintliye benzetilmiş, ikisinin yakınlığı dile getirilmiş ve benin yanağa yakınlığı ateşle oynamasına vesile olmuştur.

Beyit örneklerine bakıldığında çoğunlukla ateşbazların ateşi ağızlarından çıkarmaları ve o ateşin etrafa yayılmasına özgü benzetmeler göze çarpar. Bu benzetmeler daha çok ateşle rengi itibariyle ilişkilendirilen çiçek olan gülün, etrafa dağılması şeklinde beyitlerde yer bulur. Teşhis yaygındır. Ateşbazın özelliklerini bazen

rüzgâr bazen de bir çiçek devralır. Bu çiçeklerden gül, tıpkı ateşbazların ateşle oynaması gibi kırmızı taç yapraklarını ortalığa saçar. Meclislerin bahar vaktinde kurulması ve meclislerde zaman zaman ateşbazların yer alması baharda açan çiçekler ve ateşbazların sıklıkla birlikte ele alınmalarına sebep olmuştur. Âşığın yanan gönlünden çıkan ahının gökyüzüne ulaşması üzerine de gökyüzü cisimleri ateşbaz olarak adlandırılmıştır. Dönemin eğlencelerinde ateşbazların kullandığı çeşitli fişekler, gökyüzündeki unsurlara benzetilerek anılmıştır.

4.7. Keyif Verici Maddeler ve Ateş

4.7.1. Şarap

Şarap, divan edebiyatı metinlerinde "imal ediliş şekli, sarhoşluk verici etkisi, rengi, kokusu ve içine katılan çeşitli maddeler" bakımından birbirinden değişik adlar almış ve bu adlandırmalar birçok benzetmeye konu olmuştur (Doğan, 2008, s. 65). Divan şiirinde şarap, âteş-i seyyâle (akıcı ateş)dir, renk itibariyle de ateşe benzetilir (Pala, 2000, s.44). Divan şairleri şaraba doğrudan ateş ismini verdikleri gibi, ateşle kurdukları pekçok tamlama da şarap anlamına gelmektedir. Sözlüklerde verilen ve ateşle kurulan tamlamalardan şarap anlamına gelenler şu şekilde sıralanabilir: "âteş-i bi-bâd, âteş-i bî-dûd, âteş-i bî-zebâne, âteş-i pür-âb, âteş-i rez, âteş-i serd, âteş-i seyyâl, âteş u âb, âteşîn-devâc, âteş-i tevbe-sûz, âteş-i ter (Devellioğlu, 2004, s. 49; Muallim Naci, 2009, s. 41; Mütercim Âsım, 2009, s. 28). Şarap çeşitleri de tamlamalarla ifade edilmiştir, âb-ı âteş-pâre, kırmızı ve keskin şarap, âb-ı âteş-reng kırmızı şarap, âb-ı engûr üzüm suyu yani şarap anlamlarına gelmektedir (Onay, 2013, s. 23). Sâkînâmelerde de ateşle kurulmuş şarap anlamına gelen tamlamalar bulunmaktır: "âb-ı âteşîn, âb-ı âteş-nâk, âb-ı âteş-nümâ, âb-ı âteş-nümûn, âb-ı âteş-pâre, âb-ı âteş-reng, âb-ı âteş-zây, âb-ı âteş-zede, âb-ı âzer, âb-ı âzer-âsâ, âteş-i şecer, âteş-i tâk, mey-i âteşîn" (Arslan, 2003, s. 74-77-97). Divan şiirinin benzetme ve hayal unsurları arasında önemli bir yeri olan şarap ve şarapla ilgili unsurlar konusunda bazı ayrıntılı çalışmalar da vardır.[9]

Şarap ateş ilgisine dayalı beyitlere aşağıdaki örnekleri verebiliriz:

[9] Savaşkan, Cem Bahadır (2013) Divan Edebiyatında Şarap ve Şarapla İlgili Unsurlar, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
Aşçı, Gülnevil (2014) Sâkînâmelerde Şarap, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Gösterdi şîşe od ile su imtizâcını
Ya'ni ki câm içinde sücinün mizâcını
Ahmed-i Dâ'î, k. 19, b.1, s. 52

"Şişe, ateş ile suyun uyumunu, yani cam (kadeh) içindeki şarabın huyunu gösterdi."

Ahmet Paşa "yandım elinden" redifli gazelinde doğrudan şarabı ateş olarak nitelendirir:

Şol sunduğun âteş midir ey sâkî bana kim
Sen aldın ele câm hemân yandım elinden
Ahmet Paşa g. 230, s. 229

"Ey sâkî, bana şu sunduğun ateş midir, sen eline kadehi alınca ben hemen elinden yandım."

Beyitte sâkînin sunduğu kadeh ateş gibi yakıcıdır. Ele alındığında âşığı yakar.

Figân ki cân ile gönlüm bu devrde yakdı
Gehî mey âteşi vü gâh rûy-ı âteş-nâk
Avnî, g. 37, b. 2, s. 127

"Ağlayıp sızlamalı ki kâh şarap ateşi kâh (sevgilinin) ateşli yüzü bu devrde can ile gönlümü yaktı."

Bu beyitte, şarap-ateş ilişkisinin derecesi ile sevgilinin yüzü-ateş ilişkisinin derecesi birdir. Avnî, şarap-ateş ya da sevgilinin yüzü-ateş ilgisi âşık üzerindeki etkisi bakımından bir tutulmuştur. Avnî, şarabın ateşi ile sevgilinin ateşi gibi kırmızı yüzünün zaman zaman yakıcılık açısından birbirinden çok da farklı olmadığına dikkat çeker.

Hayâlî'nin şarapla ateş arasında kurduğu ilgiler her beyitte farklıdır. Kadehi cehenneme içindeki şarabı da ateşe benzetir.

Harâbât içre her peymânede aksin görünmezse
Cehennem ola peymâne şarâb-ı ergavân âteş
Hayâlî g. 228, b. 4, s. 168

“Meyhanedeki her kadehte yansıman görünmezse kadeh cehennem, erguvan renkli şarap ateş olsun.”

Hayâlî’nin şarabın çeşidinden çok rengine gönderme yaptığı söylenebilir. Beyitte meyhanenin vazgeçilmez iki unsuru kadeh ve şaraba yer verilmekle birlikte, asıl bunların tamamlayıcısı durumundaki sevgilinin yokluğunun yaratacağı olumsuzluğa dikkat çekilir. Sevgili, meyhanede yoksa ve aksi kadehe yansımıyorsa o kadeh cehennem, içindeki erguvan şarabı da ateş hâline gelmiş kabul edilir. Hayâlî, meyhanede keyif için içilen şarabın sevgili orada olmayınca keyif yerine eziyet verici bir hâle gelip ateş gibi olduğunu vurgular.Hayâlî’nin beytinde adı geçen erguvan şarabı kırmızımsı bir çiçek olan erguvandan elde edilen şaraptır. Eski tıbba göre bu şarabın şerbeti tabiatı soğuk ve kuru olduğundan sarhoşu ayıltır, mahmurluğunu giderir ve kişiye ferahlık verirmiş ayrıca erguvan çiçeğinin kırmızımsı bir renkte olmasından dolayı bu çiçek kırmızı şaraba teşbih edilir (Onay, 2013, s. 160).

Âteşîn bâde ile geçti Hayâlî devrin
Umarım pîr-i harâbât ocağın yakasın

Hayâlî g. 405, b. 5, s. 230

“Hayâlî, meyhane pirinin ocağını senin yakacağını umuyorum, (çünkü) zamanın ateşten bade ile geçti.”

Bu beyitte de ateş, bâdenin şarabın vasfı olmuştur. Ayrıca beyitte ateşle ilgili olarak “ocak yakmak” ifadesine yer verilmiştir.

Zer gibi kalbi sâf olan gelsün
Âteş-i meyde imtihân idelüm

Bâkî g. 328, b. 5, s. 302

“Kalbi altın gibi saf olan gelsin, (onu) şarabın ateşinde imtihan edelim.”

Bâkî, altının ateşte yakılarak saf olup olmadığını anlama işine gönderme yapar. Buna göre saf, temiz kimse de (âşık) şarap ateşinde imtihan edilmelidir.

Şarap akan , akıcı bir ateşe benzetilir:

Mey âteş-i seyyâledir mina kadehle lâledir
Ya gonce-i pür-jaledir açmış nesim-i subh-dem
Nefî, k. 15, b. 14, s. 95

"Şarap akan ateştir, cam kadehdeki lâledir ya da sabah rüzgârının açtığı üzeri çiğ taneleriyle dolu goncadır."

Beyitte Nefî, akıcı bir ateş olan şarabı, cam kadehin içindeki laleye benzetir.

Ateşîn meyle sürâhî toldı sâkî kandadur
Şevk odı dilde alevlendi niçün itmez şitâb
Şeyhülislam Yahya, g. 19, b. 4, s. 43

"Ateşten içkiyle sürahi doldu, içki sunan neredadir? Şevk ateşi gönülde alevlendi, (o) neden acele etmez?"

Beyitte âşığın ateşten içkinin sürahiye doldurulması karşısında coşku ateşiyle gönlü alevlenir, âşık sâkînin bir an önce içki vermesini bekler, sabırsızlanır.

Şarap ateşle mayalanır:

Neyleriz sahbâyı biz ol la'l-i nâbın mestiyiz
Âb u âteşden muhammer bir şarâbın mestiyiz
Nâ'ilî, g. 169, b. 1, s. 228

"Şarabı neyleyelim, biz o saf la'lin sarhoşuyuz, su ve ateşten mayalanmış bir şarabın sarhoşuyuz."

Âşıklar içkiye ihtiyaç duymaz, çünkü sarhoşluk sevgilinin saf lal taşı gibi kırmızı dudağının etkisiyle gerçekleşir. Beyitte âşıklar, ateş ve suyla mayalanmış şarabın sarhoşu olmuşlardır.

Fehim-i Kadim, kasidesinde şarabın düşmanların boğazında ateş ve suya dönüşmesini diler:

Hemîşe tâ ola bed-hâhunun gelûsında
Şarâb âteş ü âb üstühân u nân âfet
Fehîm-i Kadîm, k. 11, b. 18, s. 168

"Kötülük isteyenlerin boğazında şarap ateş ve su; kemik ve ekmek afet olsun."

Örneklerde şarap-ateş ilgisi genellikle olumlu yönde kurulmuş gibidir. Şarap rengi ve yakıcılığıyla ateşe benzetilirken bir bakıma yüceltilmiş kabul edilebilir. Fehim-i Kadim'in beytinde düşmanların boğazından geçen şarabın ateş olması istenirken ateş olumsuz, yakıcı olma özelliğiyle yer almıştır.

Buz ve şarap birbirine zıttır:

Efsürdegi-i gamla olur müncemid çü yah
Bâde gelûda âteş-i seyyâle olsa da
Neşâtî, g. 113, b. 3, s. 151

"Şarap boğaza akan ateş olsa da gamın (verdiği) donuklukla buz olup donar."

Beyitte içki boğazda akıcı bir ateş gibi olsa bile kederin etkisiyle donup buz olur denilerek, gamın ateşin buza dönüşmesini sağlayacak kadar güçlü olduğuna dikkat çekilmiş aynı zamanda ateş-su zıtlığından yararlanılmıştır.

Nâbî, şarapla ilgili hemen hemen bütün unsurları kullanır:

Pür itdün gûş-ı câmı kulkul-ı şîşenle meclisde
Cihâna saldun âteş bilmem ey sahbâ ne söylersin
Nâbî, g. 598, b. 6, s. 911

"Ey şarap, mecliste şişenden dökülürken çıkardığın seslerle kadehin kulağını doldurdun; dünyaya ateş saldın, bilmem ne söylersin?"

Beyitte şarabın mecliste kadehe dökülürken çıkardığı seslerle konuştuğu ve dünyayı ateşe verdiği söylenir. Kadehin dünyayı ateşe verecek kadar güçlü bir etkiye sahip olduğuna dikkat çekilir.

Şarap, ölümsüzlük suyuyla kıyaslanır:

Müdâm mest-i harâb-ı şarâb-ı nâb olıgör
Ki keyfi âb-ı hayât u humârı âteşdür
Mezâkî, g. 78, b. 4, s. 329

"(Sen) daima keyfi ölümsüzlük suyu ve sarhoşluğu ateş (gibi) olan saf şarabın harap olan sarhoşu ol da gör."

Mezâkî, beyitte şarabın verdiği sarhoşluğu ateşe ve ölümsüzlük suyuna benzetir.

Sabit, şarapla ateş gemileri arasında ilgi kurar:

Fânûs-ı keştiyân-ı donanma-yı şevk olur
Yakdukça meş'âl-i mey-i âteş-feşân sebû
Sâbit, g. 276, b. 2, s. 490

"Testi, ateş saçan şarabın meşalesini yaktıkça, şevk donanmasının gemilerinin fanusu olur."

Testinin yanan, ateş saçan şarabı içinde tutması, savaştaki ateş açmış gemilerin bir fanus içinde tutulmasına benzetilir.

Şarap, sevgilinin yüzünü kırmızılaştırır:

Şarâb-ı âteşînin keyfi rûyun şu'lelendirmiş
Bu hâletle çerâğ-ı meclis-i mestân mısın kâfir
Nedîm, g. 41, b. 6, s. 294

"Ateşten şarabın verdiği keyif yüzünü alevlendirmiş, bu hâlinle sarhoşlar meclisinin çırası mısın kâfir?"

Beyitte sevgilinin şarap içip sarhoş olması ve yüzünün ateş gibi kızarması anlatılır. Nedim, sevgilinin bu hâlini sarhoşların meclisinde yakılan çıraya benzetir. Sevgili içki meclisinde ateş şarabının yüzünü alevlendirmesi, kızartmasıyla meclisteki mum gibi etrafını ateşiyle aydınlatır.

Âteşîn câm ile gayrı varalım korlanalım
Dil-i âşık gibi pür-sûz olalım ser-tâ-pâ
Enderunlu Vâsıf, k. 17, b. 21, s. 230

"Ateşten kadeh ile artık gidip kora dönüşelim, âşığın gönlü gibi baştan ayağa tamamen yanalım."

Beyitte ateşten kadehle kor gibi olmakla âşığın gönlünün baştan ayağa ateşle dolu olması arasında benzerlik ilgisi kurulmuştur.

Âşık, şarap yasağına rağmen ateş gibi şaraptan içmeye devam edecektir:

Her şeb sülâf-ı âteşe elbette kanmalı
Pervâne 'İzzetâ bakamaz mey yasağına
Keçecizâde İzzet Molla, g. 477, b. 11, s. 612

"Ey pervane İzzet, elbette her gece ateş(ten) şaraba kanmalı; şarap yasağına bakamazsın."

Şarap, doğrudan ateş olarak adlandırılan nadir unsurlardandır. Rengi ve yakıcılığı dolayısıyla divan şairleri şarap ve ateş arasında ilgi kurmuşlardır.

4.7.2. Tütün

Tütün, yaprağından sigara yapılan bir çeşit ottur. Bu ot, kağıda sarılarak ya da lüle, pipo vb. araçlara basılarak içilir. Divan şiirinde tütünle ilgili mazmunlara ve tütün çeşitlerine yer verilmiştir. Bunlardan biri tömbekidir. Tömbeki, asıl adıyla tenbâkû, nargile ile içilen tütün anlamına gelir. (Onay, 2013, s. 415; Kam, 2003, s. 219). Lüle ve nargile tütün içilirken kullanılan araçlardır.

Gâh şemşîr-i sitem gâh azâb-ı âteş
Küşti-i kavm-i nasârâ gibidür tenbâkû
Nâbî, g. 657, b. 6, s. 954

"Bazen sitem kılıcı bazen ateş azabı, tömbeki hristiyan kavmin pehlivanı gibidir."

Nâbî, tömbekiyi sitem kılıcı ve ateş azabı olarak nitelendirir.

Nabî'nin lûle redifli gazelinde lüle ile ateş arasında ilgi kurmuştur.

Başında âteş-i sûzân duhânı çerhe revân
Yine şikâyete gelmez edîbdür lûle
Nâbî, g. 727, b. 10, s. 1005

"Başında yanan ateş, dumanı feleğe akıp gider, lûle yine de şikayet etmez, ediptir."

Lüle beyitte başında yakıcı ateş olduğu hâlde ve bu ateşin dumanı etrafı sarmışken edepli olduğu için şikâyetçi olmayan bir insana benzetilmiştir.

Zâhid bu bürûdetle eger âteşe girsen
Bir lûle dûhân içmege âteş bulamazsın
Sâbit, Ebyat 144, s. 547

"Zahid, bu soğuklukla eğer cehenneme girsen, bir lüle tütün içmeğe ateş bulamazsın."

Beyitte ateşe girse bir lüle tütün içmeye ateş bulamayacağı söylenerek zahidin soğukluğu mübalağa edilmiştir.

Kalyana da bir çeşit nargiledir:

Boğulmuş dûd-ı tenbâkûya gördüm bir alay menhûs
Başında yansa âteş dem çeker şevkiyle kalyâna
Sünbülzâde Vehbi, k. 7, b. 83, s. 102

"Bir alay tömbeki dumanına boğulmuş uğursuz gördüm. Coşkuyla başında ateş yansa nargileye nefes çeker."

Beyitte bir uğursuz topluluğunun tütün dumanına boğulmuş başlarında ateş yansa dahi kendilerinden geçip nargile çekmeye devam ettikleri anlatılır. Sünbülzâde Vehbî, tömbeki içmeyi hoş karşılamaz.

Örneklerden anlaşılacağı gibi tütünün etkisini göstermesi ateşle yakılmasını gerektirir. Ancak, tütünün yakılmasında gerekli olan bu ateşle başka ateşler arasında da bazı benzerlikler vardır.

4.7.3. Esrar

Esrar, hint kınnebi denilen, keneverin yaprakları üzerindeki sakızdan imal edilen maddedir. Mideyi ve vücudu tahrip eden bu madde insanın birtakım hayaller görmesine sebep olur. Esrarın birçok ismi vardır: "beng, keyif, keyfiyet, gam, gubâr, gubâr-ı gam, gamze, toprak." Bu isimler edebiyatımıza geçmiştir (Onay, 2013, s. 163). Osmanlı döneminde abdalların sürekli esrar içtiği söylenir. Abdalların esrara olan tutkusu divan şiirinde yer bulur (Erkal, 2007, s. 32).

Âşık ki sûz-ı aşk ile uryân olup gezer
Abdâldur ki âlemi hayrân olup gezer
Bâkî, g. 138 b.1 s. 187

"Aşk ateşiyle çıplak gezen âşık, âlemi hayran olup gezen abdala benzer."

Beyitte aşk ateşiyle kendinden geçip çıplak dolaşan âşıkla esrar sarhoşluğu içinde kendini kaybedip dolaşan abdal arasında benzerlik ilgisi kurulmuştur.

Huşber, his ve aklı bozan bir çeşit uyuşturucu maddedir (Kam, 2003, s. 215). Bâkî, aşkın yakıcılığı ile huşber arasında ilgi kurar.

Sûz-ı aşkınla dimâğım ol kadar âşüfte kim
Mey değil âsûde kılmaz dârû-yı huşber bile
Bâki, k. 10 b. 4 s. 28

"Aşkının yakıcılığıyla aklım o kadar karıştı ki (onu) artık içki değil uyuşturucu bile yatıştıramaz."

Aşk ateşinin yakıcılığını teskin etmesi bakımından esrarla ateşin ilişkisi olduğu söylenebilir.

Örneklerden yola çıkılarak aşk ateşinin yakıcılığının teskin edilmesi bakımından esrarla ateşin ya da diğer keyif verici maddelerin ilişkilendirildiği söylenebilir. Genel bir değerlendirmeye gidildiğinde keyif verici maddelerde de ateşe ait özellikler olduğu ya da bir kısmının bu özelliğinin ortaya çıkabilmesi için doğrudan ateşe ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Aynı zamanda keyif verici maddelerle ateş arasındaki ilgi âşığın yandığı aşk ateşiyle de çeşitli özellikleri açısından kıyaslanmıştır.

4.8. Ateş Mekânları

4.8.1. Ateşgede

Ateşgede, ateşperestlerin ibadet yeridir ve bu sebepten dolayı orada daima kutsal ateş yanar. Deyr-i mugân, mecusî ma'bedî, ateşhane olarak da adlandırılan ateşgedelere tasavvufî anlamlar yüklenmiştir. Tasavvufta bu kelime "gönül, aşk âlemi ve Hak aşkı"nı temsil eder. Mecusîlerin ibadethanelerinde daima yanan ateş gibi aşk ateşi de gönüllerde aralıksız ve sürekli olarak yanar, orada maşuktan başka ne varsa yanıp kül olur (Uludağ, 1996, s. 63).

Yenişehirli Avnî Bey'in Ateşgede adında bir mesnevisi bulunmaktadır. Bu mesnevi ateş ve ateşle ilgili kavramlar üzerine kurulmuştur. Avnî Bey, Hüsn ü Aşk'a nazire olarak yazdığı ancak tamamlayamadığı eserde, kâinatın yaratılışını, vücut ve varlık problemlerini ateşten yola çıkarak anlatmaya çalışmıştır (Turan, 2008, s. 876).

Divanlarda tasavvufî anlamının dışında içinde ateşgede geçen şiirlerin benzetme dünyasının çeşitli olduğu söylenebilir. Ateşgede farklı açılardan benzetme unsuru olarak kullanılmıştır:

Mu'cizi bir bahr-i bî-pâyân imiş âlemde kim
Yetmiş andan miñ miñ âteş-hâne-i küffâre su

Fuzûlî, k. 3, b. 17, s. 32

"(Onun) dünyadaki mucizesi sonsuz bir denizmiş, (o deniz) bin kâfirin ateş-hanesine su vermeye yeterliymiş."

Fuzûlî, su kasidesinde ateşgedeyi kâfirlerin ibadethanesi olarak anlatır. Bu beyitte bir teşbih söz konusu değildir. Hz. Muhammed'in mucizesiyle sonsuz deniz, binlerce kâfirin ateşe taptığı bu mekânları yıkar, onların içerisinde daimi olarak yanan ateşi

söndürür. Peygamberin doğumu sırasında gerçekleşen bir mucize anlatılır. Onun doğumunda Mecusîlerin ateşi sönmüştür.

Hayâlî, tarananan divanlarda "ateşgede-i aşk" tamlamasını kullanan tek şairdir:

Haşr meydânını âteşgede-i aşk edem
Bir dem âh eyler isem rûz-ı kıyâmet senden

Hayâlî g. 431, b. 2, s. 239

"Kıyamet günü (senin yüzünden) bir an "ah" edersem, orayı aşk ateşgedesine çeviririm."

Hayâlî, aşk ateşinin gücünü anlatmak için ateşgede-i aşk tamlamasından yararlanır. Âşığın aşk ateşi ve sonucunda çıkan ah, divan şiirinin gelenekselleşmiş yapısı içerisinde sıkça tekrar edilir. Hayâlî, kendi aşkının yakıcılığıyla kıyamet gününde ah ettiğinde orada bile bir aşk ateşgedesi meydana getirebileceğini söyler.

Şol tâk kaşın yâdına eyvân-ı vücûdum
Ateşgede-i aşkda bir nice köz olsun

Hayâlî g. 443, b. 3, s. 243

"Kemer kaşının hatrına vücudumun kasrı aşkın ateşgedesinde nasıl köz olsun, kora dönüşsün."

Bir önceki beyitten farklı olarak bu beyit sevgilinin güzelliği karşısında âşığın yanışını anlatır. Hayâlî, sevgilinin kaşı için kendi bedenini yakmaya hazırdır ve bedeni aşk ateşgedesi içinde değersiz bir kor olsun ister.

İtdi ruhun âteş-gede-i hüsni fürûzân
Hâlün ana tapmazsa olur kâfir-i bed-kîş

Cevrî, g. 127, b. 2, s. 228

"Yanağın güzellik ateşgedesini aydınlattı, benin ona tapmazsa dinsiz kafir olur."

Sevgilinin yanağı güzellik ateşgedesini aydınlatır. Yanağının üzerindeki siyah ben ona tapmazsa dinsiz olur. Bu beyitte Mecusîlerin ateşe tapmasına gönderme yapılmıştır.

Sevgilinin ateşten yanağı, ateşgedeyi aydınlatacak kadar göz alıcıdır, bu durumda yanaktaki benin ona tapmaması kabul edilemez.

Bâküm ne benüm dûzahun âteşedesinden
Almazlar ise lücce-i çeşm-i teri benden
Nâbî, g. 582, b. 2, s. 899

"Eğer benden ıslak gözümün engin denizlerini almazlarsa, cehennemin ateşgedesinden benim korkum olmaz."

Nâbî, bu beyitte zıt unsurlara, ateş ve suya yer verir. Divan şairleri âşığın gözyaşından bahsederken kimi zaman mübalağa yaparlar. Burada da Nâbî, gözyaşlarını engin denizlere benzetir, onun gözyaşları cehennemin ateşgedesini söndürecek kuvvettedir.

Çok zamân etdi perestişgâh anı Hindû-yı 'aşk
Köhne bir vîrâne âteşhâne kim gönlümdür ol
Keçecizâde İzzet Molla, g. 339, b. 2, s. 535

"Köhne bir virane, ateşhane olan o gönlüm ki Aşk Hintlisi çok zaman onu tapınma yeri etti"

Keçecizâde İzzet Molla, virane gönlünü ateşhaneye benzetir. Aşk Hintlisi, onun gönlünü tapınma yeri olarak görür. Aşk ateşini barındırması bakımından âşığın gönlü bir ateşgededir.

Gam-ı hâl-i ruhunla Hind'e gitdim ey sanem oldı
Be-her mûyum semender cismim âteş-hâne-i hasret
Antepli Aynî, g. 13, b. 4, s. 100

"Ey put gibi güzel sevgili, yanağındaki beninin gamıyla Hindistân'a gittim; her bir kılım semender, bedenim hasret ateşhanesi oldu."

Semender, divan şiirinde âşığı temsil eden hayvanlardandır. Ateşte yanmamasıyla bilinir. Âynî, sevgilinin yanağının verdiği gamla Hindistan'a gittiğini ve her bir kılının

semendere dönüştüğünü söyler. Hindistan, sevgilinin güzellik unsurlarından benin yanı sıra ateşgedeyi de hatırlatır. Bu bölgede ateşe tapınma yaygındır. Âşığın, çektiği hasret ateşiyle, gönlü bir ateşgedeye dönüşmüştür.

Suhanım âb-ı zülâl-i çemenistân-ı cihân
Tab'ım âteş-gede-i sîne-i sûzân-ı felek
Nefî, k. 25, b. 50, s. 126

"Sözüm dünyanın çemenliğindeki tatlı sudur, yaratılışım feleğin yanan sinesinin ateşgedesidir."

Nefî, Sultan Murad Han için yazdığı kasidenin fahriyesinde sözünü tatlı bir suya benzetirken, yaratılışını da felekleri yakan bir ateşgedeye benzetir. Böylelikle Nefî, ateş ve su gibi iki zıt unsuru bünyesinde birleştirdiğini bildirir. Nefî'nin sözü su, yaradılışı ateşgededir.

Ateşgede-ateş ilgisinin bulunduğu beyitler anlam bakımından çeşitlilik göstermekle birlikte ateşgede sevgilinin güzellik unsurlarını anlatmakta kullanılır. Yine âşığın gönlü ve aşk ateşi, içinde ateşgede kelimesi geçen beyitlerde yer almaktadır.

4.8.2. Hamam

İstanbul'un fethinden sonra hamam yapımına önem verilmiştir. 15. yüzyılda hamamlar çoğunlukla bir külliyenin parçasıyken sonraki yüzyıllarda müstakil hamamlar yaptırılır. Evliya Çelebi'nin aktardığına göre 17. yüzyılda tüm kentte yüz elli büyük, yüz elli de küçük ve çok sayıda özel hamam vardır. İlerleyen yüzyıllarda yapılan hamamların sayısı azalmış, büyük yangınlar ve yaşam biçimlerinin giderek değişmesiyle birçok hamam yıkılmaya terk edilmiştir (Müller-Wiener, 2002, s. 324).

Osmanlıda hamamlara verilen önem beraberinde hamam kültürünü getirir. Hamamda bir dizi görgü kuralı oluşmuştur[10]. Hamamlarda zaman zaman toplu eğlencelere ve sohbetlere yer verilmiştir. Divan şairleri, bu tür eğlenceleri konu edinen aynı zamanda oradaki bir güzeli tasvir eden şiirler yazmışlardır. Hamamların kendine özgü yapılar olması hamamnâmeler ve hammamiye türüne zemin hazırlamıştır. Hammamiyeler, hamam ve hamam eğlencelerini konu alan, hamamdaki bir güzeli tasvir

[10] Bu görgü kuralları hakkında daha geniş bilgi için *bk.* And, Metin. (2011). *16. yüzyılda İstanbul-kent saray günlük yaşam.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

eden manzumelerdir. Hamamnâmeler, daha çok mesnevilerde bir bölüm ya da pasaj hâlinde bulunan hamam safalarının anlatıldığı eserlerdir (Pala, 2000, s. 168; Kaplan, 2015, s. 36).

Hamam-ateş ilgisinin tespit edildiği sınırlı sayıdaki beyitte örneklerin, sevgili-âşık ve aşk ateşi üzerine kurulu olduğu söylenilebilir.

Kanuma girdi girmedi hammâma ol perî
Hammâm gibi odlara yakup bu çâkeri
Şeyhülislam Yahya, g. 410, b. 1, s. 437

"O peri (gibi güzel sevgili), bu köleyi hamam gibi ateşlerde yakıp hamama girmedi, kanıma girdi."

Divan şiirinde hamamlar, âşıkların sevgililerini görmeyi ve onlarla buluşmayı ümit ettikleri mekanlardır (Kaplan, 2010, s. 134). Bu beyitte sevgili, hamama girmez, âşığın hayallerini suya düşürür ve onu kendisine tamamen âşık eder. Şeyhülislam Yahya, hamama girmeyen sevgilinin kendisini ateşe attığını söyler. Bu ateş, aşk ateşidir. Beyitte hamamda ateş yanmasına gönderme yapılır ve âşığın aşk ateşi hamamda yanan ateşe benzetilir.

Hammâm ki âyîne-i sîmîn-bedenândur
'Uşşâk-sıfat âteşi kalbinde nihândur
Nâbî, g. 208, b. 1, s. 616

"Hamam, gümüş bedenlilerin aynasıdır ki âşıklar gibi ateşi kalbinde gizlidir."

Hamam, güzellerin güzelliklerini sergiledikleri bir mekândır. Nâbî, ilk mısrada hamamı güzelliklerin yansıtıldığı bir aynaya benzetir. İkinci mısrada hamamla âşıkların kalbi arasında bir ilgi kurulur. Hamam, sıcak olmasına rağmen onun içinde yanan ateş görünmez, âşıkların kalbindeki aşk ateşi de gizlidir.

Hammâmı âteş-i gam-ı 'ışk ile yanmasa
Çıkmazdı dûd-ı âhı sipihre bu hâl ile
Sâbit, g. 319, b. 3, s. 513

“Hamamı, aşk gamının ateşi ile yanmasa; bu hâl ile ahının dumanı gökyüzüne çıkmazdı.”

Âşığın ahının dumanı gökyüzüne yükselir. Dumanın göğe çıkabilmesi için ateşin olması gereklidir. Beyitte bu dumanın kaynağı olan ateş, aşk gamının ateşidir ve hamamı bu ateş yakar. Ateş-hamam ilgisi, âşığın aşk ateşinin hamamı yakacak güçte bir ateş olduğu belirtilerek mübalağalı bir biçimde ortaya konmuştur.

Hamam-ateş ilgisini tespit edebildiğimiz sınırlı sayıdaki bu beyitlerde hamamın sıcak tutulması ve sıcak suyun elde edilmesi için faydalanılan ateşle âşığın aşk ateşi arasında doğrudan ya da dolaylı olarak benzerlik ilgisi kurulmuştur.

4.8.2.1. Külhan

Hamamlarda suyun ısıtıldığı bölüme külhan adı verilir. Arap harfleriyle yazıldığında külhan, gülhan şeklinde de okunabilir. Divan şairleri yazılışları aynı anlamları farklı bu iki kelime arasında anlam ilişkisi kurmuşlar, içinde ateş yakılan külhanı gül bahçesine benzetmişlerdir (Ayvazoğlu, 2013, s. 107).

Divanlarda külhan âşığın gönlü, sinesi ya da içindeki aşk ateşini temsil eder. Ateş-külhan ilişkisini tespit edebildiğimiz beyitleri şöyle sıralayabiliriz:

Girmege şâh-ı hayâlün suyı bol hammâma
Yakdı sînemde gamun özi yine külhânumı
Behiştî, g. 512, b. 2, s. 509

“Hayal (gibi) sevgili suyu bol hamama girince sinemde gamın özü yine külhanımı yaktı.”

Sevgilinin hamama girişiyle âşığın gönlü aşk ateşiyle yanmaya başlar. Beyitte külhandan kasıt âşığın sinesidir. Bu sinede yanacak olan gamın özüdür. Ateş kelimesi doğrudan geçmese de yaktı fiilinden yanma işinin olduğunu, ateşin varlığını anlarız.

Fikr-i zülfün dilde tâb-ı sûz-ı aşkın sînede
Nârdır külhanda gûyâ mârdır gencînede
Nefî, g. 101, b. 1, s. 330

“Sinedeki aşkın yakan sıcaklığı külhandaki ateş (gibidir); gönülde saçının düşüncesi hazineyi (bekleyen) yılana benzer.”

Divan şiirinde sevgilinin saçı yılana benzetilir. Yılanların hazineleri beklediğine inanılır. Sevgilinin güzelliği bir hazine gibi değerlidir, hazineyi koruyan bir varlığın, gücün olması gereklidir. Bu, sevgilinin saçıdır. Beyitte sevgilinin saçlarının düşüncesi âşığın gönlünde yer edinmiştir. Âşığın sinesindeki aşk ateşi külhanda yanan ateş gibidir. Âşığın gönlünde sürekli yanan bir aşk ateşi vardır. Hamamlardaki külhanın da ateşi devamlı yanar. Bu bakımdan âşığın aşk ateşiyle yanan gönlü külhana benzetilmiştir. Sevgilinin saçı ile yılan, âşığın sinesi ile külhan kelimeleri arasında ilgi kurulmuş böylece beyitte leff ü neşr sanatı oluşmuştur.

Gönül bir şu’ledür k’oldı şerârı beyza-i bülbül
Bu cins âteş ne külhanda olur peydâ ne gülşende

Fehîm-i Kadîm, g. 260, b. 9, s. 646

“Gönül, bir alevdir ki kıvılcımı bülbül yumurtası oldu; bu cins bir ateş ne külhanda ne de gül bahçesinde olur.”

Fehîm-i Kadîm, beyitte kendi gönlündeki aşk ateşinin büyüklüğünü göstermek için gülşeni ve külhanı yetersiz bulur. Onun aşk ateşi hepsinden kuvvetlidir. Gönüldeki şulenin bir kıvılcımı bile âşığı temsil eden çaresiz bülbülün yumurtası olacak kudrettedir. Fehîm, belirtilen terbiye sürecinden geçmiş, gülşeni hatta külhanı bile geride bırakmıştır. Divan şairleri, bazı beyitlerde külhan ve gül bahçesini bir arada ele alırlar. Bu beyitlerde “bülbül figürü ve âşık tipi”yle eski kültürün aşk anlayışı ve bu anlayışla şekillenmiş dünya görüşü şifrelenmiştir. Gülşendeki kuş sesleri, türlü renkteki güller, dünyevî aşkın sembolüdür. Ancak gülşen yalnız dünyevî aşkı temsil etmez. Gülşendeki her bir unsur, mâverâya ve ilâhî aşka açılan bir kapıdır. Gülden marifete yol bulmak için gülün kordan yapraklarına, aleve, dayanmalı, kişi aşkla yanmalıdır. Bu terbiye sürecinden geçen kimse için gülşen külhandır (Ceylan, 2010, s. 270).

Külhanda sanur ahger-i sûzında görenler
Dâg-ı gamını sîne-i sûzân arasında

Neylî, g. 164, b. 3, s. 173

“Yanan sinede gam yarasını görenler külhanda yanan kor (gördüklerini) sanırlar.”

Divan şiirinde âşığın aşkla yanan sinesi ateş ve ateşle ilgili unsurlarla sıkça anılmıştır. Neylî, geleneğe uygun olarak aşk ateşiyle külhandaki kor arasında ilgi kurar. Sinede gözle görünmesi mümkün olmayan aşk yarası, şaire göre o kadar kuvvetlidir ki insanlar bunu görebilecekler, görünce de külhandaki ateşe benzeteceklerdir.

Nezzâre eyle sîne-i sûzânda eşkime
Seyr etme değse âteş-i külhende cûybâr
Keçecizâde İzzet Molla, g. 134, b. 4, s. 422

“Yanan sinede gözyaşıma seyirci ol, külhan ateşine akarsu değse seyr etme.”

Görüldüğü üzere âşığın aşk ateşinden yanan göğsü ve ne kadar aksa bu ateşi söndüremeyecek gözyaşı mübalağalı bir biçimde ele alınmıştır. Beyitte çok yakıcı olan ve sönmeyen külhan ateşi sinede yanan aşk ateşiyle, gözyaşı da akarsu ile kıyaslanmıştır. Şaire göre külhan ateşine akarsuyun ulaşması seyredilecek kadar ilginç değildir. Oysa âşığın aşk ateşiyle yanan sinesine gözyaşları değerse bu görüntü diğerinden daha ilgi çekici olacaktır; çünkü âşığın aşk ateşi külhan ateşinden, gözyaşı ise akarsudan daha kuvvetlidir.
Külhan, âşık için değerlidir:

Ey Fuzûlî odlara yansun bisât-ı saltanat
Yiğdir andan Hak bilür bir gûşe-i külhan mana
Fuzûlî, g. 11, b. 7, s. 136
“

Ey Fuzûlî, saltanat döşeği ateşlere yansın; Allah bilir, bir külhan köşesi bana ondan yeğdir.”

Fuzûlî, herkesin sıradan bulacağı hamamdaki külhanı saltanat döşeğine yeğler. Saltanat birçok insanın ulaşmak istediği bir makamken, külhan kimsenin tercih etmediği, zor durumda olanların kimi zaman mesken tuttuğu bir yerdir. Âşık için aşk ateşinde yanmak önemlidir. Külhan gibi ateşle birebir ilişkili bir mekanda bulunmanın değeri saltanattan büyüktür.

Sen melek yüzlü ile cennet bana külhan dahi
Âteş-i dûzah gelür sensüz velî gül-şen dahi
Sehî Bey, g. 266, b.1, s. 327

"Sen melek yüzlüyle külhan bile bana cennettir; lakin sensiz gül bahçesi bile cehennem ateşi gibi gelir."

Sehî, sevgiliyle olduğu zaman hamamdaki külhanın kendisine cennet kadar güzel geleceğini, sevgili olmadığı zaman gül bahçesinin ona cehennem gibi görüneceğini ifade eder. Beyitte ateşle ilgili üç unsura, külhan, cehennem ve gül bahçesindeki ateş renkli güle yer verilmiştir.

Yâr ile âteş-mekân olsam da gülşendir bana
Lâkin ansız gülşen-i âlem de külhandır bana
Enderunlu Vâsıf, g. 6, b. 1, s. 279

"Sevgiliyle ateş (içinde) olsam da orası bana gül bahçesi olur; ancak onsuz gül bahçesi âlemi bile bana külhân gibi gelir."

Enderunlu Vasıf, yanında sevgili varken ateşin gül bahçesine döndüğünü, sevgili yokken ise gül bahçesinin külhan olduğunu söyler. Enderunlu Vâsıf'ın bu beyti Sehî'nin yukarıdaki beytiyle benzerdir.

Alır gül-bûseler rü'yâda rûy-ı âteşîniñden
Uyurken 'âşıkıñ eylerse külhanda tahayyül gül
Sünbülzâde Vehbî, g. 169, b. 4, s. 459

"(Senin) âşığın uyurken külhanda gül hayal ederse, rüyada ateşli yanağından gül öpücükler alır."

Osmanlı döneminde evi barkı olmayan bazı kişiler külhan sıcak olduğundan orada yatarlardı. Sünbülzâde Vehbî, bu beyitte ateşle ilgili unsurlardan (külhan, gül, ateş) yararlanmıştır. Şaire göre külhanda uyuyan âşık, gülü hayal etse sevgilinin ateş yanağından gül renkli öpücükler almış gibi olur.

Külhan, doğrudan ateşle ilgisi bulunan mekanlardandır. Divanlarda külhan-ateş ilgisini tespit ettiğimiz beyitlerde külhan, âşığın gönlünü ve aşk ateşini anlatmak için benzetme ögesi olarak yer alır. Âşıklar, başka kimselerin bulunmak istemeyecekleri, hor görülen bu mekanı tercih ederler, çünkü âşık için yanmak önemlidir, içlerindeki aşk ateşiyle külhandaki ateşi özdeşleştirir ya da karşılaştırırlar. Külhan, kimi zaman tasavvufî düşünceleri ifade etmek için kullanılır.

4.8.3. Ocak

Ateş yakılan yere ocak denir. Ocak, askerî bir terim olmasının dışında aile soy anlamlarına da gelir. Alevî-Bektaşî kültüründe ocak, din hizmetleri gören kimselerin ailelerini, soylarını nitelemek için de kullanılır (Çeltik, 2012, s. 323). Divan şiirinde âşığın gönlü ocağa benzetilir ve bu açıdan sıklıkla ateşle ilgi kurulur.

Lâle-tek od uruban yakma cihân halkını kim
Âteş-i ‘aşkuna sînem gibi ocak mı olur
Sehî Bey, g. 44, b. 3, s. 206

“Lale gibi ateş vurarak insanları (boşuna) yakma. Aşkının ateşine göğsümden iyi ocak bulamazsın.”

Âşık, sevgilinin aşk ateşi için en iyi ocağın kendi sinesi olacağını söyler.

Yakıp her na'l-i sînem içine bir âteşin dâğı
Hayâlî her birin aşk ellerinde bir ocağ ettim
Hayâlî g. 358, b 5, s. 214

“Sinemdeki aşk yaralarının her birinin içini kızgın demirle dağlayıp (bunların) her birini aşk ellerinde bir ocak hâline getirdim.”

Zâhidâ gör sîne-çâki şu’lesin bizden sakın
Bir ocağuz biz ki sûzandur der ü dîvârumuz
Fuzûlî, g. 120, b. 2, s. 119

“Ey zahid, yarık sineden çıkan alevi gör bizden sakın, biz öyle bir ocağız ki kapımız duvarımız yanar.”

Zahid, cehennem ateşinden korkar. Fuzûlî, zahide âşıkların gönlündeki yarıktan sızan alevden bile çekinip korkmasını söylüyor, çünkü âşıklar aşk ateşiyle daima yanan bir ocağa benzerler ve bu ocağın her yeri ateştendir. Zahidin bu ateşe dayanacak gücü yoktur.

Dilde dâ’im âteş-i ‘aşkı yakar dag üzre dag
Hamdüli’llâh rûzgâr ol şevk ocagın bozmadı

Şeyhülislam Yahya, g. 397, b. 2, s. 424

“Gönülde daima aşk ateşi yakar yara üstüne yara (olur); Allah’a hamd olsun rüzgâr o şevk ocağını bozmadı.”

Nefî, gönlü ayrılık ateşiyle parıldayan bir ocağa benzetmiştir:

Sînede her dâğ-ı surh andan bir ahker-pâredir
Sûz-ı firkatle dil olmuşdu firûzân bir ocağ

Nefî, g. 60/2, b. 2, s. 311

“Sinede her kırmızı yara ondan bir kor parçasıdır, ayrılığın ateşiyle gönül bir füruzan ocak olmuştur.”

Virdim bu ‘aşk u şevk ü mahabbetle sûzişi
Pervâne vü semender ü kaknûs ocagına

Antepli Aynî g. 199, b. 2, s. 212

“Bu aşk, şevk ve muhabbetle, pervâne, semender ve kaknüsün ocağına ateşi verdim.”

Âteş-i aşka ciğer-gâhımı yakdım bu gece
O güle karşı şitâb-âne ocakdım bu gice

Enderunlu Vâsıf g. 113, b. 1, s. 353

“Bu gece aşk ateşine ciğer yerimi yaktım, bu gece o güle karşı koşan ocaktım.”

Ocak, aile soy anlamında da kullanılmıştır.

Gönül çün âşıkın işi yakılmakdur yıkılmakdur
Cihânda kimse var mı aşk ucundan od ocağ olmuş
Necatî, g. 247, b. 5, s. 262

"Gönül, âşığın işi yakılmak, yıkılmaktır, dünyada aşk dolayısıyla ateş ocak sahibi olmuş (rahat) kimse var mıdır?"

Necatî, beyitte âşıkların yanıp yakılmaktan ateş ocak sahibi olup huzur içinde olmayacaklarını söyler.

Bağdatlı Rûhî, aşk ateşi ve rakipten bahsettiği beyitte bugün de kullanan "ocağı sönmek" deyimiyle rakibe beddua eder. Rakibin ocağı sönecektir ve dolayısıyla aşk ateşi de küllenecek ve son bulacaktır:

Dilden rakîb-i âteş-i aşkun diler kese
Sönsün ocağı söndüre her kim ocagımuz
Bağdatlı Rûhî, g. 440, b. 4, s. 596

"Gönülden rakibin aşk ateşinin kesilmesini diledim, her kim ocağımızı söndürürse, ocağı sönsün."

Cinânî, diğer beyitlerden farklı olarak ocak başı sohbetlere dikkat çeker.

Ocakda germ-i âteş muntazırdur zümre-i ahbâb
Şitâ hengâmı geldi sohbet-i germün zemânıdur
Cinânî, Kıta 58, b. 3, s. 194

"Ocakta ateşin sıcaklığı bekler, dostlar zümresi (hazırdır), kış mevsimi geldi, sıcak sohbetin zamanıdır."

Ocak, ateş yakılan yer manasına geldiğinden âşıkların gönlü ocağa benzetilmiştir, çünkü âşığın gönlünde sönmeyen bir aşk ateşi bulunur. Yine diğer anlamlarında da ocak kelimesi şiirlerde kullanılmış ayrıca ocak başındaki sohbetler hatırlatılmıştır.

4.9. Yangınlar

İstanbul'da Osmanlı döneminde pekçok yangın çıkmıştır. Osmanlıda iki ya da üç katlı ahşap evler sayıca fazladır. Göçebe çadır tipolojisinin devamı niteliğindeki bu evler doğa ile denge içinde inşa edilmiştir (Cerasi, 1999, s. 206). Ahşap binaların çoğalması yangının bir binadan diğerine geçişini kolaylaştırmış, böylelikle can ve mal kaybı artmıştır. Bu yangınların bilhassa halk üzerinde tesiri büyüktür. Bu tesir şiire yansımış ve İstanbul yangınları zaman zaman divan şiirinde yer almıştır.

16. yüzyılda İstanbul'da yangınları söndürmek yeniçerilerin görevidir. Bu görev yeniçeriler için savaşa gitmek kadar onurlu sayılır, buna karşılık yeniçeriler yangınları söndürmeye çalışırken zaman zaman yanan evlerdeki değerli eşyaları da yağmalamışlardır. Dönemin sadrazamı İbrahim Paşa, yangının verdiği zararlardan dolayı daha fazla yangın çıkmaması için geceleri ateş ve lamba yakılmasını yasaklamış, akşam ezanından sonra bütün ateşlerin söndürülmesini emretmiştir (And, 2011, s. 89). Alınan tedbirler İstanbul yangınlarının halka maddi manevi ne kadar zarar verdiğinin göstergesidir.

İstanbul yangınlarının Şeyh Gâlib'in şiirlerine etkisi olduğu iddia edilir. Şeyh Gâlib'in yaşadığı dönemde birer ay arayla çıkan Balat, Samatya ve Cibali yangınlarının tesirinde kaldığı düşünülmektedir. Onun şiirlerindeki "ateşli, kıvılcımlı, ışıklı, şem'li imajlar" bahsi geçen yangınlara dayandırılabilir (Ayvazoğlu, 2008, s. 28). İstanbul yangınlarına bağlı olarak Şeyh Gâlib'in şiirinde ateşle ilgili imajlar tespit edilse de divanında bu yangınlarla ilgili somut bir örneğe rastlanmamıştır.

Divan şairlerinin yangına yer verdiği, somut etkilerin görüldüğü, tespit edebildiğimiz örnek beyitler aşağıdaki gibidir:

Yahut düştükçe İstanbul'a âteş
Sitârım da tutuştu oldu sûzân

Cinânî, Latîfe-i destâr, b. 9, s. 183

"Ya da İstanbul'a ateş düştükçe benim sarığım da tutuşup yandı."

Cinânî, divanında bulunan "Latife-i Destâr" başlıklı şiirinin genelinde istediği bir sarıktan bahseder ve bu sarığın kendisine bir türlü ulaşmamasından dert yanar. Şiir boyunca başına çeşitli işler geldiği düşünülen sarığın, bir İstanbul yangınında yanmış

olabileceğini mizah yoluyla dile getirilir. Latife, divan şairlerinin mizah unsurlarına yer verdikleri şiirlerdir, yalnız bu beyitte sarığın yok oluşu, İstanbul yangınlarına bağlanır. Yangın, tahrip edici ve zarar vericidir, buna rağmen şair, sarığın ortada olmayışını, yangına bağlamakta sakınca görmez. İstanbul yangınlarının çokluğu ve bir nevî kanıksanmışlığı, mizaha dökülen bu beyitle ortaya çıkar.

İstanbul yangınlarının bahsine divanların tarih bölümlerinde rastlanmaktadır:

Kazâ-yı âsmânî sonra bir âteş düşüp nâ-geh
Bedestân yandı mânend-i derûn-ı âşık-ı şeydâ
Nedîm, Tarih 47, b. 13, s. 180

"Gökten gelen kaza sonrası ansızın bir ateş düşüp çılgın âşığın içi yanar gibi bedestan yandı."

Nedîm, İstanbul'da yanan bedestanı âşıkların aşk ateşiyle yanan içlerine benzetir. Yangın, muhtemelen bir yıldırım çarpması sonucu ortaya çıkmış, ardından şiddetlenerek bedestanı kül etmiştir. Divan şiirinin aşk ateşiyle daima yanan âşığı, bu beyitte bir benzetme ögesi olarak yer alır ve yangının şiddetini anlatmaya yardımcı olur.

Tophane kasrı için yazılan tarih metninde tophane yangınından bahsedildiğini görüyoruz:

Bin yüz otuz ikide bu yıl hemân
Oldı bi'l-külliye pes âteş-zede
Neylî, Tarih 34, b. 9, s. 275

"Bin yüz otuz ikide, (bahsedilen) yıl(da) birdenbire büsbütün yandı."

Tophane yangınının tarihi beyitte verilmiş, "ateş-zede" kelimesiyle kasrın yangından etkilendiği vurgulanmıştır. Görüldüğü üzere yangın, büyüklü küçüklü çeşitli yapıları etkilemiş ve bu etki divan şiirine yansıtılmıştır.

Divanlardaki tarihler, 18. yüzyılda, çeşitli nedenlere bağlı olarak çıkan yangınlarla ilgili gerçek ya da gerçeğe yakın bilgiler vermektedir. Şairler, yangın bilgileri vermelerinin dışında tahrip olan yapıların restorasyonuna dair çalışmaları da aktarmışlardır (Öztekin,

2005, s. 74). Şairlerin, şiirlerinde yangınlara tarih düşürmeleri o dönemde yangınların tahrip ediciliğinin bir göstergesidir.

Sünbülzâde Vehbî, divanının sebeb-i telifinde İstanbul yangınlarından etkilendiğini söyler:

Tutuşdurdu ‘alev-gîrî-i ihrâk
Ne envâ’-ı kütüb kaldı ne evrâk
Sünbülzâde Vehbî, b. 66, s. 68

“Yangının yayılan alevleri (etrafı) tutuşturdu; ne kitap çeşitleri ne de sayfalar kaldı.” Sünbülzâde Vehbî’nin beyti, yangından birebir etkilendiğini söyleyen tespit edebildiğimiz tek şair olması açısından ilginçtir. Vehbî, ifade ettiği üzere bir şairin belki de en kıymetli eşyaları sayılabilecek kitapları ve daha da önemlisi yazdıklarını kaybetmiştir. Divanının sebeb-i telif bölümünde bu durumu aktarması, şairin mağduriyetini yansıtmak isteyişindendir. Sünbülzâde Vehbî, yangında yazdıklarını yitirir. Görüldüğü gibi büyük İstanbul yangınları her kesimden insanı maddî ve manevî kayba uğratmıştır.

İstanbul yangınları gibi bir zamanlar Bursa da yangınlarıyla anılmıştır. Necatî, aşağıdaki beytinde dönemin önemli şehirlerinden Bursa’daki yangınlardan şöyle bahseder (Onay, 2013, s. 95):

Necatî gönlünü dâim eder bir lâle-ruh yağma
Sanasın şehr-i Bursa’dır ki yakar her zaman âteş
Necatî g. 250, b. 7, s. 263

“Ey Necatî, gönlünü bir lale yanaklı her zaman talan eder, zannedersin (gönlün) Bursa şehridir, her zaman ateş (orayı) yakar.”

Necatî, sevgilinin güzellik unsurlarından yanakla yangın arasında ilgi kurar. Sevgilinin lale renkli yanağı Necatî’nin gönlünü yağmalar, onu perişan eder. Yangın bu beyitte benzetme unsurudur. Bursa’nın meşhur yangınları bu beyitte anılmış hatta bu yangınların çokluğu sönmemesiyle ifade edilmiştir. Sevgilinin yanağı ve âşığın gönlü de ateş, yangın gibidir, daima yanar, ayrıca yangın sonrası yapılan yağmalar hatırlatılır.

Sehî’nin de Bursa yangınlarından bahsettiği görülür:

Boyanmasun mı göge dûd-ı âhum nâr-ı şevkunla
Bu gönlüm şehr-i Bursa gibi her dem oda yanıkdur
Sehî Bey, g. 53, b. 3, s. 211

"Gönlüm Bursa şehri gibi her zaman ateşe yanmıştır, ahımın dumanı (senin) şevkinin ateşiyle göklere çıkmasın mı?"

Bir önceki beyitte olduğu gibi bu beyitte de Bursa yangınlarının sürekliliğinden bahsedilir. Sehî, Bursa'da durmadan çıkan yangınları gönlüne teşbih eder. Âşığın gönlünden yükselen alevler sonucu ortaya çıkan ahının dumanı göklere yükselir. Mübalağalı bir anlatım söz konusudur.

Şiir örnekleri arasında herhangi bir şehirdeki yangın ya da yapının yanışından bahsedilmeyen genel olarak yangından bahseden bir beyit tespit edebildik:

Dile gam gelse merdümler taşır fürkâtini taşra
Ki 'âteş düşse şehre her kişi emlâkden korkar
Behiştî, g. 177, b. 3, s. 324

"Gönle gam gelse insanlar ayrılığı dışarı taşır, şehre ateş düşünce herkes mülkünden korkar."

Yangının şehri etkileyişi de zaman zaman divan şiirinde yer bulmuştur. Âşığın gönlü bir şehir gibi düşünülmüştür. Bu beyitte doğrudan şehir adı verilmemekle birlikte Behiştî yangın dolayısıyla duyulan kaygıyı ve beraberinde yapılanları anlatır.

Kontrolsüz ateş zarar vericidir, büyüyen ve engellenemeyen yangın afet sayılır. Divan şairleri ateşle ilgili benzetme unsurlarıyla bağlantılı olan yangınları da gerçek ya da mecazî anlamda şiirlerinde anlatmışlardır. Osmanlı döneminde yangından korunamayan şehirler ve yapıların divan şiirine yansıtılması söz konusudur. Geçmişte İstanbul ve Bursa'da büyük yangınların olduğunu divan şairlerinin şiirlerindeki bilgilerden öğrenebiliyoruz. Şairler, tarih düştükleri şiirlerinde yangınlardan bahsettikleri gibi diğer nazım şekillerinde de yangınlara yer vermişlerdir. Bu şiirlerde yangının tahribinden bir kıyaslama unsuru olarak faydalanılmış, sevgilinin yanağı, âşığın ahı ve gönlü ya da çektiği ayrılık acısıyla yangınlar karşılaştırılmıştır.

4.10. Savaş Araçları ve Ateş

Divan şairleri, şiirlerinde çeşitli silahlara, savaş aletlerine yer verirler. Yakma ve yaktığı her şeyi yok etme gücü olan ateş, savaşla bağdaştırıldığından pek çok savaş aleti için ateş benzetilen konumundadır. Savaşlarda kullanılan kılıç, hançer, top, barut ve yüzyılların ilerleyişi, savaş teknolojisinin gelişmesiyle tüfek gibi savaş aletleri ateş-savaş ilgisini oluşturan unsurlardır. Örnekler daha çok kaside ve tarihlerden alınmış olsa da gazellerde de savaş-ateş ilgisinin tespit edildiği söylenebilir.

Kılıç, kasidelerde memduhun gücünü vurgulamak için ateşe benzetilmiştir. Necatî'nin Sultan Bayezid için yazdığı "tiğ" redifli bir kasidesi bulunmaktadır. Kasidede kılıç ateştendir:

Ey ceng-cûy u arbede sâz ü yegâne tiğ
Vey hışm ü kin ü hiddet oduna zebâne tiğ
Necatî k. 11, b. 1, s. 71

"Ey savaş ve kavga isteyenlerin biricik kılıcı ve ey hışm, kin ve hiddet ateşinin yalımı, alev olan kılıç."

Bâkî de kılıcı ateşe benzetir:

Âteş-i şu'le-i şemşîr-i cihân-tâbından
Küfr ü ilhâd kütüb-hânesin itdi sûzân
Bâkî k. 2, b. 19. s. 8

"Cihanı aydınlatan kılıcının alevli ateşi, küfür ve inançsızlık kütüphanesini yaktı."

Bâkî, Kanunî'ye yazdığı kasidede onu övmek için kılıcının ateş gibi olduğunu söyler. Kılıç aslında bu beyitte hükümdarın gücünün simgesidir. O dönemde Kanunî, bâtınî zümrelere ait birtakım eserleri yok ettirmiş ve bu da bâtınîlere zarar vermiştir (Onay, 2013, s. 275). Kanunî'nin eserleri ortadan kaldırtması kılıcının ateşine bağlanır. Kılıç, ateşiyle eserleri yakar, yok eder.

Cinânî, Çıgala-zâde Sinân Paşa için yazmış olduğu tarihte onun düşmanlar için ne kadar zorlu olduğunu anlatmak için ateşin gücünden faydalanır:

Salındun gerden-i küffâra bir seyf-i Hudâsın sen
Tayansun tîg-i âteş-tâbuna şimden girü a'dâ
Cinânî, Tarih 138, b. 3, s. 438

"Sen, düşmanın göğsüne (düşmanın üstüne) salınan Allah'ın kılıcısın. Şimdiden sonra düşman, senin kılıcının parlak ateşine dayanamaz."

Cinânî, düşmanların memduhun kılıcı karşısında yapacak bir şeyleri olmadığını söyler. Kılıç ateştendir, ona kimse karşı koyamaz.

Kılıç, kaside ve tarihler dışında gazellerde de yer alır.

Gönülden geçmez ol şemşîr-i âteş-tâbdan gayrı
Dilinde teşnenün bir nesne olmaz âbdan gayrı
Bağdatlı Rûhî, g. 1091, b. 1, s. 1023

"Susamış (bir insanın) gönlünde nasıl sudan başka nesne yoksa, benim gönlümde (de) kılıcın parlak ateşinden başka nesne yoktur."

Bağdatlı Rûhî, susamış bir kimsenin arzuladığı tek şeyin su olduğunu söyler. Kendi gönlü de aşk ateşiyle yanar ve isteği kılıcın parlak ateşidir. Divan şiirinde sevgilinin güzellik unsurlarından kirpikleri kılıç gibi yaralıyıcıdır. Bağdatlı Rûhî, beyitte sevgilinin kirpiklerini kılıca benzetir ancak bu kılıç keskin olduğu gibi aynı zamanda ateştendir.

'Alev-i âteş-i âhum degül eflâke çıkan
Ahter-i bahtuma bir tîg-i musaykal çekdüm
Bâkî, g. 327, b 3, s. 302

"Göklere çıkan, ahımın ateşinin alevi degil, bahtımın yıldızına parlatılmış bir kılıç çektim."

Bâkî, göğe kadar yükselenin aslında ah ateşinin alevi olmadığını söyler. O, bahtının yıldızına kılıç çekmiştir. Bu kılıç ateştendir. Âşığın ahı yapı itibariyle kılıca benzer, ah da kılıç gibi düzdür ve alevlerden oluşur.

Divan şiirinde kılıç dışında diğer savaş araçlarından da bahsedilmiştir. Bunlardan biri baruttur.

Âşıkun aşk ile ahvâlini bilmezsen eğer
Pîş-i âteşde olan hâlini gör barutun
Nâbî, g. 410, b. 3, s. 770

"Eğer âşığın aşkla olan hâllerini bilmezsen, barutun ateş önündeki hâlini gör."

Nâbî, barutun ateş alınca yanışını hatırlatır. Âşığın aşkla yanışını bilmeyenler barutun o görünümünü gözlerinin önüne getirince âşığın hâlini anlarlar. Âşık daima aşk ateşiyle yanar ve perişan olur.

Mezâkî, kasidesinde top ateşinden bahseder:

Âteş virilüp böyle atıldukça hisâra
Her dânesi bir gûy-ı 'alev-rîz-i fenâdur
Mezâkî, k. 14, b. 9, s. 217

"(Toplar) hisara böyle ateş verilip atıldıkça her tanesi yokluğun alev saçan topuna döndü."
Uyvar Kalesi'nin fethi için yazılmış sitayişte Mezâkî, kalenin top atışıyla alınışını anlatır. Ateş, bu beyitte bilinen anlamında kullanılmıştır.

Antepli Aynî, XIX. yüzyılda İngilizlerin imal etmiş olduğu baruta şiirinde yer verir:

Berk-veş almış fetîli kızmış ol tersâ-beçe
İngiliz bârûtına âteş virüp hû koymuş ad
Antepli Aynî, g. 28, b. 4, s. 109

"O hristiyan çocuğu kızmış, İngiliz barutuna ateş verip şimşek gibi fitili eline almış hû çekmiş."

Enderunlu Vâsıf, tarih kıtasında dönemin mevcut süvari alayından bahseder:

Tef ü tâb-ı tüfeng-i sûz-nâk-i rekb-i İslâm'ı
Makâmın dûzah etdi hep yakıp ol kavm-i eşirrâyı
Kopuz topına mızrab-ı fetîli âteş etdikde
Çıkardı raksa çâr-pâre-be-kef cân-ı Fransa'yı

Enderunlu Vâsıf, Tarih Kıtası 1, b. 36, 37, s. 566

"İslâm'in süvari alayı yakıcı tüfeklerinin gücü ve hararetiyle o hayırsız kavmin yerini cehennem etti. (Onları) yaktı. Kopuz topunun fitilini ateşleyerek (ortalıkta) görünen Fransızları ellerine çârpâre alarak raksa çıkardı."

Görüldüğü gibi beyitte, top ve tüfek gibi savaş araçlarının ateşle ilgisi bulunmaktadır. Topun fitilinin ateşlenmesinden bahsedilirken alayın tüfeklerinin de yakıcı bir gücü olduğu belirtilir.

Divan şairleri, savaşla ilgili unsurlardan bahsederken mecaz anlamda bu unsurlara yer verdikleri gibi ateşin bilinen anlamlarıyla da araç gereçlerin ilgisini ortaya koymuşlardır. Kılıç, âşık ve sevgili için benzetme unsurudur. Kasidelerde ise memduhun gücünü ortaya koymak için ateşten oluşundan bahsedilir. Top, barut, tüfek gibi savaş aletleri de şiirde yer bulmuştur. Kasidelerde, tarihlerde topun ateşlenmesi, ateşin bilenen kullanımının da divan şiirinde yer aldığının göstergesidir. Yüzyılların ilerleyişi, teknolojinin gelişmesiyle tüfek, divan şiirine yerleşmiştir. Ateşin savaş araçlarıyla ilgisi mecazen olduğu gibi ateşlemek deyişiyle de ilgilidir.

4.11. Aşk-Ateş

Divan şiiri, aşk-âşık ve sevgili ekseninde döner. Şiirde mecaz ya da istiare yoluyla aşkı karşılayan çok sayıda kelime, ifade ve terkip bulunmaktadır. Divan şiirinde şair olmanın gerekliliklerinden biri "âşık olmak"tır. Şair, özellikleri belirlenmiş sevgiliye âşık olmakla yükümlüdür (Okuyucu, 2013, s. 194).

Aşk kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de geçmediği için ilk büyük sufiler, "hub" ve "muhabbet" kelimelerini tercih etmişlerdir. (Ayvazoğlu, 2004, s. 62). Aşk ve mahabbet, tasavvuf için önemlidir, hatta tasavvufun belkemiği olarak kabul edilir. Bu düşünceyle tasavvuf aşk yoludur denilir. Kur'ân-ı Kerim'de "İman edenlerin Allah'a karşı mahabbeti her şeyden kuvvetlidir"[11] buyrulmuştur. Her şeyden kuvvetli olan bu sevgi

[11] Bakara sûresi, âyet: 165.

aşktan başka bir şey değildir. Bu mahabbet aklî mahabbet olarak adlandırılır ve nefsî mahabbetten ayrılır. Tasavvufta aşk, yanıp-yakılma ve heyecan kasırgaları içeren mahabbet ve sevgiye özgü bir derecedir (Abd-el Bari Ennedvî, 1974, s. 173).

Divan şiirinde çok sayıda mesnevi vardır. Hüsn ü Aşk'ta, Leyla ve Mecnun vb. aşk mesnevilerinde karşılaşılan kahramanlardan farklı olarak iki soyut kavram bulunur. Eserde Hüsn ve Aşk yoluyla tasavvufî "seyr ü sulük" anlatılır. Aşk, Hüsn'e tutulur ve lalası Gayret'le ona ulaşmak için yollara düşer. Yolculuk tehlikelidir, "mumdan gemilerin yüzdüğü ateş denizi"nden geçmek zorunda kalırlar. Aşk, Zatu's-suver kalesine ulaşır. Dünyayı temsil eden bu kaleden kurtulmayı başaran Aşk, Hüsn'ü kendinde bulur ve sonsuzluğa erer (Ayvazoğlu, 2004, s. 75). Gâlib, Hüsn ü Aşk'ta hemen her unsuru ateşle tahayyül eder, birçok unsuru ateş olarak görür. Ateş, aslında ilahî aşktır ve ilahî aşkı tadan kimsenin gördüğü, dokunduğu her şey artık ateştir (Demirel, 2005, s. 104).

Divan şiirinde şairler, aşkı anlatırken ateş benzetmesinden yararlanırlar. Ateş, Sebk-i Hindî şairlerince daha çok "yakıcılığı, tahammülü güç acılar getirişi ve susuzluğu arttırması" gibi açılardan ele alınır. Aşk ateşine dayanabilmek için ateşten olmak gerekir (Babacan, 2012, s. 429). Özellikle aşkın ateş gibi yakıcı kavurucu etkisini dile getirmek üzere "ateş-i aşk" tamlamasını sıklıkla kullanırlar. Aşağıdaki beyitler bu bağlamda değerlendirilmesi gereken örneklerdir.

Mu'attar kılmağa dehrin demağın hoş kokulardan
Muhabbet odu Şeyhî'nin yüreğin ûd edinmişdir

Şeyhî, g. 28, b 4, s. 124

"Muhabbet ateşi dünyanın burnunu hoş kokularla donatmak için Şeyhî'nin yüreğini ud edinmiştir."

Şeyhî, muhabbet ateşinin yüreğini, öd ağacı ettiğini söyler. İçindeki ateşin büyüklüğü öde benzetilen yüreğinin yanması, kokunun tüm dünyaya yayılması şeklinde mübalağa ile anlatılmıştır. Beyitte, muattar, hoş kokular ve bir cins güzel kokulu tütsü olan ud ağacı birlikte ele alınmış, tenasüp sanatına yer verilmiştir.

Avnî, aşk ateşine şöyle değinir:

Niçe pinhân idem kim âteş-i ‘ışk u mey-i rûşen
Kılur izhâr çâk-ı sîneden her sırr-ı ahfâyı
Avnî, g. 71, b. 7, s. 247

“Aşk ateşi ve parlak şarap parçalanmış sineden her gizli sırrı ortaya çıkarırken (ben) (onları) nasıl gizleyeyim?”

Aşk ateşi, gönülde olduğundan aslında gizlidir. Avnî, aşkının şiddetiyle parçalanan sinesinde aşk ateşini gizleyemediğini söyler. Aşk ateşine eşlik eden parlak şarap da sırların ortaya dökülmesine neden olmuştur.

Mihrî Hatun’un beytinde gönüldeki aşk ateşi gizlidir:

Yakup ‘aşkun odın sînemde dâ’im saklaram cânâ
Anunçün hâne-i dilde yanar her dem nihân âteş
Mihrî Hatun, g. 66, b. 2, s. 249

“Ey sevgili, aşk ateşini yakıp devamlı sinemde saklarım, onun için gönül evinde her zaman gizli bir ateş yanar.”

Yaktı çeşmim aşk odun dedi dile gir yan ana
Âh kim rahm etmedi bu dîde-i giryân ana
Ahmet Paşa, g. 1, b. 1, s. 119

“Gözüm, aşk ateşini yaktı, ona, gönüle gir yan dedi, (ne yazık ki) ağlayan gözler ona acımadı.”

Ahmet Paşa, bu beyitte divan şairlerinin şiirlerinde sıklıkla yer verdikleri âşıklık alametlerinden gönülde ateşin gözde gözyaşının dinmemesini anlatır. Âşığın gönlü aşk ateşiyle daima yanarken gözleri de ağlamaktan kan akıtır.

Cem Sultan, Ahmet Paşa’nın beytine yakın benzetmelerle aşk ateşini anlatır:

‘Işk odın bu sîne-i mahzûndan def’ itmege
Gözlerüm yaşını derd ü gamla Ceyhûn eyledün
Cem Sultan g. 180, b. 3, s. 144

“Aşk ateşini bu mahzun sineden def etmek için gözlerimin yaşını dert ve gamla Ceyhun hâline getirdin.”

Âşığı aşk ateşini söndürme yollarından biri gözyaşı yani sudur.

Usûlî’nin aşağıda yer alan beyti de yine aşk ateşi- gözyaşı ilgisine dayanır:

Aşk odından dem-be-dem gönlüm döker göz yaşların
Âteş-i sûzândan niteki kan ağlar kebâb
Usûlî, g. 8, b. 4, s. 107

“Aşk ateşinden zaman zaman gönlüm gözyaşları döker, kebap da yanan ateşten kan ağlar.”

Beyitte aşk ateşi-gözyaşı ile ateşte su salan kebap arasında benzerlik ilgisi kurulmuştur.

Ey gönül ‘aşk oduna yanmak sana oldu halâl
Vey gözüm mihrinde ol mâhın harâm uyhu sana
Necatî, g. 14, b. 5, s. 156

“Ey gönül, aşk ateşinde yanmak sana helâl oldu, ey gözüm, o ay yüzlünün aşkında sana uyku haram oldu.”

Divan şairleri için âşık olmak vazgeçilemez bir durumdur. Necatî, aşk ateşinde yanmanın gerekliğini vurgulamak için aşkın gönüle helâl olduğunu söyler. Ay yüzlü sevgilinin aşkı karşısında uyumak ise haramdır. Âşık sevgilinin aşkı nedeniyle uyuyamaz hâldedir. Âşığa aşk ateşinde yanmak helalken uyku haram olur. Beyitte haram-helal tezadı vardır.

Bağdatlı Rûhî, aşk ateşinin yakıcılığına değinir:

Cânını âteş-i ‘aşkile yak ol mâhun kim
Bezmüni rûşen ide şem’-i dil-efrûz gibi
Bağdatlı Rûhî, g. 1096, b. 2, s. 1027

“O ay yüzlünün canını aşk ateşiyle yak, (böyle yaparsan) meclisini gönle ferahlık veren mum gibi aydınlatır.”

Âşık, aşk ateşiyle canını yakarak, sevgilinin meclisini bir mum gibi aydınlatmayı göze alır. Sevgili uğruna her şeyi göze alan âşık, onun yolunda kendini aşk ateşinde yakmayı kabul eder. Sevgili için can vermeye hazırdır.

Behiştî, aşk ateşine kendini bile bile attığını söyler:

Göz yuyup vardum ben atdum âteş-i ‘ışka beni
Düşmenüm bir gayrı kimse sanma kendümdür benüm
Behiştî, g. 316, b. 3, s. 401

“Gözümü yuyup ben aşk ateşine kendimi attım, benim düşmanımı başkası sanma benim kendimden başka düşmanım yok.”

Behiştî, kendini bile bile aşk ateşine attığından yakınır, o kendini kendine düşman etmiştir. Aşk ateşine kendi isteğiyle girmiştir ve sonuçlarına da katlanacaktır.

Sehî ise aşk ateşine elinde olmadan düşmüştür:

Karşuma düşmenleri güldürmek için dem-be-dem
Yandurup ‘aşk âteşine eyledi giryân beni
Sehî Bey, g. 297, b.4, s. 343

“Düşmanları güldürmek için zaman zaman karşıma (çıkıp) aşk ateşinde yandırıp beni ağlattı.”

Âşık, sevgili-rakip üçgeninde, rakip daima âşığın düşmanı olmuştur. Âşığın, düştüğü her kötü durum rakibi sevindirir. Âşık, aşk ateşinde yanmış, acı çekmiş, ağlamış ve bu hâli düşmanlarını (rakiplerini) güldürmüştür.

Fuzûlî, aşk ateşin ünlü âşıklarla kıyaslar:

Derler ki var Vâmık ü Mecnun aceb değil
Dağılmış ola âteş-i aşkım şerâresi
Fuzûlî, g. 299, b. 5, s. 278

“Derler ki Vâmık ve Mecnûn var, (onların olması) şaşılacak bir şey değil, (onlar) aşkımın ateşinin dağılmış kıvılcımlarıdır.”

Fuzûlî, bu beyitte iki büyük âşığı hatırlatır. Vâmık ve Mecnûn meşhur aşk hikayelerinin iki önemli kahramanıdır. Yalnız, bu iki kahramanın aşkları, Fuzûlî’nin aşkı karşısında değerlerini yitirirler. Fuzûlî, kendi aşk ateşinden çıkan kıvılcımların Vâmık ve Mecnûn’a dağıldığını söyler. Bu mübalağa ile aşkının büyüklüğünü ispatlayan Fuzûlî aynı zamanda aşk ateşini diğer âşıklarınkiyle kıyaslar.

Âteş-i aşk ile hâkister olupdur ten-i zâr
Geçirir ince elekden dahi her hâm beni

Hayâlî g. 558, b. 4, s. 283

“Ağlayan, inleyen vücudum aşk ateşiyle kül olmuştur. Her ham (insan) beni ince elekten geçirir.”

Aşkla ateş arasında ilgi kurulmasının nedenlerinden biri ateşin her şeyi yok etme, küle döndürme özelliğidir. Aşk, âşık olan kişiyi bir süre sonra yok eder. Hayâlî, beytinde olgunlaşmamış kimselerin kendisini anlamayacağını dile getirir, onun bedeni inleyerek aşk ateşiyle çoktan toprak olmuştur. Bedeni aşk ateşiyle yanıp toprak olan âşık olgunlaşmıştır. Ancak ham olanlar onun toprağını hâlâ ince elekten geçirmeye devam ederler.

Şeyhülislam Yahya da aşk ateşinin sonucunun kül olduğunu söyler:

Aşk âteşi cânâ beni yandırdı kül etdi
Yanmağa sana sûz-ı dili tâb mı kaldı

Şeyhülislam Yahya, g. 423, b. 2, s. 450

“Ey sevgili, aşk ateşi beni yaktı, kül etti; gönül ateşinden (sana dert) yanmaya hâl mi kaldı?”

Bâkî aşk ateşinin yakıcılığına değinir:

Halka-i zikre girüp ‘aşıklar itdiler semâ
Ehl-i diller ‘aşk odına yana yana girdiler
Bâkî, g. 182, b 5, s. 213

“Âşıklar, zikir halkasına girip sema ettiler. Gönül ehli olanlar aşk ateşine yana yana girdiler.”

Korkum oldur bir gün ey Nef’î yakar dünyâyı hep
Böyle kalırsa eğer sûz-ı mahabbet sînede
Nefî, g. 101, b. 5, s. 330

“Ey Nefî, muhabbet ateşi sinede böyle kalırsa, korkum odur ki (bu ateş) dünyayı tamamen yakar.”

Nefî, sinesindeki aşk ateşinin aynı şiddette devam ederse bir gün dünyayı yakacağından korkar. Mübalağa yaparak Nefî, içindeki ateşin büyüklüğünü ifade eder. Şairler, aşk ateşlerinin büyüklüğünü anlatmak adına mübalağaya başvururlar.

Âşıkların, hepsi aşk ateşinde yanar:

Bin katre-i hûn-âb-ı ciger bir yere gelsek
Aşkın gibi bir âteş-i sûzâna dökülsek
Nâilî, g. 226, b. 5, s. 253

“Bin parça yaralı ciğerle bir yere gelsek, aşkına benzeyen yakan ateşe dökülsek.”

Nâili, âşıkların ortak özelliğine değinir. Bütün âşıkların ciğeri yaralı ve delik deşiktir, sevgilinin eziyeti hepsini etkiler. Aşkla yaralanmış âşıkların temennisi ise durmadan yanan aşk ateşine düşüp, aşk uğruna ölmektir.

Âşığın, sadece gönlü aşk ateşiyle yanmaz:

Ser-tâ-kadem biz âteş-i 'ışk ile yanmışuz
Bizden remîde olsa n'ola sâyemüz bizüm
Mezâkî, G 310, b. 4, s. 475

“Baştan ayağa aşk ateşiyle yanmışız, bizim gölgemiz bizden korkmuş olsa ne olur.”

Mezâkî, aşk ateşiyle baştan ayağa yandığını söyler. Onun bu hâlinden kendi gölgesi bile çekinir, ancak Mezâkî, bunu umursamaz.

Şeyh Gâlib, aşk ateşine sığınır:

Berk-i hâtif gibi bu kayd-i sivâdan güzer et
Erişen hâr u hasa âteş-i aşkı siper et
Şeyh Gâlib, Terci-i Bend 10, s. 181

“Allah’tan başka her şeyden aniden ortaya çıkan şimşek gibi vazgeç. Sana ulaşan süprüntüye karşı aşk ateşini siper et.”

Şeyh Gâlib, ilahi aşkın ateşinin kişiyi bütün dünya zevklerinin ve hatta varlıklarının yanıltmasından koruyacağını düşünür. Tarikat yolundaki kimselerin öncelikle Allah dışındaki her şeyden uzaklaşmaları gerekecektir. Bu zorlu yolda aşk ateşi kişinin yardımcısıdır ve kişi engelleri ancak aşk ateşiyle yakabilir.

Divan şairleri, aşkla ateşi bir tutmuşlardır. Ateşin ve aşkın sahip olduğu ortak özellikler birlikte sıkça anılmalarına zemin hazırlamıştır. Âşık, daima aşk ateşinde yanmak ister. Sevgili için ölümü göze alan âşık, aşk ateşiyle yanmaya heveslidir. İlahî aşkın anlatıldığı şiirlerde varılacak son nokta olarak değerlendirilmesi mümkündür. Aşk-ateş ilgisi ilahi aşk ve beşeri aşk bağlamında farklı anlam ilgileriyle ele alınır. Sonuçları benzerlik gösterse de yaşanma şekli birbirinden farklıdır. Ancak aşkın her türlüsündeki yakıcılık ve zorluk ateşin özellikleriyle ifade edilmeye uygundur. Bu nedenle âşıklar için âşık olma hâli en kolay ve güzel şekilde ateşe benzetilerek ve ateşin özelliklerinden yola çıkılarak anlatılabilir gibidir.

4.11.1. Hicrân

Divan şairleri ayrılığın verdiği acı ve kederi anlatmak amacıyla ateş benzetmesine başvururlar. "Ayrılık ateşi" benzetmesinin yanı sıra şairler ayrılığın âşık üzerindeki etkisini anlatan beyitlerde zıtlıktan yola çıkarak kavuşmanın vereceği mutluluğu da ele alırlar. Ayrılığın ateşe benzetildiği beyit örneklerinin çokluğu âşığın kavuşmadan çok ayrılıkla sınandığının da işaretidir.

Ne bir dem ol büt-i ra'nâ bizimle hemdem olur
Ne bir nefes bu gönülden firâk odu güm olur
Şeyhî, g. 71, b. 1, s. 167

"Ne bir an o put gibi güzel sevgili bizimle dost olur, ne bir nefes bu gönülden ayrılık ateşi kaybolur."

Şeyhî, beyitte sevgilinin kendisiyle bir an bile dost olmayacağından emindir, bu yüzden de gönülde ayrılık ateşi daima kalacaktır. Divan şiirinde "vuslat" her âşığın hayalidir, ancak gerçekleşmesi çok zordur.

Ger gözlerümün yaşını fürkat odı her-dem
Kurıtmasa 'âlemleri 'umman ider iy dost
Cem Sultan, g. 15, b. 3, s. 51

"Ey sevgili, ayrılık ateşi eğer gözlerimin yaşını her zaman kurutmasa (gözyaşım) alemleri umman eder."

Cem Sultan'ın gözyaşları dünyayı denizlerle kaplayacak kadar fazladır. Dünyanın denizlerle kaplanmayışı gönlündeki ayrılık ateşi sebebiyledir. Gözyaşları ve ayrılık ateşi bir araya gelince birbirlerini dengelerler. Aşk ateşinin büyüklüğü mübalağa ile vurgulanmıştır.

Vuslatı şem'ini çün yakmadı ol yâr gelüp
Fürkati nârına 'Avnî yüri sen yan bu gece
Avnî, g. 68, b. 6, s. 233

"Avnî, o yâr gelip vuslat mumunu yakmadı, sen yürü bu gece ayrılık ateşinde yan."

Avnî, sevgiliye kavuşamadığını söylerken kendi payına düşenin ayrılık ateşi olduğunu vurgular. Vuslat, mum olarak simgelenir. Mumun zayıf bir ışığı vardır. Ayrılık ateşi ise daha kuvvetlidir, Avnî'ye düşen sevgiliye kavuşamadığı için ayrılık ateşinde yanmaktır. Vuslat-firkat tezatıyla mum-ateş ilgisi kurulmuştur.

Kaçan lâyık olur ehl-i safâ bezmine şol kimse
Ki hasret odına bağrı döne döne kebâb olmaz
Necatî, g. 244, b. 5, s. 260

"Hasret ateşiyle döne döne bağrı kebap olmayan kimse, safâ ehlinin meclisine (girmeye) ne zaman layık olur?"

Divan şiirinde, ayrılık ateşinde yanmak esastır. Bu beyitte de Necatî, ayrılık ateşinde yanmamış, bu ateşle bağrı kebap olmamış kimsenin safa ehlinden sayılamayacağını söyler. Meclise lâyık olabilmek için ayrılık acısı çekmek ve yanmak gerekir.

Çâkerî de ayrılık ateşinde yanmayan âşığın sevgiliye kavuşmaya layık olmadığını söyler:

Şarâb-ı vaslunı nûş itmege lâyık degül cânâ
Şu kim hicrânun odına yanup bagrı kebâb olmaz
Çâkerî, g. 51, b. 2, s. 136

"Ey can, ayrılık ateşinde yanıp bağrı kebap olmayan (senin) kavuşma şarabını içmeye lâyık değildir."

Hat u hâlün elemi yetmedi mi gönlüme kim
Çeke hecr 3ateşini bunca belâdan gayrı
Necatî, g. 599, b. 4, s. 418

"Gönlüme ayva tüylerin ve beninin elemi yetmedi mi, (gönlüm) bunca belâdan başka ayrılık ateşini de mi çekecek?"

Âşık, âşık olduktan sonra uğraşması gereken birçok sıkıntı olacaktır. Sevgilinin her bir güzellik unsuru âşığa türlü eziyetler çektirir. Necatî, bu beyitte sevgilinin ayva tüylerinin, beninin kendisine verdiği sıkıntıların dışında gönlünün bir de sevgiliden ayrı düşmesinden şikayetçidir.

Âşığın gönlü, ayrılık ateşiyle kebap olur:

Hecr âteşiyle dil hod ezelden kebâb idi
Sînemde yakdılar cigerümde bişürdiler
Mihrî Hâtun, g. 37, b. 2, s. 233

“Ayrılık ateşiyle gönül ezelden beri kebap idi, göğsümde yaktılar, ciğerimde pişirdiler.”

Mihrî Hatun, ezelden beri gönlünün kebap olduğunu söyler. Gönlü en başından ayrılık ateşiyle yanmıştır, ayrılık ateşinin bulunduğu yer sinesidir, ciğer de ayrılık ateşinin gönlü kebap etmesinde yardımcıdır.

Ayrılık, zaman zaman doğrudan ateş olarak ele alınmıştır:

Leb-teşne-i zülâl-ı visâlün yanup gider
Firkat midür yakan anı nâr-ı âteş midür

Bağdatlı Rûhî, g. 355, b. 2, s. 542

“Kavuşmanın tatlı suyuna susamış dudaklar yanmaya devam eder, onu yakan ayrılık mıdır, (yoksa) ateşin koru mudur?”

Bağdatlı Rûhî, kavuşmayı tatlı bir suya benzetir, bunun karşılığında sevgiliye kavuşamamış dudaklar yanmaktadır. Dudakların yanışı ateş koruna ya da ayrılık ateşine bağlanır.

Behiştî, aşk ateşiyle çoktan pişip yandığını söyle anlatır:

Garaz bahâne ile ‘âşıkı pişürmegise
Söyündür âteş-i hicrânı yohsa yandum ben

Behiştî, g. 405, b. 2, s. 451

“Maksat bahaneyle âşığı pişirmekse ayrılık ateşini söndür yoksa ben yandım.”

Ayrılık ateşi düşmanlar için olmalıdır çünkü cehennemde kâfirler yanar:

Yansun ko adû âteş-i hecründe dem-â-dem
Kâfir yiridür kalsa cahîm içre muhalled

Cinânî, g. 25, b. 4, s. 476

“Düşman, ayrılık ateşinde daima yansın, bırak, kâfir, cehennem içinde sürekli kalsa yeridir.”

Ayrılık ateşi cehennem ateşine benzer:

Âteş-i berk-i firâkın nâr-i dûzah tek elîm
Cür'a-i câm-i visâlin âb-i kevser tek lezîz
Fuzûlî, g. 65, b. 2, s. 41

"Ayrılık şimşeğinin ateşi cehennem ateşi gibi ıstırap vericidir, kavuşma kadehinin bir yudumu kevser suyu kadar lezzetlidir."

Ayrılık ateşinin anlatıldığı beyitlerde kavuşma da zaman zaman karşımıza çıkar. Bu beyitlerde kavuşma istenen bir şey olduğundan güzelliklerle bağdaştırılmış ve benzetmeler güzel nesnelerle ilişkilendirilmiştir. Kevser suyu bunlardan biridir. Fuzûlî, kavuşmayı cennetteki Kevser suyuna benzetirken, ayrılığı cehennem ateşi gibi görür. Su ve ateş arasındaki zıtlığın yanı sıra cennet cehennem de bu beyitte tezat sanatının ögeleri olurlar.

Firâk âteşi hakkı ümîdim oldur kim
Müyesser olmaya vaslın ölem gidem âşık
Hayâlî g. 248, b. 2, s. 174

"(Sevgiliye) kavuşmam nasip olmayacak, âşık olarak ölüp gideceğim, ayrılık ateşi hakkındaki ümidim budur."

Hayâlî, sevgiliye kavuşamayacağını bilir. Ayrılık ateşi içten içe onu yakacak, bir süre sonra da onu yok edecektir. Ölümü ayrılıktan olacaktır.

Âteş-i sûz-ı firâkun bir hararet virdi kim
Nûş ider bir demde dil deryâ-yı 'Ummânı dürüst
Bâkî g. 22, b. 5, s. 114

"Ayrılığın yakıcı ateşi öyle bir sıcaklık verdi ki gönlüm doğruca bir anda 'umman denizini içer."

Bâkî, beyitte ayrılık ateşinin yakıcılığını, Umman denizi içilse bile içideki hararetin sönmeyeceğini belirterek anlatır. Mübalağalı bu anlatım aynı zamanda ateş ve suyun birbiriyle ilişkilerini de ortaya koyar. Bilindiği üzere, ateşi söndürmek için suya

başvurulur, yalnız âşığın ayrılık ateşi o kadar büyük ve şiddetlidir ki onu az bir suyun söndürmesine imkan yoktur. Âşığın içindeki ayrılık ateşi denizi bile bir anda yutuverecek kudrettedir.

Ayrılık ateşi âşığı sadece yakmaz, onu iki büklüm yapar. Âşık daima ayrılık ateşinin acısıyla mağdur olur:

Gam-ı aşkunla döndüm za'fdan bir bir mûy-ı bârîke
Firâkun âteşine döymeyüp oldum dütâ cânâ
Şeyhülislam Yahya, g. 11, b. 4, s. 35

"Ey can (sevgili) aşkının gamıyla zayıflıktan ince bir kıla döndüm, ayrılık ateşine dayanamayıp iki kat oldum."

Nedür bu derd-i şerer-pâş-ı nâr-ı hicrân kim
Dühânı âteş olur âteşi dühân olmaz
Mezâkî, g. 155, b. 3, s. 376

"Ayrılığın ateşinin kıvılcımlarını saçan bu dert nedir ki dumanı ateş olur ateşi duman olmaz."

Mezâkî ayrılığın yakıcılığını vurgulamak için ayrılık ateşinin kıvılcımları olan derdin dumanının tekrar ateş olacağını söyler. Ateş, hiçbir zaman sönüp tütmez, ayrılık ateşi güçlü ve daimidir.

Sûz-ı hicr-i hem-deme sabr eylemek düşvârdur
Âteşe cân atdugı bî-câ degül Hindûlarun
Çelebizâde Âsım, g. 37, b. 2, s. 230

"Dostun ayrılık ateşine sabr etmek zordur, Hintlilerin kendilerini ateşe atmaları boşuna değil."

Hintlilerin ateşe tapmaları ya da ölülerini ateşte yakmaları, divan şiirinde ateşle ilgili unsurlarda anılmalarına sebep olmuştur. Çelebizâde Âsım, Hintlilerin kendilerini ateşe atmalarının şaşılacak bir şey olmadığını söyler. Ayrılık ateşine sabr etmek zordur bu

yüzden âşığın kendini aşk ateşinin içine atıp orada ölmek istemesi kabul edilebilir bir durumdur.

Örnek beyitlerde ayrılık ateşinin yakıcılığı sıklıkla mübalağa yoluyla anlatılmıştır. Âşık, ayrılık ateşinden dolayı mustariptir, hep sıkıntı çeker. Vuslat, âşık için ancak hayal olabilir. Âşığın gözyaşı olmasa, âşık ayrılık ateşinden yanıp kavrulacaktır, bununla birlikte âşığın aşk ateşinin sönmesi için denizler bile yetersizdir. Her şeye râğmen, âşık ayrılık ateşinin daimi olacağını bilir ve buna razı görünür. Âşık için ayrılıkla ateş aynı etkiye sahiptir. Âşığın ayrılık ateşi karşısındaki tek çaresi ağlayıp gözyaşı dökerek bu ateşi söndürmeye çalışmaktır. Ateş ancak suyla söner. Ancak ayrılık ateşi çoğu zaman o kadar şiddetli hâle gelmiştir ki bu ateşi söndürmeye değil gözyaşı denizler bile yetmez.

4.11.2. Gam-Mihnet-Cevr

Ateş, daha çok âşığın içinde bulunduğu olumsuz durumları ifade etmek amacıyla bir benzetme unsuru olarak kullanıldığı için örneklerin çoğunda ateşin yakıcı, kavurucu, eziyet verici yönü öne çıkmaktadır. Dolayısıyla gam, mihnet, ıstırap gibi âşığın yaşadığı olumsuz duyguların ifadesinde ateşten sıklıkla yararlanılması şaşırtıcı değildir.

Âteş-i gamla gubârun yele virse ol sanem
Seyl-i eşkünle revân ol hâki âbâd eylegil
Avnî, g. 44, b. 4, s. 151

"O sevgili, gam ateşiyle tozunu yele verse, gözyaşlarının seliyle akıp (git), o toprağı mamur et."

Âşık, daima sevgili yüzünden sıkıntı çeker fakat bu sıkıntılara katlanır. Avnî, bu beyitte gam ateşinden yanıp kül olduğunu söyler, külleri toza dönüşmüştür, fakat bu onun için önemli değildir. Sevgili, bu tozları rüzgârda savursa âşığa düşen gözyaşını fazlasıyla akıtarak bu tozu, toprağı mamur etmektir. Beyitte dört unsurun izlerini (ateş-yel-seyl-hâk) bulmak mümkündür fakat gam ateşi yakıcılığıyla ön plana çıkar.

Çâkerî, gam ateşi, âşığı yakmadan eğlenmeyi tavsiye eder:

Mutribün kavlini dinle mey ayagına el ur
Kılmadın gam âteşinden bagrunı devrân kebâb
Çâkerî, g. 2, b. 2, s. 84

“Devran bağrını gam ateşiyle kebap hâline getirmeden çalgıcının sözünü dinle şarap kadehine elini at.”

Aşk ateşi önünde sonunda âşığı yakacaktır. Çâkerî, aşk ateşinde yanıp kebap olmadan önce mecliste çalgıcıyı dinlemeyi ve şarap içmeyi tavsiye eder. Bu beyitte Çâkerî, divan şairlerinin genelinin aksine gam ateşinin yakıcılığı vurgulamaktan çok bu ateşte yanmadan önce hayattan tat almayı tavsiye etmiştir.

Gönül kasrına geldikçe hayâlin bir dem eğlenmez
Sanasın kim od almaya gelir bu külbe-i gamdan
Necatî

“Hayalin gönül konağına geldikçe bir an eğlenmez sanki bu gam kulübesinden ateş almaya gelir.”

Eskiden insanlar birbirlerinin evlerinden ateş alırlarmış, ateşin sönmeden diğer eve götürülebilmesi için çabuk hareket etmek gerekirmiş. Günümüzde kullanılan “ateş almaya gelmek” deyimi bu durumu anlatır ve acele etmek anlamında kullanılır. Necatî, bu beyitte sevgilinin hayalinin gönlüne kısa bir zaman dilimi içerisinde gelip gittiğini anlatır. Gönül, gam kulübesine benzetilmiştir ve gam ateşinden doğrudan bahsedilmese de “ateş almak” deyiminden yararlanılarak gönülde gam ateşinin varlığına işaret edilmiştir. Sevgilinin değil kendisi, hayali bile âşığın gönlüne kısa bir süre ateş almak için uğrar.

Behiştî gam ateşinden bir gün kurtulacağını düşünür:

Nâr-ı gamdan ola bir gün ki Behiştî çıkasın
Ki müselmânı cehennemde komazlar ebedî
Behiştî, g. 546, b. 5, s. 528

“Behiştî, bir gün gam ateşinden kurtulacaksın, çünkü Müslümanı sonsuza kadar cehennemde bırakmazlar.”

Beyitte Behiştî bir gün gam ateşinden kurtulacağını ümit eder çünkü inanışa göre müslüman olan kimse mutlaka bir gün cehennemden çıkacaktır.

Bahar gelse de âşık gam ateşiyle yandığından bağrı yara doludur:

Esdi bahâr yelleri mevsim-i seyr-i bâgdur
Vây bize ki bagrımuz âteş-i gamla dagdur
Bağdatlı Rûhî, g. 192, b. 1, s. 431

“Bahar yelleri esti, bahçeyi gezme mevsimidir, yazık bize ki bağrımız gam ateşiyle yaralıdır.”

Bağdatlı Rûhî, bahar yellerinin esip baharın geldiğini haber verdiğini söyler. Bahçeyi gezme vaktidir, ancak âşığın bağrı gam ateşinden dağlanmıştır, yaralıdır. Baharın gelişinin âşık için sevinilecek bir tarafı yoktur.

Bezm-i gamda cismimiz bir şem-i şevk-engîz olur
Âteş-i dilden tutuşsa gûşe-i destârımız
Nefî, g. 47, b. 6, s. 304

“Gönlün ateşinden sarığımızın ucu tutuşsa, bedenimiz gam meclisini aydınlatan bir mum olur.”

Nefî, doğrudan gam ateşinden bahsetmemekle birlikte gam meclisinde yanan ögelere yer verir. Buna göre beyitte Nefî’nin yanan gönlü onun sarığını tutuşturacak ve bedeni gam meclisine şevk veren bir mum olacaktır.

Divan şiirinde âşığın temsili pervane de gam ateşinde yanar:

Görünce şu’le-i rûyunda dûd pervâne
Yanardı nâr-ı gama hemçü ûd pervâne
Şeyh Gâlib, g. 285, b. 1, s. 405

“Pervane yüzünde alevden bir duman görünce öd gibi gam ateşine yanardı.”

Şeyh Gâlib, beyitte pervanenin sevgilinin yanağındaki alevden çıkan dumanı görünce gam ateşine düştüğünü söyler. Beyitte sevgilinin güzellik unsurlarından yanak, aleve benzer. Yanağın üzerinde görünen tüyler ise dumanı andırır. Bunu gören pervâne gama düşerek tıpkı öd ağacı gibi ateşte yanar.

Gam ateşi gibi, cevr ateşi ve mihnet ateşi de divan şiirinde yer bulan terkiplerdendir:

Cevr odu yaktı beni yanımda durma ey gönül
Bir tutuşmuş âteşim kurb ü civârımdan sakın
Fuzûlî, g. 223, b. 3, s. 239

"Ey gönül, cevr ateşi beni yaktı, yanımda durma; bir tutuşmuş ateşim yakınımda civarımda olmaktan kendini sakın."

Beyitte Fuzûlî, gönlüne seslenerek eziyet ateşinin kendisini yaktığından bahseder. Aşk ateşiyle tutuşup ateş olmuştur. Ateşin etrafında bulunan her şeye zarar verecek hâle gelmesi gibi o da civarında bulunanları yakıp kül edecektir.

Nâr-ı mihnet nerm ider âşık mülâyim-tâb olur
Âhen-i pûlâd ise altun ider iksîr-i 'aşk
Bâkî, g. 236, b. 2, s. 246

"Sıkıntı ateşi (kişiyi) yumuşak huylu yapar, âşık mülayim yaradılışlı olur; aşk iksiri ise sert çeliği altın yapar."

Bâkî, aşığın mihnetle yanmasının onu olgunlaştırdığını söyler. Mihnet ateşi, âşığı yumuşak huylu yapar. Bu, tıpkı aşk iksirinin sert çeliği altına dönüştürmesine benzer. Çelik dayanıklıdır ama altın çelikten daha değerlidir, âşık da sıkıntı çektikçe olgunlaşacaktır.

Yâr derdiyle yanup yakıldugından hazz ider
Âteş-i mihnetde kendüzini hâk ister gedâ
Sehî Bey, g. 2, b. 3, s. 181

“Kul (âşık), yâr derdiyle yanıp yakılmaktan hoşlanır, sıkıntı ateşinde kendisinin toprak olmasını ister.”

Sehî Bey, bu beyitte divan şairlerinin âşıklar için sık tekrar ettiği, sevgilinin aşkıyla yanma ve bundan memnun olma durumunu özetler. Âşık, sevgili için yanıp yakılmaya daima hazırdır. Sıkıntıyla ve eziyetle yanıp toprak olmak onun tek isteğidir.

Nâr-ı mihnet yaksa da kalmaz hazîz-i hâkda
Bâd-ı himmetle çıkar eflâke Yahyâ’nun küli

Şeyhülislam Yahya, g. 419, b. 5, s. 446

“Mihnet ateşi yaksa da toprakta bahtiyar kalmaz, Yahya’nın külü şevk rüzgârıyla göklere çıkar.”

Şeyhülislam Yahya da , Sehî’nin beytinde bahsi geçen âşığın sıkıntı ateşinden toprak olma durumunu anlatmıştır. Onun söyledikleri âşığın zor durumunu bir kez daha ortaya koyar, çünkü isteyerek mihnet ateşinde yanan âşık toprak olsa da toprakta kalması mümkün değildir. Âşığın, Yahya’nın külü, şevkten göklere çıkacak, toprakta kalmak ona nasip olmayacaktır.

Divan şiirinde gam, mihnet, cevr olmadan aşk düşünülemez. Âşık mutlaka sıkıntı çekmelidir. Ateş, sıkıntı veren bu durumları anlatmak için benzetme ögesi olarak kullanılmıştır. Divan şairleri ateşin yakıcılığı ve zararlarıyla aşk yüzünden çekilen eziyetlerin, sıkıntıların âşık üzerindeki etkisi arasında çeşitli yönlerden benzerlikler bulmuşlardır.

4.11.3. Gayret

Gayret, aşk için çabalamayı ifade etmektedir. Ateşin gücünden yararlanan divan şairi bu duygunun âşıkta yarattığı ruh hâlini de anlatır. Gayret aynı zamanda kıskançlık anlamındadır.

Yakdı yandurdı şehâ teşne dili gayret odı
Zulmet-i gamda koma Hızr ola hem-râh sana

Mihrî Hatun, g. 5, b. 4, s. 217

“Ey padişah sevgili susamış gönlü, gayret ateşi yaktı, yandırdı, gam karanlığında bırakma, Hızır sana yol arkadaşı olsun.”

Mihrî Hatun, gayret ateşinin gönlü susattığını söyler. Beyitte Hızır’a telmih vardır, onun zulumat ülkesinde arkadaşı İlyas’la birlikte âb-ı hayatı aramaya çıkmaları hatırlatılmıştır. Hızır ve İlyas bazı maceralar sonunda tesadüf eseri âb-ı hayatı bulurlar (Pala, 2000, s. 184).

N'ola gayret âteşi cânım eritse mum tek
Bu ne sözdür kim demişler ârız-ı cânâne şem'
Fuzûlî, g. 144, b. 2, s. 200

“Gayret ateşi canımı mum gibi eritse ne olur, bu nasıl sözdür ki sevgilinin yanağına mum demişler.”

Divan şairleri mumla, âşık arasında benzerlik ilgisi kurmuşlardır. Âşık da tıpkı mum gibi içten içe yanar. Sevgilinin güzellik unsurlarından yanak da kırmızılığı dolayısıyla muma benzetilmiştir. Fuzûlî, beyitte gayret ateşiyle mum gibi erimekten korkmaz, o buna hazırdır.

Gayret ateşi, bülbül ve pervane ile de ilişkilendirilmiştir:

Kâkül-i şem'in yapıştı bî-rızâ bir târına
Âteş-i gayret yakup mahv eyledi pervâneyi
Hayâlî, g. 544, b. 3, s. 278

“Pervane, istemeden mumun kâkülünün bir teline yapıştı, gayret ateşi pervaneyi yakıp mahvetti.”

Pervane, mumun etrafında dolanıp durur, en sonunda da mumun ateşinde yanar. Divan şiirinde bu yüzden âşığı temsil eder. Bu beyitte, pervanenin (aslında âşığın) sevgilinin mum ışığı gibi parlak saçları etrafında dönerek ona ulaşmak istemesi anlatılır. Pervane, sevgiliye ulaşmak için gayret gösterir, işte bu gayret ateşi pervanenin sonu olmuş onu yakmıştır.

Âteş-i gayret nola yakıp kül etse bülbülü
Salınıp boynuna her şâhın güler oynar gül
Hayâlî k. 12, b. 9, s. 44

"Ne olur gayret ateşi bülbülü yakıp kül etse, gül, her dalın boynuna salınıp güler oynar."

Yukarıda beyitte olduğu gibi bu beyitte de bülbül, âşığı temsil eder. Diğer beyitten farklı olarak bülbülün çabası boşunadır. Gül, dallarda gülüp oynarken, bülbül gayret ederek ateşte yansa da ona ulaşması söz konusu değildir. Bülbülün gayret göstermesi ve gülün dallarda gülüp oynaması teşhis sanatına örnektir.

Divan şiirinde gayret etmek âşığa düşer. "Ateş-i gayret" vb. tamlamaların sıklıkla divan şiirinde âşığı temsil eden bülbül ve pervaneyle birlikte ele alındığı görülür. Ayrıca sabırla yanmaya devam ederek yine zaman zaman âşığı temsil eden mum da gayret ateşiyle ele alınan unsurların başlıcalarındandır. Gayrete ateşi âşığı yakan ateş olduğu için bu tamlamayla ilgili telmih unsurları kullanılırken çift kahramanlı aşk hikâyelerinden yararlanılmıştır. Bu hikâyelerin âşığı simgeleyen unsurları gayret ateşinde yanmış olarak gösterilmiştir. Şem ü pervanede pervane, gül-bülbülde bülbül örneğinde olduğu gibi.

4.12. Âşık-Ateş

4.12.1. Gönül- Sîne- Derûn

Divan şiiri çektiği ıstıraplara rağmen bunları isyan etmeden kabul eden ve lütuf gibi gören, bütün eziyet ve sıkıntılara karşılık aşktan el çekmeyen bir âşık imajı oluşturmuştur. Âşığın bütün iradesi elinden gitmiştir ve tam anlamıyla sevgilinin mahkumudur (Akün, 2013, s. 131). Divan şiirinin aşk üçgeninin ikinci kişisi durumundaki âşık, daima sevgiliye ulaşmayı ister. Âşık, sevgiliye ulaşmak için her şeyi yapmaya hazırdır, ancak rakip çeşitli açılardan onun huzurunu kaçırır. Âşık, rakiple mücadele içindedir (Batislam, 2016, s. 82). Âşığın gönlü daima yaralıdır. Bu yara aşk ateşi sonucunda ortaya çıkar ve kapanmaz. Sevgili, daima bu yaradaki ateşi körükler. Divan şairleri gönüldeki aşk ateşini kastetmek için sîne, derûn kelimelerini de kullanmışlardır.

Divan şiirinde gönül-ateş ilgini tespit edebildiğimiz beyitler şöyledir:

Bir nigâh-ı germ ile od düştü gözümden dile
Dûd-ı âhım ol şirârın ihtirâkıdır henüz
Ahmet Paşa, g. 120, b. 3, s. 176

"Bir sıcak bakış ile gözümden gönle ateş düştü, ahımın dumanı o kıvılcımın tutuşup yanmasıdır."

Sevgilinin bakışı, âşığı yakar, yangın gözden gönle düşer. Gönle düşen aşk ateşi, gönlü yakınca âşık, ah eder ve ahının dumanındaki kıvılcımların sebebi sevgilinin sıcak, yakıcı bakışlarıdır.

Yaka tennûr-ı belâ içre anı sûz-ı ciger
Gel beni yakma diyü ger sana yalvara gönül
Cem Sultan, g. 198, b. 3, s. 155

"Ciğerinin ateşi belâ tandırı içinde onu yakar. Gel beni yakma diye gönül sana yalvarır."

Divan şiirinde gönülle birlikte ciğer de aşk ateşinden nasibini alır. Beyitte Cem Sultan, belâ tandırı içinde yanan ciğerin ateşinin kendisine sıçramasından korkan gönle öğüt verir. Gönül, ciğere yalvarırsa belki bu ateşten kurtulacaktır.

Görüp dil şu'lesin her zahm-ı sînemden dedi dilber
Bu âteş bâl ile sîmurga ermiş şâhbâz ancak
Hayâlî, g. 246, b. 3, s. 174

"Sevgili, sinemdeki her yaradan gönlümün alevlerini görünce bu ateşten kanatlarla doğan ankaya benzemiş dedi."

Hayâlî, bu beyitte gönüldeki aşk ateşinden dolayı ortaya çıkan alevleri gören sevgilinin gördüğü manzarayı ateş kanatlı simurga ulaşmış bir doğana benzetir.

Nâmemi ilten kebûterden gele bûy-ı kebâb
Âteş-i dilden eger bir harf yazsam kâğıda
Hayâlî

“Gönlümdeki ateşten kâğıda eğer bir harf yazsam mektubumu götüren güvercinden kebap kokusu gelir.”

Divan şairleri gönüldeki ateşin yakıcılığını anlatmak için oldukça farklı benzetmelere başvurmuşlardır. Hayâlî’nin beyti gönüldeki aşk ateşinin yakıcılığını ilginç bir şekilde anlatır. Hayâlî gönlündeki ateşi mübalağa ederek kâğıda yazılan bir harfinin bile mektubu taşıyan güvercini yakıp kebap yapacağını söyler.

Nâ’ilî’nin gönül-ateş ilgisi kurduğu beyitte de hayal gücünün sınırları zorlanmıştır:

Yem-i âteş-hurûş-ı dilde oldukça sükûn peydâ
Eder dâğ-ı hasret tende bir girdâb-ı hûn peydâ
Nâ’ilî, g. 1, b. 1, s. 157

“Gönlün coşkun ateş denizi durulduğunda hasret yarası bedende kanlı bir girdap meydana getirir.”

Divan şiirinde doğa olaylarına yer verilen beyitlerde zaman zaman kuvvetli bir hayal gücü görülür. Nâili, aşağıdaki beyitte doğa olayı olan denizin çetin dalgalarını ve ardından gelen girdabı anlatırken gönlü coşkun bir denize benzetir yalnız bu denizdeki dalgalar ateştendir. Dalgaların şiddeti durulduğunda ise hasret yaralarından kanlı bir girdap ortaya çıkar. Dalgaları ateşten ve girdapları kandan oluşan deniz, âşığın çektiği hasreti mübalağalı biçimde ortaya koyar.

Divan şairleri zaman zaman da gönle seslenirler:

Kanı insâfun seni dil-ber nice alsun ele
Vardugunca sen de âteş-pâre oldun ey gönül
Şeyhülislam Yahya, g. 215, b. 2, s. 239

“Ey gönül insafın nerede, sevgili (yanına) varınca sen de ateş parçası oldun, seni nasıl ele alsın?”

Şeyhülislam Yahya, alaycı bir tavırla gönüle seslenir. Bilindiği üzere, sevgili âşıkla yakınlaşmaz, ona kendini göstermez ancak olur da sevgili ortaya çıkmaya karar verirse

âşığın gönlüne yaklaşamayacaktır. Gönül, aşktan ateş parçası kesilmiştir ve bu ateşi tutmanın imkanı yoktur.

Billâh ne saht âteş imişsin gönül meğer
Gark oldun eşk-i hûna söyünmez misin dahi
Nedîm, g. 156, b. 2, s. 356

"Gönül, ne güçlü ateşmişsin, kanlı gözyaşına boğuldun hala sönmez misin?"

Divan şiirinde gözyaşı ve gönüldeki ateş ilgisi sıkça karşımıza çıkar. Nedim, beyitte kanlı gözyaşına boğulan gönlün ateşinin sönmemesine şaşırır. Gönüldeki ateş çok güçlüdür ve sönmesine imkan yoktur.

Mersiyelerde de gönlün üzüntüden ateş gibi yandığından bahsedilir:

Su serpmek içün âteş-i kalb-i hazînime
Her vakt ü her zamân amân ağlasın gönül
Şeref Hanım, Terkîb-i bend 1/II b. 8, s. 300

"Üzgün kalbimin ateşine su serpmek için gönül her zaman ağlasın."

Şeref Hanım, Sultan Mahmud için yazdığı mersiyede üzüntüsünü dile getirir. Kalp, ölüm üzüntüsünden ateşte yanmaktadır ve bu ateşi söndürmek için gönlün ağlamaktan başka çaresi yoktur.

Divan şairleri sine-ateş ilgisini de ele alırlar:

Bak bu âteşdân-ı sînemden dutuşan âteşe
El amân ey seng-dil zâlim elünden el-amân
Usûlî, Murabba 2/ VII, b. 2, 84

"Sinemin ateşliğinden tutuşan ateşe bak, ey taş gönüllü zalim senin elinden bıktım, usandım."

Usûlî, bu beyitte sineyi, ateşi tutuşturmak için kullanılan ateş yanan yer anlamına gelen ateşliğe benzetmiştir. Sevgiliden şikayet eden âşık, sinesinden tutuşarak yayılan aşk ateşinden yanmaktadır. Sevgilinin bu eziyetinden bıktığını ifade eder.

N'ola seyl-i sirişk-i çeşm-i giryân durmayıp aksa
Söyünmez sînede bir âteş-i cân-sûzumuz vardır
Nefî, g. 36, b. 3, s. 298

"Ağlayan gözümün gözyaşı seli durmayıp aksa ne olur? Sinemde sönmeyen can yakan bir ateş vardır."

Beyitte Nefî'nin sinedeki ateşten kastı âşığın çektiği ıstıraptır. Âşık ne kadar gözyaşı akıtsa da hatta gözyaşları sele dönüşse de sinedeki ateşi söndüremeyecektir. Mübalâğa yapılan bu beyit su-ateş zıtlığına dayanır. Sel olup akan gözyaşının gücü başka pek çok örnekte de anlatıldığı gibi âşığın sinesindeki can yakıcı aşk ateşini söndürmeye yetmez.

Şeyh Gâlib, âşığın sıkıntısını şöyle dile getirir:

Serâser dâğ cismim sînem âteş âh var dilde
Bilmeziz neydügi bir illet-i cângâh var dilde
Şeyh Gâlib, g. 293, b. 1, s. 409

"Vücudum baştan başa yara, göğsüm ateş, gönülde ah var. Gönülde can azaltan ne olduğunu bilmediğimiz bir hastalık var."

Âşığın vücudu baştan başa yara olmuştur. Bu yaralar sinedeki ateştendir. Gönülde ateşten çıkan ahlar vardır. Âşık bütün bedeninde aşkın ıstırabını hisseder. Ancak ne olduğunu tam olarak bilemediği bu hastalık (çaresiz aşk hastalığı) sonunda âşığın canını alacaktır.

Şem' çün gördi gözüm yaşın derûnum âteşin
Bezm-i gamda akıdur gözyaşını her dem bana
Avnî, g. 3, b. 2, s. 23

"Mum, gam meclisinde benim gözümün yaşını ve içimdeki ateşi gördüğü için her an bana gözyaşı döker."

Âşığın içindeki aşk ateşini anlayacak nesne mumdur. Mum, âşığın hâline ağlar. Âşık da tıpkı mum gibi içten içe yanar. Âşık, mumun kendisini anladığını ve hâline üzüldüğünü düşünür. Mumun içindeki ateş yanan ipliğidir. Gözyaşı da eridikçe etrafa dökülen damlalardır. Bu durum âşığın içindeki ateşle gözyaşı dökmesi arasında benzerlik olduğunu gösterir. Mum ve âşığın ortak özelliği her ikisinin de içten içe yanıp gözyaşı dökmesidir.

Gam u gussa üşüp gönlüm evin yıkdıkları budur
Ki etrâfa ulaşmaya derûnumda yanan âteş
Necatî, g. 250, b. 3, s. 250

"Gam ve kederin üşüşüp gönül evimi yıkmaları içimde yanan ateş etrafa ulaşmasın diyedir."

Divan şiirinde âşık, daima keder ve sıkıntılar içerisindedir. Sıkıntılar onun gönlünde toplanır. Necatî, beyitte sıkıntıların gönül evini yıkmasının sebebini içinde yanan ateşin etrafa ulaşmaması gerekçesine dayandırır.

Âşığın içindeki ateşten sakınılması gerekir:

Ey felek nâr-ı derûn-ı pür-şerârumdan sakın
Âteşüm âteş sakın kurb-ı civârumdan sakın
Mezâkî, g. 339, b.1, s. 492

"Ey felek, içimdeki ateşin kıvılcımlarından kendini koru, (ben) ateşim yakın çevreme (gelme)."

Beyitte âşığın aşk ateşinin fazlalığı ve bu ateşten feleğin bile sakınmasının gerektiği vurgulanarak ateşin şiddetine dikkat çekilmiştir. Âşık herkese içindeki şiddetli ateşten sakınmalarını tavsiye eder.

Bu nâr-ı aşk ile her bâr
Derûnum oldu âteşzâr
Ne olmak ihtimâli var
Ne emrin varsa fermân et
Enderunlu Vâsıf, Murabba 29, kıta 2, s. 396

“Bu aşk ateşiyle içim her an ateş bahçesi oldu. Ne emrin varsa buyur, başka ihtimal var mı?”

Dizelerinde âşık, sevgilinin her isteğine boyun eğer, çünkü içi aşk ateşiyle yanmaktadır. Aşk ateşi, içini adeta bir ateş bahçesine çevirmiştir, sevgilinin söyledikleri dışında başka bir şey yapma ihtimali yoktur. Onun söyledikleri âşık için fermandır, hemen yerine getirilmesi gerekir.

Divan şiirinde âşığın bütün bedeni aşktan nasibini alır ve zarar görür, ancak gönül, sine ve derûn aşk ateşinin en çok etkilediği yerlerdir. Aşk, gönülde yaşanır, zaman zaman vücuttaki yaralardan gönlün içindeki alevler dışarı taşmış görünse de aslında âşık içten içe yanar. Divan şairleri âşığın gönlündeki yangını anlatmak için benzetme unsuru olarak ateşe sıklıkla başvurmuşlar ve gönüldeki ateşi bastırmanın gözyaşı aracılığıyla mümkün olabileceğini düşünmüşlerdir.

4.12.2. Ah

Âşığın çıkardığı aha zefre denilir. Âşık, bu ahı çıkaramazsa sıcak hava kalbinin soğuk üst kısmına girer ve bu rutubet gözyaşı olur. Ah, kalpten ciğerlere sıçrarsa ah sedasıyla nefesten yanık kokusu yayılır (Ayvazoğlu, 1992, s. 9). Aşk acısı çeken âşığın vücudunda çeşitli yaralar bulunur. Yaralardan bazıları yuvarlakken bazıları çizgi şeklindedir. Divan şiirinde bahsi geçen ilk yara, dağdır, ikinci yara ise şerha olarak adlandırılır. Yaralar şekil benzerliği bakımından “sıfır” ve “elif” harfine benzer. İkisi yan yana gelince “ah” kelimesi ortaya çıkar. Divan şiirinde ah, âşıklık alametidir ve çeşitli benzetmelere konu olmuştur (Kurnaz, 1999, s. 321).

Âhım oduna su sepe gör şimdi yok ise
Bâd-ı sabâdan isteyesin çok gubârımız

Şeyhî, g. 80, b. 6, s. 176

“Ahımın ateşine hemen su serp (eğer bunu yapmazsan kül olurum) tozlarımı saba rüzgârından istersin.”

Şeyhî, ah ateşiyle yanmaktadır. Eğer, bu ateşe su serpilmezse sonunda yok olacak, küle dönüşecektir. Küle dönüşmesi durumunda ise âşığın tozlarını sabah rüzgârı sevgiliye ulaştıracaktır.

Ah, âşığın simgesidir, Avnî, bu durumu şöyle açıklar:

Şâh-ı ‘ışkam gam beyâbânı bana kişver yeter
Âteş-i âhum livâ-yı ejdehâ-peyker yeter
Avnî, g. 24, b. 1, s. 90

“Aşkın şahıyım gam çölü bana ülke olarak yeter. Üzerinde ejderha resmi olan sancak için ahımın ateşi yeter.”

Avnî, aşkın şahı olduğunu söyler, aşk konusunda ondan üstün kimse yoktur. Onun ülkesi gam çölüdür. Âhının ateşi ise sancağıdır. Beyitte, ülkede bulunan unsurlar sıralanmıştır. Her ülkenin bir hükümdarı ve o ülkeyi tanıtacak sancağı, bayrağı vardır. Aşk ülkesinin şahı olan Avnî’ye de âh ateşi sancak olarak yeterlidir.

Âşıkların âhı çok kuvvetlidir:

Dil-berâ eyle hazer âhum odından ki benüm
Âteş-i âhum ile kevn ü mekân oda yanar
Cem Sultan, g. 77, b. 5, s. 84

“Ey gönül alan sevgili, benim âhımın ateşinden sakın, âh ateşim ile (bütün) kainat ateşte yanar.”

Cem Sultan, sevgiliyi, ah ateşinden sakınması için öğütler. Onun ateşi, bütün kâinatı yakacak güçtedir, sevgiliye zarar verebilir.

Tuttu cihânı ateşi âhım şerâresi
Kimdir ki âşık olanın olmaz sitâresi
Necatî, g. 611, b. 1, s. 423

“Ah ateşimin kıvılcımları cihanı tuttu, âşık olanın yıldızı olmaz (sözünü) kim diyebilir?”

Necatî, Cem Sultan'ın beytindeki gibi ahının çok etkili olduğu için dünyayı tuttuğunu söyler. Ah ateşinin kıvılcımları gökyüzüne ulaşmış ve yıldızları oluşturmuştur. Eskiden herkesin gökte bir yıldızı olduğuna inanılır, bir çocuk doğduğunda saati kaydedilir ona göre yıldızı bulunurdu. Yıldızın hâl ve hareketinden kişinin hayatında çıkarımlar yapılırdı (Onay, 2013, s. 431). Necatî, beyitte yıldız ilmine gönderme yapar, âşığın yıldızı, göğe ulaşan ah ateşinin kıvılcımlarıdır.

Âşığın ahı yeri göğü kaplar:

İlâhî gülşen-i hüsnin gözüm yaşıyla sen sakla
Tolupdur gerçi âhumdan zemîn ü âsumân âteş
Mihrî Hatun, g. 66, b. 4, s. 250

"İlahî, yer ve gök ahımın ateşiyle doldu, güzellik bahçesini göz yaşımla (o ateşten) koru."

Behiştî, ahın yakıcı etkisini diğer şairlerden daha farklı anlatır:

Nâr-ı âhum bende kaş kirpik komazsa gam degül
Yüzde nakş-ı na'lçeñ vardur yeter kaş ol baña
Behiştî, g. 15, b. 3, s. 233

"Ahımın ateşi bende kaş kirpik bırakmazsa üzülmem, yüzde ayakkabının izi vardır o kaş bana yeter."

Behiştî, ah ateşinin yakıcılığından kaş ve kirpiğinin yanacağını söyler ancak bu onun için üzüntülü bir durum değildir. Sevgilinin ayakkabısındaki demir, hilâl şeklindeki kısım sevgilinin ayağını onun yüzüne basması sonucu yüzünde kaş şeklinde bir iz bırakır. Bu iz, Behiştî için kaş yerine geçer.

Fuzûlî, âh ateşinin bütün vücudunu yakmamasını ister:

Ey dil hazer kıl âteş-i âhıñla yanmasın
Cismim ki derd kuşlarına âşyânedir
Fuzûlî, g. 99, b. 7, s. 178

“Ey gönül, vücudumun âh ateşiyle yanmasından çekin; (çünkü) vücudum dert kuşlarına yuvadır.”

Fuzûlî’nin ah ateşiyle kurduğu hayaller dikkat çekicidir. Fuzûlî, gönlüne ah ateşi ile yanmaması için seslenir, çünkü gönül, dert kuşlarının yuvasıdır. Ah ateşi, âşığın belirli bölgelerini yakabilir ama bir kısmını bırakmalıdır, yoksa dert kuşları âşığın vücudundan faydalanamaz.

Bâlâ-yı serde âteş-i âhum duhânını
Şâh-ı mahabbet üstine bir sâye-bân tutun
Bâkî, g. 281, b. 3, s. 274

“Başımın üstündeki ahımın ateşinin dumanı, muhabbet şahının (sevgilinin) üstündeki gölgelik sayın.”

Bâkî, başının üstündeki ah ateşinin dumanını, hükümdar sevgilinin gölgeliğine benzetir. Âşık aşk ülkesinin hükümdarı sevgilinin başının üstüne ahıyla gölge yapar.

Yâ Râb nedür bu âteş-i cânsuz dilde kim
Âh eyledikçe göklere agar duhânumuz
Usûlî, g. 37, b. 4, s. 140

“Ey Allah’ım gönlümdeki bu can yakıcı ateş nedir ki (ben) ah ettikçe dumanım göklere yükseliyor.”

Beyitte âşığın can yakıcı ateşinin dumanı göklere yükselir.

Âşığın ahı hicaz yolunda yakılan meşale gibidir, yalnız sevgilinin yolunda yanar:

Kûyun yolında âteş-i âhum yanup gider
Meş’al gibi ki yakıla râh-ı hicâzda
Bağdatlı Rûhî, g. 963, b. 2, s. 941

“Hicaz yolunda yakılan meşale gibi ahımın ateşi de köyünün yolunda yanıp gider.”

Beyitte âşığın sevgilinin bulunduğu yerde yanan ah ateşi hac yolunda yakılan meşalelerin ateşine benzetilir.

Cinânî, ah ateşinden bahsederken Ferhâd'ı da anar:

Geşt-i kuhsâr eylemek lâzım degül Ferhâd-veş
Nâr-ı âhum hâne-i vîrânum eyler Bî-sütûn
Cinânî, g. 186, b. 3, s. 560

"Ferhat gibi dağı geçmem gerekli değil, (çünkü) ahımın ateşi, yıkık evimi Bî-sütûn'a çevirir."

Cinânî, âşığın Ferhad gibi dağı geçmesine gerek olmadığını söyler, çünkü yıkık evi (gönlü) ve ahının ateşi Bî-sütûn gibidir. Ferhad'ın başka zorlukla uğraşmasına gerek yoktur.

Nâr-ı âhım tutdu dehri yine mahv olmaz felek
Ber-karâr olmak acepdir âteş üstünde habâb
Nefî, g. 8, b. 2, s. 285

"Ahımın ateşi dünyayı tuttu, yine felek mahv olmaz. Ateş üzerinde su kabarcığının durması şaşılacak bir şeydir."

Bu beyitte Nefî ah ateşinin sadece göğe yükselmediğini bütün dünyayı sardığını söyler. Ahın yakıcılığıyla dünya, ateş olmuştur. Felek ise su kabarcığı görünümündedir. Bu şaşılacak bir durumdur çünkü ateşin üzerine su kabarcığı yerleşmiş olamaz. Ateşin üzerinde suyun durması mümkün değildir. Nefî, feleğin nasıl olup da mahvolmadığına şaşar.

Dil-i pür-sûz-ı gamumdan çıkan âha nigâh itsün
Miyân-ı bahr-ı âteşde idenler servi istib'âd
Çelebizâde Âsım, g. 9, b. 5, s. 214

"Ateş denizinin ortasında servi olmayacağını sananlar, gam dolu yanan gönlümden çıkan aha baksın(lar)."

Çelebizâde Âsım da farklı bir benzetmeyle ah ateşinden bahseder. Ah kelimesindeki elif servi görünümlüdür. Çelebizâde Âsım, bir ateş denizi tahayyül etmiş içine de servi koymuştur. Gönlü bir ateş denizidir ve çıkan ahlar serviyi andırır.

Şerer-i âh ki hecrinden alır sûzu müdâm
Her biri dûzah-ı cân-sûz-ı kıyamet görünür
Nâilî, g. 96, b. 3, s. 197

"Çektiğim ahların kıvılcımları ayrılığından devamlı ateş alır, her birinde kıyametin can yakan cehennemi görünür."

Nâilî, ah ateşini sevgiliden ayrı olmaya bağlar. Ahın kıvılcımları daima bu ayrılıktan beslenmektedir. Her bir ah kıvılcımı cehennemi andırır. Şair, beyitte hem ahının kaynağını söylemiş hem de ateşinin büyüklüğünü anlatmak için cehennem gibi ateşi kuvvetli bir unsurdan faydalanmıştır.

Ah ateşinin bulunduğu beyitlerde nâr-ı âh, âteş-i âh terkipleri kullanıldığı gibi dolaylı olarak da ateş-ah arasında ilgi kurulmuştur. Âşığın ah ateşi çok kuvvetlidir. Onu söndürmek mümkün değildir.

4.12.3. Gözyaşı

Divan şiirinde âşığın aşk ateşi dışında vazgeçilemez bir diğer unsuru gözyaşıdır. Âşığın akıttığı gözyaşları çok fazla olduğundan akarsulara, denizlere benzetilir. Çoğu zaman gözyaşları kanlı akar. Âşığın gözyaşı onun aşkla yanan gönlünü söndürmek için dökülür, ancak gözyaşı ne kadar dökülürse dökülsün aşığın yanan gönlündeki ateşi söndüremez (Pala, 1999, s. 11). Âşık gözündeki yaşla ve gönlündeki ateşle bir denge kurmaya çalışır, içindeki ateşi hafifletmek için gözyaşından yardım ister.

Şöyle yaktın beni kim aglayıcak çeşmimden
Âb yerine revân ateş-i sûzan dökülür
Ahmet Paşa, g. 72, b. 4, s. 153

"(Sevgili) beni öyle yaktın ki ağladığımda gözümden su yerine ateş akıp gider."

Ahmet Paşa, gözyaşının aşk ateşinin etkisiyle durmak bilmeyen bir ateş olduğunu söyler. Buna sebep, sevgilinin aşkıdır. Sevgilinin aşkı son derece yakıcı olduğundan sıkıntı çeken âşık ağlamaya başladığında gözünden yaş değil, yanan ateş süzüldüğünü görür.

Şeyh Gâlib de gözyaşının ateş olduğunu söyler:

Bezm-i aşka dâğ-ı dil hem şîşedir hem lâledir
Eşk-i germ âteşdir ammâ âteş-i seyyâledir
Câm-ı hüsnün gûyiyâ bir şu'le-i cevvâledir
Devr eden hâtırda hep fikr-i visâlindir senin

Şeyh Gâlib, Şarkı 2, kıta 2, s. 217

"Gönlümün yarası aşk meclisine hem şişe hem laledir. Sıcak gözyaşım ateştir ama akan ateştir. Güzelliğinin kadehi sanki hareketli bir alevdir. Hatırımda hep dönüp duran sana kavuşmanın düşüncesidir."

Beyitte, aşk meclisinden bahsedilir. Âşığın gönül yarası laleye benzer ve meclisin şişesi olmuştur. Gözyaşı, ateştir, meclisin şarabıdır. Güzelliğin kadehi mecliste hareket eden bir alevi andırır ki bu da sevgiliyi hatırlatır. Meclisteki devirde Şeyh Gâlib'in aklındaki tek düşünce sevgiliye kavuşmaktır. Şeyh Gâlib, ateşle ilgili birçok unsuru ele alırken gözyaşını ateşe, ateşi de şaraba benzetir.

Su, ateş karşısında çaresizdir, onu söndürmeye gücü yetmez:

Deryâlar akıtdugum odına iki gözden
Mümkin ola mı sîneden ol od ola zâ'il

Avnî, g. 47, b. 4, s. 161

"İki gözden ateşine denizler (kadar) su (gözyaşı) akıtıyorum. Sinedeki o ateşin tükenmesi mümkün müdür?"

Avnî, beyitte gözünden akan yaşların denizler kadar çok olduğunu söyler, buna rağmen sinedeki ateş o kadar kuvvetlidir ki sönmesine imkân yoktur. Gözyaşının denizlere benzetilmesiyle mübalağa yapılırken ateşe tesir edememesi ateşin güçlülüğünü vurgular.

Fuzûlî'nin Su Kasidesi'nde gözyaşının yanan gönlün ateşini söndüremeyeceği şöyle anlatılır:

Saçma ey göz eşkden gönlümdeki odlare su
Kim bu denli dutuşan odlare kılmaz çâre su
Fuzûlî, k. 3, b. 1, s. 31

"Ey göz, gözyaşından gönlümdeki ateşlere su saçma, (çünkü) bu denli tutuşmuş ateşe su çâre değildir."

Gönüldeki ateş karşında göz yaşı çaresizdir, bu yüzden de boş yere gözyaşı dökmenin anlamı yoktur. Gönüldeki ateş çok güçlüdür ve sönmesi söz konusu değildir. Fuzûlî, birbirine zıt bu iki unsuru bir arada kullanır ve bu beyitte tezad sanatı olduğu görülür.

Neşâtî, gözyaşının ateşi teskin etmediğini söyler:

Suz-ı sinem artuk olur gözlerüm dökdükçe yaş
İy Neşati söyinür gerçi dökilse nâre su
Neşâtî, g. 101, b. 5, s. 144

"Ey Neşâtî, gözlerim yaş döktükçe sinemin ateşi artar, halbuki ateşe su dökülse ateş söner."

Neşâtî'nin gözlerinden yaş döküldükçe sinesindeki ateş artar, kuvvetlenir. Ateşe su döküldüğünde ateşin sönmesi bilinen bir şeydir. Neşâtî, aşk ateşinin çok kuvvetli olduğunu ve dertlerinden akan gözyaşının fazlalığını böyle anlatır.

Cem Sultan, suyun ateşi teskin etmesinden bahseder:

Yanar idüm 'ışk odına aglamasam rûz ü şeb
Lâ-cerem kim âb olıcak âteşi teskîn ider
Cem Sultan, g. 48, b. 4, s. 68

"Gece gündüz ağlamasam aşk ateşinde yanardım; şüphesiz su ateşi teskin eder."

Cem Sultan, aşk ateşinde yanıp kül olmamak için gece gündüz ağladığını söyler. Gözyaşı bu beyitte aşk ateşini teskin eden bir unsurdur. Gözyaşının gücü, ateşi söndürmeye yetmez ancak etkisini hafifletir.

Usûlî, gözyaşıyla ilgili olarak şunları söyler:

Ger âhum olmasa yaşum harâb eylerdi dünyâyı
Yaşum olmasa âhumdan dolardı hep cihân âteş
Usûlî, g. 56, b. 7, s. 161

"Eğer ahım olmasa dünyayı (göz) yaşım harap ederdi, (göz) yaşım olmasaydı da âhımdan bütün dünya ateşle dolardı."

Beyitte, âşığın ahı olmasa bütün dünyanın gözyaşından dolayı sele boğulacağı ifade edilir. Aynı şekilde âşığın gözyaşı olmazsa bu kez de dünya ateşten zarar görür. Usûlî, hem âşığın gözyaşının ve ah ateşinin kuvvetini anlatmış hem de aslında bu iki unsurun birbirininin etkisini hafiflettiğini söylemiştir.

Şeyh Gâlib, iki zıt unsur olan su ve ateşi kendi bedeniyle bütünleştirir:

Yâkût-ı sirişkiz yerimiz dîde vü dildir
Âteşle sudan hâsıl olur bir güheriz biz
Şeyh Gâlib, g. 107, b. 10, s. 309

"Gözyaşı yakutuyuz, yerimiz göz ve gönüldür, biz ateşle sudan oluşmuş bir mücevheriz."

Şeyh Gâlib, beyitte değerli taşlardan yola çıkar. Gözyaşı bir yakuttur. Bu değerli maddenin yeri göz ve gönüldür. Âşık ise ateşle sudan oluşmuş bir incidir. Beyitte aşk ateşiyle gözyaşının birbirini tamamladığı anlatılır. Âşık, gözyaşı ve aşk ateşinden meydana gelmiştir.

Âşığın gözyaşı, onun gönlündeki ateşi söndürmeye çalışır, ateşi etkisiz hâle getirebilmesi çok zordur. Bunun için denizler kadar çok miktarda akmalıdır. Ancak çoğu zaman ateşe gücü yetmez. Gözyaşının varlığı âşık için yine de gereklidir. Gözyaşı olmazsa âşığın aşk ateşinden hem kendi bedeni hem de dünya yanabilir. Örneklerden

yola çıkılarak âşığın gözyaşının ve aşk ateşinin âşık için vazgeçilmez iki unsur olduğu söylenilebilir.

4.12.4. Dağ

Dağ, insan ya da hayvanın bedenine kızgın demirle vurulan damgadır, aynı zamanda tedavi için bir yere vurulan yakı anlamı vardır (Onay, 2013, s. 126). Âşığın yaraları da ateş kadar acı vericidir. Ateşle yara arasında acı verici olmak ve renk bakımından benzerlik ilgisi kurulur. Aşağıdaki örnekler bu niteliktedir.

Ağız açsın sîne-i sûzânım üzre şevkden
Gül gibi ey lâle-ruh bu dâğ-ı âteş pâreler
Hayâlî, g. 184, b. 2, s. 152

"Ey gül yanaklı (sevgili) yanan gönlüm üzerinde arzudan ateş parçalarının yaraları gül gibi ağzını açsın."

Hayâlî, âşığın sinesindeki yaraları güle benzetir. Yara, şekil ve renk itibariyle gülü andırır. Sinedeki yaraların her biri ateşle yanmış, aşk ateşi sineyi dağlamıştır. Kabuk tutmuş bir yaranın açılması yaranın kapanmaması insana sıkıntı verir. Hayâlî, beyitte "ağız açsın" diyerek yaraların taze kalmasını istediğini söyler. O, aşk uğruna acı çekmeye hazırdır.

Nefesle 'âlemi dâg eyledük bilinmedi lîk
Ne gencün ejder-i âteş-feşânıyuz cânâ
Fehîm-i Kadîm, g. 8, b. 3, s. 314

"Ey sevgili, nefesle âlemi dağladık lakin nasıl bir hazinenin ateş saçan ejderiyiz bilinmedi."

Fehîm-i Kadîm, beyitte ateş saçan ejderi âşığa benzetir. Âşık, önemli bir hazinenin bekçisidir. Hazine, aşk hazinesidir. Aşk ateşiyle yanan âşık, bir ejderha gibi ağzından ateş çıkarabilir. Nefesi, bütün dünyayı dağlayacak kadar güçlüdür. Alışılmışın aksine bu

beyitte, âşık dağlanan değil, dağlayan taraftır. Aşk ateşinin yakıcılığı mübalağa edilerek anlatılmıştır. Yalnız bu aşk, ilahi aşktır.

Dağ, doğrudan ateşle ilgisi bulunan bir yara çeşidi olduğu için divan şiirinde sıklıkla kullanılmıştır. Aşk ateşi, sevgilinin yaptığı eziyetler, âşığı yaralar. Dağ yaraları göz göz, yuvarlak şekilli ve kırmız renkli olduklarından güle benzetilir. Yine lalenin ortasının koyu renkli oluşu, dağlanma olarak yorumlanır. Divan şairleri, dağı, pek çok benzetmede kullanmışlar ateşle doğrudan ya da dolaylı olarak ilgi kurmuşlardır

4.12.5. Kebap

Kalbe ateş düşmesi ve aşk yüzünden ciğerin kebap olması gibi tasvirlerin kaynağı İbn-i Arabî'nin Tedbîrât-ı İlâhiyye'ye dayanır (Ayvazoğlu, 1992, s. 9). Divan şairleri, âşığın aşk ateşiyle yanan gönüllerinin, ciğerlerinin ya da bütün vücutlarının kebap olduğunu tahayyül ederler (Onay, 2013, s. 250). Kebap, aşk ateşinin yakıcılığını anlatmanın en belirgin örneklerinden biridir. Ateşin yakıcılığı ve ateşle ilgili birçok unsurla çeşitli benzetmelerde yer alabilir. Divan şairleri, kebabın yapılışından (ateş üzerine atılması, şişe dizilmesi vb.) ve çeşitlerinden (biryân, tandır vb.) yola çıkarak pek çok beyitte kebap-ateş ilgisine yer vermişlerdir.

Fuzûlî, ateş-kebap ilgisini şöyle açıklar:

Kan yaş töküp yanında döner âteşün kebâb
Ma'şûka benzer âteş ü âşık kebâb ana
Fuzûlî, g. 8, b. 3, s. 134

"Kebap, kan(lı) yaş döküp ateşin yanında döner; ateş sevgiliye, kebap aşığa benzer."

Ateşin üzerine atılan kebap önce kanlı bir su bırakır, ardından pişmeye başlar. Fuzûlî, ağlamaktan gözlerinden kanlı yaş gelen âşığı, kebaba benzetir, ateş ise sevgilidir. Sevgilinin doğrudan ateşe teşbih edildiği nadir beyitlerdendir. Divan şiirinde genellikle sevgilinin güzellik unsurlarından bir ya da birkaçı benzetme ögesi olarak ele alınırken burada sevgili bütün olarak ateş kabul edilmiştir. Âşık, da bu ateşte yanan kebaptır.

Şarâb sohbetin illerle eyledün vardun
Firâkun âteşine bagrumı kebâb itdün
Bâkî g. 259, b 2, s. 260

“Gittin yabancılarla şarap sohbeti ettin, ayrılığın ateşiyle bağrımı kebap ettin.”

Bâkî, bu beyitte sevgiliye sitem eder. Sevgili, şarabı başka yerde içmiş, âşığı ayrılık ateşinde bırakmıştır. Âşığın bağrı ayrılık ateşinden yanarak kebap olmuştur.

Döndü sûz-ı gam-ı hicrân ile biryâna gönül
Ben de bilmem ki bu nâza nice bir yana gönül
Enderunlu Vâsıf g. 78, b. 2, s. 328

“Gönül ayrılık gamının ateşiyle kebaba döndü, (artık) ben de bilmiyorum gönül bu naza daha ne kadar yansın.”

Gönül, ayrılık gamıyla yanar, bir çeşit kebap olan biryâna döner. Gönül, kebap olduğu hâlde sevgilinin nazından yanmaya devam etmektedir, âşık daha fazla bu ateşe dayanamayacağını ifade eder.

Divan şairleri aşk ateşinin yakıcılığını güçlü bir şekilde anlatabilmek için âşığın gönlü ya da bütün vücudunu aşk ateşinden yanmış kebaba benzetmişlerdir. Bu benzetmeleri ateşin diğer unsurlarıyla ilişkilendirmek mümkündür. Aşk ateşi ve yanmak, ön plana çıktığından kebap yanmanın tamamlayıcı bir unsuru olarak geri planda kalır.

4.13. Sevgili-Ateş

4.13.1. Güzellik

Divan şairleri, sevgilinin güzelliğini “hazır unsurlarla” betimlerler. Sevgilinin göze hitap eden yönleri üzerinde durulur. Sevgilinin boyu ve ince beli dışında onun büst kısmına ait unsurlar fizikî portresini ortaya koyar. “Yanak, alın, saç, kaş, göz, kirpik, ağız, dudak, çene, diş, ayva tüyü, ben ve gerdan” etrafında teşbihler yapılmıştır (Akün, 2013, s. 135). Divan şairi, sevgiliyi anlatırken çeşitli nesne ve kavramlardan yararlanır, bunları “benzetmelik (müşebbehün-bih)” olarak kullanır. Hepsi bir tür sembol niteliğinde olan benzetmelikler, sevgiliyi ve onun güzelliğini idealize eder, mübalağalı olarak anlattırır. Benzetmelikleri kullanmaktaki amaç “hüsn-i mücerred” denilen soyut güzelliği yaratabilmektir (Dilçin, 1986, s. 134).

Güzellik-ateş ilgisi divan şiirinde sevgilinin âşığa eziyetine dayandırılabilir. Sevgili, âşığa türlü zulümleri ederken güzelliği ve güzellik unsurları ona yardımcı olur. Sevgilinin gözü, kaşı, kirpiği, yanağı, beni, dudağı, ayva tüyleri, saçı, boyu vb. birçok unsur, âşığa eziyet etmek için anlaşmış gibidir. Güzellik, sayılan bütün unsurları kapsar. Sevgilinin güzelliğinin yakıcı olması "âteş-i hüsn" terkibiyle anlatılmıştır. Divan şairleri, terkip kullanımının dışında da sevgilinin güzellik ateşine göndermeler yapmışlardır. Aşağıda yer alan örneklerde ateş-güzellik ilgisi tespit edilmiştir:

Zülf-i müşgînün yakaldan âteş-i hüsnünde 'ûd
'Âlemün etrâfını başdan başa müşgîn ider
Cem Sultan, g. 48, b. 5, s. 68

"Misk kokulu saçını yakınca öd, güzellik ateşinde aleme baştan başa güzel koku yayar." Cem Sultan, beyitte güzellik ateşine sevgilinin güzel saçları atılınca öd ağacı gibi güzel koku yaydığını söyler. Saçların güzel kokusu o kadar etkilidir ki bütün dünyayı sarar. Beyitte ateşe güzel kokular yayması için atılan çeşitli hoş kokulu otlardan yola çıkılmış ve benzetme ilgileri kurulmuştur. Sevgilinin güzelliği ateş, güzellik unsurlarından saç ise öd ağacına benzetilmiştir.

Ol hüsn âteşinin şevkiyle tutuşuram
Ay ü güneş felekler hep üstüme dönerler
Necatî, g. 92, b. 2, s. 191

"O güzellik ateşinin şevkiyle tutuşurum, ay, güneş ve felekler üzerimde dönerler."

Necatî, güzellik ateşinin verdiği şevkle öyle tutuşur ki, ateşle ilgisi olan bütün gök cisimleri onun etrafında dönmeye başlarlar. Güzellik ateşinin yakıcılığı ve gücü mübalağa yapılarak anlatılmıştır. Âşık, şevkle sevgilinin güzelliğinden yanacak, tıpkı gökteki ay ve güneş gibi ışık saçan bir cisim gibi görünecektir. Bu hâle gelen âşığın yeri göktür. O, diğer cisimlerden daha kuvvetli bir ateş yaydığı için diğerleri, onun yörüngesine girerler.

Lem'a-ı mâh-ı ruhun hûrşîd-i enver-sûzdur
Bir şererdir hüsnün amma mihr-i mahşer-sûzdur
Nâilî, g. 117, b. 1, s. 206

“Ay (gibi) yanağının parıltısı, güneş gibi çok nurlu ve yakıcıdır, güzelliğin kıvılcımdır ama mahşer güneşi kadar yakıcıdır.”

Nâilî, sevgilinin yanağını parlak bir aya ve nurlu, yakıcı bir güneşe benzetir. Sevgilinin güzelliği kıvılcımdır ancak bu kıvılcım hafife alınmamalıdır. Güzellik kıvılcımı mahşerin yakıcı güneşi gibidir. Bu benzetme sevgilinin güzelliğinin önemini ortaya koyar. Nâilî, sevgilinin güzellik unsuru yanağının yakıcılığından bahsederken sevgilinin güzelliğine de yer vermiştir.

Hayâdan gerçi sen bakmazsın ammâ çeşm-i uşşâkı
Tecellî-zâr kıldı âteş-i hüsn-i şerer-rîzin

Fehîm-i Kadîm, g. 183, b. 5, s. 549

“Sen utanmaktan bakmazsın ama âşıkların gözünde güzelliğinin kıvılcım saçan ateşi tecelli bahçesi olur.”

Fehîm-i Kadîm, sevgilinin utanarak kendisine bakmadığını ama ona bakan âşıkların gözünde güzelliğinin kıvılcımlarla dolu ateş hâline geldiğini söyler. Sevgilinin güzelliğinden kıvılcımlar çıkmaktadır ve bu görüntü aslında tecellînin işaretidir.

Seçilen örneklerde görüldüğü üzere, güzellik, âşık için ateştir. Sevgilinin ayrı ayrı güzellik unsurları âşığa eziyet ederken bir bütün hâlinde ele alınan güzellik doğrudan “ateş” olarak adlandırılmıştır. Ateşin yakıcı olması ve aynı zamanda etrafı aydınlatması sevgilinin güzelliği ile benzer özelliktedir. Sevgili, güzelliğiyle hem âşıkları yakar, hem de etrafı nurlandırır.

4.13.2. Yüz-Yanak

Divan şairleri güzellik unsurlarından yüz ve yanağı çoğunlukla ateşle renk ilgisi kurarak ele almışlardır. Yanak, yüze oranla ateşe daha çok benzetilmiştir. Yanak aynı zamanda ateşle ilgili birçok unsurda benzetme yoluyla önemli yer tutar.

Divanlardan tespit edebildiğimiz yüz-yanak-ateş ilgisinin bulunduğu beyitler şöyle sıralanabilir:

Ruhsarın âbı ateşimi niçin artırır
Teskîn ederken âteşi ey gül-izâr âb

Ahmet Paşa, k. 36, b. 3, s. 101

“Ey gül yanaklı, su ateşi söndürürken yanağının suyu ateşimi niçin arttırıyor?”

Ahmet Paşa, suyun ateşi teskin ettiğini söyleyerek sevgilinin yanağının ateşini neden artırdığını sorar. Divan şiirinde yanak, hem suya hem ateşe benzetilir. Beyitte yanak doğrudan ateş olarak adlandırılmaz ama âşığın ateşini arttırmasına bakılacak olursa su gibi görünen yanak aslında ateştir. Bunlar dışında beyitte gül suyunun ateşi teskin etmesine gönderme vardır. Eskiden gül suyu tedavi amaçlı kullanır, baş ağrısına iyi geldiği düşünülürdü, aynı zamanda gül suyunun ateşi düşürücü etkisi vardır (Özkan, 2005, s. 33).

Tarf-ı burka’ götürüp ‘arz-ı cemâl eyler ise
Şehri nûr ide gibi âteş-i ruhsâr yine
Avnî, g. 65, b. 4, s. 223

“(O), peçesini ucundan kaldırıp yüzünü ortaya çıkarırsa, yanağının ateşi yine şehri nurlandırır.”

Avnî, beyitte sevgilinin peçesini kaldırıp yüzünü göstermesiyle olanlardan bahseder. Sevgilinin ateşten yanağı peçenin açılmasıyla gün yüzüne çıkar ve yanaktan çıkan ateş tüm şehri aydınlatacak kuvvettedir.

Dil yakaldan nâr-ı ruhsârunda Cem
Şem’ bigi meclise giryân gelür
Cem Sultan, g. 57, b. 5, s. 74

“Cem, yanağının ateşinde gönlünü yaktığından beri mum gibi meclise ağlayarak gelir.”

Cem Sultan, sevgilinin yanağında gönlünü yakmıştır. Yanağın ateşiyle yanan gönlü Cem’e rahat vermez, o, artık sıkıntılıdır ve bir mum gibi hem içten içe yanar, hem de ağlar.

Âşığın aklına sevgilinin yanağını getirmesi bile âşığın yanmasına yeterlidir:

Rûhun yâd eyledüm yanunda düşdi cânuma âteş
Getürdüm meclise ol şevkile şem’-i şebistânı
Bağdatlı Rûhî, g. 1037, b. 5, s. 989

“Yanağını hatırlayınca canıma ateş düştü, o ateşin şiddetiyle meclisi yatak odası mumu gibi aydınlattım.”

Bağdatlı Rûhî, sevgilinin yanağını hatırlar ve içine bir ateş düşer. O ateşin verdiği şevk, kendisini, meclisi aydınlatacak kuvvette bir yatak odası mumu hâline getirir. Sevgilinin yanağının düşüncesi bile âşığı yakar.

Âh kim şîrîn lebün şevkına ey cân pâresi
Hasret-i nâr-ı ruhun odlar yakupdur cânuma
Sehî Bey, g. 228, b. 2, s. 307

“Ey canımın parçası, tatlı dudağının arzusuyla yanağının ateşinin hasreti canımı ateşlerde yaktı.”

Sehî Bey, sevgilinin tatlı dudaklarını arzular. Yanağının ateşine olan hasret duygusu, onu ateşlerde yakar. Sevgilinin ateş yanağından ayrı kalmak, âşığı üzer ve aşk ateşinde daha çok kavrulmasına sebep olur.

Sevgilinin yanağı yakıcıdır ve her kim ona elini uzatsa yanar:

Ruhsâr-ı âteşînüñe her kim uzatsa el
Mânend-i şem‘ barmagı yanmak sezâ olur
Behiştî, g. 116, b. 3, s. 291

“Ateşli yanağına kim elini uzatırsa parmağının mum benzeri yanması uygundur.”

Behiştî, sevgilinin yanağına elini uzatanların parmaklarının mum ateşine sokulmuş gibi yanacağını söyler. Âşık için sevgilinin yanağı yanan bir ateştir. Sevgiliye ulaşmaya çalışmanın sonucu yanmak olacaktır.

Fuzûlî, her zaman sevgilinin ateş yanağından dolayı yanmaktadır:

Her zaman bir âteşin-ruhsâr sevdâsın çeker
Ey Fuzûlî gör bu odlara urulmuş gönlüm
Fuzûlî, g. 288, b.7, s. 272

“Ey Fuzûlî, bu ateşlere vurulmuş gönlümü gör; her zaman bir ateşli yanağın sevdasını çeker.”

Fuzûlî’nin gönlü sevgilinin aşk ateşiyle yanar. Yanmanın sebebi aslında sevgilinin ateşten yanağıdır. Fuzûlî’de aşk ateşi yakıcı olduğu gibi daimidir. Beyitte sevgiliye ait unsur olan yanaktan bahsedilmiş ancak sevgili söylenmemiş, mecaz-ı mürsel sanatı yapılmıştır.

Tâ ki saldın aks-i ruhsârınla âteş gülşene
Su sepip def'edemez anı hezârın giryesi

Hayâlî g. 578, b. 2, s. 290

“Yanağının yansımasıyla gül bahçesine ateş saldın. Bülbülün gözyaşı su serpip onu önleyemez.”

Hayâlî, sevgilinin yanağının yansıması sonucunda gül bahçesinin ateş olduğunu söyler. Bülbül ne kadar gözyaşı dökerse döksün bahçedeki ateşi söndüremez. Yanak, bu beyitte doğrudan ateşe benzetilmemiştir. Yanağın sahip olduğu ateş çok güçlüdür ve bir yere yansıması bile orayı yakmasına yeter. Hayâlî, yanağın yansıdığı yerin özellikle gül bahçesi olduğunu söyler. Gül kırmızı renklidir, güllerden oluşan bir bahçe yangın yerini andırır. Yanağın gül bahçesine yansıması, yanağın yakıcılığını ve kırmızılığını ifade eder.

Şeyhülislam Yahya, yanak-ateş ilgisini âşığın dağlanmış yarasıyla oluşturur:

Yakdı fitîl-i dâgumı ol âteşîn izâr
İrince rûz-ı haşr söyünmez çerâg-ı dil

Şeyhülislam Yahya, g. 218, b. 3, s. 242

“O ateş yanaklı yaramın fitilini yaktı, gönül çerağı kıyamet gününe dek sönmez.”

Sevgilinin yanağı, âşığın yarasının fitilini yakar. Gönül çırası, bu fitilden alevlenir ve kıyamet gününe kadar sönmez. Şeyhülislam Yahya, beyitte aslında sevgilinin yanağındaki ateşin ne kadar güçlü olduğunu vurgular. Ateş, âşığın bedeninde dağlanacak buradan gönüle nüfuz edecek ve gönlü alevlendirip kıyamet gününe kadar onun yanmasına sebep olacaktır.

Şeyh Gâlib, yanak-ateş ilgisini şöyle aktarır:

Ateş içinde sebze bitürmiş harîrden
Bâğ-ı ruhunda kimdir aceb bâğ-bân senin
Şeyh Gâlib, g. 190, b. 3, s. 355

"Ateş içinde ipekten sebze yetiştirmiş, yanağının bahçesinde (bunları yetiştiren) bahçıvan acaba kimdir?"

Beyitte sevgilinin ateş yanağında ipekten tüylerin nasıl yetiştiği ve bahçıvan sorgulanıyor gibi görünür. Bitkiler ancak toprakta yetişirler. Bir bitkinin ateşte yetişmesi söz konusu değildir. Gâlib, bu beyitte sevgilinin yanağını ateşe, yanağında çıkan tüyleri de bitkiye benzeterek hayal dünyasının sınırlarını zorlar. Yanak ateştir ve yanağın üzerindeki tüyler ipek görünümlüdür.

Divan şiirinde şairler zaman zaman yanağı diğer güzellik unsurlarıyla birlikte ele alırlar:

Zülf ü ruhsârun firâkıyla ıraklardan durup
Gice âteş şu'lesin gündüz duhânı gözlerem
Necatî, g. 374, b. 2, s. 317

"Saç ve yanağından ayrı kalıp uzak durarak gece ateş kıvılcımını, gündüz dumanı gözlüyorum."

Âşık, sevgiliden ayrı kalır. Özlemle sevgiliye ait bir şeylere ulaşmaya çalışır. Sevgilinin güzellik unsurlarından yanak, bir ateş şulesidir, siyah saçları dumanı andırır. Âşık, geceleri ateşin alevini, gündüzleri ise tüten dumanı bekler. Bunlar, sevgiliyi hatırlatan unsurlardır. Beyitte zülf, duhâna, ruhsâr, ateş şulesine benzetilmiş, düzensiz leff ü neşr yapılmıştır.

Ruhun âteş hat u hâlün bahûr-ı misk ü 'anberdür
Ham-ı zülf-i siyâhun halka halka dûd-ı micmerdür
Bâkî, g. 50, b. 1, s. 131

“Yanağın ateş, ayva tüyün, benin, misk ve anber tütsüsüdür. Siyah zülfünün kıvrımı micmerden yükselen duman gibi halka halkadır.”

Bâkî, sevgilinin güzellik unsurlarını sıralayarak çeşitli nesnelerle benzetme ilgisi kurar. Yanak ateştir, ayva tüyü ve ben miskle ambere benzetilmiştir. Micmerden çıkan duman ise sevgilinin saçlarıdır. Bâkî, farklı cinste kokuların micmerde yandığı sırada oluşturdukları görüntüyle sevgilinin güzellik unsurlarını benzerlik ilgisi kurarak anlatır.

Âteşîn ruhsarı var
Şekkerîn güftârı var
Bak ne hoş reftârı var
Kaddi mevzûn ince bel
Kıt’ası gâyet güzel

Enderunlu Vâsıf, Musammat/Murabba 192, bend 2, s. 515

“Ateş gibi yanağı var, şeker gibi sözleri var, bak ne hoş yürüyüşü var, boyu düzgün, ince belli, tamamen gayet güzel.”

Enderunlu Vâsıf da sevgilinin güzellik unsurlarını sıralamış ve önceliği sevgilinin ateşten yanağına vermiştir.

Yüz-ateş ilgisinin tespit edildiği beyitler şöyledir:

Behûr-ı Meryem’i basdurdı dûd-ı nâle vü âhum
Görelden âteşîn rûyunda hâl-i anber-âsâyı

Sünbülzâde Vehbî, b. 261, b. 6, s. 521

“Ateş yüzünde amber gibi benini gördüğümden beri iniltimin ve ahımın dumanı Meryem’in buhurunu bastırdı.”

Âşık, sevgilinin ateşten yüzünde anber kokan beni görünce âhları ve iniltisinin dumanı şiddetlenir. İçindeki aşk ateşi alevlenip dışına taşar. Bu yayılma, behûr-ı Meryem’i bastırır. Behûr-ı Meryem, bahçelerde biten, Meryem Ana eli de denilen bir tür çiçektir. Hz. Meryem’in Hz. İsâ’nın doğumu sırasında bu çiçeğe tutunduğu söylenir. Çiçek, ateşe atılarak tütsü gibi kullanılır ve etrafa hoş koku yayar (Onay, 2013, s. 89).

Sünbüli ejder idüp sihr ile gîsû koymuş ad
Reng-i gülden âteş îcâd eylemiş rû koymuş ad
Antepli Aynî, g. 28, b.1, s. 108

"Sümbülü sihirle ejderhaya çevirmiş, adına saç demiş, gülün renginden ateş icat etmiş adına çehre demiş."

Antepli Âynî, sevgilinin güzellik unsurlarından saçını ve yüzünü bir arada ele alır. Beyitte, saç, sümbüle ve ejdere benzetilmiştir. Divan şiirinde saç, renk itibariyle sünbül, şekil itibariyle ejder olarak anılır. Sevgilinin yüzü, dolaylı olarak ateş sayılır. Beyitte sevgili, gülün renginden ateşi bulur ve bu ateşi de kendisine çehre yapar. Sevgilinin yüzü, gülden ilham almış bir ateştir.

Örneklerden yola çıkılarak divan şiirinde ateş-yanak ilgisinin daha çok yanağın yakıcılığı üzerine kurulduğu söylenebilir. Sevgilinin bu güzellik unsuru, âşıkları, aşk ateşine düşürmüştür. Yanak ortaya çıktığında ateş görülmüş gibi olur, etraf aydınlanır. Yanağın ateşinden âşıklar zarar görür. Diğer güzellik unsurlarıyla da birlikte ele alınan yanak, yüze oranla divan şairlerince daha fazla kullanılmıştır. Yüz, yanağa benzer şekilde anılmış, ateşin yakıcılığı ve sevgilinin yüzü arasında ilgi kurulmuştur.

4.13.3. Dudak

Ateşle ilişkilendirilen bir diğer güzellik unsuru dudaktır. "Âteşîn-leb, âteş-i lâl" terkipleriyle dudak-ateş arasındaki ilgi ortaya konulmuştur. Divan şairleri, renk itibariyle dudağı, ateşe benzetmişler ve ateşin yakıcılığından faydalanmışlardır.

Dudak-ateş ilgisinin tespit edildiği beyitler şöyledir:

Âteş-i la'lünde ol hâl-i mu'anber fi'l-mesel
Micmer-i yâkût içinde müşk ile 'anber düter
Ahmed-i Dâ'î, g. 38, b. 2, s. 85

"Ateş renkli dudağındaki amber kokulu ben (öyle görünür ki), yakut micmer içinde (sanki) misk ve amber tüter."

Sevgilinin dudağı ateştendir. Dudağın çevresindeki ben, amber görünümlü ve kokuludur. Dudak çevresindeki benin görünümü ambere benzer. Dudak, renginden dolayı değerli bir taş, lâldir. Beyitte, Ahmed-i Dâ'î, sevgilinin dudağındaki benin görünümünü, yakut micmer içinde tüten anbere benzetir.

Âteşin leblerini andı meğer kim tutuşup
Kıpkızıl yandı çemen goncalarının deheni
Necatî, g. 646, b. 2, s. 438

"Çemendeki goncaların ağzı tutuşup kıpkızıl yandı, meğer goncalar tutuşup (senin) ateşli dudaklarını andı."

Beyitte, sevgilinin ateşten dudaklarını anan çemendeki goncaların ağzı yanar. Necatî, sevgilinin dudaklarının ateş gibi yakıcı olduğunu anlatmak için bu dudakları anmanın bile yanmaya yeterli olduğunu söyler. Gonca, özellikle seçilmiştir, çünkü gonca divan şiirinde sevgilinin küçük, kırmızı dudaklarını andırır. Sevgilinin dudaklarının ateşi karşısında goncalar, ondan bahsettikleri için yanarlar ve kırmızı olurlar. Goncaların kırmızı oluşu, sevgilinin dudaklarını anmalarına bağlanmış, hüsn-i talil yapılmıştır.

Cana lebin hayâli olalı cana hem-dem
Ol la'l ateşinden hem sîne yandı hem dem
Şeyhî, k. 8, b. 27, s. 49

"Ey sevgili, dudağının hayali canıma dost olduktan sonra hem sine yandı hem nefes."

Sevgilinin dudağının hayali, Şeyhî'ye dost olur. Bu dostluk, Şeyhî'nin hem sinesini hem nefesini yakar. Şeyhî'nin içi aşk ateşiyle dolar ve âhının dumanı ortaya çıkar. Bütün bunlara sebep, sevgilinin ateşten, lâl, dudaklarıdır.

La'l-i lebi ki âteş-i kevser-nijâddır
Hızr-ı hayat aşkı ile mey-fürûş olur
Şeyh Gâlib, g. 87, b. 4, s. 299

“Lâl dudakları Kevser suyu tabiatından ateştir, hayat (suyunu dağıtan) Hızır (onun) aşkıyla şarap satıcısı olur.”

Sevgilinin lal dudakları, aslında kevser suyu tabiatlıdır. Kevser, cennette bulunduğu düşünülen bir tür tatlı sudur. Sevgilinin dudakları su gibi tatlı aynı zamanda ateş gibi yakıcıdır. Ölümsüzlük suyunu arayan Hızır, sevgilinin aşkıyla suyu aramaktan vazgeçer, şarap satıcısı olur. Çünkü şarap satmaya başlarsa belki bir gün sevgilinin dudaklarına ulaşabilecektir. Ölümsüzlük suyu, sevgilinin dudaklarının yanında değersizdir.

Ne dem işrâb-ı nûş-â-nûş ider ol âteşîn lebler
Olur mânend-i mînâ pür-safâ ervâh u kâlıblar

Koca Ragıp Paşa, g. 58, b. 1, s. 251

“O ateşten dudaklar içtikçe içerek kendinden geçtiği zaman, ruhlar ve bedenler şarap şişesine benzer safa dolu olurlar.”

Sevgili, şarabı içtikçe kendinden geçer. Ateşten dudakların şaraba değmesi, onu izleyen ruh ya da bedenlerin sanki bir şarap şişesiymiş gibi zevk ve safa içinde olmalarını sağlar. Sevgilinin dudakları ateşe benzetilmiştir, şarap divan şiirinde ateşle sıkça anılan bir diğer unsurdur. Koca Ragıp Paşa, ateşle anılan bu iki unsura aynı beyitte yer verir.

Divan şairleri sevgilinin dudaklarının kırmızılığını ve yakıcılığını anlatmak için şiirlerinde ateşi benzetme ögesi olarak kullanmışlardır. Dudak doğrudan ateşe benzetilmiş, aynı zamanda dudak için sık kullanılan diğer benzetme unsurları olan lâl, gül ve goncayla birlikte ele alınmıştır.

4.13.4. Diğer Güzellik Unsurları

Divan şairleri, bazı güzellik unsurlarını nadir de olsa ateş benzetmelerinde kullanırlar. Sevgilinin fitnesi, kirpiği, yan bakışı, beni, boyu da ateşle birlikte ele alınır.

Divan şairleri fitneyle ateşi bir tutarak, çeşitli benzetmeler yapmışlardır:

İstemezsen âteş-i fitneyle sûz-ı âlemi
Çakma halkı birbirine seng ile âhen gibi

Hayâlî, g. 645, b. 10, s. 313

“Fitne ateşiyle âlemin yanmasını istemezsen taş ve demir gibi insanları birbirine vurma.”

Hayâlî, sevgiliye seslenerek, dünyanın yanmasını istemiyorsa, fitne çıkarmamasını, insanları taş ve demir gibi birbirine düşümemesini ister. Fitne, “belâ, ayartma, karışıklıklar” anlamına gelir. Divan şiirinde sevgili, görünüşüyle fitne koparır ve kargaşaya sebep olur. Sevgilinin genel güzelliğinin dışında hemen hemen bütün güzellik unsurları fitne sebebidir (Pala, 2000, s. 144). Beyitte sevgilinin fitnesinden çıkacak ateşin dünyayı yakabilecek kuvvette olduğu söylenir. Sevgili, ortalığı karıştırır ve âşıklarına zarar verir.

Fitne yayın kurmağa âteş mi olmuş ihtiyâc
Kim urarsın âleme âteş çatıp peyveste kaş
Fuzûlî, g. 129, b. 4, s. 193

“Fitne yayını kurmak için ateşe ihtiyaç mı var, kaşını çatıp âlemi ateşe verirsin.”

Sevgilinin fitne yayını kurmak için ateşe ihtiyacı yoktur, sevgili, kaşlarını çattığında zaten bütün dünyayı yakabilecek bir ateş meydana getirir. Sevgilinin kaşı, yaya benzetilmiştir. Kaşlarını çatan sevgili, iki kaşını birleştirmiş olur, buradan da bir ateş ortaya çıkar.

Ey Fuzûlî bahmayam tâ gayra her hûnin müje
Âteşîn bir mîldür kim çeşmüme gayret çeker
Fuzûlî, g. 78, b. 8, s. 168

“Ey Fuzûlî, her kanlı kirpik başka şeye bakmayayım diye gözüme kıskançlığından ateşten bir mildir çeker.”

Fuzûlî, kendisine seslenir ve sevgilinin kirpiklerinden şikayet eder. Sevgilinin kirpikleri kanlıdır, ve bu kirpikler, Fuzûlî’nin kendisinden başkasına bakmaması için ateşten bir mil olmuşlardır. Kirpik ince yapısıyla mile, kanlı olmasından dolayı da ateşe benzetilmiştir.

Sûz-ı hicrânınla cânâ dâğ dâğım şöyle kim
Hasret-i tarf-ı nigâhın âteş-efgendir bana
Enderunlu Vâsıf, g. 6, b. 6, s. 279

"Ayrılığının ateşiyle öyle dağlandım ki yan bakışının hasreti bana ateş salar."

Ayrılığın acısıyla yanan âşık, yaralıdır. Sevgilinin yan bakışlarının hasreti ateşler saçar. Enderunlu Vasıf, beyitte doğrudan yan bakışı ateşe benzetmez. Sevgilinin yan bakışından uzak kalması, âşığı yakmıştır.

Siyah zülfeynüni sihr ile çeşmün gösterür su'bân
Ruhunda hâlün âteşler saçar ol 'ayn-ı câdûdur
Bâkî, g. 170, b. 3, s. 207

"Gözün siyah iki zülfünü sihirle ejderha gibi gösterir, yanağındaki benin ateşler saçan cadı gözüdür."

Sevgilinin gözleri sihirbâzdır, sihirle saçlarını ejderha gibi gösterir. Yanaktaki ben, ateşler saçan bir cadı gözüdür. Benin ateş saçması yanakta oluşuna bağlanabilir, çünkü divan şiirinde sevgilinin yanağı ateştir.

Yüz, yanak, dudak gibi ateşle doğrudan ilişkisi olan unsurların dışında, diğer güzellik unsurlarıyla da -çok sayıda olmamakla birlikte- örnekler tespit edilmiştir. Sevgilinin, kaş, kirpik, yan bakış gibi gözüyle ilgili unsurlarla ateşin daha çok kullanıldığı söylenilebilir.

4.14. Şair-Söz-Şiir Ateş İlgisi

Divan şiiri, varlığını sürdürdüğü dönemde poetik eser ortaya koymamıştır. Şiirle ilgili düşünceler tezkirelerin girişinde, divanların ön sözlerinde, mesnevilerde ve divanlarda değerlendirilir (Yıldırım-Akdemir, 2012, s. 10). Divan şairleri, kendi şiirleri söz ve anlam açısından bir bütün olarak nitelendirir, bu yolda söyledikleri beyitlerde kendilerini över ve diğer şairlerle kıyaslarlar. Şiirlerini, şairliklerini öven nitelemeleri kullanırlar (Dilçin, 2007, s. 122). Şair, şiir ve sözü anlatmak için divan şairleri birçok

terkip kullanmışlardır. Bu terkipler, soyut, somut kelime ve kavramlardan oluşmaktadır (Bayram, 2004, 64).

Şiirin yakıcılığının, duygusallığın "estetize" edilmesiyle ortaya çıktığı söylenebilir. Yakmak eylemi yanan her şeyi mahveder, çevreye zarar verir. Divan şairleri, yakmak eylemi ile gönül arasında ilişki kurmuşlardır. Bu ilişki şiirin içindeki ateşi yansıtır (Erkal, 2009, s. 295). Divan şairleri, ateşi, şiirdeki kabiliyetlerini anlatmanın yanı sıra gönüllerinden çıkan aşk ateşinin kağıda dökülmesi sonucunda olacakları anlatmak için de kullanmışlardır. Yazma araçları kalem, kağıt, defter, mürekkep, âşığın aşk ateşinden ya da şairin şairlik gücünden nasiplerini alırlar. Çoğunlukla kalem ve kâğıt yazılanlara dayanamaz yanmaya başlar.

Bir vasf-ı hâl yazmaga kılmaz meded midâd
Dîvân u defter oda dutuşdı kalem kanı
Ahmed-i Dâ'î, K 24, b. 4, s. 67

"İçinde bulunduğum hâli yazmaya mürekkep yardım etmez, divan ve defter yandı, kalem nerede?"

Aşk ateşiyle yanan âşığın derdi büyüktür. Derdini yazmaya kalksa mürekkep yetmeyecek, divan ve defter ise tutuşacaktır. Tüm bu nesneler âşığın derdinin yükünü çekmek istemezler. Ahmed-i Dâ'î, çok sıkıntılı olduğunu anlatmak için yazmak eylemiyle ilgili unsurlardan yararlanır. Mürekkep, kalem, defter ve divan yazının dolayısıyla da divan şairi için şiirin ortaya çıkmasını sağlayan yardımcılardandır.

Gönül gamını niçe safha-i beyâna yazam
Kalemden od çıkuban korkaram ki yanayazam
Avnî, G 52, b. 1, s. 179

"Gönül gamını izah için sayfalara nasıl yazayım, kalemden ateş çıkar da yanarım diye korkarım."

Âşığın içindeki gam çok kuvvetlidir. Âşık, hissettiklerini yazmaya kalksa yazdıklarından kalemi tutuşacak ve nihayetinde kalemi tutan kendisi olduğu için yanacaktır.

Kalem yanar oda yazılsa ger beyân-ı firâk
Yâ nice şerh olasın yâra dâstân-ı firâk
Cem Sultan, g. 174, b. 1, s. 141

"Eğer ayrılığın beyânı yazılırsa kalem ateşte yanar, ayrılığın destanı ya nasıl açıklansın?"

Ayrılık, acı verici bir süreçtir. Ayrılığın ne olduğu yazılırken kalem, ateşinden yanacaktır. Ayrılık, âşık için sonu bir türlü gelmeyen, sıkıntılı bir dönemdir. Anlatılsa destan olacak kadar uzundur. Kalem, ayrılığın açıklamasını yazarken bile yanıyorsa, âşığın çektiği sıkıntıyı anlatmanın imkanı yoktur.

Kaçan ki sûz-ı derûnum kalem ide tahrir
Figân edip depesinden çıka duhân bilirim
Necatî, g. 363, b. 5, s. 312

"Kalem ne zaman içimdeki ateşi yazsa, ağladığını (ve) tepesinden duman çıkacağını bilirim."

Kalem, âşığın içindeki ateşi yazmaya başladığında, ateşe dayanamaz ve ağlamaya başlar. Bir süre sonra da başından dumanlar çıkar. Necatî, beyitte çektiği sıkıntıya kalemin katlanamayacağını söyler. Kalem, aynı zamanda âşığın yerine geçer. Bir âşık gibi ağlar, içindeki yangından ah etmeğe başlar ve ahının dumanı göğe yükselir. Teşhis yoluyla kaleme, insan özelliği verilerek ağladığı söylenmiştir.

Yazsam altunile bir nükte ser-encâmumdan
Dökilen nokta şerâre olur aklâmumdan
Behiştî, g. 380, b. 1, s. 437

"Başımdan geçenleri bir nükte (ederek) altın ile yazsam, kalemlerimden dökülen her bir nokta kıvılcım olur."

Behiştî, başından geçen türlü maceraları ince bir manayla yazsa, kaleminden çıkan her noktanın kıvılcım olacağını söyler. Beyitte doğrudan ateşten bahsedilmemiştir, ancak

yazdığı harflerdeki noktalar, yazdıklarının yakıcı olmasından dolayı kıvılcım hâlini alırlar. Şerer-ateş gibi yanmakla ilgili kelimelerin Osmanlıca yazımlarında noktalı bir harf olan ش (şın harfi) vardır. Behiştî, yazacaklarının aşk ateşiyle bağlantısını kelimenin yazımına gönderme yaparak biçimsel olarak da anlatır.

Derûnun sûzını nazm eyle şi'rün hasb-ı hâl olsun
Tutuşsun ey Cinânî defter ü dîvânun evrâkı
Cinânî, g. 299, b. 6, s. 618

"Ey Cinânî, içinin ateşini yaz, şiirin hâlini anlatsın, defter ve divanın yaprakları tutuşsun."

Cinânî, kendine seslenerek derdini anlatmanın gerekliliğini söyler. İçindeki ateş, onu yakmış ve sıkıntıya sokmuştur. İçinde bulunduğu durumu yazdıkça defter ve divanın yaprakları bir bir tutuşacaktır.

Nice zâhirdir ey Nef'î sözünden dildeki sûzun
Yazınca nüsha-i şi'rin kalemler yâne yazmışlar
Nefî, g. 29, b. 5, s. 295

"Ey Nef'î, sözünden gönlündeki ateş nasıl da belli oluyor, şiirinden bir bölümünü yazan kalemler az daha yanacaklarmış."

Nefî, gönlündeki ateşin sözlerine yansıdığını söyler, bunun kanıtı kalemlerin şiirinden bir bölüm yazmaya kalktıklarında yanmaya başlamalarıdır. Nef'î'nin içindeki ateş öylesine tesirlidir ki şiirine yansıdığında küçük bir bölüm bile kalemi yakmaya yeter. Şiirde, hem âşığın aşk ateşinin yakıcılığı hem de şiirin gücü vurgulanmıştır.

Suhan kim âteş-i dilden kopa lâ-büd olur pür-sûz
Anunçün her sözi Yahyâ'nun âteş-pâredür gûyâ
Şeyhülislam Yahya, g. 5, b. 5, s. 29

"Gönül ateşinden kopan söz mutlaka çok yakıcı olur, onun için Yahya'nın her sözü sanki ateş parçasıdır."

Âşığın gönlündeki ateşten bir söz ortaya çıkarsa çok yakıcı olur. Şeyhülislâm Yahya'dan çıkan her söz ateş parçasıdır, çünkü en büyük yangın onun gönlündedir. Yahya, kendi içindeki aşk ateşini diğer âşıklarınkinden üstün tutar ve bunu da sözlerini ateş parçasına benzeterek dile getirir.

Tâb-ı aşk ile gazel mi söylemiş Vehbî yine
Nazma sûziş virdi böyle tab'-ı âteş-pâresi
Sünbülzâde Vehbî, g. 255, b. 7, s. 518

"Vehbî, aşkın hararetiyle yine gazel mi söylemiş, ateş parçası tabiatı nazmı böyle yaktı."

Vehbî'nin gazeli aşkın hararetiyle söylenmiştir. Beyitte "yine" kelimesinin söylenmesi hem Vehbî'nin daima aşk ateşinde yandığının hem de sıkça gazel yazdığının göstergesidir. Böyle yazabilmesinin sebebi, ateş tabiatlı olması, yanmasıdır.

Nedir bu tûtî-i tab'ımda âteşîn güftâr
Ol âfetin ruhı âyîne-dârdır gûyâ
Koca Ragıp Paşa, g. 7, b. 4, s. 199

"Mizacımın papağanındaki bu ateşli söz nedir? Sanki o sevgilinin yanağı (bana) aynadır."

Koca Ragıp Paşa'nın yazdığı sözler ateştendir. Bunun sebebi ise sevgilinin ateşten yanağıdır. O, yanağa baktıkça yanar ve ateşli sözler söyler. Bu durum tıpkı bir papağanın aynaya bakarak konuşmayı öğrenmesi gibidir.

Eş'âr-ı sûz-nâkile agyârı yakmışuz
Şâ'irlerüz cihânda biz âteş-zebânlaruz
Bağdatlı Rûhî, g. 487, b. 4, s. 630

"Biz, dünyadaki ateş dilli şairleriz, yakıcı şiirlerle rakibi yakmışız."

Bağdatlı Rûhî, şairlerin ateş dilli olduğunu söyler. Şairin elindeki tek güç sözleridir. Sözlerin tesiriyle, şair-âşık, rakiplerini etkisiz hâle getirebilir. Ateş dilli olma sözün yakıcılığını ifade etmektedir.

Sözlerim yârân-ı aşkadır lisân-ı hâl ile
Vâsıfâ âteş-zebânı görmeyen görsün beni
Enderunlu Vâsıf, g. 139, b. 6, s. 372

"Sözlerim hâl diliyle aşk dostlarınadır. Ey Vâsıf, ateş dilli (bir şair) görmeyen beni görsün."

Enderunlu Vasıf, sözlerini hal diliyle söyler. Onun söylediklerini ancak aşk ehli olan kimseler anlayabilir. Sözlerindeki yakıcılığın kanıtı, ateş dilli olmasıdır. O, kendini bu anlamda diğer şairlerden üstün tutar.

O âteş-meşrebin vasf eyledikçe ey Şeref hüsnün
Sezâdır eyler ise kilk-i eş'ârın nisar âteş
Şeref Hanım, g. 79, b. 7, s. 354

"Ey Şeref, o ateş meşrepli (sevgilinin) güzelliğini tasvir ettikçe şiirlerini (yazan) kalem ateş serpse münasiptir."

Şeref Hanım, sevgilinin güzelliklerini anlattıkça kaleminden ateş serpilecektir, çünkü sevgili, ateş meşreplidir. Onun vasıflarını anlatırken ateş unsurlarından faydalanılacak dolayısıyla da kalem yazı yazarken etrafa ateş saçacaktır.

Meğer kilk-i sebük-cevlânın olmuş germ-rev Gâlib
Zemîn âteş zaman âteş bütün nakş u nigâr âteş
Şeyh Gâlib, g. 139, b. 9, s. 327

"Gâlib, meğer hızlı giden kalemin o kadar hızlı gitmiş ki yer, zaman, bütün nakış ve bezemeler âteş olmuş."

Gâlib, yazarken kalemi, sayfaların üzerinde hızla ilerler, yazdıkları o kadar yakıcıdır ki her şey ateşten nasibini alır. Burada aslında Gâlib, aşkın etkisiyle yazdıklarından zemin, zaman ve masivanın etkilendiğini söyler. "Nakş u nigâr" terkibi "eşya ve varlık âlemi", "germ" kelimesi sıcaklık anlamında kullanılmıştır. Beyitte ateşin rengi kırmızının hakimiyeti söz konusudur (Çapan, 2005, s. 163). Gâlib'in ateş redifli bu gazeli[12] baştan sona ateşi ele alır. Hemen her beyitte ateş benzetmelik durmundadır. Gazelin son beyiti, ateşin yakıcılığını gözler önüne serer. Anlam dışında beyitte şekil açısından da ateşin unsurlarını görmek mümkündür. Beyitin Osmanlıca yazılışında "te, şın, nun, be" harfleri dikkati çeker. Bu harflerin dişleri ateşin küçük alevlerini temsil eder. "Kef, elif, lâm" harfleri ise ateşin büyük alevleridir. "Ze", "kaf" harflerinin noktaları ateşin kıvılcımlarıdır. Bu hâliyle beyit bir yangın yerini andırır (Köksal, 2016, s. 161).

Ateş, şairin içindeki ateşi anlatmasının dışında şairlerce şiirlerinin üstünlüğünü kanıtlamak için de benzetme unsuru olarak kullanılır.

Şi'ri dil-sûz-i Necatî var iken hayf ola kim
Halk yazıp yanılıp defter ü divân yazarlar

Necatî, g. 206, b. 8, s. 244

"Necatî'nin gönül yakıcı şiiri varken yazıklar olsun ki halk yanılıp defter ve divan yazar."

Necatî'nin gönlü yakan şiirleri vardır. Onun bu derece üstün şiirleri varken başkalarının yazması akıllıca değildir, çünkü nasıl olsa onların yazdıkları Necatî'nin söylediklerinden daha yakıcı ve tesirli olmaz.

Ateşin lehçeyle şi'r-i abdarum görmeyen
Tarz-ı sihr ü şive-i i'caz bilmez neydügin

Neşâtî, g. 96, b. 5, s. 141

"Ateşli lehçeyle (yazdığım) şiirlerimi görmeyen sihirli ve özlü söz söylemenin ne olduğunu bilmez."

[12] Bu gazelin şerhleri için bk. Eren, Abdullah (2005) Ateş gazeli-Şeyh Gâlib'in Bir Gazelinin Şerhi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 6, s. 97-103.
Demirel, Şener (2000). Ateş Redifli İki Matla Beytinin Karşılaştırmalı Tahlili. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 10, S.2, s. &5-89.

Neşâtî, incelikli, özlü sözler okumak isteyenlerin kendi şiirine bakmasını söyler. Onun şiirleri, ateşli bir dille yazılmıştır, yakıcıdır. Bu anlamda kendisinden üstün kimse yoktur. Onun şiirini okumayan kimse, incelikle işlenmiş şiir okumuş sayılmaz. Şair fahriye yapar.

Aceb mi nazm-ı Mezâkî ‘de âb ü tâb olsa
Tahayyül-i gazel-i âb-dârı âteşdür
Mezâkî, g. 77, b. 5, s. 328

“Mezâkî’nin nazmında güzellik, parlaklık olsa (buna) şaşılmaz; (çünkü) zarif gazeller hayal etmesini sağlayan ateştir.”

Mezâkî’nin şiirindeki güzellik ve parlaklığa şaşmamak gerekir. Onun şiirleri kaynağını ateşten aldığından söyledikleri ateş gibi ışık saçar ve parlaklık verir. Zarif gazellerini söyleyebilmesi ateş sayesindedir.

Nedîmâ şi’rimi tertîb ederdim korkarım ammâ
Yaka nazmımdaki sûz u güdâz evrâk-ı dîvânım
Nedîm, g. 85, b. 5, s. 318

“Ey Nedim, şiirimi tertiplerdim ama nazmımdaki yakıcılık ve mahvetme (gücü) divanımın sayfalarını yakar diye korkarım.”

Nedim, şiirlerini bir araya getirip divan yapmamasının nedenini şiirlerinin yakıcılığına bağlar. Şiirlerindeki ateşin gücü, şiirler bir araya geldiklerinde artacağından yapraklar bu ateşe dayanamayacak ve yanacaktır.

Şiir, aşk ateşiyle kaleme döküldüğünde yakıcıdır. Bunun yanı sıra divan şairleri, şiir kabiliyetlerini övmek ve sözlerinin tesirli olduğunu belirtmek için yani fahriye yaparken, kendi şairliklerini ve şiirlerini överek ateşi benzetme unsuru olarak kullanmışlardır.

BÖLÜM V

SONUÇ

5.1. Sonuç

Divan şiirinin benzetme dünyası içinde ateş ve ateşle ilgili unsurlara yönelik kullanımlar önemli bir yer tutar. Ateş ve ateşle eş anlamlı od, nâr ve âzerin yanı sıra ateşle bağlantılı alev, şule, duhân, şerer, ahker vb. kelimeler de divan şiirinde yer bulmuşlardır. Ateşin eşanlamlılarından odun şiirde kullanımı XV. yüzyılda oldukça fazlayken XIX. yüzyılda Osman Nevres dışındaki diğer şairler sınırlı sayıda kullanmış ya da hiç kullanmamışlardır. Yüzyılların genelinde âzer kelimesine çok az yer verilmiştir.

Ateşin şiire konu olan temel özellikleri arasında yakma, aydınlatma, ısıtma arıtma sayılabilir. Tabiat varlıklarıyla da ateşin yakından ilgisi vardır. Benzetmelerde ateşle tabiatta bulunan çeşitli varlıklar arasında ateşin özellik ve nitelikleri yönünden ilgi kurulmuştur. Gök cisimleriyle ateş ilgisi dolaylı olarak ifade edilmiştir. Divan şairleri yıldızların ve gezegenlerin âşığın göklere çıkan ahı sonucunda oluştuğunu söylerler. Güneşin yakıcılığı ve ay ışığıyla ateş arasında çeşitli ilgiler kurarlar, benzerlikler bulurlar. Kimi örneklerde de âşığın ah ateşi yeri göğü tutar. Bu ateş o kadar güçlüdür ki gökyüzündeki güneşle ayı bile yok edebilir. Bu örneklerde daha çok mübalağa sanatından yararlanılmıştır.

Divan şiirinde ateşin dört unsuru meydana getiren diğer unsurlarla bir arada kullanılması dikkati çeker. Ateş hava, su ve toprakla birlikte anılır. Toprakla ateş ilgisinin olduğu beyitlerde genellikle âşığın aşk ateşiyle yanıp kül olarak toprak hâline geldiği anlatılır. Su-ateş ilgisi daha çok bu iki unsur arasındaki zıtlıktan yola çıkılarak kurulmuştur. Su ateşi söndürür. Ancak bir çeşit su olarak kabul edilebilecek âşığın gözyaşı onun gönlündeki aşk ateşini söndürmeye yetmez. Hatta gözyaşının deniz veya ırmak olması bile aşk ateşi karşısında çaresizdir. Su ve ateş kontrol edilemediklerinde yarardan çok zarara yol açan iki güçlü unsur olarak kabul edilir. Dört unsurun bir diğeri durumundaki havayla ateş arasında kurulan ilgi biraz daha farklıdır. Her şeyden önce ateşin yanması havanın varlığına bağlıdır. Divan şiirinde havanın boğucu ve yakıcı sıcaklığı temmuziyelere konu olmuştur.

Ateş-tabiat ilgisine bakıldığında çiçeklerle ateş arasında kurulan ilginin önemli bir yer tuttuğu görülür. Çiçek-ateş ilgisinin temeli renktir. Gül-lale ve erguvânın ortak

özellikleri renklerinin ateşe yakın olmasıdır. Âşığın aşk yaralarıyla ateş renkli çiçekler arasında da yer yer benzerlik bulunur. Gönlü ya da ciğeri yaralı âşığın yaraları lale ya da erguvan olabilir. Bu aşk yaralarının nedeni âşığın aşk ateşidir. Âşığın aşk ateşinin etkisiyle göğe yükselen ah kıvılcımları çiçeklere benzetilir. Çiçekler dışında kalan diğer bitkilerden çınar, inanışa göre zamanla içinden yanmaya başlar. Bu inanış, âşıkların içten içe aşk ateşiyle yanmalarıyla ilişkilendirilmiştir. Öd ağacı da yakıldığında hoş koku veren bir ağaçtır. Bu açıdan sevgilinin güzellik unsurlarıyla bağdaştırılır.

Tabiatın önemli bir parçası durumundaki çeşitli hayvanlarla da ateş arasında ilgi kurulmuştur. Ateşle ilgili benzetmelere konu olan hayvanlardan bir kısmı mitolojik özelliklere sahiptir. Ejderha ve kaknüs ateşle ilgisi olan mitolojik hayvanlardır. Divan şairleri bu iki hayvanın ateşten aldıkları gücü şiirlerinde işlerler. Ağzından ateş saçan ejderha, gücü temsil eder. Kaknüsün yok oluş ve var oluş süreci ateşe bağlıdır. Yaşam-ölüm döngüsü içinde küllerinden yeniden ortaya çıkan bu mitolojik kuşun olağanüstülüğü divan şiirinin hayal dünyası içinde pek çok beyitte yer alır. Olağanüstü özellikleri olan bu hayvanların dışında ateşle ilgisi olan diğer hayvanlar arasında semender, pervane ve bülbül sayılabilir. Ateşte yaşadığı düşünülen semender ile aşk ateşi içindeki âşık arasında benzerlik kurulmuştur. Diğer hayvanlardan farklı olarak pervane ve bülbül ateşin yakıcılığında kavrulmaya mahkûmdur. Çünkü her ikisi de divan şiirindeki âşığı temsil eder. Âşık nasıl durmadan aşk ateşinde yanmaktan kurtulamıyorsa bu iki zayıf ve âşık gibi çaresiz hayvan da ateşin yakıcılığından kendilerini kurtaramazlar. Bülbül kül rengini ateşte yanmasından alırken pervane de mumun alevi içinde yok olmaya mahkûmdur. Divan şiirinde hayvanların ateşle ilgisi iki şekilde açıklanabilir. Ateşin gücüne sahip hayvanlar genellikle güçlerinden dolayı sevgiliyi nitelemek üzere, ateşin gücü karşısında çaresiz kalıp yanan zarar gören hayvanlar zayıflıklarından dolayı âşığı anlatmak için şiirde yer alırlar.

Mum, kandil, çıra gibi aydınlatma aracı olan nesneler, ateşle işlevsel hâle gelirler, ortak özellikleri iç kısımlarından yanmaktır. Bu özellik divan şiirinde sıklıkla âşığın aşk ateşiyle karşılaştırılmıştır. Âşık, mum, kandil, çıra gibi yanar ya da âşığın yanışıyla nesnelerinki kıyaslanır. Micmer içine tütsü konulan bir kap, buhurdandır. Divan şairleri âşığın gönlünü micmere benzetir, ondan çıkan dumanı da âşığın ahı olarak değerlendirirler. Ney âşığın içindeki ateşle birlikte ele alınmıştır. Neyin içli bir sesinin olması ve üzerindeki deliklerin yakılarak açılması benzetmelere konu olmuştur. Ney-ateş ilgisinin bulunduğu örneklerde aşk ateşinin tasavvufî anlamı ön plana çıkar.

Din ve tasavvuf bağlamında ateşe bakıldığında Divan şairlerinin daha çok cehennemin yakıcı ateşini anlattıkları görülür. Ancak âşık cehennem ateşinden korkmaz. Çünkü onu yakan aşk ateşi cehennem ateşinden daha şiddetlidir. Cehennem ateşiyle kıyaslanabilecek tek ateş ayrılık acısının ateşidir. Ayrılık ateşi âşığı fazlasıyla yakar.

Hz. Musa ve Hz. İbrahim kıssaları da ateşle ilgilidir. Hz. Musa'nın tecellî ateşine mazhar oluşu, Hz. İbrahim'in ise ateşe atıldığı hâlde yanmaması divan şiirinde söz konusu edilir. Şairler bu iki kıssadaki ateşleri ya aşk ateşi ya da ayrılık ateşi ile kıyaslamışlardır. Âşığın aşk ateşinin büyüklüğü ve aşk ateşiyle ortaya çıkan ah, kıssalara göndermeler içerir.

Ateşbaz ateş ilgisi ateşbazların ateşle yaptıkları çeşitli gösterilere dayanır. Kırmızı renkteki çiçekler ateşe benzetilmiş ve bu çiçeklerin rüzgârla dağılması ateşbazın oyunu gibi anlatılmıştır. Âşığın yanan gönlünden çıkan ahla da ateşbaz arasında ilgi kurulmuştur. Ateşbaz-ateş örneklerinin bulunduğu şiirlerde teşhis sanatı yaygındır.

Ateş olarak adlandırılan nadir unsurlardan şarap, rengi ve yakıcılığı dolayısıyla ateşle ilişkilendirilmiştir. Tütünün içilirken yakılması gerekliliği ateşin divan şiirinde tütün içimi için kullanılan unsurlarla anılmasına sebep olmuştur. Esrar vb. uyuşturucu maddelerin insanda yarattığı etki âşığın yandığı aşk ateşiyle kıyaslanmıştır.

Büyü-ateş ilgisinin bulunduğu beyitlerde büyüyle ilgili pratiklere yer verilir. Bu pratikler genellikle çeşitli nesneleri ateşe atmakla gerçekleşir. Ateşe atılan nesneler nal, üzerlik tohumu ya da karabiber olabilir. Bu pratikler Osmanlı toplum hayatındaki inançlara dair ipucu vermeleri açısından dikkate değerdir. Nesnelerden yararlanılarak âşık ve sevgili için çeşitli benzetmeler yapılır. Sevgili âşığı güzellik unsurlarıyla büyüler ve bu güzellik unsurlarının çoğunun ateşle ilgisi vardır. Ateşperestlerin ateşe tapmalarını divan şairleri daha çok sevgilinin güzellik unsurlarıyla ilişkilendirirler.

Ateşgede, hamam ve külhanın ateşle ilgileri farklı olmakla birlikte, üçü de ateşle anılır. Hamam ve hamamın parçası olan külhan, Osmanlı toplumunun temizlik kültürünün bir ögesiyken ateşgede ateşe tapanların ibadet yeridir. Bu mekânların özelliklerine bağlı olarak ateşle ilgileri nedeniyle kalıplaşmış benzetmeler ortaya çıkmıştır. Ocak bir diğer ateş mekânıdır. Ocak ateş yakılan yer manasına geldiğinden âşıkların gönlü ocağa benzetilir. Âşığın gönlünde her zaman aşk ateşi bulunur, bu ateş sönmez. Ayrıca ocak başı sohbetlerine de bazı beyitlerde rastlanır.

Yangınlar tarihlerde ve diğer şiir örneklerinde karşımıza çıkar. Tarihlerde ateş mecazî anlamından çok gerçek anlamıyla yer alır. Ayrıca tarihlerde yangın nedeniyle

tahrip olan yapılardan bahsedilirken, diğer örneklerde çeşitli kıyaslamaların bulunduğu söylenebilir. Örneğin, sevgilinin güzellik unsurlarından biri âşığın gönlündeki ateş ve göklere yükselen ah ya da ayrılık acısı yangınla kıyaslanır. Yangın divan şairi için ateşin en şiddetli hâlidir ve kıyas yapılan unsurlar yangına oranla daha güçlü bir ateşe, yakıcılığa sahip kabul edilirler.

Divan şiirinin geleneksel tiplerinin ateşle olan ilgisi de farklı özelliklere sahiptir. Ateş sevgilinin elinde bir güce dönüşür. Sevgili ateşi çeşitli şekillerde kullanarak onun yakıcılığından yararlanıp âşığa zarar verir. Ateş âşığın en büyük övünç kaynağıdır. Âşıktaki aşk ateşinin büyüklüğü ve yakıcılığı, âşığın bu ateşten vazgeçmek istememesi, ateşe olan dayanıklılığı âşığı niteleyen benzetmelerde öne çıkar. Âşık zaman zaman ateşten şikâyet etse de ondan vazgeçmez.

Sevgilinin güzellik unsurları âşığa çeşitli vesilelerle eziyet edip zarar verir. Ateşin yakıcılığından zarar verme ve yok etme gücünden bu bağlamda yararlanılmıştır. Divan şairleri sevgilinin güzelliğini ve güzellik unsurlarından, başta yanak-yüz ve dudak olmak üzere, çoğunda ateşin yakıcılığını ve rengini bulmuşlardır. Ateş benzetme unsuru olarak sevgilinin âşık üzerindeki etkisinin, ona hükmetme kabiliyetinin göstergesi olmuştur. Sevgilinin yakıcı güzellik unsurları karşısında âşığın yapabileceği fazla bir şey yoktur.

Divan şairleri içlerindeki ateşin yakıcılığını anlattıklarında buna aracı olan nesnelerin yanıp kül olacağı iddiasındadırlar. Kalem, kâğıt, defter âşığın aşk ateşinin tesiriyle yanar, yok olur. Şairler aynı zamanda şiirlerinin etkileyiciliğini anlatmak için de ateşten faydalanırlar. Şair ateş dillidir ve sözleri yakıcıdır.

Ateş örnek beyitlerde çoğunlukla bir benzetme ögesi olma görevini üstlenmekle birlikte, ateşin beytin odağında olduğu örnekler de vardır. Ateş bazen aşkın yakıcılığında bazen de şairin sözünün yakıcılığında bütün bir beytin anlam yükünü taşır. Diğer kelimeler onun gücünü arttırmak, kuvvetlendirmek için beyitte bulunur. Bazı beyitlerde adeta bir ateş dünyası yaratılmıştır. Her şey ateşin bir ögesi, parçası hâline gelmiştir. Ateşin hemen hemen bütün unsurlarını bu beyitlerde görmek mümkündür. Bu tür örneklerin özellikle Şeyh Gâlip'in şiirlerinde dikkati çektiğini söyleyebiliriz. Fehîm-i Kadîm'in ateş redifli şiirleri sayıca fazladır ve divanın genelinde ateş unsurlarını sıklıkla kullandığı söylenebilir. Ayrıca Enderunlu Vâsıf'ın murabba şarkılarında çok sayıda ateş ve ateşle ilgili unsur olduğu tespit edilmiştir.

Bazı beyitlerde de ateşle ilgisi olan unsurlar iç içe geçmiştir. Bu durumda bir unsurun diğerinden daha fazla ön planda olduğunu söylemek güçtür. Bir ateş evreni

içerisinde unsurlar birbiri ardına sıralanır (kül, kor, ateş) (gül-lale-erguvan ya da yanak vb.).

Ateş genel olarak değerlendirildiğinde ateşin divan şiirinde çoğunlukla bir güç unsuru olarak var olduğu söylenebilir. Divan şiirinde ateşin gücü yadsınamaz. Ateş hükmettiği her şeyi etkisi altına alır ve kendi kırmızı rengine boyar. Ateşe özgü güçlü unsurlar daha çok sevgiliyle ilişkilendirilirken güçsüz unsurlarla âşık arasındaki ilginin varlığı hissedilir. Her ne kadar âşık ateşin çok güçlü yönlerine sahip görünmese de o gücünü her şeyle baş etmesini sağlayabilecek, dünyayı yakabilecek, bazen büyük afetlere sebep olabilecek aşk ateşinden alır.

Ateşin kaside ve gazellerde benzetme unsuru olarak kullanımını da farklıdır. Kasidelerde ateş gazellerde ve diğer nazım şekillerinde olduğu gibi aşk ve aşk etrafında dönen benzetmelerle yer almaz. Ateş kasidelerde daha çok memduhun kahramanlığının vurgulanmasında önem kazanır. Şair, ateşi öfkenin kılıca yansımış hâlini anlatmak için bir benzetme ögesi olarak kullanır. Bu kullanım sadece kasidelerde değil zaman zaman tarihlerde de bulunabilir. Özellikle savaş ve savaşla ilgili çeşitli ögeler ve methedilen kişinin sertliği, korku salması ateş yardımıyla vurgulanır. Bu bağlamda kızgınlık, kahredici olma vb. vasıfların ateşle birleştirildiği görülür.

Ateşle ilgili benzetme ve hayallerin yüzyıllar içerisinde çeşitlendiği ve bazı benzetmelerin kalıplaştığı örneklerden anlaşılmaktadır. Yüzyıllar ilerledikçe ve ateşe dair unsurların çağın değişmesiyle birtakım yeniliklerin günlük hayata girmesiyle yeni benzetmeler de şiire eklenir. Tüfek, lüle gibi unsurlar buna örnek verilebilir.

Teşbih, teşhis, tenasüp, telmih, mübalağa, leff ü neşr sanatlarının yardımıyla aynı hayal dünyasının ürünü olan şiirlerde ateşle ilgili bir üslup sürekliliğinden bahsedilebilir. Divanlardan alınan şiir örneklerinde ateş ve ateşle ilgili varlıklarla kavramlar daha çok yukarıda sözü edilen edebî sanatlar aracılığıyla dile getirilmiştir.

Derin ve geniş hayallerin ögesi ateş, divan şiirinin ortak benzetme ve hayal unsurlarındandır. Şairlerin bu ortak malzemeyle ilgili neyi söyledikleri az çok bilinmektedir. Ancak "nasıl söyledikleri" sorusu şairleri birbirinden ayırmaktadır. Yaptığımız bu çalışmayla XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar olan döneme ait örnekler aracılığıyla ateş ve ateşle ilgili unsurların divanlara yansıyan genel görünümü bir ölçüde ortaya konulmuştur.

BÖLÜM VI

ATEŞ REDİFLİ ŞİİRLER

Bu bölümde ateş ve ateşle yakın anlam taşıyan rediflerle oluşturulan şiirlere yer verilmiştir.

Taranan divanlarda "âteş" redifli şiirler tespit edilmiştir. XV. yüzyılda Ahmed Paşa'nın âteş redifli 1, Necatî'nin 2, Cem Sultan'ın 1, Mihrî Hatun'un 1, XVI. yüzyılda Bağdatlı Rûhî'nin 1, Hayâlî'nin 1 âteş, 1 âteşi redifli, Usûlî'nin 1, Behiştî'nin 1, XVII. yüzyılda Şeyhülislam Yahya'nın 1 âteşdür redifli, Mezâkî'nin 2 âteşdür redifli, 1 âteş redifli, Nâilî'nin 1, Fehim-i Kadîm 4, XVIII. yüzyılda Sâbit'in 2 âteşdür redifli, Şeyh Gâlib'in 1 âteş, 1 âteş ü âb redifli, Kânî'nin 1 âteşi redifli, XIX. yüzyılda Antepli Âynî'nin 1, Şeref Hanım'ın 1 âteş redifli gazelleri mevcuttur. Enderunlu Vâsıf'ın 1 musammat şarkısı "Sen benim bî-vefâ âteş bırakdun canuma" rediflidir.

1

Bu gönlüm şehrine düştü gözümden nâ-gehân âteş
Yaşım sakkâsı ermezse tutar mülk-i cihân ateş

Şirâr-ı nâr-ı hecrinden yüregim şöyle yanmıştır
Ki bir âh eylesem dolar zemîn ü âsüman âteş

San İsma'ildir çeşmin ki yatar hançer altında
Yâ İbrâhimdir zülfün ki olmuş gül-sitân âteş

Taratsın anberin zülfün ki misk-i Çin ola şâne
Kazıtsın ârızı hattın ki ola bî-du-hân ateş

Lebinden hattını sordum dedi kim hat degildir bu
Buhur-ı bezm-i hüsn ettim ki vere bûy-i cân âteş

Dedi gam gitti vaslımla niçin eksik degil ahın
Dedim göçtügü menzilde komaz mı kârbân ateş

Dedim çün gönlümü aldın bahâ ver bûy-i zülfünden
Dedi bu râyı ko Ahmed kim olar râyegân âteş

Ahmed Paşa, g. 127, s. 180

2

Tutuptur zülfün ucundan cemâlinle cihân âteş
Geceyle olucak halka kati eyler ziyân âteş

Aceb midir nasihat eyledikçe inlese gönlüm
Bilirsin üstüne su serpseler eyler figân âteş

Gam u gussa üşüp gönlüm evin yıkdıkları budur
Ki etrâfa ulaşmaya derûnumda yanan âteş

Eğer didâr ümidi olmayaydı bâğ-ı cennette
Cehennem gibi olaydı gül ile ergâvân âteş

Gerek ağla gerekse gül cihân fâriğdir ey bülbül
Kimine âteş olur gül kimine gülsitân âteş

Beni senden soğutmağa sevâdın ekşidir nâsih
Bilir kim sirke ile yig söyünür bî-gümân âteş

Necâti gönlünü her dem eder bir lâle-ruh yağma
Sanasın Bursa şehridir ki yakar her zamân âteş

Necatî, g. 250, s. 262

3

Yine derd ile bir ah eyledim doldu cihân âteş
Felek bir tâsa dönmüştür kim ola dermiyân âteş

Gözüm gönlüm elinde huşg u terden nesne kalmadı
Ne bulur nem yakar bilsem ki gitmez câvidân âteş

Saç ile ruhların örter bilir kim ol açar anı
Yoğ ise perde-i şebde kaçan olur nihân âteş

Yanağın hâl-i hindûsu ne sâhirdir nigârâ kim
Semender-var olmuşdur ana dün gün mekân âteş

Necatî, g. 251, s. 263

4

Âteş-i ‘ışk-ıla her dem dil ü cân oda yanar
Ger bir âh eyler-isem iki cihân oda yanar

Sûziş-i ‘ışk beni şöyle yakupdur oda kim
Sözümi her kim işidürse hemân oda yanar

Nice şerh eyleyeyin ruhlarunun vasfını kim
Şem’ bigi dehenüm içre zebân oda yanar

‘Işkumı anun-ıçun bilmedün iy dost ‘ayân
Dil ü cân hasret odı-y-ıla nihân oda yanar

Dil-berâ eyle hazer âhum odından ki benüm
Âteş-i âhum ile kevn ü mekân oda yanar

Atma gamzen okını bu dil-i pür-âteşe kim
Ben benüm çün dimezem tîrüni cân oda yanar

Müdde’î nâm ü nişân isteme Cem’den yüri var
Ki hevâya uyıcak nâm ü nişân oda yanar

Cem Sultan, g. 77, s. 85

5

Yakardı âhum ile yiri âteş
Yaşum ger kılmasa tedbîr-i âteş

Hadünde n’ola mesken kılsa hattun
K’olur dînden çıkanun yiri âteş

Ruh ü zülfün dil ü cân micmerinde
Birisi ‘ûd olupdur biri âteş

Olupdur rûy ü zülfün hasretinden
Dil-i dîvânenün zencîri âteş

Siper tutmadugı Cem âhı bu kim
Kemân-ı âhun olur tîri âteş

Cem Sultan, g. 144, s. 123

6

Ruhun envârı şevkinden tolupdur bu cihân âteş
Vücûdum mülkini yaksa ‘aceb mi her zamân âteş

Yakup aşkun odın sînemde dâ’im saklaram cânâ
Anunçün hâne-i dilde yanar her dem nihân âteş

Firâkunla visâlünle dil-i mehcûr ey dilber
Olur her nâr bir gülşen olur her gülsitân âteş

İlâhî gülşen-i hüsnin gözüm yaşıyla sen sakla
Toluptur gerçi âhumdan zemîn ü âsumân âteş

Çıkar cân rahtını şehr-i bedenden Mihrî dil-haste
Fedâ kıl yâr yolunda k’ider nâ-geh ziyân âteş

Mihrî Hatun, g. 66, s. 249

7

Yine sûz-ı derûnumdan pür oldı silk-i cân âteş
Vücûdum bir avuç küldür içinde var nihân âteş

Beni söyletme billah kim yanarsın dûd-ı âhumdan
Ki yana yana ‘aşk ile olupdur bu zebân âteş

Nigârun gelmeden hattı nazar kıl hadd ü la’line
Birise gice ser gündür birisi bî-duhân âteş

Açılmaz bülbül-i tab’um ayak seyrine sensüz kim
Gözüme gül diken olur çemende erguvân âteş

Temâşâ eylese Rûhî gül âteş-bâr-ı âhum kim
Gül efşân olıcak zemîn ü âsmân âteş

Bağdatlı Rûhî, g. 552, s. 672

8

Egerçi görmez ey hûr-ı behişt ehl-i cinân âteş
Ruhundan gönlüme saldı izârın nâgenân âteş

Ten-i zerdimde her tirün olaldan kana müstağrak
Neyistândır ki peydâ eyledi fâsl-ı hazân âteş

Belâya merd olanlar sabr eder nâmerd olan döymez
Tamâm olsa ayârı etmez altuna ziyân âteş

Harâbât içre her peymânede aksin görünmezse
Cehennem ola peymâne şarâb-ı ergavân âteş

Mahabbet nârına yanmış gönüller seyrine vardı
Hayâlî bendene olsa nola vird-i zebân ateş

Hayâlî, g. 228, s. 167

9

Salmağa gam-hâne-i hicrâna yer yer ateşi
Âb-ı huşg içinde saklarsam nola ter âteşi

Yâr dedim bana mihrin dilden izhâr et dedi
Rûzigâr-ı bî-vefâ taş içre gizler âteşi

Lem'a-i âhımla yaşım içre ârâm etdiler
Murg-ı âbî bahrı terk etdi semender âteşi

Şâhlar vardır gazab hengâmı oldukda süvâr
Rahşının na'lin dem-â-dem nerm eyler âteşi

Dedim ey hûrşîd-rû âh-ı Hayâlîden sakın
Dedi ol gül-çehre olmasa kalender âteşi

Hayâlî, g. 566, s. 286

10

Şerâr-ı nâr-ı aşkından dolupdur cism-i can âteş
Has u hâşâke erişse yakar vermez âmân âteş

Bir avuç toprağım kaldı miyân-ı âb u âteşden
Eridi su gibi bağrım yürekde oldu kan âteş

Yakar bir gün çıkar tâk-ı semânın burç u bârusun
Şerâr-ı nâr-ı ahım kim edindi nerdübân âteş

Eğer müştâk-ı dîdârın cemâlin görmeye yârın
Bir âh edem ki sûzundan dola bâg-ı cinân âteş

Ben ol şem'-i cihân-sûzum çerâg-ı âlem efrûzum
Sözüm sûzundan olmuşdur dehânımdan zeban âteş

Dirildüm sûz-ı aşkından hayât-ı câvidân buldum
Meğer ser-ceşme-i candur derûnumda yanan âteş

Ger âhum olmasa yaşum harâb eylerdi dünyâyı
Yaşum olmasa âhımdan dolardı hep cihan âteş

Sipend u ûd-veş yakdı yüreğim aşk odı dilde
Nefes urdukça feyz eder cihâna bûy-ı can âteş

Usûlî vahdet-i aşkun kemâl-i i'tidâlinden
Ne gark etdi cihanı su ne hod kıldı zebân âteş

Usûlî, g. 56, s. 160

11

Eğer dûd-ı siyâhumdan kılam bir gün revân âteş
Tuta mânend-i şeb yer yer bu sakf-ı âsmân âteş

Vücûd-ı nâ-tüvânem zindeveşdür şevk-ı la'lünle
Egerçi mürdeye cân olmaz ey rûh-ı revân âteş

Didüm sadra geçürmişken emân virmez bana ‘ışkun
Didi âteş-pereste dahı olmaz mihrbân âteş

Dil-i hâssından eksük itmesün ‘âşık gam-ı ‘ışkı
Ki kılmaz kâse-i nâ-puhteye hergiz ziyân âteş

Hilâline şihâbı gör hazer kıl çarh-ı hûnîden
Ki olmış öykesinden eldeki tîr ü kemân âteş

Başında ehl-i kibrün tâc-ı zer ana nişândur kim
Kıyâmetde ana dest urısar başdan hemân âteş

Terahhum eyle âh-ı âteşîn altında kalmasun
Behiştî’ye revâ mıdur ki ola sâyebân âteş

Behiştî, g. 222, s. 349

12

Gözümde mevc-i hûn-ı dil degül tugyân-ı âteşdür
Bu cism-i sûz-nâküm keşti-i tûfân-ı âteşdür

Degül gül âşiyân-ı bülbül-i şeydâ tutışmışdur
Hezârun itdigi feryâdlar efgân-ı âteşdür

Seni bu sûrete koyan gülün ‘aşkıdur ey bülbül
Neye düşse anı yakıp kül itmek şân-ı âteşdür

Yirin od itmedük kim vardur erbâb-ı mahabbette
Semenderler gibi ‘uşşâk da sükkân-ı âteşdür

Başında od yanarken ‘aşıkun Yahyâ yine yanmaz
Ser-i Mecnûndaki kuşlar meger mürgân-ı âteşdür

Şeyhülislâm Yahya, g. 55, s. 79

13

Bu bâğ-ı sîne ki hep lâle-zârı âteşdür
Nesîmi bâd-ı semûm u bahârı âteşdür

Gör eşk-i germ ile sûz-ı derûn-ı uşşâkı
Semend-rân-ı gamun kâr u bârı âteşdür

Biz ol piyâde-rev-i vâdî-i gam-ı ışkuz
Ki rîgi cümle şerer reh-güzârı âteşdür

Ne gûne dest-i emel mîve-çîn olur andan
Ol nahl-i fitne ki hep berg ü bârı âteşdür

Aceb mi nazm-ı Mezâkî 'de âb ü tâb olsa
Tahayyül-i gazel-i âb-dârı âteşdür

Mezâkî, g. 77, s. 328

14

Gönül ki sînede cây-ı karârı âteşdür
Sakın sakın nefes-i şu'le-bârı âteşdür

N'ola bu sûziş ile şevk-dil ziyâd olsa
Medâr-ı nükhet-i ûd-ı Kımârı âteşdür

Biz ol şinâver-i bahr-i muhît-ı 'ışkuz kim
Miyânı şu'le-feşân u kenârı âteşdür

Müdâm mest-i harâb-ı şarâb-ı nâb olıgör
Ki keyf-i âb-ı hayât u humârı âteşdür

Mezâkî fasl-ı şitâyı riyâz-ı 'ıyş idelüm
Bu mevsimün güli sâgar bahârı âteşdür

Mezâkî, g. 78, s. 329

15

O meh-likâ ki gam-ı iştiyâkı âteşdür
Visâli âb-ı hayât u firâkı âteşdür

Sakın o gamze-i gammâz-ı şu'le hûdan kim
Vifâkı nakş-ı ber-âb u nifâkı âteşdür

Gezend-i câdû-yı gîsûdan olma gâfil kim
O çeşm-i sâhir ile ittifâkı âteşdür

Aceb mi âh-ı alev-nâk iderse âşık-ı zâr
Derûn-ı sîne-i pür-ihtirâkı âteşdür

Nedür bu şu'le-i şevk-i Mezâkî-i nâ-şâd
Ki her sözinde sibâk u siyâkı âteşdür

Mezâkî, g. 79, s. 329

16

Mahabbet âteş ü hüsn âteş ü hûy-ı bütân âteş
N'ola olsa ser ü kâr-ı dil-i sûzan hemân âteş

Eger böyle kalursa âteş-i hasret derûnumda
Olur âhir semender sûz-ı kalb-i nâ-tüvân âteş

Eger kim anda te'sîr-i dem-i erbâb-ı 'ışk olsa
Olurdı şu'le-efrûz-ı fetîl-i şem'-i cân âteş

Degüldür şerhalar bu sîne-i sad-pârede cânâ
Şigâf-ı micmer-i dilden olur yer yer 'ayân âteş

Hemîşe nâr-ı ta'lîk-i firâka sabr ider âşık
Belî itmez zer-i kâmil-'ayâra hiç ziyân âteş

Sirişk-i âteşîn-câri şerâr-ı dil-felek-peymâ
Ne çâre n'eylesün âşık zemîn ü âsumân âteş

Mezâkî vâkıf-ı keşf-i hicâb-ı râz-ı pinhândır
Ne gam olsa tılsım-ı genc-i esrâr-ı nihân âteş
Mezâkî, g. 212, s. 413

17

Benim ol şu'le kim olmaz benimle hemzebân âteş
Masaff-ı berk-i âhımdan eder atf-ı inân âteş

Gılâf-ı sîneden âşık ki sell-i seyf-i âh eyler
Olur dûzah hirâsan hâsıl eyler bîm-i cân âteş

Hezâr-ı dilde tâb-ı çünbiş-i âh olduğun görse
Olur ol tâze berg-i gülşen-i hûbî hemân âteş

Dil-i pürtâb-ı âşık hüsn-i âlem-sûz-ı dilberdir
Yem-i âteş-telâtum şebçerâğ-ı dûdmân âteş

Tılısm-ı genc-i aşk ancak ser-i pür-dâğın ey abdâl
Ki ol kûh-ı belâda eksik olmaz her zaman âteş

Cihân-ı vahdetin bir renge konmuş unsur-ı çârı
Gül âteş bülbül âteş nev-bahâr âteş hazân âteş

Yakar ey Nâ'ilî Cibrîli dâğ-ı reşg-i kıssîsi
Mahabbet sûmenât-ı fitnedir hüsn-i bütân âteş
Nâ'ilî, g. 180, s. 232

18

Dâğum k'ola gül-feşân-ı âteş
Eyler dili gülsitân-ı âteş

Her dem gül-i dâğ-ı tâze terdür
Olmaz zîrâ hazân-ı âteş

Dûd-ı dil-i pür-şerârum it seyr
Ey tâlib-i ergavân-ı âteş

Her şâhını âşiyâne itmiş
Murgân-ı şerer-harân-ı âteş

Aslum soran ehl-i ‘aşk-ı cân-sûz
Sevgend-harân-ı cân-ı âteş

Bir âh ile sûzum eyleyem fâş
Dûd oldı velî nişân-ı âteş

Fehîm-i Kadîm, Terci-i bend 6. Bölüm, s. 224

19

Havâ degül bize da’im mümâs âteşdür
Havâ-yı âlem-i dûzah esâs âteşdür

Degüldür ahter o pâşîde-dâne ahkerdür
Hilâl sanma o nûrı ki dâs âteşdür

Kazâ ki cism-i dilüm itdi dâğdan terkîb
Vücûd-ı dâğa münâsib libâs âteşdür

Harîk olmadan eyler mi havf pervâne
Garîk-i lücce-i ‘aşka hirâs âteşdür

Hemîşe sûz-ı derûnumla eylerem ülfet
Ki kıymet-i dil-i ‘âşık-şinâs âteşdür

‘Arakdur eyleyen ol mûyı pür-ham u pür-tâb
Gül-âba eyleme ey gül kıyâs âteşdür

Fehîm tâbiş-i hâhişle olmazam ser-germ
Ki âb-ı rûy-ı dile iltimas âteşdür

Fehîm-i Kadîm, g. 108, s. 450

20

İtse ger bisterüm ol dilber-i ser-keş âteş
Sûz-ı dâğumdan olur ferş-i münakkaş âteş

Surh-ı pûş itse tecellî o gül-i gülşen-i Tûr
‘Âleme şu’le salar na’ra-ı âteş âteş

Bü’l-heves lebleri şevkiyla içer bâde-i sâf
Şu’le-nûşuz bize besdür mey-i bî-geş âteş

Sûzişinden ola galtîde zebân-ı şu’le
Laht-ı pür-dâğ-ı dilüm itse nemek-çeş âteş

Hatt-ı ruhsârı gelüb eyledi has-pûş Fehîm
Bir iki hâr ile hayf oldı müşevveş âteş

Fehîm-i Kadîm, g. 138, s. 488

21

Gördükçe beni olur ol meh-veş âteş
Bi’t-tab olur zâlim ü ser-keş âteş
‘Aşkıyla bir âh-ı sûz-nâk itsem eger
Deryâyı tutar figân-ı âteş âteş

Fehîm-i Kadîm, Rubai 22, s. 694

22

Bu bâg-ı ‘işve ki heb berg ü bârı âteşdür
Hevâsı bârika vü rüzgârı âteşdür

Hazer hazer ayağın basma vâdî-i ‘ışka
Bu deşt gâh-ı gamun reh-güzârı âteşdür

‘Aceb mi sîne-i sûzânı dâg dâg itsem
Bu bâg-ı şu’le-nihâdun bahârı âteşdür

O nâr-pâre nice yakmasun dil ü cânı
Cemâli şem’ü ruh-ı tâb-dârı âteşdür

N’ola yir itse mahabet derûn-ı sînemde
Semenderün beli cây-ı karârı âteşdür

Ciger-güdâhte nâr-ı iştiyâk oldı
O şem’i şu’le-ruhun intizârı âteşdür

Gurûr-ı vaslı ko Sâbit firâkı da fikr it
Şarâb-ı gussa-zedânun humârı âteşdür
Sâbit, g. 78, s. 389

23

Derûn-ı sîne ki dâg-ı kebûdı âteşdür
O şu’le-zâr-ı belâdur ki dûdı âteşdür

Surûd-ı mutrib-i gam sûz-nâk ü muhrikdür
Nevâ-yı nâle-i pür-sûzı ‘ûdı âteşdür

O âteşîn ruh-ı pür-tâbun ‘ışkına giydüm
Bu câme-i gamı kim târ ü pûdı âteşdür

Gam-ı ruhunla gönül şimdi şu’le dir işidir
Semenderün beli guft-u şünûdı âteşdür

‘Aceb mi Sâbit-i bî-dil bürehne cism olsa
Yakar libâsı ser-â-pâ vücûdı âteşdür
Sâbit, g. 81, s. 390

24

Gelir muvâfık-ı rindân mizâc-ı âteş ü âb
Ki tab’-ı bâdededir imtizâc-ı âteş ü âb

Hemîşe mâni olur girye sûziş-i aşka
Kesâd-ı dîğer ilendir revâc-ı âteş ü âb

Hezâr subha değin gülsitânda kandîller
Bu âb u tâbla san gül sirâc-ı âteş ü âb

Emîr-i kişver-i ezdâddır sebük-rûhân
Nesîme bâd-ı hevâdır harâc-ı âteş ü âb

Dirîğ sâgara gülreng düşdü çeşmimden
O nûr-ı bâsıra-i ibtihâc-ı âteş ü âb

Mesîh-veş heme eşyâ vü kevn emrine râm
Lebinde muzmer o şûhun ilâc-ı âteş ü âb

Nüvîd-i âşık-ı ma'şûk giryedir Gâlib
Ki tab'ı bâdededir imtizâc-ı âteş ü âb

Şeyh Gâlib, g. 17, s 258

25

Gül âteş gülbün âteş gülşen âteş cûybâr âteş
Semender-tıynetân-ı aşka besdir lâlezâr âteş

Hemân ey sâkî bir sâgar tutuştur dest-i dildâra
Gazabla bezme geldi şem'-i meclis-veş yanar âteş

Nesîm âteş çıkardı gonca-i çeşm-i ümîdimden
Bırakdı gülşen-i âmâlime berk-i bahâr âteş

Hayâl-ı hasret-i hâlinle âh etdikçe uşşâkın
Şeb-i fürkatda her dem ahterân eyler nisâr âteş

Bana Dûzahdan ey meh dem urur gülzârlar sensiz
Diraht âteş nihâl-i dil-keş âteş berg ü bâr âteş

Mürekkebdir vücûdu tâ ezel yek-pâre sûzişten
Anâsırdan meğer uşşâka olmuşdur dûçâr âteş

Çerâğ-ı bezm-i hecri olduğum yapmış yakışdırmış
Gönül pervânesine vuslat âteş intizâr âteş

Beyân-ı sûziş eyler herkes isti'dâd-ı fıtrattan
Eder berceste âşık mısra'-ı rengîn çenâr âteş

Meğer kilk-i sebük-cevlânın olmuş germ-rev Gâlib
Zemîn âteş zamân âteş bütün nakş u nigâr âteş

Şeyh Gâlib, g. 139, s. 327

26

Tab'-ı sâfında nihân hâlet-i âb u âb u âteş
Rûy-ı pâkinde 'ayân safvet-i âb u âteş

Şu'le-pâş olmada hoy-kerde 'izârı o mehin
Allah Allah bu ne cem'iyyet-i âb u âteş

Tarılup hançer-i elmâsını çekse o perî
'Aks ider âyineme sûret-i âbu âteş

Dîde vü dildeki bu cûş-ı sirişk ü sûziş
Bahr u dûzahda olan kesret-i âb u âteş

Nâz idüp dest-i muhannâsını tutdı yüzine
Mihre 'aks eyledi mâhiyyet-i âb u âteş

Girye vü âh ile hayf oldı vücûdum vîrân
Görmeye hâne-i kes gâret-i âb u âteş

Yazdığım ma'ni-i rengîn ile elfaz-ı lâtif
'Ayniyâ bu gazelim hikmet-i âb u âteş

Antepli Aynî, g. 100, s. 150

26

Kim koydı minkal-i dile bilsem bu âteşi
Sâkî meded meded sele basdur şu âteşi

Fikr-i lebün niçün dile âteş virür müdâm
Meşhûr degül mi basdurur elbet su âteşi

Büryân iken derûn yine bir yandan atmanun
Bir yandan aslı âya nedür ki ko âteşi

Seyl-âb-ı eşk ‘âlemi gark-âb eyledi
Sen ey nigâr-ı şu‘le-‘izârum ko âteşi

Mümkin mi âb âteş ile itsün imtizâc
Ben su gibi mülâyim efendi o âteşi

Esb-i dilün ko dizginine çarpma Kâniyâ
Sâl vir ki dizginin eşi virsün şu at eşi

Kânî, g. 198, s. 402

27

Mey âteş meclis âteş sâgar âteş rûy-ı yâr âteş
‘Aceb mi olsa dil ‘aşkı ile dâ’im yanar âteş

Nigâh it hâl-i zâr-ı ‘âşıkâna künc-i mihnetde
Firâk u hasretin ile geçen leyl ü nehâr âteş

Bilür ‘uşşâk-ı zârın sûzişin pervâne-veş dâ’im
O şuha eylem lâzım mı ey dil âşikâr âteş

Nola eflâka çıksa dûd-ı âhı ‘âşık-ı zârın
Senin fikr-i visâlin ile her şeb âh u zâr âteş

Görünce âfitâb-ı tal’atın ey dil o gaddârın
Hevâ-yı âşk ile tutmakda sinemde karâr âteş

Fetîl-i sûz-ı bârût-ı karârım oldı gitdikçe
Hayâl-i şem’-i ruhsârınla çeşm-i intizâr âteş

O âteş-meşrebin vasf eyledikçe ey Şeref hüsnün
Sezâdır eyler ise kilk-i eş’ârın nisar âteş

Şeref Hanım, g. 79, s. 354

28

Hâlimi bir kerre takrir eylesem sultanıma
Gûş edip rahm eylemezsin nâle vü efgânıma
Nice feryâd etmeyem evvel gelişde yanıma
Sen benim ey bî-vefâ âteş bırakdun cânıma

Sensiz ey meh-rû harâm oldu bana nûş-ı şarâb
İşledi bir yanadan bir yana sîh-ı ıztırâb
Agayıp sızlanmayım mı dahı mânend-i kebâb
Sen benim ey bî-vefâ âteş bırakdun cânıma

Dâmen-i nâzun gibi düşsem de her dem pâyuna
Bu ne sırdır kim açılmazsın misâl-i âyîne
'Aşk ile yanıp kül olmuşken yeni başdan yine
Sen benim ey bî-vefa âteş bırakdun cânıma

Başıma yakıp hasîr ey şâh-ı ıklîm-i cemâl
Sana dil nâmında bir yanıkdan etsem arz-ı hâl
Ben dahı derdim yanıp yakılmadan vâsıf-misâl
Sen benim ey bi-vefâ âteş bırakdun cânıma

Enderunlu Vâsıf, Musammat/Şarkı 129, s. 467

29

Seyr edeli gîsû-yı perîşân-ı nigârı
Hiç sorma perîşânî-i hâl-i dil-i zârı
Bir âteşe yandım ki görelden ruh-ı yârı
Mumlarla arar yanmağa pervâne bu nârı

Sahbâ-yı mahabbet mi bu zehr-âbe-i sem mi
'Aşkunla yanan gönlümü söndürme kerem mi
Gûyâ bana bu âteşe yanmak bir elem mi
Mumlarla arar yanmağa pervâne bu nârı

Bülbül gibi ben kâşki mehcûr-ı gül olsam
Ser-mest-i firâkam n'ola mecbur-ı mül olsam

Yanmam ben eğer nâr-ı mahabbetle kül olsam
Mumlarla arar yanmağa pervâne bu nârı

Sâkî kadeh-i ‘aşkı yarım sunma kanayım
Gam aldı beni hâb-ı elemden uyanayım
Ben meş’al-i şâhen-şeh-i ‘aşkam ko yanayım
Mumlarla arar yanmağa pervâne bu nârı

Vâsıf yeniden hâlimi hâcet ne su’âle
Yârun gam-ı hicrânı beni koydu bu hâle
Yansam gice gündüz n’ola şem’-i cemâle
Mumlarla arar yanmağa pervâne bu nârı

Enderunlu Vâsıf, Musammat 165, s. 493

30

Sevdigimçün ey gül-i zibâ seni
Külhan etdün bana şahn-ı gülşeni
Kimlere ‘arz eyleyem dâg-ı teni
Bir söyünmez nâra yakdun sen beni

Yanmak ‘âdetden dil-i dîvâneye
Şem-i ‘aşka yanmadan pervâ neye
Döndürüp bağrı yanık pervâneye
Bir söyünmez nâra yakdun sen beni

Bunca demlerdir ki pâmâlim sana
Bâ’is-i rahm olmadı hâlim sana
Ben ne kemlik eyledim zâlim sana
Bir söyünmez nâra yakdun sen beni

Va’d-i vasl etdün dahı aldanmayam
Merhem-i dâg-ı dil olur sanmayam
Yana yana nice demdir yanmayam
Bir söyünmez nâra yakdun sen beni

Sana Vâsıf ben gibi mâ'il midir
Bana olan lutfa el hâ'il midir
Hiç yanıp yakılmamak kâbil midir
Bir söyünmez nâra yakdun sen beni

Enderunlu Vâsıf, Musammat 179, s. 503

Gönlüm aldı nâz-perver bir civân
Tavr u reftârı müsellem mû-miyân
Fürkatiyle n'eyleyem hâlim yaman
Hayli demdir olalı gözden nihân
Âteş-i hasretle yandım el-amân

Bâg-ı hicrân içre ey nev-res fidân
Cünbüş-i reftârun eylerdim hayâl
Ebre mi gizlendün ey kaşı hilâl
Hayli demdir olalı gözden nihân
Âteş-i hasretle yandım el-amân

Sûz-ı fürkat cânıma etdi eser
Yandı sâmân-ı tahammül gel yeter
Nâleler etsem n'ola şeb-tâ-seher
Hayli demdir olalı gözden nihân
Âteş-i hasretle yandım el-amân

'Aşk ile kılsam 'aceb mi âh ü zâr
Cânıma kâr etdi derd-i intizâr
Gitdi elden n'işleyem şabr u karâr
Hayli demdir olalı gözden nihân
Âteş-i hasretle yandım el-amân

Enderunlu Vâsıf, Musammat 213, s. 534

Taranan divanlarda yakmak redifli şiirler de ateşle ilgili birçok unsuru barındırmaktadır. Tespit edebildiğimiz bu şiirleri aşağıda kronolojik olarak veriyoruz.

1

Ehl-i diller sohbet-i cânânda cânın yaktılar
Şem için pervâneler iki cihânın yaktılar

Sabr yağmacısı sâkîler elinden dâd kim
Âteş-i bâdeyle aklın hânumânın yaktılar

Husrevâ şîrîn lebinden işidenler kıssamı
Âh edip Leylî vü Mecnûn dâsitânın yaktılar

Şem-i meclis germ olup öykündüğüyçün yüzüne
Astılar bâzârda sonra zebânın yaktılar

Müdde'i bizden nice nâm ü nişândır sorduğun
Kim hevâya uyanın evvel nişânın yaktılar

Öykünen ruhsârına nesrin idi bühtân edip
Lâle miskinin tutup nâ-hak cenânın yaktılar

Dâmen-i dehri mu'attar kılmağa enfâs-ı 'ud
Ahmed'in micmer gibi küynüklü cânın yaktılar

Ahmed Paşa, g. 34, s. 135

2

Ey fitnesi çok kavli yalan yandım elinden
Bir nâz ile bin gönül alan yandım elinden

Sen şem gibi gayr ile meclisde gülersin
Ben akıtırım yaş ile kan yandım elinden

Ney gibi delindi ciğerim aşkın elinden
Her dem ederim âh ü figân yandım elinden

Yandı dü cihân âteş-i âhımla ve likin
Ben senin eyâ şâh-ı cihân yandım elinden

Şol sunduğun âteş midir ey sâki bana kim
Sen aldın ele câm hemân yandım elinden

Her hâr ile sen sohbet edersin dün ü gün ben
Derdin ederim münis-i cân yandım elinden

Ahmed çeke cevrini ve lûtfun göre agyâr
Ey şefkati az şâh-ı cihân yandım elinden
Ahmed Paşa, g. 230, s. 229

3

Dostum bî-günâh yakma beni
Olmasın her gün âh yakma beni

Dûd-ı âhımla pâk dâmenini
Sakın olur siyâh yakma beni

Ağlatıp şem' gibi hasretle
Gece tâ subh gâh yakma beni

Tutmasın revzenini subh-gehin
Âteşîn âh ü vâh yakma beni

Bî-hisâb idip ılduzın yaşımın
Ey güneş yüzlü mâh yakma beni

Çün hevâ-yı zülâl-i vaslın ile
Olmuşum hâk-i râh yakma beni

Her gün âh etse sûz ile Ahmed
Hüsnünündür günâh yakma beni
Ahmed Paşa g. 336, s. 280

4

Olmayayın cemâline pervâne yâ neyin
Yanmayayın firâk oduna yâ ne yanayın

Başımda od yana tütünün çok depemdedir
Gelsin bu derdi şem'-i şebistâna yanayın

Merdâne ışk-ı yâr ile meydâna girmişim
Meydân içinde hecr ile merdâne yanayın

Zindân içinde çün gece gündüz yanar çerâğ
Dünyâda ben de âteş-i hicrân yanayın

Kanlı ciğerden iledeyin goncaya haber
Dağ-ı derûnu lâle-i Nu'mâna yanayın

Yanaşdığını kâmet-i dil-dâra nâreven
Sahn-ı çemende serv-i hırâmâna yanayın

Dâ'im Necâti nâleye âheng eder gönül
Tâ erganûn-ı âh ile efgâna yanayın

Mahlâs gibi Necatî'nin alçakda kaldığı
Eş'ârım ile defter ü divâna yanayın

Necatî, g. 380, s. 319

5

Ateş-i 'aşka ol âşıklar ki cânın yakdılar
Buldılar vuslat ebed çünkim cihânın yakdılar

Yanmasun mı âşık-ı bî-çâreler pervâne-veş
Mâh-rûlar çünki hüsni şem-dânın yakdılar

Hecr ile sanma seni yakdı vücûdum hûblar
Ey nice dil mülketinün hânumânın yakdılar

La’line öykündügiçün lâle ruhsârına şem
Lâleye dâğ urdılar şem’um zebânın yakdılar

Dil ile cân virdi Mihrî tercemân dilberlere
Aldılar gönlin ‘aceb bu tercemânın yakdılar

Mihrî Hatun, g. 18, s. 224

6

Nâr-ı dilden zâhir etsem bir şerer âlem yanar
Dursa bir dem sîne-i sûzânım içre gam yanar

Bu hamîde kad ile yandım mahabbet oduna
Bana nisbet mâh-ı nev nâr-ı şafakta kem yanar

Sanma kan ağlamadan germ oldu nâr-ı hasretin
Dûddur müjgânlarım bu dide-i pür-nem yanar

Kaysa eydin ben belâ deştinde ser gerdân iken
Uğramasın yanıma billâhi ol sersem yanar

Gel Hayâlînin teninde dâğ-ı İbrahime bak
Bu kadar ancak çerâğ-ı Hazret-i Edhem yanar

Hayâlî, g. 163, s. 145

7

Ey dil ol servin elif üzere ki dâğın yakasın
Âteş-i âhınla Tûbâ budağın yakasın

Nûru mahv olmuşiken şem-i ruhunla nice bir
Âfitâbın seheri hüsnü çerâğın yakasın

İşretin şem'ine hûbân-ı cihân cem olıcak
Şem-veş her birinin yüregi yağın yakasın

Deştin âhûların ey Kays suya niceye dek
Doldurup gözlerinin iki çanağın yakasın

Arz-ı hüsn etmez ise ol meh-i hargâh-nîşîn
Korkaram ahın ile çarh otağın yakasın

Düşüp ey gam-zede Ferhâd mezârına yolun
Derdini söyler isen onlara dâğın yakasın

Ey Hayâlî edicek nâle dil-i sûzânın
Sezmezin yer yüzünün ucda bucağın yakasın

Hayâlî, g. 405, s. 230

8

Gönül bir âteşin âh eyle kim küllî cihân yansun
Tarâka düşsün eflâke zemîn u âsmân yansun

Felekden bana ey dil âsmânîler revân eyle
Çıkup yıldızlar andan ejder-i âteş-feşân yansun

Çemen sahnında âteş-bâz-ı âhumla hazân mânend
Sararsın nergis-âsâ gül benefşe ergavân yansun

Cihân eşkümle pür olsa ne dirsin bu temâşâya
Salayın bahr-ı âhı (ben) yine kevn ü mekân yansun

Behiştî âh-ı âteşnâküni dünyâya bir dem sal
Dime bu dâr-ı mihnetde fülân kalsun fülân yansun

Behiştî, g. 368, s. 430

9

Dâğ-ı mührün sînede abdalun oluban yakam
Tekye-i gamda çerâğ-ı aşkunu andan yakam

Isınur sînemdeki aşk âteşine cân u dil
Bir iki uryan ışık abdâl içün külhan yakam

Kıpkızıl oddur yanar egnümdeki pîrâhenim
Zih gibi kapkaradur çepçevre âhumdan yakam

Gel gü-i ra’nâ gibi her hâra olma hem-nişîn
Şâyed ola hâr içün âh eyleyem gülşen yakam

Dâğ yakdum sîneme taşlarla dögdüm kendimi
Kasdum oldur hâl-i gendüm-gûn içün hırmen yakam

Korkaram sûz-ı derûnum açmağa bir dem Sehî
Nâ-gehân dünyâya od düşe cihânı ben yakam
Sehî Bey, g. 171, s. 277

10

Âh edersem feleği âh-ı şererbâr yakar
Ağlamazsam ciğerim dâğ-ı gam-ı yâr yakar

Nice bin âlemi hâkister eder bir şereri
Teni bir âteş-i cânsûz-ı ciger-hâr yakar

Berk-i şemşîr-i cefâdan tutuşur hırmen-i dil
Hânümân-ı emelim şu’le-i âzâr yakar

Gülşene kesb-i hevâ etmeğe vardıkça tenim
Sûziş-i nâle-i dil girye-i nâçâr yakar

Gâh teb-lerze-i hasret ciğerim hûn eyler
Geh gam-ı Nâ’ilî-i bîkes ü bîmâr yakar
Nâ’ilî, g. 112, s. 204

11

Lem’a-ı mâh-ı ruhun hûrşîd-i enver-sûzdur
Bir şererdir hüsnün ammâ mihr-i mahşer-sûzdur

Germ olur mir’ât-ı dil yâd eyler ahker-pâreden
Bâde-i terdir lebin ammâ ki sâgar-sûzdur

Sîne-i âşık ne mümkün dâğ ber-dâğ olmamak
Dûd-ı âh-ı hasret-i rûyunla ahker-sûzdur

Habs-ı dil lâyık mi âteş-i zâr-ı hicrânında kim
Kem şerâr-ı şu'le-i hüsnün semender-sûzdur

Bak ruh-ı pür-hâline i'câz-ı hüsn-i yâr-i gör
Nâ'ilî hâsiyyet-i âteş i anber-sûzdur

Nâ'ilî, g. 117, s. 206

12

Bu gice subha kadar ol mehi andım yandım
Yanarak yakılarak derdime yandım yandım

Bu gice çâh-ı zenahdân gelüb hâtırıma
Çâh-ı endîşeye düşdüm oyalandım yandım

Bu gice cânıma kâr eyledi derd-i hasret
Ağlayup hûn-ı sirişkimle boyandım yandım

Bu gice ol şeh- vâlâyı görüp rü'yâda
Uyanub uykudan etrâfım arandım yandım

Şeb-i zulmette Fatîn'i koma ey mâh diyü
Subh olunca ser-i kûyunda tolandım yandım

Fatîn, g. 97, s. 105

13

Sarmadan evvel belünden
Ben senün yandım elünden
Yaklaşılmaz engelünden
Ben senün yandım elünden

Ben dururken gayra bakdun
Gönlüme âteş bırakdun
Bir söyünmez nâra yakdun
Ben senün yandım elünden

Bir yanında nâr-ı hasret
Bir yanında sûz-ı hasret
Eylerim elbet şikâyet
Ben senün yandım elünden

Perçemüne şâne oldum
Bezmüne peymâne oldum
Şem'üne pervâne oldum
Ben senün yandım elünden

Dil gibi açsın bu hâli
Yandı sâmân-ı mecâli
'Âkıbet Vâsıf misâli
Ben senün yandım elünden

Enderunlu Vâsıf, Musammat/Şarkı 108, s. 452

14

'Afv eyle suçum ey gül-i ter başıma kakma
Bir bağrı yanık 'âşıkam etdigime bakma
Gönlüm yeniden âteş-i hicrana bırakma
Yakdun beni bâri a begim cânımı yakma

Hem-meclis olup nisbetime düşmen-i bedle
Sürdün beni ıklîm-i gama nefy-i ebedle
Kundak bırakıp cân evine nâr-ı hasedle
Yakdun beni bârî a begim cânımı yakma

Feryâd elünden senün ey şûh-ı şeker-leb
Kendün gibi etdün beni de âteşî-meşreb
Pervâne gibi şem'-i cemâlünde geçen şeb
Yakdun beni bârî a begim cânımı yakma

Firkat ne zaman olur 'aceb vuslata tebdîl
Olmaz mı dilün sûz u güdâzı dahı tekmîl
'Aşkunla fitîl alalı mânende-i kandîl
Yakdun beni bârî a begim cânımı yakma

Bin yıl o mehün ‘aşkına yansam yine kanmam
Vâsıf bu ne esrâr ki yanmakdan usanmam
Ben nâr-ı mahabbet ile yandığıma yanmam
Yakdun beni bârî a begim cânımı yakma

Enderunlu Vâsıf, Musammat/Şarkı 130, s. 468

15

Gönlüm o nihâl-i güle cûlar gibi akdı
Künc-i dile bir nâz-ı ciğer-sûz bırakdı
Ne hâlime rahm etdi ne göz yaşıma bakdı
Gayrılara râm oldu benim cânımı yakdı

Olsam o kadar ‘aşkını ketm etmede mâhir
Sinemde olur âteş-i hasret yine zâhir
Ben cânı fedâ etmiş iken yolına âhır
Gayrılara râm oldu benim cânımı yakdı

Eşkim o gül-i ala ‘aceb şebnem olur mu
Yohsa gam ile dîdelerim pür-nem olur mu
Bundan beter insana cihânda gam olur mu
Gayrılara râm oldu benim cânımı yakdı

Servi gibi kad çekdi olup ‘âşıka serkeş
Gül gibi açılmadı bize Vâsıf o meh-veş
Bîhûde yanar sanma derûnumda bu âteş
Gayrılara râm oldu benim cânımı yakdı

Enderunlu Vâsıf, Musammat 161, s. 491

16

Senden usanayım mı
Va’dün inanayım mı
Cevre dayanayım mı
Ben böyle yanayım mı

Kan ile gözüm doldu
Benzim sararıp soldu

N’olduysa bana oldu
Ben böyle yanayım mı

Ey dilber-i meh-pâre
Rahm et dil-i bîmâra
‘Aşkunla düşüp nâra
Ben böyle yanayım mı

Agyâr ile her sûda
Zevk eyle leb-i cüda
Kansın meye Göksu da
Ben böyle yanayım mı

Vâsıf n’icolur hâlim
Gam ü derd ile pâ-mâlim
Rahm etme misin zâlim
Ben böyle yanayım mı

Enderunlu Vâsıf, Musammat 163, s. 492

17

Zât-ı pâkün eylemiş Rabbü’l-‘ulâ
Kâfile-sâlâr-ı hayl-i enbiyâ
Hep tufeylündür gürûh-ı evliyâ
Yâ Resûlullâh müştâkam sana
Yandım ‘aşkunla terahhum kıl bana

Ey gürûh-ı enbiyânun serveri
V’ey Hudâ’nun sevgili peygamberi
Câm-ı ‘aşkun içdiğim günden beri
Yâ Resûlullâh müştâkam sana
Yandım ‘aşkunla terahhum kıl bana

Bülbül-i gülzâr-ı bâg-ı hasretem
Mübtelâ-yı ‘aşk esîr-i firkatem
N’işleyem gavvâs-ı bahr-ı hayretem

Yâ Resûlullâh müştâkam sana
Yandım ‘aşkunla terahhum kıl bana

Seyyidü’l-kevneyn olan Şâh ‘aşkına
Şâm-ı İsrâ’da doğan mâh ‘aşkına
‘Arz-ı dîdâr eyle Allâh ‘aşkına
Yâ Resûlullâh müştâkam sana
Yandım ‘aşkunla terahhum kıl bana

Yok benim gibi günâh-kâr ümmetün
Kimler içündür Efendim şefkatün
Görmek istersem n’ola meh-tal’atun
Yâ Resûlullâh müştâkam sana
Yandım ‘aşkunla terahhum kıl bana

Vâsıf’a bes ey Resûl-i Kibriyâ
Diyeler meddâh-ı Şâh-ı enbiyâ
Cân ü başım yoluna kıldım fedâ
Yâ Resûlullâh müştâkam sana
Yandım ‘aşkunla terahhum kıl bana

Enderunlu Vâsıf, Musammat 191, s. 514

18

Dinle feryâdımı ey gonca-gül-i gülbün-i nâz
Yanarak yakılarak etmedeyim ‘arz-ı niyâz
Ne vefâ eyledün ‘ahdüne ne meyl-i incâz
Bir pula değmedi hayfâ bu kadar sûz ü güdâz
Şöyle yakdun beni ey gırra-i ma’mûre-i nâz
Ne emel kaldı derûnumda ne sevdâ-yı mecâz

Bekledim halka-i âgûşum açıp hâle-misâl
Doğmadun subha dek ey mâh-ı nev-i evc-i hayâl
Etmedün hâl-i dil-i zârımı bir kerre su’âl
Neme lâzım ki edem ba’dezîn ibrâm-ı visâl
Şöyle yakdun beni ey gırra-i ma’mûre-i nâz

Ne emel kaldı derûnumda ne sevdâ-yı mecâz

Gösterip sâhte sad çîn-i cebin-i agzâb
Bakacak yüz komadun rûyuna ey mâh-cenâb
Eyledün gönlümü ta'mîr edecek yerde harâb
Etmem ölsem dahı şimden gerü tevcih-i hitâb
Şöyle yakdun beni ey gırra-i ma'mûre-i nâz
Ne emel kaldı derûnumda ne sevdâ-yı mecâz

Ne cesâretle olup tâbi'-i vaz'-ı gerdûn
Dil-i nâ-şâdımı bu rütbede kıldın mahzûn
Câm-ı kalbim kırılıp kaldı şikest âyine-gün
Oldu her bir sitemün bâ'is-i tahrîr-i derûn
Şöyle yakdun beni ey gırra-i ma'mûre-i nâz
Ne emel kaldı derûnumda ne sevdâ-yı mecâz

Söynümez nâr-ı firâkunla fitîli aldım
Dönmezem hasret ile bahr-ı sirişke daldım
Ağlarım fülk-i dili kulzüm-i 'aşka daldım
Nice ta'rîf edeyim hâlimi şaşdım kaldım
Şöyle yakdun beni ey gırra-i ma'mûre-i nâz
Ne emel kaldı derûnumda ne sevdâ-yı mecâz

Vâsıfâ eyleyi gûşe-i fürkatde karâr
Pîç ü tâb eylemeden bir ne arar var ne sorar
Gözüm ağlar ciğerim âteş-i hasretle yanar
Bu kadar mihnete sabr etmez iken âhır-ı kâr
Şöyle yakdun beni ey gırra-i ma'mûre-i nâz
Ne emel kaldı derûnumda ne sevdâ-yı mecâz

Enderunlu Vasıf, Musammat 222, s. 551

19

Gam her ân sinede bir âteş-i pür-tâb yakar
Sâkiyâ sun ki bu endûhu mey-i nâb yakar

Has u hâsâk-i fesâdı yakamaz tig-i ‘inâd
Anı ancak eser-i hâme-i küttâb yakar

Saldı âteş dil-i mevrûha sirişk-i germim
Halkı âteş yakar ey dil beni de âb yakar

Şimdi âdâb imiş ehl-i hüneri incitmek
İşte fazl ehlini bu ‘aksine âdâb yakar

Gerçi Bagdâd’dan ayrıldığıma çekmem elem
Lik Nevres ciğerim firkat-i ahbâb yakar

Osman Nevres, g. 62, s. 376

Ateşle anlam ilişkisi bulunan şiirlerden örnekler aşağıda sıralanmıştır.

1

Mest-i ser-germ olıcak la’l-i teri ahker olur
Âşkun tâb ile laht-ı cigeri ahker olur

Eşk-i germüm ki ola kevkebe bahş-ı âteş
Ahkeri şu’le-i ser-keş şereri ahker olur

Hâr bakma dile berk-efgen-i sad-hırmendir
Kemterin tohm-ı şerârun eseri ahker olur

Nahl-ı âhum ki odur bâğ-ı gama âteş-i berg
Şem-veş berg-i güli şu’le-beri ahker olur

Eylesem bu ten-i pür-dâğ ile gül-geşt-i behişt
Bâğ-ı dûzah gibi hep lâleleri ahker olur
Görse nazmumda Fehîm ahter-i nutkum kızarup
Tâbiş-i şerm ile bahrun güheri ahker olur

Fehîm-i Kadîm, g. 84, s. 418

2

Ey bâde-i nâzı reng-i şu'le
Devrinde nihân direng-i şu'le

Hatt-ı leb-i la'linin me'ali
Hep ma'nî-i sulh-u ceng-i şu'le

Şehbâz-ı nigâh-ı nâza gûyâ
Tiğ-i gazabı çeleng-i şu'le

Yâkut-ı lebi şarâb-ı nâba
Hoş âfet-i şûh u şeng-i şu'le

Gâlib ne var ol izâr-hatdan
Dûd olmaya çünki teng-i şu'le

Şeyh Gâlib, g. 290, s. 408

3

Çıksa sipihre küvve-i dilden eger 'alev
Tasdîk dirse göklere başum deger 'alev

Düşnâm virse leblerine tâbiş-i 'itâb
Olur bedîd sırr-ı nihân-ı şeker 'alev

Hâl-i siyâh sanma ki ol rûy-ı âteşîn
Yer yer yanar o dem ki şererler döker 'alev

Oldukca hande-rû leb-i yâkût fâm ile
Dilden zebâne denlü zebâne çeker 'alev

Kânî kulun düşüp 'ulvîler ocagına
Âsâr-ı hubb-i âldur anda meger 'alev

Kânî, g. 148, s.361

KAYNAKÇA

Abdu'l-Bârî En-nedevî. (1976). *Tasavvuf ve hayat*. (çev. Mustafa Ateş). İstanbul: İrfan.

Ahmed-i Dâ'î Divanı. (2001). (haz. Mehmet Özmen). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Ahmed Paşa Divanı. (1992). (haz. Ali Nihat Tarlan). Ankara: Akçağ.

Aksoy, Ö. A. (1984). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Aksoyak, İ. H. (1997). Nâr u Nûr. *Tarih ve Toplum*, 158, 71-73.

Akün, Ö. F. (2013). *Divan edebiyatı.* İstanbul: İSAM.

And, M. (2008). *Minyatürlerle Osmanlı-İslam mitologyası.* İstanbul: Yapı Kredi.

And, M. (2011). *16. yüzyılda İstanbul-kent-saray-günlük yaşam.* İstanbul: Yapı Kredi.

Antepli Aynî Divanı. (2004). (haz. Mehmet Arslan). İstanbul: Kitabevi.

Arı. A. (2001). Ateş. *Türk dünyası edebiyat kavramları ve terimleri sözlüğü*. (C.1, s. 220). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Arı, A. (2003). *Galib Dede'nin aşk ateşi: Şeyh Galib Divanı'nda aşk*. Isparta: Fakülte.

Armutlu, S. (2009). Kelebeğin ateşe yolculuğu: Klasik Fars ve Türk edebiyatında Şem' ü Pervâne mesnevileri. *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi=Journal of Turkish Research Institute: Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı 15,* 877-907.

Arpaemînizâde Sâmî Divanı. (haz. Fatma Sabiha Kutlar). http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10592,arpaeminizade-samipdf.pdf?0 30.06.2014.

Arroyo, S. (2009). *Astroloji, psikoloji ve dört element* (çev. Barış İlhan). İstanbul: Barış İlhan.

Arslan, M. (1999). *Türk edebiyatında manzum surnameler (Osmanlı saray düğünleri ve şenlikleri).* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.

Arslan, M. (2003). *Sâkînâme*. İstanbul: Kitabevi.

Artun, E. (2013). *Türk halkbilimi*. Adana: Karahan.

Âşık Paşa. (2000). *Garib-nâme.* (haz. Kemal Yavuz). İstanbul: Türk Dil Kurumu.

Aytekin, F. (2005). *Behiştî'de tabiat ve eşya.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.

Aynur, H. (1999). *15. yüzyıl şairi Çâkerî ve divanı-inceleme-tenkitli metin*. İstanbul: Yenilik.

Ayvazoğlu, B. (1992). Ateşe dair güftügû I. *Dergâh ,32,* 6-7.

Ayvazoğlu, B. (1992). Ateşe dair güftügû II- He'nin iki gözü iki çeşme. *Dergâh , 34,* 9.

Ayvazoğlu, B. (2004). *Aşk estetiği*. İstanbul: Dergâh.

Ayvazoğlu, B. (2008). *Kuğunun son şarkısı.* İstanbul: Kapı.

Ayvazoğlu, B. (2013). *Güller kitabı- Türk çiçek kültürü üzerine bir deneme*. İstanbul: Ötüken.

Ayverdi, İ. (2011). *Misalli büyük Türkçe sözlük.* İstanbul: Kubbealtı.

Ayverdi. S. (2002). *Boğaziçi'nde tarih.* İstanbul: Kubbealtı.

Babacan, İ. (2012). *Klasik Türk şiirinin sonbaharı-Sebk-i Hindî*. Ankara: Akçağ.

Bachelard, G. (1995). *Ateşin psikanalizi* (Çev. Aytaç Yiğit). Ankara: Bağlam.

Bachelard, G. (2008). *Mumun alevi* (Çev. Işık Ergüden). İstanbul: İthaki.

Bağdatlı Ruhî Divanı. (haz. Coşkun Ak). Bursa: Uludağ Üniversitesi.

Bâkî Divanı. (1994). (haz. Sabahattin Küçük). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Batislam, H. D. (2007). Divan şiirinin efsanevî canlısı semender. *Journal of Turkish Studies=Türklük Bilgisi Araştırmaları 31/I,* 127-139.

Batislam, H. D. (2016). *Divan şiirinin benzetme ve hayal dünyasından.* İstanbul: Kesit.

Bayat, F. (2012). *Türk mitolojik sistemi* 2. İstanbul: Ötüken.

Bayladı, D. (2005). *Mitoloji sözlüğü.* İstanbul: Say.

Bayram, Y. (2004). 16. yüzyıl divan şiirinde "şiir, söz ve şair"le ilgili anlam alanları (kelimeler ve terkipler). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi 15,* 53-64.

Behiştî Divanı. (2000). (haz. Yaşar Aydemir). Ankara: Milli Eğitim.

Boratav, P.N. (2012). *Türk mitolojisi*. Ankara: Bilgesu.

Bosnalı Alaeddin Sâbit Divanı. (1991). (haz. Turgut Karacan). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.

Bozkurt, N. (2001). Kandil. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C.24, 299-300). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ı. (2013). (haz. İ. Halil Ersoylu). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Cerasi, M. M. (1999). 18. yüzyıl Osmanlı kenti. *Cogito-Osmanlılar Özel Sayısı*. Yapı Kredi.

Cevrî Divanı. (1981). (haz. Hüseyin Ayan). Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Ceylan, Ö. (2005). *Önce aşk vardı-Şiirin aynasında Osmanlı kültürü üzerine denemeler*. İstanbul: Kapı.

Ceylan, Ö. (2007) *Tasavvufi şiir şerhleri.* İstanbul: Kapı.

Ceylan, Ö. (2007) *Kuşlar Dîvânı: Osmanlı şiir kuşları.* İstanbul: Kapı.

Cinânî Divanı. (1994). (haz. Cihan Okuyucu). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu.

Cunbur, M. (1996). Bir Osmanlı müneccimbaşısının nevruz tebrikleri. *Türk Dünyasında Nevruz İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri (19-21 Mart 1996).* Yayına hazırlayanlar: Sadık Tural-Elmas Kılıç. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.

Çâkerî Divanı. (1999). (haz. Hatice Aynur). İstanbul: Yenilik.

Çapan, P. (2005). Şeyh Gâlib'de ateş imajına dair. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi=The Journal of Turkish Cultural Studies 12*, 137-166.

Çelebi, İ. (2009). Sihir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C.37, s. 170-172). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Çelebizâde Âsım Divanı (2010). (haz. Özge Öztekin). Ankara: Ürün.

Çoban, A. (2004). *Edebiyatta üslup üzerine.* Ankara: Akçağ.

Çoruhlu, Y. (2011). *Türk mitolojisinin ana hatları*. İstanbul: Kabalcı.

Demirel, Ş. (2000). Ateş redifli iki matla beytinin karşılaştırmalı tahlil denemesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 10,* 65-89.

Demirel, Ş. (2005). Hüsn ü Aşk'ta ateşle ilgili teşbih unsurları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 15*, 81-105.

Demirel, Ş. (2009). Divan şiirinde erguvan. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Prof. Dr. Ahmet Buran Armağanı 4,* 995-1014.

Demirel, Ş. (2009). *Dinle Neyden.* Elazığ: Manas.

Devellioğlu, F. (2004). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.

Dilçin, C. (1983). *Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Dilçin, C. (1986). Divan şiirinde gazel. *Türk Dili Dergisi Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri).* Ankara: Türk Dil Kurumu.

Dilçin, C. (2007). Divan şiirine stilistik yaklaşım. *UTEK Bildiriler (Uluslarası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi* İstanbul Kültür Üniversitesi.

Doğan, M. N. (2008). Divan şiirinde "şarap" metaforları. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi C. 38, S. 38, s. 63-98.*

Doğan, M. N. (2011). *Fatih divanı ve şerhi*. İstanbul: Yelkenli.

Durkaya, H. (2010). Fehîm-i Kadîm Divanı'nda hayvanlar üzerine bir inceleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi=The Journal of International Social Research Volume: 3 Issue: 15,* 13-27.

Eliade, M. (2014). *Şamanizm.* Ankara: İmge.

Emiroğlu, K. (2011). *Gündelik hayatımızın tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Enderunlu Vâsıf Divanı. (1999). (haz. Rahşan Gürel). İstanbul: Kitabevi.

Ercilasun, A. B. vd. (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Erdoğdu, R. (2004). 17. yüzyıl Sebk-i Hindî şairlerinden Neşatî'nin Divanı'nda ateş ve su. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.

Eren, A. (2005). Ateş gazeli-Şeyh Gâlib'in bir gazelinin şerhi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 6,* 97-103.

Erhat, A. (1984). *Mitoloji sözlüğü*. İstanbul: Remzi.

Erkal, A. (2007). Divan şiirinde afyon ve esrar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 33,* 25-60.

Erkal, A. (2009). *Divan şiiri poetikası (17. yüzyıl)*. Ankara: Birleşik.

Fatîn Divanı. (2007). (haz.Mehtap Erdoğan). İstanbul: Kitabevi.

Fehîm-i Kadîm. (1991). (haz. Tahir Üzgör). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.

Fuzûlî Divanı. (1961). (haz. Abdülbaki Gölpınarlı). İstanbul: İnkılâp ve Aka.

Fuzûlî Divanı. (1990). (haz. Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel, Müjgan Cunbur). Ankara: Akçağ.

Gölpınarlı, A. (1982). *Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlik*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.

Gölpınarlı, A. (1992). *Yunus Emre ve tasavvuf*. İstanbul: İnkılâp.

Güftâ, H. (2004). *Divan şiirinde ilim*. Ankara: Akçağ.

Gülhan, A. (2005). Güneş redifli kasideler ve övgülerinde hükümdar tiplemeleri üzerine bir değerlendirme. *Osmanlı Araştırmaları* XXVI, 297-328.

Gülhan, A. (2008). Divan şiirinde meyveler ve meyvelerden hareketle yapılan teşbih ve mecazlar. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/5,* 345-375.

Gül kitabı- gül kültürü üzerine incelemeler (2010). Külhan'la Gülşen Arasında Aşkın Alev Kokulu Çiçeği Gül(ömür ceylan)(edi. Bilal Kemikli, Selami Turan). Isparta: Isparta Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü.

Halaçoğlu, Y. (1996). Osmanlılarda nevruz kutlamaları. *Türk Dünyasında Nevruz İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri (19-21 Mart 1996).* Yayına hazırlayanlar: Sadık Tural-Elmas Kılıç. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.

Hançerlioğlu, O. (2011). *İslam inançları sözlüğü*. İstanbul: Remzi.

Hançerlioğlu, O. (2013). *Dünya inançları sözlüğü*. İstanbul: Remzi.

Hayâlî Divanı. (1992). (haz. Ali Nihat Tarlan). Ankara: Akçağ.

İnan, Abdülkadir. (2015). *Tarihte ve bugün şamanizm*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu.

İspir, M. (2009). Fehîm-i Kadîm Divanı'ndaki Temmûziye üzerine bir inceleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi=The Journal of International Social Research Volume 2/6,* 339-349.

Kalafat, Y. (1995). *Doğu Anadolu'da eski Türk inançlarının izleri*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu.

Kam, Ö. F. (2003). *Divan şiirinin dünyasına giriş-âsâr-ı edebiye tetkikatı (haz. Halil Çeltik)*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.

Kanar, M. (2008). *Farsça-Türkçe sözlük*. İstanbul: Say.

Kânî Divanı. (haz. İlyas Yazar). http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10620,kani-divanipdf.pdf?0 30.06.2014

Kaplan, Y. (2010). Türk hamam kültürünün divan şiirine yansımaları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 44,* 131-155.

Kaplan, Y. (2015). *Klasik Türk edebiyatında hammâmiyyeler*. Ankara: Akçağ.

Karagöz, İ. , Karaman, F., vd. (2010). *Dinî kavramlar sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.

Karlığa, H. B. (1991). Anâsır-ı erbaa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 3, s. 149-151). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Karol, S. Suludere, Z. Ayvalı, C. (2000) *Biyoloji terimleri sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu.

Kartal, A. (1998). *Klâsik Türk şiirinde lale.* Ankara: Akçağ.

Kâşgarlı Mahmud. (2013). *Divanü Lûgat-it Türk.* Ankara: Türk Dil Kurumu.

Kavlu, E. (1999). *Fuzûlî Divanı'nda anâsır-ı erbaa.* Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Kaya, H. (2015). Divan şiirinde mum. *Mum kitabı* içinde (edi. Emine Gürsoy Naskali). İstanbul: Kitabevi.

Kaya, K. (1997). *Hint mitolojisi sözlüğü*. Ankara: İmge.

Keçecizâde İzzet Molla Divanı. (2005). *Hazâna sürgün bahâr* (haz. Ömür Ceylan, Ozan Yılmaz). İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı.

Keklik, N. (1978). *Felsefe*. İstanbul: Çağrı.

Köksal, F. (2016). Deneysel edebiyatın zirvesi: Ses âteş, sûret âteş, anlam âteş. *Eser-i Aşk* içinde (haz. Hanife Koncu, Müjgân Çakır, Leyla Alptekin Sarıoğlu). İstanbul: Dergâh.

Köksal, M. A. (2004). Peygamberler tarihi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Kumeyr, Y. (1976). *İslam felsefesinin kaynakları*. (çev. Fahrettin Olguner). İstanbul: Dergâh.

Kurnaz, C. (1992). Bülbül. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 6, s. 486). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Kurnaz, C. (1996). *Hayâlî Bey Divânı'nın tahlîli*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.

Kurnaz, C. (1999). Âha dair. *Osmanlı Divan şiiri üzerine metinler* içinde. (haz. Mehmet Kalpaklı). İstanbul: Yapı Kredi.

Kutlu, M. (1998). Su. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. C. 8. s. 47-48. İstanbul: Dergâh.

Levend, A. S. (1984). *Divan edebiyatı-kelimeler ve remizler mazmunlar ve mefhumlar*. İstanbul: Enderun.

Leylâ Hanım Divanı. (2003). (haz. Mehmet Arslan). İstanbul: Kitabevi.

Lutfullah b. Ebu Yusuf el-Halîmî. (2013). *Lügat-i Halîmî* (haz. Adem Uzun). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Mezâkî Divanı. (1991). (haz. Ahmet Mermer). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.

Mihrî Hatun Divanı. (2007). (haz. Mehmet Arslan). Ankara: Amasya Valiliği.

Muallim Nâcî. (2009). Lügat-i Nâcî (haz. Ahmet Kartal). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Mütercim Âsım Efendi. (2009). *Burhân-ı katı*. İstanbul: Türk Dil Kurumu.

Nâbi Divanı. (1997). (haz.Ali Fuat Bilkan). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.

Nâilî Divanı. (1990). (haz. Haluk İpekten). Ankara: Akçağ.

Necatî Beg Divanı. (1992). (haz. Ali Nihat Tarlan). Ankara: Akçağ.

Nedîm Divanı. (1997). (haz. Muhsin Macit). Ankara: Akçağ.

Nef'î Divanı. (1993). (haz. Metin Akkuş). Ankara: Akçağ.

Neşâtî Divanı. (1996). (haz.Mahmut Kaplan). İzmir: Akademi.

Neylî Divanı. (2005). (haz. Sadık Erdem). Ankara: Atatük Kültür Merkezi Başkanlığı.

Nutku, Ö. (1995). *Tarihimizden kültür manzaraları.* İstanbul: Kabalcı.

Okuyucu, C. (2013). *Divan edebiyatı estetiği*. İstanbul: Kapı.

Onay, A. T. (2013). *Eski Türk Edebiyatında mazmunlar ve izahı*. (haz. Cemal Kurnaz). Ankara: Kurgan Edebiyat.

Osman Nevres Divanı. (2010). (haz. Bayram Ali Kaya). Ankara: Akçağ.

Ögel, B. (1985). *Türk kültür tarihine giriş IV*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Ögel, B. (2014). *Türk mitolojisi I. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Özkan, Ö. (2005). Bir tedavi bitkisi olarak gülün divan şiirindeki görünümleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi VII-2,* 30-41.

Özkan, Ö. (2007) *Divan Şiirinin penceresinden Osmanlı toplum hayatı (XIV-XV. Yüzyıl)* İstanbul: Kitabevi.

Özön, M. N. (1965). *Osmanlıca-Türkçe sözlük*. İstanbul: İnkılâp ve Aka.

Özönder, H. (1991). Âteşbâz-ı velî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C.4, 57-8). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Öztekin, Ö. (2005). XVIII. yüzyıl divan metinlerindeki tarih manzumelerine göre mimarî restorasyonda yangınların rolü. *Türkbilig 10, 60-78.*

Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.

Pala, İ. (2000). *Ansiklopedik Divan Şiiri sözlüğü*. İstanbul: Ötüken.

Pala, İ. (2012). *Dört güzeller: toprak, su, hava, ateş.* İstanbul: Kapı.

Redhouse, J.W. (2009). *Müntahabât-ı Lügât-ı Osmâniyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Savaşkan, C. B. (2013). *Divan edebiyatında şarap ve şarapla İlgili Unsurlar*. İstanbul: Kitabevi.

Sefercioğlu, M. N. (2010). Divan şiirinde meyve redifli gazeller. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi 2,* 109-140.

Sehî Bey Divanı. (2010). (haz. Hakan Yekbaş). İstanbul: Kitabevi.

Seyidoğlu, B. (2014). *Mitoloji üzerine araştırmalar-metinler ve tahliller*. İstanbul: Dergâh.

Solmaz, S. (2004). Divan şiirinde kelime seçimini etkileyen faktörler. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi 15,* 39-51.

Somer, G.-Yaşar, A. (2009). *Kimya terimleri sözlüğü*. İstanbul: Türk Dil Kurumu.

Steingass, F. (1975). *A comprehensive Persian-English dictionary*. Beirut: Librairie Du Liben.

Su, A. (1982). *Atasözleri sözlüğü*. İstanbul: Yeni Dünya.

Sünbülzâde Vehbî Divanı (haz. Ahmet Yenikale) http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10651,sunbul-zade-vehbipdf.pdf?0 30.06.2014

Şemsettin Sami. (2010). *Kamus-ı Türkî* (hzl. Paşa Yavuzarslan). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Şentürk, A. (2015). *Osmanlı şiiri kılavuzu 1*. İstanbul: Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi.

Şeref Hanım Divanı. (2002). (haz. Mehmet Arslan) İstanbul: Kitabevi.

Şeyh Gâlib Divanı. (1994). (haz. Muhsin Kalkışım). Ankara: Akçağ.

Şeyhî Divanı. (1990). (haz. Mustafa İsen-Cemâl Kurnaz). Ankara: Akçağ.

Şeyhülislam Yahyâ Divanı. (2001). (hzl. Hasan Kavruk). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.

Şükûn, Z. (1984). *Farsça-Türkçe lügat*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.

Tanpınar, A. H. (1976). *19. Asır Türk Edebiyatı tarihi*. İstanbul: Çağlayan.

Tanyu, H. (1991). Ateş. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C.4, s. 52-5). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Tanyu, H. (1992). Büyü. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C.6, s.501-506). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Tarlan, A.N. (2005). *Fuzûlî divanı şerhi*. Ankara: Akçağ.

Tokarev, S. A. (2005). Kültür tarihinde ateş sembolü. (çev. Muvaffak Duranlı). *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/ Journal of Turkish World Studies,* C. VI, S. I, 257-262, İzmir.

Topaloğlu, B. (1993). Bülbül. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 7, s. 225). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Topaloğlu, B. (2006). Nâr. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 32, s. 385). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Turan, L. (2008). Yenişehirli Avnî Bey'in Âteşkede Mesnevisi üzerine bir inceleme. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/4*, 866-903.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (TDEA) (1977). Ateş. (C. 1, s. 220). İstanbul: Dergâh.

Türkçe sözlük. (2011). (haz.: Şükrü Halûk Akalın vb.) Ankara: Türk Dil Kurumu.

Uhri, A. (2003). *Ateşin kültür tarihi*. Ankara: Dost.

Uludağ, S. (1996). *Tasavvuf terimleri sözlüğü*. İstanbul: Marifet.

Uludağ, S. (2007). Nûr. *Türkiye Diyanet vakfı islam ansiklopedisi* (C. 33, s. 244-5). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Usûlî Divanı. (1988). (haz. Mustafa İsen). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.

Watson, P. (2014). *Fikirler tarihi: Ateşten Freud'a*. İstanbul: Yapı Kredi.

Wiener-Müller, W. (2002). *İstanbul'un tarihsel topografyası*. (cev. Ülker Sayın). İstanbul: Yapı Kredi.

Yavuz, F. (2009). Necati Beg'in şiirlerinde dört unsurun izleri üzerine. *I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu-Ölümünün 500. Yılında Şair Necatî Anısına* (s. 488-496). Kocaeli Üniversitesi.

Yaylı, S. (2011). Sık görülen bakteriyel deri enfeksiyonları. *Türkderm.* Cilt: 45 Ek: 2, 104-108.

Yıldırım, A., Akdemir, A. (2012) *Söz... bir... âteş...* Malatya: Yılmaz.

Yıldırım, N. (2012). *İran edebiyatı*. İstanbul: Pinhan.

Yılmaz, M. (1992). *Edebiyatımızda İslamî kaynaklı sözler.* İstanbul: Enderun.

Yılmaz, N. (2007). Fuzûlî'nin divanındaki başına çizginmek tabirinin Türk kültüründeki anlamı. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 2/4,* 1095-1104.

Yunus Emre Divanı-Risâletü'n-nushiyye. (1991). (haz. Mustafa Tatçı). Ankara: Kültür Bakanlığı.

Zavotçu, G. (2009). Neyin öyküsü ve divan şiirinde işlenişi. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S 39, Erzurum 2009, Prof. Dr. Hüseyin Ayan Özel Sayısı.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Hilal NAYİR EKİNCİ
Doğum Yeri ve Tarihi: Mersin 1984
Adres : Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Adana.
Telefon : 0322 338 60 84 / 2443 – 25
E-posta : hilalnayir@gmail.com

EĞİTİM DURUMU

2010-2016 : Doktora. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Adana.
2007- 2010 : Yüksek Lisans. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Adana.
2006-2007 : Tezsiz Yüksek Lisans, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Alan Öğretmenliği, Adana.
2002-2006 : Lisans, Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Adana.
2000-2002 : Özel Türkmen Lisesi, Mersin.
1998-2000 : Şükrü Şankaya Anadolu Lisesi, Bursa.
1995-1998 : Mersin Ticaret ve Sanayi Odası Anadolu Lisesi.

İŞ YAŞAMI

2008-2016 : Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi, Adana.